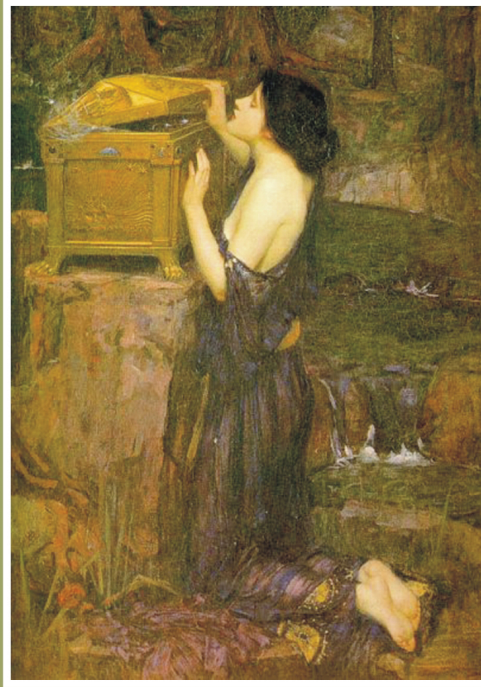

Pandora Könyvek 35.

Kertész István

A HÓDÍTÓ RÓMA

Eger, 2014

Kertész István

A HÓDÍTÓ RÓMA

Pandora Könyvek

35. kötet

Kertész István

A HÓDÍTÓ RÓMA

Sorozatszerkesztő:

Prof. Dr. Mózes Mihály

A 2014-ben megjelent kötetek:

Kiss Tímea – Lőrincz Julianna:

ALAKZATOK A MODERN
ÉS KÉSŐMODERN KÖLTÉSZETBEN ÉS MŰFORDÍTÁSAIKBAN
(Ady Endre és József Attila verseiben)
(32. kötet)

Németh István:

AZ EURÓPA-GONDOLAT TÖRTÉNETÉBŐL
R. N. COUDENHOVE-KALergi PÁNEURÓPA UNIÓJA
Összegzés és dokumentumok
(33. kötet)

Kicsák Lóránt:

A JELENLÉT-PROBLEMATIKA DERRIDÁNÁL ÉS HEIDDEGGERNÉL
(34. kötet)

Kertész István

A HÓDÍTÓ RÓMA

Az 1983-ban a Kossuth Kiadó gondozásában megjelent
első kiadás átdolgozott és kibővített változata

Líceum Kiadó
Eger, 2014

Lektorálta:

Szlávik Gábor

kandidátus, egyetemi docens

A borítón

John William Waterhouse: *Pandora* (1896)
című festményének részlete látható

ISSN: 1787-9671

A kiadásért felelős

az Eszterházy Károly Főiskola rektora

Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában

Igazgató: Czeglédi László

Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád

Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2014-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája

Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

„Ha még egy csatában győzünk...”	7
Hidak a tengeren	47
Két háború között	81
Gigászok viadala	109
A sasok keletre szállnak.....	183
„Birodalmunk határa az óceán legyen !”	213
„Jaj a legyőzötteknek!”	229
„Minden uralmat örökre nekik fogok adni”	251
Függelék.....	267
Időrendi tábla.....	267
A könyvben előforduló idegen szavak, kifejezések és népnevek gyűjteménye és rövid magyarázatuk	269
Válogatott bibliográfia	275

„HA MÉG EGY CSATÁBAN GYŐZÜNK...”

A nők miatt történt minden. A Biblia Évája miatt üzetett ki az ember az Édenből, és kénytelen azóta is arca verejtékével megkeresni a kenyerét. A görögök Pandórát vádolták az emberiséget sújtó bajokért. Ez az állhatatlan perszóna Zeusz tilalma ellenére felnyitotta az istenek atyjától nászajándékba kapott szelencét, s akkor repült ki onnan a sok riasztó viszály, harag, háborúskodás. Hérodotosz, „a történetírás atyja” a görög-perzsa háborúk kitörésének taglalásánál ismét csak az ősi nőrablásokkal kapcsolatos hagyományokat hozta fel az európai és ázsiai kontinens közötti gyűlölség okául: a föníciaiak ugyanis elrabolták az argoszi királyleányt, Iót, később pedig a görögök úgy álltak bosszút ezért a sérelemért, hogy magukkal hurcolták a türoszi király lányát, Európét. Ezután viszont a görögök kezdtek civakodni az asszonyok miatt. Iaszón és az argonauták, a kolkhiszi aranygyapjúért induló mitikus hajósok a kolkhiszi királylányt, Médeiát vitték Hellaszba, hogy azután Parisz, a trójai királyfi a spártai királyné, Helené elrablásával billentse az ázsiaiak felé a mérleg nyelvét. Hogy pedig azután eme – az előzmények ismeretében teljesen „jogos” – nőrablás megbosszulása végett az akhájok feldúlták Tróját, a perzsák bosszút esküdtek Európa ellen, és megtámadták a görögöket.

Az asszonyok miatt és az asszonyokért kirobbant konfliktusok méhében fogant a mitikus hagyományok szerint a római nép is. Hiszen a szerelemistennő Venusnak a trójai Anchisestől született fia, Aeneas volt az, aki az égő Trójából barátait és házi isteneit kimenekítve hosszú bolyongás után eljutott Itáliába. Itt nőül vette Laviniát, Latium királyának leányát, majd övéinek sikeres letelepítése után villámlás és mennydörgés közepette az égi istenek közé emelkedett. Utódai építették Alba Longa városát, amelyben Róma első királya, Romulus született.

Alba Longában uralkodott Aeneas sokadízigleni leszármazottja, a jószágos Numitor. Őt azonban gonosz öccse, Amulius elűzte. A gaz bitorló még attól sem riadt vissza, hogy bujdosó bátyja leányát, Rea Silviát Vesta istennő szolgálojává szenteltesse. A közösség és a családi ház nyugalma, békéje felett őrködő istenség ugyanis szüzességet követelt papnőitől. Amulius úgy vélte, ezzel a lépéssel végleg elhárította annak veszélyét, hogy Numitornak unokái szülessenek, akik bosszút állhatnának a nagyatyjukon esett sérelem miatt. De naiv ember, aki azt hiszi, hogy gyarló

halandó létére meghatározhatja a sors fordulatait! Mars, a fényességes hadisten ugyanis teherbe ejtette Rea Silviát, és egy ikerpár képében nemsokára meg is születtek a bosszú beteljesítői. Hiába börtönöztette be Amulius az ikrek anyját, és ítélte halálra a gyermekeket. Az istenek könyörületet ébresztettek az ítélet végrehajtására kijelölt szolgák lelkében, és azok ahelyett, hogy a Tiberisbe fojtották volna a kisdedeket, egy teknőbe fektetve a folyó habjaira bízták őket. A teknő pedig megakadt a parti sásban, és nemsokára megjelent Mars két szent állata, egy nőtény farkas és egy harkály, hogy az egyik tejével, a másik csőrében hozott gyümölcsökkel táplálja az ikreket: Romulust és Remust.

Farkas és harkály táplálta Róma későbbi megalapítóit, és talán éppen ezért e két állat tulajdonságai jellemezték a világhódítóvá vált római népet is, amely a farkas vadságával csapott le ellenségeire, és a harkály szívósságával rendezte uralma alá a leigázott népeket. Ám a hódítás munkája csak hosszú évszázadokkal később kezdődött el. Hiszen a titokban felnőtt ikrek előbb bosszút álltak Amuliuson – anyjukat is kiszabadították börtönéből –, majd Alba Longa-i társaikkal együtt megalapították Róma városát, azon a helyen, ahol a nőtény farkas és a harkály egykor rájuk talált. Az irigy Remus halála után Romulus lett az új közösség első uralkodója, s utódai, Róma királyai korában fejlődött ki és erősödött meg a világot riasztó római faj.

Róma alapításának regényes története nem kevésbé fordulatos történelmi események mondai lecsapódása. Az itáliai népek vándorlásait, egymás ellen vívott harcait és egymással való szövetkezéseit – igen hézagosan – a Kr. e. 2. évezred¹ végétől képes nyomon kísérni a történettudomány. Itália legrégebbi, népneveik szerint ismert lakóinak a félsziget északi vidékein élő, minden bizonnyal nem indoeurópai *ligurokat* és a déli *sicanusokat*, valamint az utóbbiakhoz hasonlóan Szicíliát benépesítő indoeurópai *siculusokat* tartják. Ezek mellett Itália nagy részén *italicus* törzsek éltek. Az indoeurópai eredetű italicus törzsek nyelve és kultúrája egymáshoz hasonló volt. A legfontosabb italicus néptörzsek a *sabellusok*: *umberek*, *sabinok*, *samnisok*, *volscusok*, *aequusok*, *paclignusok stb.*, valamint a *venetek* és a *latinok* voltak. Ez utóbbiak a Tiberis folyótól délre húzódó latiumi síkságon telepedtek meg, valamikor a 13-12. században, körülbelül akkor, amikor a mondai hagyomány szerint az akhájok által lerombolt Trójából a rómaiak ősatyja, Aeneas, társaival együtt elmenekült,

¹ A továbbiakban előforduló Krisztus előtti évszámoknál a Kr. e. jelzést külön már nem alkalmazzuk

hogy azután Itália földjén, éppen Latiumban találjon otthont övéinek. A latin földművelők és pásztorok (ez utóbbi foglalkozást űzte a monda szerint maga az ifjú Romulus és Remus is) apró falvakban éltek, amelyek egy-egy, általában már a bronzkor végén kialakult, megerősített település körül, annak mintegy a védelmében helyezkedtek el. A falvak között és az őket övező vidéken kertek, ligetek, szántóföldek zöldelltek. Egy későbbi stádiumban a falvak közötti földművelést beszüntették, a kicsiny telepek közötti földeken házakat emeltek, s az egész lakott területet, vagyis a bronzkori központot és a vele összeolvadt falvakat városfallal övezték. Így alakultak ki a 7-6. századra a latiumi városok, köztük a Tiberis menti halmokon Róma is.

Róma városának magva a Palatinus dombja volt. Az 1. évezred elején Alba Longából vándoroltak ide pásztorok (a monda szerint Romulus, Remus és társaik), s miután ezt a helyet kedvező fekvésűnek találták, hamarosan benépesült az Esquilinus, majd a Caelius domb is. E három domb hét ormának latin telepesei a 8. század táján szövetségre léptek egymással. Nagyjából ekkor történt egy hagyomány szerint, hogy a Rómában magasló dombok közül másik kettőn, a Quirinalison és a Viminalison az *oscu-umber* etnikai és nyelvi csoporthoz tartozó *sabinok* telepedtek le. A latin és sabin etnikum hamarosan kapcsolatba került egymással, és ez a történelmi tény éppoly mesésen tükröződik a római mondavilágban, mint a város alapításának históriája.

A monda szerint a latinok és a sabinok eleinte jól megérttek egymással. Ennek bizonyítéka, hogy közösen ülték meg Consus isten ünnepét, a *Consualiát*. Ám megszakadt a jó viszony akkor, amikor az ünnep alkalmából rendezett lovasverseny végeztével, adott jelre a latin ifjak elragadták rokonaik közül a sabin hajadonokat. Íme, megint egy nőrablási história, amely fordulatot adott a történeteknek! Nagy volt ugyanis a sabinok felháborodása a rajtuk esett sérelem miatt. Ezért elhatározták, hogy fegyverrel állnak bosszút leányaikért és nővéreikért. Véres harcok után döntő csatára sorakozott a két sereg, egymásnak meredtek a latin és sabin lándzsák, amikor váratlan esemény történt. Az elrabolt sabin nők, akik a jelek szerint jól érezték magukat a latin ifjak házaiban, az összezsapni készülő férfiak közé vetették magukat, és könyörögni kezdtek sabin rokonaiknak, békéljenek meg elrablóikkal. A latin férjeik és sabin rokonaik életéért egyaránt remegő nők könyörgése meghallgatásra talált. A nemrég még egymás vérért szomjazó harcosok békejobbot nyújtottak egymásnak.

Megható történet. Naiv mese, amely arra a kérdésre próbál választ adni, hogyan, milyen események hatására került rokoni kapcsolatba az alakuló Róma latin és sabin lakossága. A meseszövedék mögött azonban, mint oly sokszor, most is fölcsillan a valóság egy darabja. Mert Consus isten kultusza valóban létezett az ősi Rómában. Ez az istenség őrködött a gabona betakarításának és elvermelésének nehéz és fontos munkája felett. Ünnepeét épp ezért Consualia néven a betakarítás után, augusztus végén, illetve a gabonavermek ellenőrzése idején, december közepén tartották. A nehéz munka után ideális kikapcsolódás a nőrablás – mondhatnánk, de a jelenségnek persze vallástörténeti magyarázata van. Hiszen Consusnak, mint olyan istennek, aki a gabonavermek felett is őrködik, földalatti oltárokon áldoztak. Valószínűleg a 8. századtól a Szicíliában és Dél-Itáliában megtelepedett görögök hatására, akik élénken kereskedtek Itália bennszülött népeivel, ezt a Consus istent párhuzamba állították Hadésszal, a görög mitológia ugyancsak földalatti oltároknál tisztelt alvilági királyával. Hadész arról volt nevezetes, hogy elrabolta Perszephonét, Déméter termékenység istennő leányát. Nem véletlen tehát, hogy a Hadésszal rokon vonásokat felmutató Consus ünnepéhez is leányrablás kapcsolódott. Ez a leányrablás bizonyos kölcsönös megegyezésen alapult; erre utal ugyanis, hogy a rablókon végül nem álltak bosszút.

A latinok és sabinok egyaránt *exogám* nemzetségekben éltek. Ez azt jelenti, hogy nem tartották egészségesnek a nemzetségen belüli házassodást. Az ilyen nemzetségekből összetevődő és egymás szomszédságában élő népek gyakran kötöttek olyan egyezséget, amely intézményesítette az egymás közül történő párválasztást. Minden bizonnyal ez történt a latinok és sabinok esetében is, a sabin nők elrablásának históriája mögött tehát ennek a házassági gyakorlatnak az emléke áll. Az se lepjen meg senkit, hogy a házasságot leányrablás előzte meg. Ez számos ókori népénél, például a spártaiaknál is szokásos volt, ezzel az eseménnyel teljesítették be a házasság felek családjai közötti megegyezést. Íme egy monda és konkrét tanulságai, amelyek bepillantást engednek a római nép kialakulásának folyamatába.

A mese után pedig térjünk ismét vissza a történelemhez!

A római dombok sabin és latin településeinek szerves kapcsolatrendszer indította meg Róma várossá fejlődésének folyamatát. Ez a nagyjából a 8. században kezdődő eseménysor körülbelül a 6-5. század fordulójára zárult le. A várossá alakulást felölelő mintegy két és fél évszázadot a

hagyomány a királyok korának nevezi. Az ókori rómaiak által ránk hagyott adatok alapján hét királyt ismerünk, akik a „Város alapításától” számolva a következő sorrendben uralkodtak: Romulus (753–716), ezután 1 év interregnum következett, majd Numa Pompilius (715–672), Tullus Hostilius (672–640), Ancus Marcius (640–616), Tarquinius Priscus (616–578), Servius Tullius (578–534), Tarquinius Superbus (534–509).

Újabban több történész rámutat az egyes királyok uralkodási idejéről kialakult hagyomány számmisztikai vonásaira. Romulus 40 - 3, míg Numa 40 + 3 éven át, tehát összesen ketten 80 esztendőn keresztül uralkodtak volna. Tullus Hostilius 4 X 8, Ancus Marcius 3 X 8 uralkodási évet kapott a hagyománytól. Tarquinius Priscusnak és Servius Tulliusnak az első két király országlása 1-1 esztendővel meghosszabbított idejét tulajdonították: 37 +1, illetve 43 +1 év. Mindez sajátosan tükrözi a történeti hagyomány mesterkéltséget.

Ma sok tudós úgy gondolja, hogy csak az utolsó három király történelmi személy, mások lehetségesnek tartják, hogy a Romulust követő másik három uralkodó is az, de ők esetleg nem egész Róma, csupán valamelyik domb településének királyai lehettek. Nos, az bizonyos, hogy Romulus a mondák szülöttje. Utána a sabin származású Numa Pompilius uralmát őrizte meg a hagyomány, majd a régi római feljegyzések szerint Tullus Hostilius került a trónra, állítólag ő egyesítette Alba Longát Rómával. Az utána következő Ancus Marcius nevéhez fűzték a Tiberis torkolatánál fekvő Ostia kikötő alapítását. A tudományos közvélemény Róma három etruszk származású királyát vita nélkül történeti személynek tekinti. Az etruszkok nagyjából a 6. század folyamán költöztek Róma területére, és a Capitolinus dombon telepedtek le. Ez a betelepülési folyamat a hagyomány szerint a Tarquinii városából származó Tarquinius nemzetség vezetésével ment végbe.

A vitatott eredetű etruszkok a 8-7. században erős városias kultúrát honosítottak meg Itáliának később Etruria (mai Toscana) néven ismert tartományában. A legjelentősebb etruszk városokban, mint Caere, Veii, Volsinii, Tarquinii, Populonia stb. az egyenlőtlen tulajdonviszonyok alapján éles társadalmi különbségek alakultak ki. A városok élén királyok álltak, akiknek uralmát az 5. század során a nemzetségi arisztokrácia döntötte meg. A királyi hatalom jelvényei: a bíbortalpaszt, a sassal díszített elefántcsont jogar, a vesszőnyaláb (*fascis*) és az elefántcsont székhely (*sella curulis*) Rómában is meghonosodtak, és a köztársaság korában a legfőbb állami tisztviselők főhatalmának jelképei voltak. A máig megfejtetlen nyelvű etruszk nép fejlett kereskedelme, ipara és kultúrája révén

Itália nagy területeire terjesztette ki anyagi és szellemi befolyását. E kisugárzás Rómát is elérte, s következményeként a latin és sabin telepések etruszk uralom alá kerültek. A három etruszk származású király, Tarquinius Priscus, Servius Tullius és Tarquinius Superbus uralma idején fejeződött be Róma várossá alakulása. Korábbi vélemény szerint 575, újabb nézet alapján 625 körül a Forum korábban temetőnek használt területén új városközpont építése kezdődött. Később felépült a marha- és zöldségpiac, majd a Capitolinus dombon a fellegvár és a Juppiternek, Junónak és Minervának szentelt templom.

A városi élet kibontakozásával együtt járt a három etnikumból, a latinokból, sabinokból és etruszkokból álló római nép politikai-társadalmi szerkezetének, intézményeinek megszilárdulása. A választott király (*rex*) uralma alatt álló nép (*populus Romanus*) 300 nemzetségben (*gens*) élt. Tíz rokonnemzetség alkotott egy *curiát*, ebből tíz egy törzset (*tribus*). A 300 nemzetségbe, 30 *curiába* és három törzsbe sorolt népet minden bizonnyal a királyi hatalom osztotta fel így, amely pozitívan kívánta megkülönböztetni a Rómában letelepült, erős nemzetségekben élő és már politikai jogokat szerzett lakosságot a később betelepültektől. A király a nemzetségek véneiből álló tanácsra (*senatus*) támaszkodva uralkodott, és bizonyos hatásköre volt a nemzetségek férfitagjaiból álló népgyűlésnek is (*comitia curiata*). A királyság korának végére már előrehaladt a római nemzetségi társadalom belső bomlása. A nemzetségi arisztokrácia tagjai politikai vezető szerephez jutottak, s ezt egyrészt a nemzetségek alávetett közrendűi (*cliensek*), másrészt a király ellenében fokozottan kívánták érvényesíteni. Az előkelők vezető szerepének gazdasági alapja az volt, hogy a nemzetségi földterület (*ager publicus*) nagyrészt az ő kezükbe került. Az arisztokraták és clienseik alkották a római nemzetségi társadalmat, de az 1970-es évektől a történészek körében elterjedt nézet szerint ez nem jelentette azt, hogy egyedül csak ők éltek volna Róma területén. Róma lakosainak egy része ugyanis *plebejus* volt. A kifejezés valószínűleg a *plere* (megtölteni) igével áll kapcsolatban, és „töltelék népség”-et jelent, esetleg a görög *pléthosz* (tömeg) szóból származik. A későbbi korokban a római köznépet nevezték *plebs*nek. A királyok uralma idején e felfogás értelmében a plebejusok nem tartoztak az előbb vázolt nemzetségi szervezet keretei közé. Ők egyrészt az elszegényedett, szétesett római nemzetségek tagjai és a később, a nemzetségek számának rögzítése után Rómába bevándorolt vagy erőszakkal beköltöztetett lakosság sorai közül kerülhettek ki. Egészen új elképzelés szerint viszont a patríciusság csak az 5. sz. végén vált zárt társadalmi csoporttá, mint az elefántcsont-

székekkel (*sella curulis*) megtisztelt úgynevezett *curulisi méltóságok* (consul, praetor, censor, aedilis curulis) kizárólagos betöltője. Ezt megelőzően az arisztokrácia keretein belül nem alakult ki a patrícius-plebejus elkülönülés, amit az is bizonyíthat, hogy a consuli listákon már az 5. sz. elejéről is feltűnnek olyan nemzetségnevek, amiket később csak plebejus nevekként ismertek. A *sella curulis* támla és karfa nélküli, összecsukható szék volt, amit minden bizonnyal a főhatalom korábbi képviselői, vagyis a királyok trónusának köztársasági változataként használtak azok a főtisztviselők, akik megosztották egymás között az egykori királyok hatáskörét.

A királyok korának végére nézve bizonyos, hogy az arisztokrácia és a köznép között nem etnikai, hanem társadalmi különbségek voltak. A kézművesek és kereskedők mestersége tipikusan a köznép foglalkozásának számított, de a források bizonyossága szerint a plebs nagy tömegei a földet művelték vagy kisbirtokosként, vagy pedig napszámosi minőségben. Valószínű, hogy a köznéphez tartozók főleg Róma hetedik dombján, az Aventinuson telepedtek meg, mert az 5. század elején itt épült fel a Ceres, Liber és Libera istenségek (a görög Démétér, Dionüszosz és Persephoné latin megfelelői) tiszteletére emelt templomuk, és mert e domb területét később – a római történetírók feljegyzései szerint – közöttük osztották fel.

A római történetírók által megörökített hagyomány alapján, amely tradíció a 2-1. sz. polgárháborús korának társadalmi harcait vetítette vissza a múltba, az arisztokrácia növekvő politikai befolyásával szemben a királyok – legalábbis Servius Tullius óta – igyekeztek a köznépre támaszkodni. Az olcsóbb vasfegyverek elterjedésével az arisztokratikus, bronzfegyverzetű lovasság mellett egyre nagyobb szerephez jutott a közembereket is tömörítő gyalogság, amelyet etruszk-görög mintára négy-szög alakú csatarendbe, phalanxba szerveztek. A köznép fegyveres erejére azért is egyre nagyobb szükség volt, mert a Latium területére érkező és a latinokhoz etnikailag közel álló népek, a hernicusok, volszusok és aequusok meg-megújuló támadásaikkal veszélyeztették a római földeket. Nyilvánvaló volt, hogy hamarosan kenyértörésre kerül sor a köznép katonai erejét saját hatalmának megszilárdítására kihasználó király és az előkelők között. Ez az esemény a hagyomány szerint 509-ben következett be, amikor a nemzetségi előkelők elűzték az utolsó római királyt, Tarquinius Superbust, Róma pedig arisztokrata vezetés alatt álló köztársasággá alakult.

Természetesen az utolsó király elűzését a mondai hagyomány alaposan kiszínezte. Az olvasó már bizonyára kitalálta, hogy megint nő van a

dologban. Nos, az erkölcsnemesítő történet szerint Tarquinius Superbus, a Gögös, a latiumi Ardea városát ostromolta. A hosszú ostrom unalmas estéit a király fiai és barátaik borozgatással igyekeztek megrövidíteni. Az egyik boros estén Sextus, az uralkodó léha fia azt a kérdést vetette fel, vajon mit csinálnak ilyenkor otthon az asszonyok, amíg ők hazájuktól távol életüket kockáztatják. Vajon gondolnak-e férjeikre, amiként ők most asszonyaikra? A jelenlévők mindegyike kijelentette, hogy biztos saját felesége hűségében. Collatinus, a király rokona, aki már alaposan felöntött a garatra, ekkor egy – mint később kiderült, végzetes – javaslat-tal állt elő. Minek vitatkoznak itt olyasmiről, amiről személyesen is meggyőződhetnek? Kapjanak lóra, vágtsassanak haza, lessék meg feleségeiket, majd csak kiderül az igazság! Ki is derült. A királyfiak feleségei csakúgy, mint a többieké, víg lakomákon vedelték a bort, és bizony legkisebb gondjuk is nagyobb volt annál, semhogy távollevő férjeik miatt búsuljanak. Egyedül Collatinus neje, Lucretia volt kivétel. Ő hálószobájában ülve fonta a fonalat, és szolgálóit is szorgos munkára buzdította, hadd készüljön el minél hamarabb férje számára az új hadiköpeny. Boldog volt Collatinus, és mindenki irigyelte is feleségének jelleme miatt. Sextus Tarquinius szívében azonban vad szenvedély ébredt barátja felesége iránt. És a zsarnok király buja fia kielégítette vágyait. Egyik éjszaka Lucretia hálószobájába lopódzott, és erőszakot követett el a tiszta lelkű asszonyon. Másnap Lucretia férjéért és rokonaiért üzent. Feltárta iszonyú szegényét, majd bosszút követelve szeretteitől, tört döfött a szívébe. A tragédia általános felháborodást keltett a királyi családdal szemben. Róma lakói elűzték a gyűlölt uralkodót, és saját polgártársaik köréből választottak vezetőket.

A király elűzésével azonban nem oldódott meg a római társadalom összes problémája.

„Az állam határain belül ... békétlenség uralkodott, föllángolt a gyűlölet a patríciusok és a plebejusok között, kiváltképpen az adósság révén rabszolgaságra vetett emberek miatt. Azon méltatlankodtak [a plebejusok], hogy a határokon kívül ők harcolnak a szabadságért, az állam hatalmáért, otthon pedig polgártársaik rabságban tartják és elnyomják őket; szabadabban élnek háborúban, mint békében, biztonságosabban az ellenség, mint polgártársaik körében”

(Livius: II. 23., Kis Ferencné fordítása.)

Ezekkel a mondatokkal jellemezte Livius történetíró a római köztársaság kezdeteinek azt a belpolitikai feszültségét, amely 494-ben az ellentétes érdekű társadalmi csoportok közötti drámai konfliktusban robbant ki – a vitatott hitelességű római hagyomány szerint.

Ebben az évben, tehát másfél évtizeddel a királyok elűzésének hagyományos dátuma után – olvashatjuk az antik historikusok műveiben –, a közös földből való részesedésért és az adósrabszolgaság eltörléséért küzdő római köznép (melynek tagjait Livius *plebejus* terminussal jelöli) megelégtelte az előkelők (Livius terminológiája szerint a *patrícusok*) gazdasági és politikai hatalmaskodását, és nem volt hajlandó hadra kelni az aequusok ellen, hanem kivonult a Mons Sacerre, a Szent Hegyre. Ezt a mozzanatot a hagyomány az évszázados belpolitikai küzdelmek első jelentős eseményeként értékeli. Mert bár sem az adósrabszolgaság eltörlését nem sikerült a köznépnek elérnie (csak 326-ban, a Poetilius-féle törvény révén tudták annak alkalmazását korlátozni), sem a közföldből nem részesedhettek még (e követelés teljesítését majd az itáliai hódítások tesszik lehetővé), egy nagy eredménye mégis volt a köznép kivonulásának, az úgynevezett *első secessiónak*.

A plebs kivonulásának hatására ugyanis az előkelők hozzájárultak ahhoz, hogy a köznépnek ezután saját tisztviselői legyenek, akik segítségével lehetnek az államot igazgató arisztokratákkal szemben. A köznép saját tisztviselőjét, akit csak plebejusok közül választhattak, néptribunusnak (*tribunus plebis*) nevezték. Újabb vélemény szerint ezt úgy lehet értelmezni, hogy az arisztokrácia kevésbé kiemelkedő nemzetségeinek tagjai, akik számára a magasabb állami méltóság elérhetetlennek bizonyult, magukra vállalták a néptribunusi posztot. A későbbi hagyomány ezeket az előkelőket tekintette plebejus származásúnak. Elterjedt nézet szerint a *tribunus* kifejezés a római állam egy kerületének, tribusának – amely korábban egy törzs, később már az eredetileg törzsen kívülieknek is közigazgatási szervezete – az előjáróját jelenti. A többi tribunustól eltérően a néptribunusokat különleges jogokkal ruházták fel.

Már a Mons Saceren a köznép és később a „patrícusok” képviselői kölcsönös esküvel és átokkal megerősített törvényt fogadtak el, amely kimondta, hogy a néptribunus személye szent és sérthetetlen (*sacrosanctus*), s aki ez ellen vét, halállal bűnhődjék (*sacer esto*, vagyis feláldoztassék), vagyona pedig Ceres istennő tulajdonába, vagyis a köznépnek az istenség templomában lévő kincstárába kerüljön. A néptribunusok védelmet nyújthattak a hozzájuk fordulóknak. Utóbb ebből fejlődött ki az ellentmondás joga, amely lehetővé tette a néptribunusok szá-

mára, hogy nemcsak egyes tisztviselők (*magistratusok*), de az államtanács és a népgyűlés határozatai ellen is vétót emeljenek.

Az Ovidius által megőrzött hagyomány szerint a Mons Saceren táborozó köznépet egy öreg anyóka, bizonyos Anna Perenna táplálta kenyérrel. Anna Perenna neve nyilvánvalóan az év (*annus*) szóhoz kapcsolódik. *Anna* az év elejét, *Perenna* az év végét jelenti. Ez az „évistennő” az évekkel együtt szerencsét, egészséget és jólétet adott az embereknek. A plebejusok minden év március *idusán*, 15-én dallal, tánccal, borral ülték meg ünnepét a Tiberis partján. Úgy gondolták, hogy ki-ki ahány kupa bort iszik, annyi évet él. Anna Perenna lényéhez még közelebb férközhetünk, ha figyelembe vesszük, hogy egyes hagyományok kapcsolatba hozzák őt Marssal, aki eredetileg a termést mindenféle kártevéstől megvédő istenség feladatát látta el. Ovidius beszéli el azt a kedélyes történetet, hogy Anna Perenna felajánlotta Marsnak, hálósobájába csempészi a szépséges Nerio istennőt, de azután maga lopakodott oda az isten legnagyobb bosszúságára. Mars persze nem sokat teketóriázott vele, hanem kihajította, hogy csak úgy nyekkent. A kenyeret sütő és hajlott kora ellenére szerelmi örömek után futó anyókárol szóló történetek arra utalnak, hogy a Mons Saceren egy termékenységi istennő kultusza virágzott, innen a hegy Szent neve, s a magát a Földanyától származtató köznép vallási érdeklődése ezért irányult e hely felé.

Felvetődik mármost a kérdés, hogy a római nép tisztségviselői közül miért egyedül a közemberek hivatalnokának személye volt sérthetetlen? Nos, ha a római állam egy tisztségviselőjét megválasztották, jóslatot kellett kérni, s kedvező előjelek esetén úgy vélték, hogy a jó ómen az istenek hozzájárulását jelenti. Miután a köztársasági kor elején csak a *curulisi méltóságok* szűk köre kérhetett jóslatot a római nép isteneitől, e hivatalnokok közé sem választhatták a tribunusokat. Ezek a tisztviselők, akik a néptribunatus létrejöttéig korlátlanul rendelkeztek a köznép felett is, a kedvező előjelek révén már eleve elnyerték tisztségük vallási megalapozását. Ezt a tisztséget a népgyűlésen kapták meg, s személyükben a római nép méltóságát képviselték. Aki megsértette őket, az egész népet sértette meg. A főbb tisztségviselők a római nemzetségek ősi gyűlésén, a *comitia curiatán* vették át a legfőbb hatalmat, amelyhez a katonai főparancsnoki tisztség és a törvénykezési jog kapcsolódott. Személyüket törvényszolgák (*lictorok*) védték, akik gondoskodtak róla, hogy a hivatalviselőjének méltóságát senki se sértse.

A köznép hivatalnokát az előbbiekkal szemben semmiféle isteni előjel nem erősítette hivatalában. Lictorok nem kísérték, fegyveres erő nem állt

a szolgálatára. Ezenkívül nem az egész római népet, csupán a plebszt (ebben az értelemben a *közembereket*) képviselte. Kezdetben törvényjavaslatot sem bocsáthatott szavazásra. Ha tehát azt akarták, hogy mégis érvényt tudjon szerezni akaratának, különleges, csak az ő személyére vonatkozó előjogokkal kellett felruházni. Ezt a célt szolgáltatta a néptribunusi sérthetetlenség.

A néptribunusi tisztség létrehozása azonban csak kezdőpontja volt a köznép sodró lendületű polgárjogi harcának. 451–450-ben írott törvényeket bocsátottak ki, amelyek rendelkezései az egész római népre kiterjedtek, majd a néptribunusok személyének sérthetetlenségét az *egész* római polgárság esküvel erősítette meg. A manapság már egyre inkább kétségbevont hagyomány szerint pedig 445-ben törvényesnek ismerték el a plebejus és patrícius közti házasságot.

Livius a házassági törvényt előterjesztő Canuleius néptribunus szájába a következő szavakat adja, mintegy érzékeltetve, milyen mély társadalmi szakadékot kellett áthidalni a társadalom előjogokkal rendelkező, illetve a jogaiért még csak harcoló rendjei között:

„Mindig személyes elhatározás dolga volt, hogy ki-ki megválassza a házat, ahová feleségként házasságkötés útján belép, vagy amelyikből a férfi feleséget visz magának, de ti (a patríciusok) ezt most a legdölyfösebb törvény bilincseibe veritek, és kettéosztva a polgárság társadalmát, egy államból kettőt csináltok. Miért nem iktatjátok törvénybe, hogy plebejus ne lehessen patríciusnak szomszédja, hogy ne járhasson egy úton, ne étkezhessenek egy asztalnál, ne forduljon meg egy Forumon vele? ... Mi a veletek való házassodástól nem várunk egyebet, csak hogy emberszámba vegyetek, római polgároknak tekintsetek bennünket, nektek pedig, hacsak nem akartok továbbra is megalázni, megszegyeníteni bennünket, nincs miért ellenszegülnötök.”

(IV. 4. Kis Ferencné fordítása.)

Valószínűnek tartják újabban, hogy csupán az arisztokrácia egy szűk, papi funkciót gyakorló csoportjára volt érvényes az e csoporton kívülállókkal megkötendő házasság tilalma. Ám a későbbi római hagyomány e tilalom feloldását – a vélt patrícius-plebejus konfrontáció elméletének jegyében – a patríciusok és plebejusok közötti házasságkötés problémájával kötötte össze. E szemlélet alapján hitték, hogy a plebejusság és a patríciusok felismerték érdekközösségüket. Ez mutatkozott meg a római hódításokban.

Az 5. században megnyílt a lehetőség Róma itáliai terjeszkedése előtt. A korai előzményekhez tartozik az a folyamat, amelynek során Dél-Itáliában és Szicíliában görög gyarmatvárosok alakultak ki. A 8. századtól kezdve a görög anyaországból egyre nagyobb számban vándoroltak ki telepések, akiket részben politikai okok (a városuk vezetőivel való szembenállás), részben az új gazdasági lehetőségek ígérete vonzott a Fekete-tenger, Észak-Afrika és Dél-Itália partjaihoz. Ezek a telepések azután – fenntartva a gazdasági kapcsolatokat szülőföldjükkel – új városokat alapítottak, amelyeket gyarmatvárosoknak nevezhetünk. Az ilyen gyarmatok legfontosabb funkciója eredetileg az volt, hogy az anyaváros ipari termékeit olcsó nyersanyagra cseréljék a környéken élő nem hellén lakossággal. A 8. században alapították Dél-Itáliában Kümé (latinul: Cumae) városát, amelyet Euboia szigetéről érkező telepések hoztak létre. Később Kümé lakói tovább terjeszkedtek, s megalapították Neapolist a mai Nápoly helyén. Spárta egyedüli gyarmata, Tarentum (Tarrasz) a róla elnevezett dél-itáliai tengeröböl partján épült fel, s a 6. századig az első gyarmatok körül görög városok tucatja jött létre. Hasonló volt a helyzet Szicíliában. Itt 735-ben euboiaiak és Naxosz szigetének lakói együttesen alapították meg Naxosz városát. Nem sokkal később khalkiszi görögök a Szicíliát Itáliától elválasztó keskeny tengerszoros közelében létrehozták Zanklét, amely az 5. század elején a Messzana nevet kapta. Korinthoszi telepések alapították Szicília legnagyobb városát, Szürakuszait. Mindezek az események akkor kezdtek hatni Róma történetére, amikor – éppen az etruszk király elűzése idején – kiütköztek az ellentétek az egész Itália feletti hegemoniára törő etruszkok, illetve a kereskedelmük szabadságáért harcoló itáliai görög telepések között.

504-ben a latiumi Ariciánál Kümé görög gyarmatváros türannosza legyőzte az etruszkokat, majd 474-ben Hierón, a szicíliai Szürakuszai uralkodója mért vereséget a Campaniára támadó etruszk hajóhadra. A latiumi városok, közöttük Róma is az etruszk uralom lerázására használták fel a hadi eseményeket. Sőt a népesség szaporodása miatt Róma terjeszkedni kezdett a Tiberis jobb partján elterülő földeken. Emiatt háború robbant ki az etrusz Fidenae és Veii ellen. E sikeres háborúk után, a 4. század elején a gallok betörése megrendítette ugyan Róma helyzetét, de a század közepére sikerült úrrá lenni a nehézségeken.

A 343 és 290 közötti úgynevezett samnis háborúk során Róma megvette lábát Campaniában, miután véres harcban sikerült meggyengítenie a samnis törzsszövetséget. A samnisok a sabellus törzsek közé tartoztak. Egy részük legyőzte a Campaniában élő oscusokat, és azokkal keveredve

kialakította a görög hatásról tanúskodó campaniai civilizációt. Az állattenyésztő samnisok zöme az Appennin-hegylánc középső részén élt. Katonai erényeikre jellemző, hogy antik értelmezés szerint a *samnis* népnév a *szaunion* (lándzsa, gerely) görög kifejezésből eredt. Ezekkel az igen harcias törzsekkel kellett megvívnia Rómának a Latiumtól délre eső területek fennhatóságáért. A győzelem után Róma Latium vezető hatalma, majd, miután a 340-től 338-ig tartó latin háború során az ellene forduló latin városokat is legyőzte, Közép-Itália meghatározó politikai ereje lett.

Mindez nem volt diadalmenet. A hagyomány által megőrzött történetek csakúgy, mint a valóban hitelesnek elfogadható történetírói tudósítások arról vallanak, hogy sok keserű kudarcot kellett Romulus népének elszenvednie, amíg a Földközi-tenger rettegett urává válhatott. 390-ben például az Észak-Itáliában élő gallok egy csoportja rabló hadjárata során feldúlta Rómát. A lakosok részben elmenekültek a városból, részben a capitoliumi fellegvárba húzódtak vissza. A gallok titokban éjjeli ostromra készültek. Egy színes história szerint az ostromlók rátaláltak a fellegvárhoz vezető rejtett ösvényre, és az éjszaka sötétjében a vár bástyáira lopództak. Ám a rómaiakat megmentette az istenek kultusza iránti kegyeletük. Mert bár éheztek, mégsem vágták le a Juno istennőnek áldozatra szánt hófehér tollú ludakat. A hálás állatok pedig, mihelyt meghallották a lopakodó gallok neszezését, hangos gágogásba kezdtek, felébresztve az alvó rómaiakat. A felriadt várvédők pirkadatig vívott véres tusában visszaverték az ostromlókat. A veszély azonban így sem múlt el, hiszen a gallok Rómában maradtak, és ügyeltek rá, hogy a fellegvárba senki be ne jusson, és onnan ki ne lopózzon. Emiatt a védők egyre kétségbe ejtőbb helyzetbe jutottak, ételük, italuk elfogyott. De nélkülöztek a támadó gallok is, akik a kifosztott városban nem találtak élelmet. Talán ez utóbbi ok miatt végül a gallok hajlottak arra, hogy hadisarc fejében elvonuljanak. Ezer római font (körülbelül 330 kilogramm) aranyat követeltek a rómaiaktól. Azok össze is szedték félretett drágaságaikat, az asszonyok féltve őrzött ékszereit, és a kincseket Brennus gall vezér elé hordták. A gallok hamis súlyt tettek a mérlegre, s amikor a megkopasztott rómaiak tiltakoztak, Brennus dölyfösen még a kardját is leoldotta, és a súlyok közé dobta. „Jaj a legyőzötteknek!” – vágta a rómaiak szemébe a győztes igazságát, amelyet később Róma legalább ilyen kegyetlenül alkalmazott az általa leigázott népekkel szemben. A történet végül igazságot szolgáltatott a rómaiaknak, akiknek vezére, Camillus vereséget mért a sarccal hazafelé vonuló gall seregére.

Súlyos csapást szenvedett a római büszkeség 321-ben is, amikor a samnisok a caudiumi szorosban körülzárták az ellenük harcba indult római sereget. A rómaiak, miután kitörni nem tudtak, kénytelenek voltak a legmegalázóbb feltételt is teljesíteni a szabad elvonulás fejében: az egész had fegyverei és páncélzata nélkül, a samnis harcosok gúnykacaja közepett, szégyeniga alatt vonult át, a teljes megadás jeleként.

De a megpróbáltatások nem csökkentették Romulus fiainak harci kedvét. Hiszen Etruriában, Latiumban, majd a samnisok lakta területén földet szerezhettek, s ez nem csupán a vagyonos előkelők amúgy is számottevő gazdasági erejét növelte, hanem a megszerzett területek egy részének kisajátítása révén a hódításokban fegyveres erejével részt vevő köznép is kielégíthette gazdasági szükségleteit. Utóbbinak gazdag, befolyásos nemzetségfői és a kompromisszumra hajlamos, a *curulisi méltóságokat* addig monopolizáló (a hagyomány által *patrícusoknak* nevezett) szűk csoport tagjai kiegyeztek egymással. E kiegyezést az a már említett felismerés készítette elő, amely a területszerzésben közös érdeket látott, s amely átlátta azt is, hogy anyagilag tönkretett, így a hódításokban érdektelen köznéppel esély sincs rá, hogy sikerrel vívják meg háborúikat az itáliai szomszédok ellen. A köznép nagy tömegeit tehát jobb gazdasági helyzetbe kell hozni, vagyonos, a patrícus vezető réteggel vérségiileg részben már össze is olvadt arisztokrata vezetőit pedig be kell vonni az állam közvetlen irányításába. Ez volt a józanul gondolkodók végkövetkeztetése, egyben az alapvető célkitűzése annak a folyamatnak, amely a római társadalom „fölemelését”, pontosabban felfelé történő nivellálódását indította el.

367-ben ilyen előzmények után fogadta el a népgyűlés, és hagyta jóvá a senatus a két néptribunus, Caius Licinius Stolo és Lucius Sextius Lateranus törvényjavaslatait. Ezek egyrészt megnyitották az arisztokraták szélesebb rétege előtt a consuli hivatalt, a legfőbb római állami méltóságot, másrészt fontos intézkedéseket hoztak a legszegényebb rétegek anyagi felemelésére. Csökkentették az adósságokat, és a családfők által az állami közös földből birtokolható területet 500 jugerumban (kb. 1,25 négyzetkilométer) maximálták. Persze ilyen, abban a korban nagynak számító birtokrésze csak néhány családnak volt az ősi nemzetségek kerekeiben. Még kevesebb polgár birtokolt ennél is nagyobb földdarabot. Így hát viszonylag kevés földet juttattak vissza az államnak. Az így visszanyert parcellák viszont a legszegényebbek birtokába kerültek; ők azután éppen ezért elmondhatták magukról, hogy hasznukra vált a megnövekedett államterület.

A 4. század közepétől, a latin és samnis háborúk során a köznép földhöz juttatása nagymértékben előrehaladt. Róma folyamatos itáliai terjeszkedése olyannyira hozzájárult a köznép gazdasági erejének gyarapodásához, hogy 326-ban, mint a köznépet leginkább sújtó intézményt, korlátozták az adósrabszolgaságot. Ezzel párhuzamosan a főtisztségekből korábban kizárt előkelőknek az állam irányításába való bevonása is fokozatosan megtörtént, elsősorban azért, hogy kiharcolták maguknak a különféle hivatalok betöltésének lehetőségét.

A római állami hivatalokat a *magistratusok* töltötték be. Ezek működésére általában jellemző volt a *collegialitas* és az *annuitas* elve. A *collegialitas* azt jelentette, hogy ugyanazt a hatáskört biztosító tisztséget egyszerre többen – minimum ketten – látták el, megakadályozva így bárki részéről a hatalmi túlkapásokat. Az *annuitas* viszont azt jelentette, hogy a hivatali idő rendszerint egy évre korlátozódott. A legfőbb polgári hatalom, háború esetén pedig a hadvezetés joga a *consulokat* illette meg. 367 után, a már említett törvény értelmében a két consul közül az egyik plebejus lehetett. A consulok helyettesei voltak a *praetorok*, kezdetben egy, később kettő, majd több; ők bírói jogkört kaptak, s a város rendjére ügyeltek. A pénzügyi tisztviselőket *quaestoroknak* nevezték, a város élelmiszerellátásával, a vásárok felügyeletével, a nyilvános játékok rendezésével pedig az *aedilisek* foglalkoztak. Nagyon fontos feladatot láttak el Róma életében a másfél évi időtartamra választott *censorok*. Ők mérték fel a polgárok vagyoni helyzetét, ők állapították meg, hogy a vagyoni osztályok (*classisok*) közül ki melyikbe tartozik. A politikai jogok gyakorlása és a fegyveres szolgálatba történő beosztás ugyanis a vérségi származás helyett fokozatosan a vagyoni állapot függvénye lett. A censorok dolga volt ezenkívül, hogy összeállítsák a senatus névjegyzékét, felügyeljenek a nép erkölcsére, végül pedig ők kötötték meg az állam nevében a szerződések a vállalkozókkal. Személyüket nagy körültekintéssel válogatták ki, mivel fennállt annak veszélye, hogy megpróbálják korrumpálni őket. Jellemző módon ez a hivatal csak viszonylag későn, 339-ben nyílt meg a szűkebb vezető rétegen kívül álló előkelők számára.

A felsoroltakon kívül olykor – rendkívüli helyzetben – rendkívüli tisztségeket is felállítottak. Ezek közül a legfontosabb a *dictator* hivatala volt. Igen kritikus politikai helyzetben, például veszélyes külső támadás esetén a hatalom koncentrálása érdekében hat hónapi időtartamra *dictatort* választottak, aki teljhatalmat kapott az állam egész területén. Döntéseivel szemben semmiféle fellebbezésnek nem volt helye.

367-től ezek a tisztségek folyamatosan megnyíltak a nemesség addig ebből kizárt csoportja előtt. 312-től pedig, amikor elhatározták, hogy a legfelsőbb államtanács, a *senatus* felfrissítését új tagokkal rendszeressé kell tenni, a hivatalviseltek nagy része ebbe az exkluzív testületbe is könnyebben bejuthatott már. Nagy szerepe volt ebben a döntésben Appius Claudius Caecus censornak, aki még a szabadon bocsátottak fiait is felvétette a *senatus*ba, vagyis olyan embereket, akik a kézműipar és kereskedelem révén gazdagodtak meg. Ezzel a *senatus* nem volt többé a születés és a földbirtok által privilegizált nemesség fellegvára. A köznép politikai felemelkedésének folyamatát végül – a vitatott hitelességű hagyomány szerint – Hortensius *dictator* 287 körül elfogadott törvénye zárta le. Ez a törvény, arra a felismerésre alapozva, hogy lényegében érdekeazonosság áll fenn a *senatus* és a nép többsége között, a törvényhozói jogkör tekintetében úgy határozott, hogy a római nép lakóhelyi körzetek szerint összehívott népgyűlése, a *comitia tributa* az egész népre érvényes határozatokat (*plebiscitumok*) hozhat, amelyekhez nem szükséges a *senatus* jóváhagyása.

A 494-től 287-ig tartó politikai harcok a hagyomány szerint élesen vették fel Rómában a társadalom alapvető csoportjai közötti ellentéteket, s elsősorban a köznép legszegényebb rétegeinek nyomasztó szociális problémáit. Az ellentétek feloldásának és a gondok megoldásának módját – mint láttuk – a területi hódítások kiszélesítésében és e hódítások politikai és gazdasági gyümölcseinek hasznosításában látták – a köznép javára is. A római terjeszkedés mögött így a társadalmi problémák agresszív külpolitikai lépések révén történő megoldásának koncepciója állt. E koncepció jegyében kényszerítette Róma Itália népeit és városait a különböző jogállású szövetségesek státusába, fosztotta meg e szövetségeseit az önálló külpolitika lehetőségétől, hasította ki a stratégiai szempontból legfontosabb területeket földjeikből a településeket, *coloniákat* alapító római polgárok számára, s hívta hadba katonáikat a további véres háborúkhoz. Mert az egészen természetes, hogy amikor a római köznép megszüntette saját politikai és gazdasági kiszolgáltatottságát, és ezzel a folyamattal dialektikus egységben néhány dél-itáliai görög város kivételével a félsziget legnagyobb része római uralom alá szerveződött, akkor a római nép egyúttal megeremtette a további hódítások feltételeit is.

Az ókori államok történetéből kiviláglik, hogy ott, ahol a függő helyzetű termelők munkájának korlátlan kisajátítása jogi akadályokba ütközik, ott más, korlátlanul kihasználható munkaerőt kell bevonni a termelésbe. Ez a helyzet állt elő Rómában is, a köznép sikeres polgárjogi küz-

delme eredményeképp. A továbbiakban tehát rabszolgákat, az ezek foglalkoztatásához szükséges földet, nyersanyagot, a termékek eladásához nélkülözhetetlen piacot kellett biztosítani a társadalmi-gazdasági fejlődés előre viteléhez. Ennek csak egy módja volt, mégpedig a hódítások következetes kiszélesítése. Ezért követte szükségszerűen Róma történelmében a köznép polgárjogi harcát a nagy hódítások korszaka.

Ide kívánczik néhány megállapítás a római rabszolgaságról, mert Róma sodró lendületű hódításainak ismertetése közben erre már nem lesz alkalom. A szabad emberek kisárutermelő tevékenysége nagyságát tekintve mindig felülmúlta a rabszolgákét, következésképp a római társadalmat aligha szabad egyszerűen rabszolgatartóként definiálni. Legálábbis differenciálatlanul nem. Manapság az a nézet terjedt el a tudományban, hogy a rabszolgatartó társadalomnak három ismérve állapítható meg. Az első a rabszolgáknak a lakosság összlétszámához mért arányából indul ki. Eszerint ott beszélhetünk rabszolgatartó társadalomról, ahol a rabszolgák fontos szerepet játszanak a termelésben, és számuk arányuk 20% körül van. (A rabszolgák arányát az Augustus császár korabeli Itáliában 35%-ra teszik.) A második ismérv a rabszolgamunka minőségét érinti. Itt az a döntő szempont, hogy az uralkodó társadalmi elit jövedelmének túlnyomó többségét a rabszolgák munkájából nyeri. Végül létezik a rabszolgatartó társadalomnak egy tágabb értelmezése is. Eszerint a termelésben résztvevő munkaerő jelentős részben függő helyzetű emberekből: rabszolgák, adósok, röghöz kötött földművesek tevődik össze, és ez indokolhatja a társadalomra alkalmazott rabszolgatartó megjelölést. *Keith Bradly*, másokkal egyetértésben, ezen ismérvek alapján minden bizonnyal jogosan állapította meg, hogy a történelemben csupán öt rabszolgatartó társadalom létezett: a Kr. e. 5. századi athéni, a Kr. e. 3. sz. közepe és a Kr. u. 4. sz. eleje közti időszakban az itáliai (tehát nem az egész római birodalmi), valamint a modern brazil, karibi és egyesült államokbeli (mind a 19. sz. elején). A római társadalom tehát csak a birodalom egy részén és történelmének csupán bizonyos szakaszában tekinthető rabszolgatartónak. Ugyanakkor nagy hiba lenne a rabszolgaság társadalmi jelentőségét lebecsülni. Ezzel kapcsolatban *W. W. Harris* véleményével értek egyet:

„Vajon mi is az érvényessége a hagyományos marxisták... azon elképzelésének, hogy a rabszolgák iránti igény volt a valódi oka minden olyan háborúnak és hódításnak, amelyet Róma a történelme során véghezvitt? Ez az

elgondolás csupán egy doktrína. Sajnos egyetlen jól informált marxista szerző sem kísérelte meg soha, hogy megfelelő részletességgel kimutassa, az egész jelenség miként nőtt ki a római társadalmon belüli termelési viszonyokból... De azok a történészek, akik szembehelyezkednek a marxizmussal, gyakran esnek abba a kísértésbe, hogy túlságosan sokat utasítsanak vissza belőle: ugyanis a rabszolga beszerzésnek igen nagy jelentősége volt a rómaiak jóléte szempontjából a középső- köztársaságkorban, olyannyira, hogy alapvető befolyást kellett gyakorolnia."

Harris adatokkal támasztotta alá véleményét. Rámutatott arra, hogy a történetíró Livius szerint a 297 és 293 közötti időszakban, a samnisokkal vívott háborúk során a rómaiak összesen 61 560 embert süllyesztettek rabszolgasorba. Tekintettel arra, hogy a római férfi polgárok száma ez idő tájt a különböző rendelkezésre álló adatok szerint 260-270 ezer körül lehetett, nyilvánvaló, hogy ilyen rabszolgatömeg – még ha Livius adata esetleg túlzott is – alkalmazása nagy változást idézett elő mind a gazdaságban, mind a társadalomban.

A sikeres háborúk adták a rabszolgatartás emberi forrásának döntő részét. Az I. pun háború 264 és 241 között 75 ezer rabszolgát juttatott a rómaiak kezére, amiből az államkincstár 15 millió denarius bevételre tett szert. A korábban a karthágóiak által elfoglalt Tarentum visszaszerzése 209-ben 30 ezer rabszolgával gazdagította Rómát. A 3. században kezdődött folyamatok egy évszázaddal később felerősödtek. T. Frank számításai szerint csak 200 és 150 között körülbelül 250 ezer hadifoglyot adtak el rabszolgának, míg J. Stajerman a II. pun háború és Julius Caesar kora között rabszolgává tett hadifoglyok számát több mint 500 ezerre teszi. A szabadok és rabszolgák arányára is következtetéseket vontak le a 2. század vonatkozásában. A 179-es év census (vagyonbecslési) listáján a 17 éven felüli szabad férfi polgárok pontos létszáma 258 294 fő volt. Ennek alapján T. Frank a 2. század közepén a Rubicontól délre fekvő itáliai területeken (a Rubicon volt a későbbi Gallia Cisalpina tartomány déli határfolyója) élő szabad lakosság összlétszámát 4 millió körülire becsülte, miközben a rabszolgák létszáma szerinte még nem érte el az 1 milliót.

A rabszolgaságnak nem a hódító háborúk jelentették az egyedüli forrását. Nagy volt a háznál született rabszolgák (*vernae*) száma is, másokat a kalózok raboltak el és vittek piacra. Egy erős és egészséges rabszolga ára, ha nem rendelkezett semmiféle speciális tudással, 200-500 denarius körül mozgott. Utóbbi összegért 6-8 igavonó ökröt vagy kb. 160 véka (1 véka = 36,35 l) búzát, esetleg 50 amphora (1 amphora = 26 l) olajat lehetett venni. Ugyanakkor vegyük figyelembe, hogy a 2. században a mező-

gazdaságban dolgozó szabad munkaerő naponta 1 denarius alatti fizetést húzott. Az egy év alatt általa megkeresett 300 denarius körüli összeg kétharmada lehetett elég saját maga és felesége élelmezésére, ruházatára, míg a fennmaradó csekély pénzt lakbérre és egyéb kisebb kiadásokra fordíthatta. (1 denarius értéke kezdetben megfelelt 4,55 gr ezüstének, de 200 előtt ez már 3,98gr-ra csökkent.) Ebből természetesen következik, hogy egy kisparaszt vagy más kisárutermelő csak kivételes esetben lehetett „rabszolgatartó”. Rabszolgát ugyancsak nehezen bérelhetett, mivel egy rabszolga napi bérleti díja 0,5 denarius körül mozgott. Mindez már eleve lehetetlenné tette, hogy a rabszolga a termelés meghatározó faktorrá váljon – noha, mint említettük, bizonyos korokban és területeken az uralkodó elit legfontosabb jövedelemforrását képezte. Ha meg arra gondolunk, hogy egy ügyes kézművesért vagy képzett házi rabszolgáért 1500 denariust is kifizettek, könnyen belátható: a rabszolgák egy része presztízs kiadást jelentett gazdájának, és csak néhány területen gazdaságilag is megtérülő befektetést. Utóbbiak közül kivált említésre méltóak azok a kézműves rabszolgák, akik lehetőséget kaptak arra, hogy szorgos munkájuk révén megváltsák szabadságukat. Ők a városi rabszolgák népes családjához tartoztak (*familia urbana*), csakúgy, mint a módosak házaiban szolgáló kapusok, szakácsok, pékek, pincemesterek, felszolgálók, kamrások, zenészek, táncosok, tanítók, dajkák, orvosok, könyvtárosok, titkárok, ügyintézők, gyorsírók stb. Ezek a városi rabszolgák sokszor jobb életkörülmények között éltek, mint a szabad agrárnépesség egy része. A bányákban dolgozó állami rabszolgák vagy a vidéki villagazdaságokban alkalmazottak (*familia rustica*) életszínvonala ennél lényegesen alacsonyabb volt. Az életkörülményeikben fennálló nagy különbségek alapvetően akadályozták, hogy egyféle „osztály” szolidaritás alakuljon ki a rabszolgaságon belül. Így aztán egyet lehet érteni azokkal a tudósokkal, akik a római rabszolgaságot (amely az ókor vonatkozásában kétségtelenül a legfejlettebb volt) nem társadalmi osztályként, hanem kategóriaként határozzák meg, melynek tagjait a szabadság jogi kritériumainak hiánya kötötte össze csupán. Arról azonban szó sem lehet, hogy a történelmi materializmus osztályfogalmát alkalmazzuk rájuk. (Mint ahogy marxi értelemben vett társadalmi *osztályok* véleményünk szerint az érett feudalizmus időszaka előtt egyáltalán nem léteztek.)

És most térjünk vissza a hódítások és azon világ történéseihez, amelyben azok lejátszódtak.

A Kr.e. 3. század elején, a nagy római hódítások kibontakozásának korában már közel fél évszázada halott volt Nagy Sándor, másként III. Ale-

xandrosz, a makedónok világhódító királya. Ő volt az, aki 336-tól 323-ig tartó uralma idején a makedón hadijelvények alatt egyesítette a görögség túlnyomó többségét, és egy évtizeden át tartó hadjárata során világbirodalmat hozott létre a Balkán és India közötti roppant térségben. Halála után ugyan felbomlott birodalma, de a területén kialakult utódállamokban az antik termelésnek egy új, a városállamokénál fejlettebb formája alakult ki. A minőségileg új termelési technikai szint annak nyomán fejlődött ki, hogy az Egyiptom, Kis- és Közép-Ázsia térségein élő népek körében a görög-makedón hódítók – ahol tudták – meghonosították az antik termelési viszonyokat, a görögség szervezési és technikai tapasztalatait pedig a Közel- és Közép-Kelet addig kellőképpen ki nem használt emberanyagának rendelkezésére bocsátották. Így a termelékenység növelése csakúgy, mint a termelés kiszélesítése (vagyis az *intenzív* és *extenzív* fejlesztés) új távlatokat kapott a makedón-görög hódításnak áldozatul esett keleti világban. Az új gazdasági alapokon valóban új világ jött létre, amelyet a görög termelési gyakorlat és eszmeiség termékenyítő hatása jellemzett. Ezért ezt a Hellasztól Egyiptomon és Perzsián keresztül egészen Indiáig terjedő új civilizációt görögösnek, vagyis *hellénisztikusnak* nevezzük.

A hellénisztikus világban virágzó monarchiák alakultak ki, miután Nagy Sándor utód-hadvezérei, a *diadokhoszok* több évtizedes harc után felosztották egymás között a néhai nagy uralkodó hatalmas birtokát. Ezek a vezérek: a Makedóniát uraló Antipatrosz, majd fia, Kasszandrosz, a Kis-Ázsiát birtokló Antigonosz Monophthalmosz (Félszemű) és fia, Démétriosz Poliorkétész (Városostromló), a thrákokat leigázó Lüsziimakhosz, a gazdag Egyiptomot megkaparintó Ptolemaiosz, végül a Szíria és Mezopotámia felé terjeszkedő Szeleukosz olyan véres és családi tragédiákban bővelkedő küzdelmet vívtak egymással, olyan, sokszor önpusztító erővel harcoltak Nagy Sándor egykori birodalmának darabjaiért, hogy az szinte példa nélkül áll a történelemben.

Néhány epizód a kor szörnyűségeiből: Kasszandrosz egyik fia, Antipatrosz meggyilkolta anyját, Thesszalonikét, őt viszont apósa, Lüsziimakhosz ölette meg. Másik fia, Alexandrosz, aki a testvérével vívott háborúban Démétriosz Poliorkétész segítségét kérte, az utóbbi áldozatául esett. Maga az apa, Kasszandrosz Nagy Sándor feleségét, Rhóxanét végeztette ki fiával, a világhódító vér szerinti örökösével, az atyja halála után néhány hónapra született Alexandrosszal együtt. Lüsziimakhosz meggyilkoltatta első nejétől született fiát, Agathoklészt. Ptolemaiosz eltaszította Eurüdikétől született fiát, Ptolemaiosz

Keraunoszt, aki viszont később Szeleukoszt ölte meg. Ez a Szeleukosz egyébként haláláig tartó fogságra vetette apósát, Démétriosz Poliorkétészt.

Az ármány és gyilkok káoszából azonban fényes jövőjű államok emelkedtek ki: az Antigonida dinasztia uralma alatt álló Makedónia, a Szeleukidák főségét viselő Szeleukida Birodalom, amely Szíria és Mezopotámia nagy része mellett még Kis- és Közép-Ázsia egyes területeit is elragadta, a Ptolemaioszok Egyiptoma és az Attalidák Pergamonja. E makedón származású dinasztiák égisze alatt alakultak ki a mediterrán világnak új, nagyszerű, márványpalotákkal, szobordíszes templomokkal és több százezer kötetes könyvtárakkal ékes központjai, például az egyiptomi Alexandria és Kis-Ázsiában Pergamon. A központi hatalom alá vetett hellénisztikus városi polgárság már korántsem volt olyan szabad, mint régebben. Ám szolgai mivolta egyben a meggazdagodás lehetőségét tárta fel előtte.

Seneca, a korai császárkor híres filozófusa a Kr.u. 1. század világbirodalmi központtá növekedett Rómájából így tekintett vissza a régi Rómára:

„... őseink még nem építettek lakomák rendezésére szolgáló ebédlőket, s nem dübörögtek még az utcákon hosszú szekérsorok az építésre szánt luc- és jegenyefenyő szállítmányokkal, hogy aztán aranyozástól roskadó meny-nyezet legyen belőlük. Kétoldalt levert karó tartotta a kunyhót; a sűrűn egymásra rakott és lejtősen elrendezett lombos ágakon a leghevesebb zápor is lefutott. Ilyen házakban laktak, de gondtalanul. A szalmatető szabad embereket fedett – ma az aranyozott márványfalak között a szolgaság lakik...”

(Seneca: Ep. 90., Maróti Egon fordítása.)

Senecának a szabad emberek szalmatetős házairól írt sorai akár a 3. század elejének Rómájára is vonatkozhattak. A rómaiak többsége apró és csúnya vályogkunyhóban lakott. Dísztelen, szürke tufából, terrakotta szegélyezéssel épült kezdetleges templomokban imádták a népet hamarosan világhódító hadjáratokra vezérlő isteneket. A látogató sem szobrokat, sem festményeket nem csodálhatott meg a hét domb városában, kivéve néhány műkincset, amelyet hadizsákmányként hurcoltak el az etruszk városokból. Ostia, Róma kikötője csupán egy főnyes partszegély volt, ahol mezőgazdasági termékek primitív cseréje és rézlemezekkel folytatott lanyha kereskedelmi tevékenység csordogált. Az itáliai félszi-

get közelében fekvő karthágói, görög és közel-keleti világ csillogó gazdagságához képest archaikus élet zajlott a szürke falak között.

De ezek között a szürke falak között öntudatos polgárok laktak, akiknek zöme csak nemrég vívta ki teljes szabadságát. És ez a polgárság nemsokára összemérte fegyvereit a mediterrán partokon villogó márványpaloták birtokosaiéval.

A mai Görögország Albániával és az Íón-tengerrel határos északnyugati részén, a Pindosz-hegység zord nyúlványai közt feküdt Épeirosz tartomány, a gazdag hellénisztikus világ egyik legnyugatibb s talán legszegényebb szöglete. Illírek lakták ezt a kopár hegyvidéket, meg velük összekeveredett *molosszoszok*, fő foglalkozásuk az állattenyésztés volt. Ám a 4-3. század fordulóján egy kalandos sorsú, nagyra hivatott király elhatározta, hogy heroikus tettek mezejére lép ezzel a magába zárkózó, de kitűnő katonákat nevelő néppel. A király neve: *Pürrhosz*. Kr.e. 319-ben született, s már kisgyermekként át kellett élnie a hellénisztikus világ belső villongásainak minden keservét. Atyját a molosszoszok között kitört viszály elűzte trónjáról, s a kisdéd életét csupán néhány hűséges szolga önfeláldozása mentette meg. Ezek kalandos menekülés során Glaukiasz illír király udvarába juttatták Pürrhoszt, aki ott menedékre lelt, jóllehet atyja ellensége, Kasszandrosz kétszáz *talantont* ajánlott fel a kiadatásáért. (1 talanton megfelelt nagyjából 26,2 kg ezüst értékének.) 306-ban Glaukiasz segítségével a gyermekifjú visszanyerte trónját, ám alattvalóinak újabb lázadása miatt nemsokára ismét menekülni kényszerült. Kis-Ázsia urának elsőszülött fiához, Démétriosz Poliorkétészhez menekült, aki az ő nővérének, Déidameiának volt a férje. 301-ben részt vett a nevezetes ipszoszi csatában, ahol a Nagy Sándor egykori birodalmát saját uralma alatt egyesíteni kívánó Antigonosz Monophthalmosz és fia, Démétriosz Poliorkétész oldalán harcolt Szeleukosz és Lüsizimakhosz ellen. Az ütközetben az ellenség győzött, de Pürrhosz kitüntette magát bátorságával és harcra termettségével. A vesztes csata után sem hagyta cserben sógorát. Előbb annak görögországi városait irányította, majd, amikor Démétriosz kiegyezett I. Ptolemaiosszal, túszként Egyiptomba ment. Itt azután, élve a lehetőséggel, megkedveltette magát az egyiptomi uralkodóval, aki hozzáadta feleségül mostohalányát, sőt segítséget nyújtott számára trónja visszaszerzéséhez.

Az országába ismét visszatérő Pürrhosz többé nem hagyta kicsavarni kezéből a kormánypálcát. Kalandos ifjúsága olyan politikai és katonai tapasztalatokkal ruházta fel, amelyek birtokában bátran szállhatott

szembe minden veszedelemmel. Férfivá érett. Azok a katonák, akik még látták Nagy Sándort, esküdni mertek rá, hogy amíg a többi király csak öltözkével és méltóságteljes fejtartásával képes utánozni a világhódító hadvezért, addig ő a fegyverforgatásban is kiállja az összehasonlítás próbáját. Arcának látványa már önmagában félelmet keltett, mert „felső állkapcsában összenőttek a fogai” – írta Plutarkhosz-, s ez különös vadságot kölcsönzött vonásainak. Ha élt király ebben a korban, akinek a katonáskodás jelentette az életet, Pürrhosz volt az. Mondják, egyszer megkérdezték tőle, ki a jobb fuvalás, Püthón-e vagy Kaphiszasz, mire azt felelte, hogy Polüperkhón (az egyik diadokhosz) a legjobb – *hadvezér*; mintha egy királyhoz csak az illenék, hogy a hadvezetéssel törődjön.

A harcias Pürrhosz 289-ben rövid időre elfoglalta Makedóniát, majd 287-ben Thesszáliát. Balkáni hódításainak azonban útját állta Lüszimakhosz, aki Thrákián és Makedónia egy részén kívül Kis-Ázsiában is jelentős területeket kormányzott. Lüszimakhosz uralma alatt állt Pergamon városa is, amely később önállósult, és egy új birodalom központja lett. Miután kelet felé nem terjeszthette tovább hatalmát, Pürrhoszban lassanként egy Dél-Európát és Észak-Afrikát magába foglalo nyugati hellénisztikus birodalom megteremtésének eszméje bontakozott ki. Politikai elképzeléseire vet fényt állítólagos beszélgetése Kineasz nevű bizalmasával. A beszélgetésre az itáliai hadjárat előestéjén került volna sor. A háborúra készülődő királynak Kineasz elmondta, hogy a rómaiak igen kiváló katonák, és sok harcias népet leigáztak már. Majd megkérdezte urától, mit kezd akkor, ha netán legyőzi őket. Pürrhosz erre kifejtette, hogy ha egy napon legyőzte a rómaiakat, nem lesz egyetlen barbár vagy görög város sem, amely szembeszállhat vele. Övé lesz egész Itália, amelynek gazdagságát maga Kineasz is jól ismeri. Kineasz erre megkérdezte, mi lesz azután, hogy elfoglalták Itáliát? – A közelből Szicília nyújtja felénk kezét – válaszolta a király –, ez a gazdag és népes sziget, amelyet könnyen elfoglalhatunk, mert a városokban zűrzavar és a népezérek vad szenvedélye uralkodik. – Hát Szicília elfoglalása határt szab hadjáratunknak? – kérdezett tovább makacsul Kineasz. – Ha az istenek is úgy akarják, ez csak előjátéka lesz későbbi nagy vállalkozásainknak, mert, ha egyszer elérhetjük, ki tartóztatná meg magát Libüétől és Kartágótól? – hangzott a válasz.

Kineasz erre elismerte, hogy ilyen nagy hatalom birtokában, Itália, Szicília és Karthágó erőforrásaira támaszkodva királya nyilván újból megszerzi majd Makedóniát, és birtokolni fogja Görögországot is. Ám a kételkedés incselkedő ördöge csak nem hagyta nyugodni az ura nagyravá-

gyó terveivel nemigen rokonszenvező bizalmast. Megkérdezte hát, hogy mit tesznek akkor, ha mindezek a tervek valóra váltak. Pürrhosz nevetve mondta erre, hogy akkor majd pohárral a kezükben, vidáman beszélgetve fogják élvezni nyugodt napjaikat. – De uram, hiszen ezt már most is megtehetjük, minden fáradság nélkül – jelentette ki rezignáltan Kineasz, anélkül persze, hogy a királyt eltéríthette volna szándékaitól.

Annak, hogy Pürrhosz itáliai hadjáratra készülődött, megvolt a maga előtörténete. A Róma által megteremtett és súlyával Közép-Itáliára támaszkodó itáliai szövetségi rendszert a 3. század elején északról is, délről is veszély fenyegette. Északról ez a veszély súlyos és közvetlen volt, délről viszont maguk a rómaiak idézték fel. Lássuk az elsőt! A Rubicontól, az északi határfolyótól délre, az umbriai és picenumi partvidéken élő *senonok* – az a gall törzs, amely száz évvel ezelőtt Róma városát is feldúlta – 285-ben megtámadták Arretiumot, a Rómával szövetséges etruszk városok egyikét. A rómaiak ellenük küldött felmentő seregét legyőzték, s mindennek tetejében megölték a fegyverszünet ügyében hozzájuk küldött római követeket. Végül Rómából Manius Curius Dentatus vezetésével új hadat küldtek ellenük, amely aztán kiűzte őket még szállásterületükről is, és földjüket az állam számára foglalta le. Senánál, a tengerparton nyomban egy coloniát alapítottak, amelynek telepesei – szokás szerint – a római államhatalom előretolt fegyveres erejét is jelentették. Ám a *senonok* leverése után a *bojusok* gall törzse zavarta meg a békét. A *bojusok* megszerezték néhány etruszk város, közöttük Vulci és Volsinii támogatását, majd Róma ellen vonultak. Alig kétnapi járóföldre Rómától, a Vadimonis-tónál azonban vereséget szenvedtek, és ezek után északról hosszú ideig nem fenyegették a gallok a rómaiakat. Az ellenséghez csatlakozott etruszk városok 280-ban behódoltak Rómának, amely így egészen az Appenninek felső vonulatáig és a Rubicon folyóig terjesztette ki fennhatóságát.

Noha a gallokkal vívott harcok végül is kedvezően alakultak Róma szempontjából, az eseményekből az államvezetés azt a következtetést volt kénytelen leszűrni, hogy a Róma irányítása alatt álló szövetségi rendszer addig nincs biztonságban, amíg Itália természetes határait a rómaiak nem érik el. Ez a meggondolás mindenképpen szerepet játszott abban, hogy Róma a 280 utáni években beavatkozott a dél-itáliai görög városok ügyeibe.

A dél-itáliai görög városok sokat szenvedtek a mai Apulia és Calabria környékén élő *lucanus* és *bruttius* törzsektől. Ezek sorra pusztították el, illetve hajtották uralmuk alá a nyugati tengerpart görög városait, míg a

déli városok a gazdag és erős Tarentum vezérletével, zsoldosseregeket felfogadva biztosították függetlenségüket. 338-ban a spártai királyt, III. Arkhidamoszt, 334-ben az épeiroszi Alexandroszt, 304 körül a spártai Kleónümoszt, a 290-es évek elején a szürakuszai Agathoklészt nyerték meg biztonságuk védelmére. Új helyzet állt elő akkor, amikor 285-ben a lucanusok támadásaitól fenyegetett Thurioi nem a szokásos módon kívánta megvédeni magát, vagyis nem a dél-itáliai görög városok felett gyámkodó Tarentum segítségét kérte, hanem Rómához fordult támogatásért.

Róma szabadon dönthetett arról, hogy segít-e Thurioinak vagy sem. Saját közvetlen biztonsága szempontjából közömbös volt, hogy ez a város miképp oldja meg problémáit. Azonban Dél-Itália stratégiai jelentősége és saját növekvő presztízsének megóvása hatással lehetett a római államvezetésre, bár félő volt, hogy a Thurioinak nyújtandó segítség konfliktust idéz elő a dél-itáliai vezető szerepét féltő Tarentummal. Ha viszont nem segítenek Thurioinak, a politikai károkat Róma talán jóvá sem teheti többé. De volt egy másik szempont is. Ebben az időben a politikai vezetés gyakorlatilag plebejus származású arisztokraták kezében volt, akik a római külügyek irányításában erőteljesen figyelembe vették a köznép érdekeit. Ezek a plebejusok, mint Decius Mus, Coruncanius, Curius Dentatus és Fabricius, élvezték egyes patrícius politikusok támogatását, például Appius Claudiusét. Kialakult tehát egy csoport, amely fölkarolta a köznép vízvezetékek, új utak építése, coloniák alapítása iránti igényeit, és mivel ez a csoport tudatában volt annak, hogy mindezeket az igényeket csak győztes háborúk révén lehet kielégíteni, éppen afféle háborúra vágyott, mint Thurioi támogatása. Nem véletlen, hogy a kereskedelmi szempontból is igen fontos közutat, a Via Appiát, amely Rómát Capuával kötötte össze, az említett Appius Claudius köveztette ki, míg a pürrhoszi háborúban győztes Curius Dentatus a hadizsákmány egy részéből igen hosszú vízvezeték építtetett. És az sem véletlen, hogy amikor ez a csoport a Thurioinak nyújtandó segítség kérdésében a konzervatív senatorok többségének ellenállásába ütközött, akik féltek az akciótól, akkor a *comitia tributa* elé vitte az ügyet. Ezzel a lépéssel lényegében egy alkotmányjogi trükköt alkalmaztak. Ha ugyanis a háború és béke kérdésében döntő *comitia centuriata* döntésére bízzák, hogy teljesítsék-e a Thurioi-beliek kérését vagy sem, akkor az ingatlan vagyona alapján osztályokba sorolt polgárok ezen testülete, ahol a legvagyonosabbak döntő létszámfölénnyt élveztek a szavazóegységek (*centuriák*) számát illetően, minden bizonnyal nemlegesen szavazott volna. A problémát tehát úgy

vetették fel, hogy hozzanak-e törvényt a segítségnyújtásról, vagy nem. A törvényhozás viszont a *comitia tributa* dolga volt, és ott a köznép volt többségben. Ez a népgyűlés azután meg is szavazta a segélynyújtást, a hálás Thurioi polgárai pedig Rómában köztéri szobrot állíttattak a segítségadásról szóló törvény (*plebiscitum*) előterjesztőjének, Caius Aelius néptribunusnak, és még egy arany koszorúval is megajándékozták őt.

A határozatot tett követte. Római csapatok jelentek meg Thurioinál, elkergették a lucanusokat, majd megszállták a várost. Nemsokára római hajók is horgonyt vetettek Thurioi kikötőjében, s mindez felkeltette azt az általános gyanút, hogy Róma tartóssá kívánja tenni jelenlétét Dél-Itáliában. Elsősorban Tarentumot, Dél-Itália legerősebb görög városát sértette a rómaiak magatartása. Ez a hatalmas kereskedőváros ekkor már jelentős befolyásra tett szert. Hajóhada, zsoldossereg felfogadására képes teli kincstára volt, bár Sztrabón geográfus szerint polgárai meglehetősen elpuhultak, amit az is mutat, hogy „náluk több közünnep volt évenként, mint amennyi napja volt az évnek”, valamint az a már általunk is ismert tény, hogy városuk védelmét rendszerint idegenekre bízták.

A tarentumiaknak állítólag volt egy régi szerződésük Rómával, amely kimondta, hogy római hajók nem vitorlázhatnak túl a Laciniumi (Lakinioni)-fokon. Ez a hegyfok Krotón közelében magaslott, így a szerződés gyakorlatilag a Tarentumi-öböl, sőt az ezen át megközelíthető Adria vízterületét is tilossá tette a rómaiak számára. Ez – elsősorban kereskedelmi szempontból – annyira előnytelen volt Rómára nézve, hogy ha egyáltalán létezett is ilyen szerződés, nyilvánvaló, hogy a radikalizálódó római külpolitika többé nem vehette figyelembe. A tarentumiak számára viszont ennek a szerződésnek a római részről történt megszegése szolgáltatta az indokot arra, hogy megpróbálják a dél-itáliai görög városokat ismét a maguk befolyása alá vonni. Megtámadták és kiűzték hát Thurioi római helyőrségét, és elsüllyesztették, illetve elvontatták a város kikötőjében horgonyzó római hajókat. Amikor pedig Róma kártérítést követelt Tarentumtól, bántalmazták a római követeket. Érlelődött tehát a háborús konfliktus, amely 280-ban azután nyílt harcban robbant ki.

Róma és Tarentum háborúja volt az utolsó jelentős lépés abban a folyamatban, amelynek során Róma uralma alá szervezte egész Itáliát. Ugyanakkor az első, igazán komoly erőpróba elé is most került a római állam. Mint kiderült, ebben a harcban kellett először szembenézniük a *legionáriusoknak* a kor legjobbaknak tartott, makedón mintára felfegyverzett katonáival, egy hellénisztikus állam Nagy Sándor tapasztalatai nyomán kiépített hadseregével. Tarentum ugyanis régi gyakorlata szerint

most is idegen védelmezőt keresett, s talált. Ez a védelmező nem volt más, mint a nagyravágyó épeiroszi uralkodó, Pürrhosz.

Tarentumban nem minden vita nélkül döntöttek úgy, hogy Pürrhosz katonáit veszik igénybe a rómaiak ellen. A népgyűlésen sokan érveltek az ambiciózus és kitűnő hadvezér hírében álló épeiroszi király mellett, viszont az ő behívásának ellenzői éppen közismert becsvágyától féltették Tarentum polgárainak szabadságát. A végső döntést meghozó népgyűlésre az egyik köztiszteletben álló polgár, Metón, részegnek tettetve magát, fején hervadt virágkoszorúval, kezében lámpással, tánclépéseket imitálva imbolygott el, maga előtt pedig egy fuvolásnőt táncoltatott. A látványra persze tömeg sereglett össze, és mindenfelől taps, nevetés, tréfás bemondások hallatszottak. Ám amikor a zaj elült, Metón hirtelen abahagyta a bohóckodást, és így szólt:

„Tarentumi férfiak! Jól teszitek, ha nem akadályoztok meg senkit abban, hogy tréfálkozzék és jókedvű legyen, amíg teheti. Ha megőrzitek józan eszeteiket, élvezitek is mindnyájan szabadságotokat, mert más élethez és rendhez kell szoknotok, mihelyt Pürrhosz megjelenik itt a városban!”

(Plutarkhosz: Pürrhosz 13. –

Ez és a többi Plutarkhosztól vett idézet Máthé Elek fordítása.)

Metón fellépése után még hevesebb vita bontakozott ki, de végül Tarentum népe Pürrhosz behívása mellett döntött. 280-ban Épeirosz királya előbb hűséges bizalmasát, Kineaszt küldte Tarentumba 3000 emberrel, majd nemsokára maga is Itáliába érkezett húsz elefánttal, háromezer lovassal, húszezer gyalogossal, kétezer íjással és ötszáz parittyással. A tarentumiai meghívása jó alkalmat kínált neki, hogy megalapíthassa Dél-Európára és Észak-Afrikára kiterjedő, megálmodott hellénisztikus birodalmát. Igazuk volt hát azoknak, akik bíztak benne, hogy az uralkodó hallgat Tarentum kérelmére. De igazuk volt azoknak is, akik megjósolták, hogy Pürrhosz megérkezése után megváltozik az élet a városban. A katonás királynak valóban nem tetszett az, hogy miközben ő harcra készül, a polgárok éppúgy nyugodtan szórakoznak és lakomáznak, mint annak előtte. Bezáratta hát a tornacsarnokokat, a haszontalan időtöltésre csábító fedett sétányokat, betiltotta a lakomákat és a táncmulatásokat, végül szigorú újoncozást rendelt el. A büszke Tarentumban pedig, miután vakmerően viadalra hívta ki Itália immár legerősebb hatalmát, Rómát, most még annyi belső erő sem volt, hogy ezt az egyébként indokolt bánásmódot elviselte volna. Polgárai csoportosan hagyták el a

várost, dühösen panaszkodva, hogy nem rabszolgák, hanem szabad emberek, s nekik ugyan ne parancsolgasson senki.

Eközben a római hadak Valerius Laevinus consul vezetésével feldúlták Lucaniát, és a Tarentumi-öböl közelébe érkeztek. Pürrhosz először megpróbált a döntőbíró szerepében fellépni a rómaiak és a tarentumiak vitájában, de miután ajánlatát Valerius Laevinus visszautasította, a római sereg elé vonult. Hérakleia városa közelében találkozott a két hadsereg. Pürrhosz már a rómaiak táborának és csatarendjének megpillantása után elcsodálkozott. Így szólt mellette álló barátjához: – Ezeknek a barbároknak a csatarendje, Megaklész, igazán nem barbár. De majd meglátjuk, mit tudnak.

Az események hamar kielégítették a király kíváncsiságát. Négyszög alakú gyalogos csatarendje, a phalanx vad, elkeseredett és sokáig kétes kimenetelű küzdelmet vívott a római legionáriusokkal. A viadal heves ségére jellemző, hogy Pürrhosz lovát lándzsadöfés ölte meg, s magát a királyt emberei alig tudták megmenteni. Pürrhosz ekkor jól bevált cselhez folyamodott. Köpenyét és fegyvereit átadta Megaklésznek, amíg ő barátja fegyvereivel vetette magát a küzdelembe. Megaklész, akit a rómaiak Pürrhosznak hittek, végül elesett, a király viszont sok rómait vágott le a harcban. Talán még ez a csel sem segített volna Pürrhosz seregén, ha nem veti harcba elefántjait. Az ormányosok támadása teljesen megzavarta a római lovasságot; a paripák megbokrosodtak az ismeretlen állatok szagától. Rés nyílt a római sereg oldalán, és Pürrhosz thesszáliai lovasai behatoltak a római hadrendbe. A csatát az épeiroszi király és szövetségesei nyerték meg.

Kétségtelen, hogy az ütközet sorsdöntő mozzanata az elefántok bevetése volt. Talán nem érdektelen röviden áttekintenünk az ókor elefánt-harcáztatát.

Erő és intelligencia tette az elefántot az ókor egyik legfélelmetesebb harci állatává. Nagy Sándor 331-es gaugamélai győzelme után zsákmányolt először tizenöt elefántot. Ellenfele, a perzsa király nem dobta őket a harcba, a makedónok tehát ekkor még nem tudhatták, milyen félelmetes is egy elefántroham. Az indiai Hüdaspész folyónál azután a hindu király, Pórosz megmutatta Nagy Sándornak, milyen erős az a hadsereg, amely nagy tömegben indítja rohamra a kiképzett harci elefántokat. Amikor a világhódító meglátta az indiaiak hadrendjét, állítólag így kiáltott fel: Végre bátorságomhoz méltó veszedelmet látok magam előtt! Egyszerre kell megküzdenünk vadállatokkal és páratlan erejű férfiakkal!

E bátorságához méltó veszedelemmel Nagy Sándor ugyancsak nehezen birkózott meg. Az indiaiak már kölyökkoruk óta betanított állatai ugyanis ormányukkal felkapták a makedón harcosokat, s szinte tálcán nyújtották át őket hajtóiknak, akik hegyes törrel elvégezték a többi. Az óriási trombitálással, dübörgéssel pánikot keltő négylábú kolosszusok részint hatalmas testük elsöprő erejét, részint kihegyezett agyaraikat használva szinte utcát vágtak az előttük feltorlódó tömegben. A hátukra erősített tornyocskákból hajítódárdások és íjászok lőtték halomra a rémülten hátráló makedónokat, akiket még az elefántok mögül előtörő indiai könnyűgyalogosok is erősen szorongattak. Nagy Sándor seregét végül is az mentette meg, hogy a hadvezér fejszéssel és sarló alakú, rövid, görbe kardokkal felszerelt osztagokat vezényelt az elefántok ellen. A harcosok az állatok közelébe férkőztek, igyekezve lábinaikat elvágni, vagy ormányukat lementszeni. A makedónok ezután, bár nagy veszteségeket szenvedtek, mégis megnyerték a csatát.

A Hüdaspész folyónál vívott ütközet nyomán elterjedt az elefántharcászat. Nagy Sándor halála után a hellénisztikus államok vezetői arra törekedtek, hogy seregeikben minél több elefánt harcoljon. Ahhoz azonban, hogy sikert érjenek el, előbb tanulmányozni kellett a hatalmas testű állatok viselkedését. Megfigyelték például, hogy az elefánt, bár hűséges, nagyon hamar elveszíti önuralmát, s ilyenkor a gazdáját sem kíméli. Ezért nevezte Livius az óriási növényevőt *genus anceps*-nek, megbízhatatlan fajzatnak. A karthágói sereg hajtóit utasították, hogy ha elefántjuk megsérül, vagy félő, hogy elveszíti önuralmát, azonnal meg kell ölni. Kétes értékű volt tehát a harci elefánt.

E kis kitérő után kanyarodjunk vissza Pürrhosz és Róma harcának eseményeihez. A király a hérakleiai győzelem után már-már markában érezte a végső diadalt. A dél-itáliai görög városok többsége csatlakozott hozzá, miként Róma ellenségei, a samnisok és a lucanusok is. Létszámban egyre duzzadó serege egészen Latiumig nyomult előre. De Latium városai nem nyitották meg előtte kapuikat. Ezeknek a városoknak, csakúgy, mint a római szövetségi rendszerbe beépült etruszk városok többségének, ekkorra már a rómaihoz hasonló társadalmi szerkezete volt, a többi itáliai szövetségeshez viszonyítva kivételezett helyzetet élveztek, és Róma igyekezett velük is megosztani hódításainak gyümölcseit. Latium és Etruria polgárai részesedtek a Róma által elfoglalt és közös állami földdé, *ager publicus*-szá tett területekből, hiszen telepesekként ők is lehetőséget kaptak az itteni letelepülésre. Így azután sem Pürrhosz, sem később Hannibal nem volt képes elpártolásra bírni őket.

A Rómát mintegy erőrendszerként védelmező latiumi városok hűsége meglepte Pürrhoszt. De talán még ennél is jobban meghökkentette őt a rómaiak töretlen harci szelleme. Ezek ugyanis változatlan elszántsággal folytatták a háborút. Mindez nagyra törő terveinek felülvizsgálatára készítette Pürrhoszt. Belátta, hogy Róma városát nem tudja bevenni, és szövetségi rendszerét sem képes felbomlasztani. Ezért bölcs bizalmasát, Kineaszt küldte Rómába, hogy a senatusszal béketárgyalásokat kezdjen.

Amennyire a történeti forrásokból következtetni lehet, Pürrhosz a hadifoglyok szabadon bocsátását és a Rómával való jövőbeni együttműködést ajánlotta fel, cserében viszont Tarentum és Dél-Itália görög városainak, valamint a hozzájuk csatlakozott népeknek teljes függetlenséget kért. Hogy pedig javaslata elnyerje a senatus többségének tetszését, Kineasszal ajándékokat küldetett a legbefolyásosabb politikusoknak. Ez a lépés azonban nem volt szerencsés. Azt a Keleten meghonosodott szokást, hogy a követek ajándékokkal igyekeznek küldetésük útját egyengetni, a puritán rómaiak nem ismerték. Az ajándékokat mindenki visszautasította, s a senatorok fenntartása is csak növekedett az épeiroszi király ajánlataival szemben.

Az az egység viszont, amely Pürrhosz ajándékainak visszautasításában megmutatkozott, egyáltalán nem jellemezte a senatust akkor, amikor Kineasz beszéde után az épeiroszi király békefeltételeit latolgatta. A külpolitikát eddig gyakorlatilag irányító, zömmel plebejus származású arisztokraták a hérakleiai vereség miatt veszítettek befolyásukból. Ők ugyan folytatták volna a háborút, de velük szemben csoportosultak azok a konzervatív senatorok, akiknek semmiféle érdekük nem fűződött Dél-Itália meghódításához. Ez utóbbiak úgy vélték, hogy a tarentumi háború előtt a gallokon aratott győzelmek elégségesen biztosítják a római szövetségi rendszert a külső támadások ellen, Róma hatalmi körzete pedig a Rubiconnal mint határfolyóval természetes védővonalhoz jutott. Semmi szükség tehát – mondták ők –, hogy továbbra is kétes kimenetelű háborút vívjanak azokkal a dél-itáliai görög városokkal, amelyekkel évszázadokon keresztül igen szívélyes kapcsolatban álltak.

A senatusi vita hosszúra nyúlt, s a többség már-már hajlott rá, hogy kiegyezzenek Pürrhossal, amikor belépett az ülésterembe az idős korára megvakult (innen mellékneve: *Caecus* = Vak), és a politikai élettől rég visszavonult, de még mindig óriási tekintélynek és tiszteletnek örvendő Appius Claudius Caecus, a Via Appia építtetője. Ő, aki Dentatus és Fabricius radikális csoportját támogatta, tehát patrícius léteire azokat a plebejus arisztokratákat, akik folyamatos hódítások révén kívánták megoldani

a köznép gazdasági problémáit, most elvbarátai segítségére sietett. Plutarkhosznál fennmaradt beszéde meg is fordította a közhangulatot. A fiai és vejei által karjainál fogva támogatott aggastyán így szólt:

„Eddig keserves szerencsétlenségnek tartottam a szememmel történt bajt, rómaiak; de most fájdalom, hogy aki eddig csak vak voltam, nem vagyok süket is, és így hallanom kell szégyenletes tanácskozástokat és határozataitokat, amelyekkel Róma dicsőségét gyalázzátok. Mivé lesz az egész világ előtt büszkén hangoztatott dicsekvések, amely szerint, hogy ha a Nagy Alexandrosz akkor Itáliába jön és harcba száll velünk (akik akkor még ifjak voltunk, és férfikorban levő apáinkkal), bizony most nem tetszeleghetne a legyőzhetetlenség hírében, hiszen vagy megfutott, vagy pedig elesett volna, és Rómát még dicsőbbé tette volna. Ti most ezeket a szavakat üres hencsegéssé és hiú dicsekvéssé teszitek... és reszkettek Pürrhosztól, aki egész életét azzal töltötte, hogy kísérgette és kiszolgálta Alexandrosz egyik testőrét (I. Ptolemaioszt). Most nem is annyira azért kódorog itt Itáliában, hogy segítsen az itt lakó görögökön, mint inkább azért, hogy megszökjék odaát élő ellenségeitől, s vezető szerepet ígérget nekünk itt Itáliában azzal a hadsereggel, amely nem volt elegendő arra, hogy megtartsa magának Makedónia egy kis részét. Ne gondoljátok, hogy megszabadultok tőle, ha barátotokká teszitek, sőt még azokat is magatok ellen uszítjátok, akik megvetnek benneteket, mert rajtatok könnyű győzelmet aratni, hiszen Pürrhosz, ahelyett, hogy vakmerőségéért lakolna, a rómaiak megszegyénítésének ára fejében még Tarentumot és Samniumot is elnyeri, és úgy távozik.”

(Plutarkhosz: Pürrhosz 19.)

Közbevetőleg: egy-egy ilyen, ókori szerzőnél fennmaradt beszéd eredeti volta mindig vitatott. Híres szónokok, mint Iszokratész, Démoszthénész, Cicero persze leírták beszédeiket, ezek hitelességéhez nem fér kéttség. A történetírók azonban műveik szemléletessé tétele és saját álláspontjuk jobb kifejtése érdekében gyakran adtak soha el nem hangzott beszédeket hőseik szájába. A 2. században működő, jól informált Polübiosz, ez a római fogságba jutott görög történetíró, aki az előkelő Scipio családdal baráti kapcsolatba kerülve sok mindenről első kézből értesülhetett, továbbá az ő szövegét gyakran felhasználó római Livius – elsősorban a 2. század történetére vonatkozóan – ebből a szempontból is megbízható forrásnak látszik. Egy császárkori történetíró, mint amilyen Plutarkhosz is, távol élvén már az általa leírt eseményektől, elsősorban

akkor végezhet jó munkát, ha a régi források közül a legjobbakhoz nyúl. Nos, a fenti beszédre már az első igazán jelentős római költő, Ennius (239-169) is utalt, így lényegi hitelessége aligha vitatható.

Appius Claudius szónoklata elérte célját. A senatus azt üzenté Pürrhosznak, hogy előbb térjen vissza hadával együtt hazájába, és ha ezt megtette, akkor a rómaiak szívesen tárgyalnak vele a békéről. Ezután Caius Fabricius Luscinust, a háború folytatásának hívét küldték Pürrhoszhoz, hogy a római hadifoglyok kiszabadulása ügyében tárgyaljon. Egy sereg anekdota született Fabricius és az épeiroszi király megbeszéléseiről, amelyek mind a római követ erkölcsi magasabbrendűségét kívánják kidomborítani. A tárgyalások kezdetén Pürrhosz persze aranyat kínált Fabriciusnak, s ami még természetesebb, a római követ ezt azonnal visszautasította. A felbőszült uralkodó másnap alapos leckében kívánta részesíteni büszke tárgyalófelét. Beszélgetés közben egy függöny elé vezette őt; a függöny mögé serege legnagyobb harci elefántját állították. Az állat azután ormányával felemelte a függönyt, s félelmetes bömböléssel a római háta mögé lépett. De Fabricius nem ijedt meg. Mosolyogva csak ennyit mondott Pürrhosznak: – Sem tegnap aranyad, sem most ez a fenevad nem volt rám semmi hatással. – Ezek után Pürrhosz nyomban szolgálatába kívánta fogadni a példás jellemű férfiút. Ő azonban öntudatosan – vagy inkább önhittén? – így utasította vissza az ajánlatot: – Nem lesz ez jó neked, király, mert akik most téged tisztelnek és csodálnak, ha egyszer megismernek, inkább engem, mint téged óhajtanak királyuknak.

Még néhány kevésbé kedélyes anekdota is fűszerezi Pürrhosz és a rómaiak tárgyalásainak történetét. A hagyomány szerint a király a római foglyokat Fabriciusszal együtt Rómába küldte, azzal, hogy ha mégis létrejön a béke, a foglyok legyenek szabadok, ha viszont folytatódik a háború, önként térjenek vissza hozzá. A senatus nem szavazta meg a békét, ami annak is köszönhető, hogy időközben megérkezett Karthágó ajánlata a Pürrhosz elleni összefogásra. Ekkor kötelezték az ideiglenesen elengedett foglyokat, hogy halálbüntetés terhe alatt térjenek vissza az épeiroszi táborba.

A foglyok kérdése végül is azért oldódott meg, mert a rómaiak nagylelkűen értesítették Pürrhoszt saját orvosa árulásáról. Ez ugyanis felajánlotta a rómaiaknak, hogy jutalom fejében megmérgezi urát. Róma nem élt a lehetőséggel, Pürrhosz pedig annyira meghatódott, hogy hálából hazaengedte hadifoglyait. A rómaiak viszonzásul ugyanannyi tarentumi és samnis foglyot bocsátottak szabadon.

Ezek az epizódok jól érzékeltetik a két félnek azt a törekvését, hogy méltányosak legyenek egymás iránt, a gesztusok azonban semmivel sem csökkentették harci elszántságukat. Pürrhosz serege az Adria partvidékén át észak felé vette útját, hogy Luceria és Venusia latin települések elfoglalása révén – ezek Samnium területébe ékelődve a római uralom előretolt bástyái voltak – samnis szövetségesei földjét megtisztítsa az ellenségtől. Amikor a rómaiak erről értesültek, 279 áprilisában 40 000 főnyi sereggel ellene küldték Publius Sulpicius Saverrio és Publius Decius Mus consulokat. A két, közel egyenlő erejű had Venusiától keletre, az Aufidus folyó partján, az apuliai Ausculum közelében találkozott egymással.

Az újabb véres ütközet egyes források szerint két napig tartott. Az első napon erdős, csak gyalogsági harcra alkalmas terepen folyt a küzdelem. Ezt bizonyára a rómaiak választották az összecsapás színhelyéül, hiszen itt Pürrhosz nem vethette be sem erős lovasságát, sem harci elefántjait. A csatározásoknak az éj leszálta vetett véget. Úgy tűnik azonban, hogy súlyos veszteségei dacára Pürrhosz mégis némi előnyt tudott kicsikarni. A viasszorított rómaiakkal szemben ugyanis az éjszaka folyamán megszállta a terep kiemelkedő pontjait, és másnap már sík területen folytathatta az ütközetet. A mindkét oldalon sok áldozatot követelő gyalogsági harc fő érdekessége az volt, hogy Pürrhosz saját nehézgyalogosságának phalanxai közé helyezte el a vele szövetséges samnis és lucanus nehézgyalogosok *manipulusait*. A rómaiak így egyszerre harcoltak a makedón mintájú, téglatest alakú csatarenddel, amelynek mélysége általában 8 és 16 sor között váltakozott, szélessége pedig olykor az egy kilométert is meghaladta, és a 120 főnyi négyszögekbe, manipulusokba tömörült ellenséggel, akik ezzel a felállással a rómaiakat utánozták.

A *manipulus* római találmány volt, éppúgy, mint a nehézgyalogság reáépülő taktikája. Kialakulásának rövid története a következő: kezdetben a nehéz fegyverzetű gyalogság, amely a 6. századtól kezdve mindvégig a római hadsereg meghatározó fegyvernemét alkotta, phalanxban állt fel. A harcosok támadó fegyvere a hosszú lándzsa, az úgynevezett *hasta* volt. A védőeszközök (páncél, sisak) minősége az 5. századtól aszerint változott, hogy a saját költségükön felfegyverkező katonák melyik vagyoni osztályba tartoztak. Idővel elkülönült a phalanx három rétege. A legelső rétegben harcoltak a java korabeliek, a másodikban a legfiatalabbak, a harmadikban pedig a legidősebbek. A phalanx elején harcolókat ezért *princeps*eknek, vagyis elsőeknek nevezték, a középen küzdő legfiatalabbakat a közös támadó fegyverről, a hastáról *hastatus*oknak, míg a leghátul, a

harmadik rétegben tömörült legidősebbeket *triarius*oknak, vagyis harmadikoknak hívták. A Róma környékén élő hegyi népekkel vívott harcok során világossá vált, hogy a sokszor igen nehéz, meredek terepen a közelharc szempontjából a rövidebb hajítódárda sokkal használhatóbb, mint a hosszú lándzsa. Ráadásul ebből a fegyverből a katona többet is magával vihetett. Ezért a phalanx első két rétegét rövid hajítódárdával, *pilum*mal látták el, csupán a harcászati tartalék szerepét betöltő harmadik vonal tartotta meg az ellenség távol tartására alkalmas hosszú lándzsát, a *hastát*. A harci tapasztalatok nyomán a rómaiak a fegyverzetten kívül a felállási renden is változtattak. Úgy vélték – és a gyakorlat ezt igazolta is –, hogy ha a legfiatalabbakat állítják a phalanx elejére, akkor növekedni fog a támadás lendülete és hatékonysága. Így jött létre azután a római phalanx végső formája, amelyben azonban megmaradtak a hagyományos elnevezések. Legelől küzdöttek a *hastatusok*, a legfiatalabbak, akiknek a fő fegyvere ekkor már a *pilum* volt, a második vonalban a *princeps*ek, az első, csak a harmadik réteg maradt a helyén, a továbbra is *hastával* felfegyverzett *triariusok*.

Valamikor a samnisok vagy a gallok elleni háborúk során került napirendre egy taktikai reform. Problémát jelentett ugyanis a phalanx rendjének megtartása Itália hegyes-völgyes vidékein. Kisebb, önállóan mozgatható, egymással azonban jól együttműködő részekre kellett osztani a phalanxba tömörült nehézsúlyosságot. Ezt kívánta az újabb ellenségek, így a gallok elleni hadviselés követelménye is. A rómaiak az 5-4. század fordulójától kezdve többször is vereséget szenvedtek az ék alakban felfelődő páncélos gall lovasságtól, amely lendületes első rohamával rést nyitott a római phalanxon. A siker záloga az a reform volt, amelynek során a nehézsúlyos phalanxot kisebb, 120 fős négyszögekre, a már említett *manipulus*okra bontották fel. Az elnevezés a latin *manus*, kéz jelentésű szóból eredt, és „maroknyi” értelemben használták – így jelezve, hogy a gyalogság kisebb csapatát jelöli. Erre utalt a *manipulus*ok hadijelvénye is, amely egy rúdra erősített, felfelé tartott kézfej volt.

A római csatarendben ezután legelől helyezkedtek el a *hastatusok manipulusai*, utánuk a *princeps*eké, majd legutoljára a *triariusoké*. (Ez utóbbiak *manipulusai* 60 fősek voltak.) Mindhárom sorban a *manipulus*ok között a saját szélességüknek megfelelő nagyságú rés, térköz maradt. A *princeps*ek *manipulusai* úgy helyezkedtek el, hogy a *hastatus manipulusok* mögött felállva az azok közötti térközöket fedezzék. A *triariusok* hasonlóképp az előttük álló *princeps manipulusok* közötti rések mögött helyezkedtek el. Ily módon egy sakktáblaszerű felállítás ala-

kult ki. Támadáskor a hastatus manipulusok előrenyomultak, és harcba bocsátkoztak az ellenséggel. Ha sikeresen kezdődött a harc, akkor a siker továbbfejlesztése végett a princeps manipulusok benyomultak a harcoló hastatus manipulusok közötti térközökbe, s így az ellenséges sereg az erősödő nyomás alatt rendszerint meghátrált. Ebben az esetben a triariusoknak nem is kellett beavatkozniuk a küzdelemben. Másként alakult a helyzet, ha a hastatus manipulusok támadását visszaverték. Ekkor a hastatusok nem fordítottak hátat az ellenségnek, nem zavarodott futásban kerestek menedéket, hanem harcolva lassan behátráltak a várakozó princeps manipulusok közé. A diadalittas ellenfél így erősödő ellenállással találta szembe magát, és rendszerint vereséget szenvedett. Igen ritkán azonban az is előfordult, hogy még a hastatus és princeps manipulusok egyesített vonala sem tudta feltartóztatni az ellenség előretörését. Ekkor a triariusok alakulatai nagyobb térközre nyitódtak, így adva helyet a hastatusoknak és princepseknek. A harcedzett triariusokkal megerősödött védővonal azután rendszerint vissza tudta verni a támadást.

Ennek a manipulus taktikának számos előnye volt. A manipulusok mint önálló, kisebb taktikai egységek, mozgékonyabban reagálhattak az ellenség mozdulataira vagy a terep nehézségeire, mint a phalanx, amely sík mezőn volt igazán hatékony, s amelynek manővereit nehezebb volt összehangolni. A kicsiny manipulusban a katona sokkal inkább önmagára volt utalva, mint a nagy tömeget magába foglaló phalanx harcosaként. A római katona ezért mind a fegyverforgatás, mind a fegyelmezettség terén általában felülmúlta a görög vagy a makedón harcost. Ha a nehézségialogság manipulusai olyan ellenséggel csaptak össze, mint az ék alakban támadó gall lovasság, akkor rögtön kitűnt a manipulusok újszerű felállásának az előnye. Ha ugyanis a lovasoknak sikerült betörniük az első sor manipulusai közötti résekbe, mindjárt szembe találták magukat a második sornak a réseket fedező manipulusaival. A roham lendülete megtört, alakzata felbomlott, a római nehézségialogosok pedig viszonylag könnyen végezhettek a közrefogott lovassággal.

S mi volt a helyzet akkor, amikor a római nehézségialogság phalanx ellenében kezdett harcot? Olyankor a hastatusok manipulusai kezdték a támadást, és nyomást fejtettek ki a phalanx velük szemben álló részeire. Mivel azonban a manipulusok között harc közben is megmaradtak a térközök, a phalanx egyes szakaszai, amelyek a térközökkel szemben álltak, nem is vettek részt az összecsapásban. A phalanxnak a manipulusok által megtámadott részei a közelharc eredményeképp idővel benyomódtak, viszont a küzdelemben részt nem vevő arcvonalszaka-

szok egyenesek maradtak. Ezzel azonban a phalanx sorainak egysége – az egyenlőtlen nyomás következtében – felbomlott. A felbomlott csatasorok pedig már ritkán tudtak ellenállni a második vonal manipulusai taktikusan erősödő támadásának. Az persze nyilvánvaló, hogy a római nehézgyalogság alakulatai közötti térközökkel szemben álló *phalangiták* nem nyomulhattak be ezekbe a résekbe, hiszen akkor maguk bomlasztották volna fel saját phalanxukat, siettetve végső vereségüket.

Jelentős hátránya volt a phalanxnak, hogy csupán az első sorai vehettek részt a tényleges közelharcban. Az alakzat hátrább lévő sorainak katonái tolták-taszították őket előre, de ennél többre ezek csak akkor voltak képesek, ha az előttük küzdők már harcképtelenné váltak. Ugyanakkor a rómaiak manipulusaik vonalait tetszés szerint váltogathatták, így lehetőségük nyílt arra is, hogy az elfáradt harcosok alakzatai visszavonuljanak, és helyettük friss erők avatkozzanak a csatába. E különbség következményei közé tartozott, hogy vereség esetén a phalanx rendszerint sokkal komolyabb személyi veszteséget szenvedett, mint a manipulusokba sorolt római gyalogság. Sőt az elesettek aránya még győzelem alkalmával is felülmúlhatta a manipulusok személyi állományában bekövetkezett károkat. Erre nemsokára konkrét példával szolgál az épeiroszi király „pürrhoszi győzelme”.

Végül a manipulus taktika volt az első, amely a triariusok alkalmazásával állandó harcászati tartalékról gondoskodott; az utóbbiakat csak végszükségben vetették be. A legtapasztaltabb katonák így viszonylag ritkán kerültek életveszélybe, ami nem csupán katonai, hanem társadalompolitikai szempontból is okos dolog volt. Sok, a közéletben fontos szerepet játszó polgár küzdött ugyanis a triariusok soraiban, s az ő testi épségük a politikai stabilitás megőrzéséhez is hozzájárult.

Hérakleianál az elefántok rohama zilálta szét a római nehézgyalogság manipulusait, s ez Ausculumnál sem történt másképp. Az ellenség phalanxban és manipulusban keverten felálló nehézgyalogságával szemben a római nehézfegyverzetűek sokáig eredményesen állták a harcot. Pürrhosz azonban könnyű fegyverzetű gyalogosokat: íjászokat és dárдавetőket állított az elefántok közé, s ezeket az állatóriásokkal együtt a harcban lankadni látszó rómaiak ellen vezényelte. És a második napon Pürrhosz ezt a csatát is megnyerte. A rómaiak elveszítették egyik consulukat, P. Decius Must, ezenkívül hatezer embert; ám Pürrhosz is három és fél ezer katonát veszített. Ez egyben azt is jelentette, hogy a hérakleiai és ausculumi ütközetben saját embereinek jelentős hányada elesett. Súlyosbította helyzetét, hogy környezetének több tagja is az áldo-

zatok között volt. Nem kell hát csodálkoznunk azon, hogy az ausculumi csata után az egyik gratulálónak ezeket a szállóigévé vált szavakat mondta: „Ha még egy csatában győzünk a rómaiakon, végképp elveszünk.”

Az ütközet baljós jövőt sejtetett azok számára, akik győztesként fájóbb veszteséget könyveltek el, mint legyőzött ellenfeleik. De a helyszín a rómaiaknak sem hozott szerencsét, sem ekkor, sem a távolabbi jövő történései során. 216-ban majd Ausculumtól nem messze kerül sor a Romulus népére nézve oly gyászos kimenetelű cannaei összecsapásra.

E „pürrhoszi győzelem” után az épeiroszi király elhatározta, hogy alkalmasabb színteret keres dicsőségvágya kielégítésére. Belátta, hogy miközben seregének létszáma egyre fogy, addig a legyőzött rómaiak minden vereségük után még nagyobb hadat állítanak ki ellene. Róma megtörésére tehát semmi esélye nincs. Végleg lemondott hát Itália meghódításának néhány évvel ezelőtt még olyannyira dédelgetett tervéről, s a félszigeten egyetlen politikai céljának Tarentum függetlenségét tekintette. Elhatározásában egy új lehetőség felcsillanása is megerősítette. Szicíliából követek érkeztek hozzá, akiket Akragasz, Leontinoi és Szürakuszai városai küldtek Itáliába. E városok Pürrhosz segítségét kérték a sziget nagy részét birtokló és egyre terjeszkedő karthágóiak ellen. Ez a segélykérés fellobbantotta az itáliai nehézségek miatt már-már kedvét vesztő király tetterekészségét. Újra elgondolta, hogy ha Szicíliát sikerül megkaparintania, onnan megtámadhatja Karthágót. Nem is sokáig habozott. Tarentumban helyőrséget hagyott, maga pedig serege zömével átkelt Szicíliába.

A szicíliai kaland kezdetben sikerrel kecsegtetett. Pürrhosz győzelmet aratott a karthágóiak felett, és felkészült rá, hogy hajóhad élén átkel Észak-Afrikába. Mindent ennek a tervének rendelt alá, s miközben expedícióját szervezte, az őt Szicíliába hívó görög városokkal szemben zsarnok módjára kezdett viselkedni. Ezek a városok türelmesen elviselték a sérelmeket, amíg a közös ellenség, Karthágó veszélyeztette őket. Amikor azonban e veszély Pürrhosz sikerei nyomán csökkent, az épeiroszi uralkodó pedig a sziget korlátlan uraként bánt a vele szövetséges görög városokkal, az iránta feltámadó gyűlölet lassanként felülmúlta a Karthágótól való félelmet. Kiváltképp mélypontra zuhant Pürrhosz népszerűsége a következő eset miatt: volt Szürakuszainak két vezető politikusa, Thoinón és Szószisztratosz, akiknek nagy szerepük volt abban, hogy Pürrhoszt a város segítségül hívta. És bár később is támogatták a király akcióit, mégis – alaptalanul – árulás gyanújába keveredtek. Pürrhosz e

megbízhatatlannak vélt két embert sem magával vinni nem akarta a Karthágó elleni támadásra, sem hazájukban hagyni nem merte, attól tartva, hogy távollétében lázadást szítanak ellene. A király gyanakvását felismerve Szószisztratosz megszökött, de Thoinónt Pürrhosz elfogatta és megölette.

Az a méltánytalanság, amely e két köztiszteletben álló polgárt érte, az utolsó csepp volt az épeiroszi uralkodótól elszenvedett sérelmek tenge-
rében. Azok a görög városok, amelyek szabadságuk megőrzése végett kérték az ő támogatását, most mind ellene fordultak, s még a karthágóiakkal is inkább szövetkeztek, semhogy Pürrhosz zsarnokságát tovább tűrjék. Ezek a fejlemények természetesen megghiúsították az észak-afrikai invázió tervét. Pürrhosz belátta, hogy még Szicíliát sem képes uralma alá hajtani. Szinte végszóra érkezett a rómaiak által szorongatott samnisok és tarentumiak felhívása, hogy térjen vissza seregével, és védje meg őket Itália e félelmetes harcosaitól. Pürrhosz tehát ürügyet talált rá, hogy gyorsan elhagyja Szicíliát. Távozásakor állítólag visszanézett a szigetre, és a következő látnoki szavakat mondta a körülötte állóknak: „Milyen küzdőteret hagyunk hátra, barátaim, a karthágóiaknak és a rómaiaknak!”

275-ben tehát, több mint kétévi távollét után a megfogyatkozott épeiroszi sereg, már korántsem olyan magabiztos vezérrel az élén, ismét Itália földjén menetelt. Pürrhosz esélyeit most az a tényező rontotta, hogy a lucanusok és a samnisok az ő távollétében több vereséget is szenvedtek a rómaiaktól, ezért nem tudtak számára kellő számú katonát kiállítani. A túlerőben lévő rómaiakkal szemben csak a hadiszerencséiben és saját kipróbált hadvezéri tehetségében bízhatott.

Ebben az időben a két római consul serege különvált egymástól. Lucius Cornelius Lentulus Caudinus Lucaniában foglalt állást, hogy védje a Közép-Itália felé vezető utat, Manius Curius Dentatus viszont Samniumban táborozott, Beneventum közelében. Pürrhosz jó alkalmat látott rá, hogy külön-külön végezzen a két római haddal. Azt tervezte, hogy előbb Manius Curiust támadja meg. Seregét gyors éjszakai menetel-
léssel akarta az ellenség hátába vezetni. Éjnek évadján azonban csak lassan haladhatott a sűrű erdőkben, így azután már hajnalodott, mikor az épeirosziak elérték a római tábor, s a felkelő nap első sugarai elárulták őket. A rómaiak pedig, hamar felocsúdva első meglepetésükből, csatarendbe álltak, és megkezdődött a háború utolsó, mindent eldöntő ütkö-
zete.

A csatában a rómaiak régi ismerősként fogadták Pürrhosz elefántjait. Nyilvánvaló, hogy az eredményes küzdelem taktikáját ellenük már a

csata előtt kidolgozták. E taktika lényege az volt, hogy a veszélyes állatok ellen a hosszú lándzsával felfegyverzett tábori őrséget, valamint az íjásokat vetették harcba. Ezek könnyebb-súlyosabb sebeket ejtettek az elefántokon, s a megbokrosodott ormányosok saját hadsoraikon átgázolva dübörögtek vissza. Ez persze roppant zűrzavart okozott Pürrhosz seregében, amelyet azután a rómaiak koncentrált támadása szét is vert.

A csata döntő mozzanata kétségkívül az elefántroham összeomlása volt. Az sem véletlen, hogy éppen ehhez a mozzanathoz fűződik egy későbbi történetírói híradás. Eszerint a rómaiak egy sertéscsordát hajtottak az elefántok felé, a kolosszusok pedig egyszerűen megriadtak a sivalkodó, rőfögő disznóhadtól, és hátat fordítottak az ellenségnek. Első pillantásra fantasztikusnak tűnik ez a tudósítás, de figyelembe kell venni, hogy a kora császárkor filozófusa, Seneca is ír róla: a sertés hangja megriasztja az elefántot. Ezenkívül az is a történet hitele mellett szól, hogy előkerült egy dél-itáliai város korabeli pecsétnyomója – egy öntött bronz téglá –, amelynek egyik oldalán elefánt, a másikon disznó látható.

Beneventumi veresége egyben nyugati hódító terveinek összeomlását is jelentette Pürrhosz számára. Itáliai hadjárata csakúgy, mint 60 év múlva Hannibal kudarca azt mutatta, hogy a nagy kalandok ideje lejárt. Hannibalt később azzal fogják vádolni, hogy győzni ugyan tudott, de a győzelmet kihasználni nem. Pürrhoszra is állítólag azt mondta Makedónia akkori királya, Antigonosz Gonatasz, hogy olyan, akár a kockajátékos, akinek sok szép dobása van, ám ahhoz nem ért, hogy dobásait ki is használja. Valójában azonban a racionalitás sziklájára épült római hatalom volt az, amelyen megtörttek a világhódító tervek hullámai. Ahogy a 350-es évektől Makedónia, úgy ezektől az esztendőktől fogva Róma lett a meghatározó közösség-szervező erő a Földközi-tenger medencéjében. Ez az erő a 270-es években még csupán elindult a csúcs felé. De több mint jelképes értelmű az a tény, hogy éppen abban az évben, amikor Tarentum végre megnyitotta kapuit a római hadak előtt, tehát 272-ben, Pürrhosz egy véres utcai harc során elesett Argosz városában, élete utolsó percéig reménykedve, hogy birodalmat szerezhet magának.

HIDAK A TENGEREN

272-ben a Rómának kaput nyitó Tarentum tágas tengeröblében egy elkésett karthágói hajóraj szemlélte bosszús beletörődéssel a városba bevonuló legionáriusok zárt hadoszlopait. Pedig a karthágóiak, akiket a rómaiak punoknak neveztek, eddig még sohasem akarták keresztezni Róma útját. (A *Punicus* vagyis 'karthágói', a 'piros', 'bíborszínű' jelentésű görög *phoinix* kifejezés latin változata volt, és Karthágó föníciai eredetű lakóinak vörösesbarna bőrszínére éppúgy utalt, mint a föníciaiak által előállított bíborfestékre és szövetre.) A valamikor több mint fél évszázaddal Róma alapításának hagyományos dátuma előtt, vagyis a 9. század végén létrejött és azóta birodalomná terebélyesedett városállamnak, Karthágónak egészen a pürrhoszi háború befejezéséig nem voltak Rómával ellentétes érdekei. Sőt, ha hihetünk Polübiosznak, akkor Karthágó 508–507-ben – az etruszk városokkal megkötött szerződéshez hasonlóan – Rómával is egyezsége lépett. Az egyezmény szerint a távolsági kereskedelemben amúgy sem érdekelt és hajóhaddal sem rendelkező Róma elismerte Karthágó kizárólagos hatalmi jogait lényegében az egész nyugati Mediterráneumban. Karthágó felségvizein római hajók csak veszély esetén vethettek horgonyt, öt napon belül távozniuk kellett, kereskedelmi tevékenységet nem folytathattak, és csak a saját szükségleteik fedezéséhez szükséges árumennyiséget szerezhették be. Másfél évszázaddal később, 348–347-ben ezt a szerződést megújították.

A Tuniszi-öböl ember és hajó számára egyaránt biztonságot nyújtó vidékén – látszatra Róma számára minden különösebb következmény nélkül – a 8. századtól kezdett ugrásszerűen növekedni Karthágó, a föníciai Türosz városából ide menekült emigránsok kereskedőtelepe. Az első menekültek a monda szerint csak annyi földet kértek a libüei (Libüé Észak-Afrika környező vidékének elnevezése az antik forrásokban) királytól, amennyit egy ökör bőrével bekeríthettek. Az alku létrejött, ám a föníciaiak a közmondásos „pun ravaszsággal” vékony csíkokra szabdalták az állat bőrét, s a bőrszalagokkal városnyi területet kerítették körül. Itt alapították meg Karthágót, amely néhány száz év leforgása alatt körülbelül 250 városra és 40-50 000 négyzetkilométernyi terület több millió lakosára terjesztette ki fennhatóságát. Pun uralom alá került Északnyugat-Afrika tengerparti sávja, Szicília nyugati és Hispania déli partvidéke, Málta, Szardínia és Korzika szigete, valamint a Baleárok szigetcsoportja.

A sémi városállam növekvő erejének gazdasági alapja a közvetítő kereskedelem volt. Kereskedői a nagy mediterrán kikötőkbe szállították a britanniai ónt, az afrikai aranyat és elefántcsontot, a hispaniai ezüstöt, magának Karthágónak a kézműipari termékeit, valamint a világ minden tájáról vásárolt rabszolgákat. Növekvő erővel bontakozott ki a mezőgazdasági termelés is a karthágói nemesség rabszolgák által megművelt nagybirtokain. A régi, 1. évezred eleji, a Földközi-tenger partjain kialakult föníciai kereskedelmi lerakatok és kisebb, támaszpontszerű települések hálózatát saját uralma alá vonó és nyeresége egy részét a hódításokhoz szükséges zsoldoshad szervezésébe fektető Karthágó kétségkívül a Földközi-tenger nyugati medencéjének legdinamikusabban fejlődő államává lett már akkor, amikor Róma a plebejusok és a patríciusok – az antik hagyomány által erősen kiszínezett – harcának kezdetén még csak egy erős város volt tucatnyi itáliai település között.

A 3. század elejének az Itália feletti uralom küszöbéhez eljutott dísztelen, vályogból rakott Rómájáról már szoltunk. Megdöbbenően változik viszont a kép, ha a korabeli Karthágóra vetünk egy pillantást. Ez a város – nem úgy, mint Róma vagy Athén – közvetlenül a tenger partján épült. A 3. század végére két jól védhető kikötőt fejlesztettek ki, egy külsőt a kereskedelmi hajók, valamint egy belsőt a hadihajók számára. E két, egymással érintkező kikötőt 20 méter széles csatorna kötötte össze a nyílt tengerrel. Ezt a csatornát veszély esetén vasláncokkal lehetett elzárni az idegen hajók elől. A kikötők parti részén 220 hajó befogadására alkalmas, kőből épített fedett szín állt. A kikötő közelében voltak a régi szentélyek és a piac is, és innen lehetett megközelíteni a városi településnek helyet adó halmokat. Először a Bürsza néven ismert városnegyed következett. Ennek magas lakóházaiban éltek azok a kézművesek és kevésbé vagyonos kereskedők, akiket munkájuk a tengerparthoz kötött. A Bürsza fölött emelkedő csúcsokon templomok, középületek fehérlettek. Fölöttük tornyosult a fellegvár, amely ostrom esetén a lakosság végső menedékeként szolgált, és itt állt a görög gyógyító istennel, Aszklépioisszal párhuzamba állítható Esmun szentélye is. Ez utóbbi szomorú nevezetessége, hogy 146-ban, amikor a rómaiak majd végleg lerombolják a várost, Karthágó védőinek egy része ide húzódik vissza, és vet véget életének önkéntes tűzhalállal. A fellegvár dombja mögötti alacsonyabb halmokon épült ki a Megarának nevezett negyed, a város gazdag polgárainak díszes villáival, palotáival.

A tenger felől a természet által is jól védett várost a szárazföldi oldalon hármas tagolódású erőrendszer oltalmazta. Legkívül húzódott egy

palánkkal és földsáncsal megerősített árok, amelynek a város felé eső oldalánál közepes erősségű kőfal emelkedett. E mögött bontakozott ki a tulajdonképpeni erődrendszer, amelynek imponáló méretei önmagukban is jól mutatják Karthágó akkori gazdagságát és hatalmát. A mintegy tizenhárom méter magas falat óriási tornyok és bástyák erősítették. A falak alsó szintjén 300 harci elefánt befogadására alkalmas istállórendszer húzódott, a felső szinten pedig 4000 paripának volt helye. A falakhoz hozzáépült kaszárnyákban ostrom esetén 20 000 gyalogos és 4000 lovas kaphatott szállást

Ám nem csupán Karthágó városát védték erődök. Erődrendszerként óvta Karthágó tengeri uralmát az a stratégiai védővonal, amelynek legfontosabb bástyáit Korzika, Szardínia és Szicília alkotta. Ez a védővonal egy ideig a nyugat felé tekintető görögök ellen biztosította a kereskedő-állam érdekeit. A 4. század végétől azonban a hellénisztikus hatalmak nyugati terjeszkedését is ez a védővonal akadályozta. Ezért is vágyott a szigetek megszerzésére a 270-es években Pürrhosz, akinek aspirációi utoljára még egymás mellé állították Karthágót és Rómát. Hogy megérthessük, a két hatalom miért nem tudott többé együttműködni egymással, vegyük sorra Róma intézkedéseit a Pürrhosz elleni háború győzelmes befejezése után.

272-ben az ifjabb Lucius Papirius Cursor consul, a samnisok ellen korábban többször is győztes egykori dictator hasonnevű fia elfoglalta Tarentumot. A várossal a rómaiak eléggé szelíden bántak. Nem hagyták ugyan meg teljes autonómiáját, de elismerték *socius navalis*nek, vagyis olyan szövetségesnek, amely tengeri háború esetén hajókat ad Rómának. Az intézkedés bölcs mivolta alig tíz esztendővel később bizonyosodott be, amikor a Karthágó elleni első háború során épp Tarentum és a hozzá hasonló szövetségesek közreműködésével vívhatta ki Róma a tengeri győzelmet. Tarentumnak meghagyták pénzverési jogát is, ami arra utal, hogy Róma nem kívánta a város gazdasági összeomlását. Hogy azonban bármiféle Róma-ellenes megmozdulásnak elejét vegyék, valamint a stratégiai szempontból rendkívül fontos kikötőt minden külső ellenséggel szemben megoltalmazták, egy legiót helyeztek el Tarentum citadellájában. Ez volt az első, Róma által felállított állandó helyőrség az Urbstól távol. Ugyancsak a Róma-ellenes megmozdulások megelőzése céljából a politikailag megbízhatatlannak ítélt lakosság egy részét fogolyként Rómába vitték. Így került oda gyermekkorában az első ismert római költő, Livius Andronicus, aki később latinra fordította az *Odüsszeiát*.

A Pürrhoszt támogató samnisokat sem büntették keményen. Néhány területet a rómaiak kihalítottak földjükből, s ezeken régi, kipróbált szövetségesek számára engedélyezték új település, *colonia* alakítását. Így jött létre a Volturnus felső folyásánál Aesernia, amely a samnis főváros felé vezető utat ellenőrizte. Coloniává tették a régi samnis várost, Maleventumot is. Állítólag egészségtelen levegője miatt kapta lakóitól ezt a nevet, amelynek jelentése „Rossz Eredmény”. A rómaiak azonban a Pürrhosz ellen épp e város közelében elért győzelem után a Beneventum, „Jó Eredmény” nevet adták neki, ezzel is utalva az ütközet szerencsés „eredményére”. Néhány samnis várossal, például Telesiával viszont nagylelkűen jártak el a győztesek. Az „oszd meg és uralkodj” elve alapján ez a város például nemcsak teljes autonómiát kapott, hanem önálló pénzverését is engedélyezték. Meg kell azért jegyezni, az a pusztán tény, hogy egy város a római szövetségi rendszer tagjává lett, már önmagában korlátozta cselekvési szabadságát, még akkor is, ha a formális szerződés közte és Róma között esetleg egyenlő jogállást állapított volna meg a felek számára. A nagyjából még törzsi szervezetben élő samnisokkal Róma külön egyezményt kötött, amely megfosztotta őket az önálló külpolitika gyakorlásától. Gazdasági szankciókat azonban Róma velük szemben sem alkalmazott, amit jól szemléltet a samnis népcsoportok szaporodása is. 225-ben, a fenyegető gall invázió idején (erről még részletebben fogunk írni) a samnisok 70 000 gyalogos és 7000 lovas katonát tudtak kiállítani, ami a felnőtt férfiak tekintetében több mint háromszáz-ezres lélekszámmra utal. Nyilván a rómaiak toleráns magatartása is döntőnek bizonyult abban, hogy később, Hannibal itáliai inváziója idején, a samnisok többsége nem csatlakozott a karthágóiakhoz.

Az egész tarentumi háború kirobbanását Thurioi elleni akcióikkal előidéző lucanusok még a samnisoknál is enyhébb bánásmódban részesültek. Ennek fő oka az lehetett, hogy a régebbi samnis-római háborúk idején ők rendszerint a rómaiakat segítették, csupán a Pürrhosz elleni harcokban álltak az ellenség oldalára. Ezért Róma büntető szankciók nélküli szerződést kötött törzseikkel, s beérte azzal, hogy az ily módon az itáliai szövetségi rendszerbe integrált lucanusoktól csak az általuk nemrég elfoglalt dél-itáliai görög várost, Paestumot kobozza el. Az elkobzott város területét Beneventum és más városok mintájára a rómaiak régi szövetségesei kapták meg.

Itt az ideje annak, hogy e sok adat és esemény jobb megértése érdekében röviden áttekintsük a Róma által létrehozott itáliai szövetségi rend-

szer felépítését. E szövetségi rendszer kedvezményezett népességét a *római polgárok* alkották. Ők többségükben Róma városában éltek, majd egy részük kitelepült Itália különböző vidékeire, és az ott létrehozott új települések, *coloniák* lakosa lett. 335 és 177 között, vagyis a latin felkelés leverését és a samnis háború kitörését követően egészen a Pó völgyi gall területek végleges pacifikálásáig, körülbelül 30 *római coloniát* alapítottak. Ezek részben katonai védelmi feladatokat láttak el, részben oldották a római polgárok egy részét sújtó földhiányt. A kolonizálási program kezdetén általában kisebb coloniákat hoztak létre, legtöbbit a tengerpart közelében, partvédelmi célokra, mint például Rómától délnyugatra, a Türrhén-tenger partján Ostiát és Antiumot, míg az Adria mentén a tarentumi háborút megelőző események kapcsán már említett Sena Gallicát. Ezekben a településeken rendszerint 300 római polgár élt családjával együtt. A polgárok megőrizték politikai jogaikat, így a szavazójogot (*ius suffragii*) is, de azt csak Rómában gyakorolhatták. A helyi közigazgatás ezekben a coloniákban csak igen lassan fejlődött ki. A 2. század elejétől, elsősorban Észak-Itáliában már több ezer lakosú polgár coloniákat hoztak létre, amelyek a kezdet kezdetén kialakították saját közigazgatásukat. Parma, Mutina, Luna, Pisaurum voltak e telepítési program kiemelkedő produktumai.

A római polgárok coloniái mellett fontos szerepet játszottak a szövetségi rendszer megszilárdítása terén azok a települések, amelyeknek szabad lakossága politikai okokból elnyerte a teljes római polgárjogot. Ezeket *római jogú szövetségeseknek* nevezték, az ilyen városok hivatalos neve *oppida civium Romanorum* (római polgárok települései/erődítményei) volt. 381-ben a Rómához közeli latin város, Tusculum nyerte el ezt a státust.

Ugyancsak kiváltságot élveztek azok a települések, amelyeknek polgárai nem a teljes római polgárjogot, csupán annak polgári, de nem politikai összetevőit birtokolták. Ez azt jelenti, hogy joguk volt törvényes házasságot kötni római polgárokkal (*ius conubii*), és kereskedelmi kapcsolatra is léphettek velük (*ius commercii*). Utóbbi egyben azt is szavatolta számukra, hogy római felségterületen földhöz jussanak. Az ilyen városok hivatalos elnevezése *municipia civium Romanorum* (római polgárok autonóm városai) vagy *civitates sine suffragio* (szavazati jog nélküli közösségek). Legkorábban az etruszk Caere és a campaniai Capua léptek ilyen alapon Róma szövetségi rendszerébe. A *római jogú szövetségesek* e két kategóriája közti különbségek a 2. század végére eltűntek. Mivel mindkét kategória települései adtak katonákat a római legiókba, ez idő tájt már a

politikai jogok minden polgárukat megillették. Ezután egyszerűen *municipium*oknak nevezték ezeket a városokat.

A római szövetségi rendszer polgárainak következő csoportját az úgynevezett *latin jogú szövetségesek* alkották. Az ide tartozók rendelkeztek a római polgárokkal való házasságkötés és kereskedés, valamint a Rómába történő beköltözés jogával (*ius migrandi*). Utóbbi kedvezmény azt jelentette, hogy ha a latin joggal rendelkező polgár családjával együtt tartósan Rómában telepedett le, a censoroknál való jelentkezés és a római polgárlistára történő feliratkozás után megkaphatta a teljes római polgárjogot. Mindössze azt írták elő számára, hogy legalább egy felnőtt fiát szülővárosában hagyja. Így akarták elkerülni a latin joggal rendelkező városok lakosságának túlzott csökkenését. Aki nem akart letelepedni Rómában, de hosszabb ideig ott tartózkodott, élhetett a népgyűlésen való szavazás jogával is (*ius suffragii ferendi*). Jogi szempontból nézve a római, illetve a latin jogú szövetségesek között státusukat tekintve nem volt lényeges különbség, legfeljebb a latin joggal rendelkezők történelmileg később nyerték el a teljes római polgárjogot.

A latin jogú városok (*socii nominis Latini*) első csoportját eredetileg független latin városok alkották (innen e szövetségi típus elnevezése), amelyek a latin felkelés 338-ban bekövetkezett leverése és a latin szövetség felbomlása után Rómával egyenként kétoldalú megegyezést kötöttek. Ezek közé tartozott például Tibur és Praeneste. A latinok 340-ben kezdődött Róma-ellenes felkelése előtt a Róma és a latin városszövetség között sokáig meglévő baráti kapcsolat gyümölcseként olyan coloniákat is alapítottak, amelyekbe vegyesen telepítettek római és latin telepeseket. Ez a gyakorlat a latinok megnyerését célozta a további itáliai hódításokban való részvételre, és persze ösztönözte is őket arra, hogy hűségüket Róma irányában megtartsák. Az ilyen vegyes lakosságú coloniák eredetileg római polgárjoggal rendelkező telepesei is latin jogúakká minősültek át, emiatt ezeket a coloniákat *latin jogú colonia* néven határozták meg. Ilyen colonia volt Signia, Norba és Ardea. A latin jogú coloniák nagy többségét azonban 338 után hozták létre, megint csak római és latin polgárok egy közösségbe való telepítése révén. 338 és 180 között több mint 40 coloniát alapítottak, egyenként 3-6 ezer lakossal. Ezek közé tartozott Aquileia az illír partok közelében, az adriai Ariminum, Brundisium, a déli tengeri támaszpont, Beneventum, amelynek környékén a rómaiak legyőzték Pürrhoszt, Placentia a gallok 223-as vereségének színhelyén, hogy csak néhányat említsünk.

Itália Rómának behódolt félnomád lakói, akik nem jutottak el a városi kultúra megfelelő színvonalára, a római polgárjog egyetlen elemével sem rendelkeztek. Őket egyenlőtlen feltételekkel kötött szerződés (*foedus iniquum*) fűzte Rómához. Csakúgy, mint az előbb felsorolt latin szövetségesek, adót ők sem fizettek. Háború esetén saját alakulataikban harcolva a szövetséges erők főparancsnoksága alatt küzdöttek. A szövetségeseknek ezt a kategóriáját a *socii* vagy *foederati*, azaz „szövetségesek” néven említették.

Az Itáliát behálózó települések között a coloniák kiemelkedő jelentőséggel bírtak. A kolonizálási program egyik eredménye az volt, hogy Itália meghódításában, a római uralom és befolyás érvényre juttatásában az itáliai szövetségesek egy jelentős hányadát is Róma mellé lehetett állítani, hiszen a megszerzett föld egy részét ők kapták. Másik eredménye az volt, hogy a szövetségre kényszerített népek Róma-ellenes összefogását, már ha lett volna ilyennek realitása, a stratégiai pontokon elhelyezett coloniák megakadályozhatták. Végül ezek a coloniák, amelyeknek sokasága a tengerparton, illetve annak közelében helyezkedett el, megvédték Itáliát bármely ellenség partraszállási kísérletétől.

Dél-Itália görög városai a pürrhoszi háború után szintén tagjai lettek az itáliai szövetségnek, méghozzá oly módon, hogy Róma külön-külön szerződést kötött mindegyikükkel. Elea, Rhégion, Hérakleia, Lokri, Krotón és a többi város is azon szövetségesek közé került, akik háború esetén felszerelt és legénységgel ellátott hajókkal voltak kötelesek Róma rendelkezésére állni. E városok lényegében Tarentumhoz hasonló státusba kerültek. Csakhogy amíg Tarentumban római helyőrség maradt, addig az utóbb felsorolt városok esetében Róma beérte azzal az ígéretükkel, hogy kikötőiket nem nyitják meg ellenséges hajók előtt.

Ezekkel az eseményekkel, amelyeket 265-ben az etruszk Volsinii meghódítása követett, befejeződött Itália római uralom alá szervezése. Létrejött a most már az egész félszigetre kiterjedő itáliai szövetség, amelynek különböző jogállású népeit és városait a Rómával egyenként megkötött szerződés fűzte össze. Az itáliai szövetség összlélekszámát egyes kutatók hárommillió szabadra (ebből egymillió római) és kétmillió rabszolgára becsülik, bár főként ez utóbbi adatot sokan túlzásnak tartják (T. Frank például – mint említettük – még a 2. század közepére is csak egymillió rabszolga létét feltételezte). E hozzávetőleges és főként becslésen alapuló adatokkal szemben pontosabb információink vannak a censusképes, vagyis vagyoni osztályokba sorolt római polgárok számára vonatkozóan. Ezek szerint 276-ban a felnőtt római polgárok (természete-

sen csak férfiak) száma 271 224 volt. Ez, részben Dél-Itália alávetése következtében, 265-re 292 334-re nőtt. Ami az itáliai szövetség összterületét illeti, annak nagysága elérte a 130 000 négyzetkilométert.

Róma tehát – egyelőre még csak itáliai – nagyhatalommá fejlődött. Ez természetesen hatott az itáliai társadalomra általában, de hatott magának a római társadalomnak a fejlődésére is. A római terjeszkedés, a szövetségesek többségének teljes vagy csökkentett római polgárjoggal való felruházása, a coloniák hálózatának kiépítése azt eredményezte, hogy maga a római társadalmi rend Róma városállamán kívül Itália-szerte átalakítótag kezdett hatni akár a görög *polis*zok, akár a régi városi centrumok, akár a fejletlen pásztornépek társadalmi szerkezetére.

A hódításokkal párhuzamosan tovább differenciálódott Róma társadalmá is. Mert bár a földműves-állattenyésztő agrárnépesség többségben maradt, a kézműipar, a kereskedelem és a pénzgazdálkodás a hódító tevékenység sikerei nyomán fellendült, és e folyamat révén az ezekben a gazdasági ágakban működő társadalmi csoportok megerősödtek. Nyilvánvalóan ezzel a folyamattal szerves összefüggésben verették talán 269-ben az első egységes és önálló római ezüstpénzt. És ha az évszám vitatott is, azt mégis vitathatatlannak kell elfogadnunk, hogy a nemzetközi kíváncsnak megfelelő római pénzverés kezdetét, illetve az itáliai uralom gazdasági lehetőségeinek kiaknázásában érdekelt római társadalmi csoportok megerősödését nem választhatjuk el egymástól. Itt még azt is figyelembe kell vennünk, hogy a dél-itáliai görög városok bevonásával az itáliai szövetségbe Róma olyan partnerekre tett szert, amelyek már régóta nemesfémből verték pénzérméiket. A gazdasági kapcsolatok terén hátrányt jelentett volna Róma számára, ha továbbra is réz rudak vagy súlyértékkel jelölt lemezek formájában önti-vereti az „általános árut”, vagy a szarvasmarha marad a csereeszköz.

A következőkben röviden áttekintjük a római pénzverés korai történetét. Itália területén Tarentum a 6. sz. közepétől, Cumae kb. 500-tól, Neapolis és az etruszk városok kb. 450-től, Capua 340 körül fejlesztette ki saját pénzverési szisztémáját. Utóbbi település egy úgynevezett római-campaniai pénzsorozatot is kibocsájtott Róma számára, de magában a Tiberis parti városban az önálló pénzverés később alakult ki. Korai időkben ott az áruk értékét ökörben és juhban határozták meg. Maga a latin nyelv *pecunia* (pénz) szava a *pecus* (juh, aprómarha) kifejezésből származik. Az általánosan használt fizetőeszköz mérlegen lemerített réz súly volt, amelyet *aes rude* (nyers réz) néven ismertek. 430 táján hoztak egy tör-

vénnyt, ami szerint 100 font (32745 gr) tiszta bronz megfelelt 10 juh vagy egy ökör értékének. A 3. sz. elején létrehozták azoknak a *triumvireknek* a hivatalát, akik a rudakba öntött bronz (*aes signatum*) kiöntéséért feleltek. Egy ilyen bronz rúd kb. 6 fontot (1964,7 gr) nyomott, és mindkét oldalán jelzéssel látták el: kard és pajzs, háromágú szigony, horgony, elefánt, disznó, ökör stb. Mivel a rudakon nem jelölték a pontos értéket – minden alkalommal le kellett őket mérni –, csak a pénz valamiféle közvetlen előzményének tekinthetjük őket. Aztán hamarosan megjelent a valódi bronzpénz is. Ez volt az 1 *as*, ami 1 *font* (327,45 gr) súlyú volt. Oldalait Mars és Janus portréi díszítették. Az első *as*-t további bronz sorozatok követték. Ezek különböző címletein kerék, Janus arca és hajóorr látható, mintegy jelezvén az útépítés/közlekedés, a háború és a tengerért vívott harcok kapcsolatát a pénzgazdálkodás elterjedésével. Valamikor a Pürrhosszal vívott küzdelmek hatására – mint említettük, talán 269-ben – vette kezdetét a római ezüstpénzek előállítás.

Az első ezüstpénzek ROMANO (RUM), vagyis „a rómaiké” feirattal jelentek meg, és az egyik sorozatot Mars képe, hátoldalon pedig egy ló feje, míg a másikat Apollo portréja és ugyancsak egy ló feje díszítette. Ezeket az érméket egy dél-itáliai műhelyben állították elő. A Rómában legyártott ezüstpénzek nem sokkal ezután jelentek meg. A pénzek felirata megegyezett a dél-itáliai eredetű érmék feliratával, az elő- és hátoldalon viszont Héraklész, illetve a városalapító ikreket szoptató nőstényfarkas volt látható. Az I. pun háború idején vert ezüstpénzekben Roma istennő, illetve Victoria ábrázolása jelent meg. Az I. pun háborút követően négy ezüstsorozat került forgalomba. Ezek közül az utolsót 230 körül készítették. Egyik oldalán a fiatal Janus isten, másik oldalán pedig kocsin utazó győzelemistennő, Victoria díszelgett. A négylovas kocs (latinul *quadriga*) neve nyomán ezt a pénzt *quadrigatus* elnevezéssel forgalmazták. Ennek ezüst tartalma először 6,54, később 4,89 gramm súlyt nyomott.

A hannibali háború gazdasági nehézségei közepett az *as* súlya fokozatosan csökkent. Megjelent a fél, aztán a harmad, végül a negyed font súlyú bronzpénz is. Evvel párhuzamosan a *quadrigatus* a kisebb súlyú *victoriatus* váltotta föl, amely nevét a hátoldalán szereplő Victoria képmástól nyerte, míg előoldalát Juppiter feje díszítette. 211 körül, esetleg 209-ben vezették be a *denariust*. Ez azután a birodalom történetének végéig forgalomban maradt. 1 *denarius* 10 csökkentett értékű asnak felelt meg, ezüstsúlya kezdetben – amint azt előző fejezetünkben említettük – 4,55 gr volt, majd valamikor 200 előtt ez 3,98 grammra redukálódott.

Az első sorozat egyik oldalán Roma istennő, a másikon a lóháton ülő Dioszkuroszok képe volt látható. Utóbbi ábrázolás megjelenésének hátterében egy szép monda állt. Eszerint 499-ben vagy 496-ban Róma serege a Regillus-tónál összecsapott az etruszk dinasztia visszatérését támogató latinok hadával. A hosszú ideig kétséges kimenetelű küzdelmet a Dioszkuroszok (latinosan: Dioscurusok) megjelenése döntötte el az általuk megsegített rómaiak javára. A Dioszkuroszok a hattyúvá változott Zeus és a vele szerelembe esett spártai királyné, Léda ikerfiai: Kasztór és Polüdeikész (latinosan: Castor és Pollux) voltak. Erre a történetre emlékeztek vissza Romulus fiai akkor, amikor főszereplőit első, igazán versenyképes pénzérméiken megjelenítették. Ennyit a korábban vázolt és később tárgyalandó történeti eseményeknek a római pénzverésre gyakorolt hatásáról.

A hódítás folyamata és a nyomában bekövetkező társadalmi differenciálódás nem változtatott azon, hogy a római társadalmi rend alapvetően arisztokratikus jellege megmaradt. Ennek fő oka az volt, hogy az 5. századtól a plebs polgárjogi mozgalmát azok az előkelő plebejusok irányították, akiknek célja nem egy demokratikus átalakulás kivívása, hanem a társadalmi vezető rétegbe való integrálódás volt. Miután ők 367-től ezt a célt fokozatosan elérték, később pedig kivívták a köznép gazdasági boldogulása szempontjából szükséges reformokat, távolabbra vezető társadalmi változásokat már nem szorgalmaztak.

A római társadalom arisztokratikus karakterét jól jellemzi az a tény, hogy a tényleges politikai irányítás a senatori rend kezében volt, amelynek néhány száz tagja az összlakosságnak csupán csekély töredékét tette ki. De még ezen a szűk körön belül is volt egy még szűkebb elit, amely a politikai döntéseket a kezében tartotta. Néhányukról a Pürrhosz elleni háború kapcsán már szót ejtettünk. A 3. század folyamán a következő nemzetségek tagjai játszottak kiemelkedő szerepet: a Fabiusok, Aemiliusok, Corneliusok, valamint a sabin eredetű Claudiusok és Valeriusok. E patrícius sarjak mellett plebejus vezetők is bekerülhettek az irányító elitbe, mint a már Pürrhossal szemben kitűnt Curius Dentatus és Fabricius, ezenkívül a négyszeres consul, Quintus Publilius Philo és az első pun háború idején felbukkanó kétszeres consul, Marcus Atilius Regulus. Az előkelő plebejusokat és a patríciusokat szoros rokoni szálak fűzték egymáshoz. A Fabiusok több plebejuscsaláddal álltak rokonságban, míg más nemzetségek, például a Veturiusoké, patrícius és plebejus ágra oszlottak. De ez a szűk vezető csoport nem csupán patrícius és ple-

bejus eredetét tekintve volt sokszínű. A 4. század végétől a római szövetségi rendszerbe tartozó városok előkelői is bekerülhettek a szenatori rendbe, olykor a legbefolyásosabb csoportba is. Nagy tekintélyre tettek szert a Tiburból származó Plautiusok, a Tusculumból eredő Maniliusok, Fulviusok és Coruncanusok, Calesből az Atiliusok, Beneventumból az Otaciliusok, Etruriából az Ogulniusok. A patrícius és plebejus születési arisztokráciához és a szövetségesek előkelőihöz elég ritkán ugyan, de csatlakozhattak úgynevezett *homo novus*ok, új emberek, akik nem szenatori családból származtak, ám személyes tulajdonságaik révén bekeverültek az arisztokrácia csoportjaiba. Ilyen *homo novus* volt Caius Flaminius és az idősebb Marcus Porcius Cato; ők a pun háborúk időszakában játszottak fontos szerepet.

A vezető arisztokraták dicső tetteinek emlékét még nemzedékekkel később is állandóan felidézték, hogy egyrészt bizonyítsák, az utódok méltó folytatói őseik államot felvirágoztató tevékenységének, másrészt pedig hogy ébren tartsák a köznép tiszteletét, amely egészen a Gracchusok mozgalmával kezdődő polgárháborús időszakig zavartalanul áramlott a *nobilitas*, vagyis a plebejus-patrícius arisztokrácia felé. E kettős célt szolgálták például azok a szertartások is, amelyek a kiemelkedő államférfiak temetését kísérték. Polübiosz ezt szemléletesen írja le:

„Ha Rómában egy komoly hírnévtől övezett férfi meghal, holttestét teljes díszbe öltöztetik, majd a Forumon az úgynevezett rostrához (hajóorrokkal díszített szónoki emelvény) viszik, és holttestét álló helyzetben vagy lefektetve helyezik el, hogy mindenki jól láthassa. Ezután az egész nép köréje sereglik, és ha az illetőnek van férfi utódja, és az éppen Rómában tartózkodik, akkor az a férfi, ha nincs, akkor valamelyik férfi rokona fellép a szószékre, és egy beszédben emlékezik meg az elhunyt erényeiről és életében végrehajtott kiváló cselekedeteiről. A beszéd hatására felidéződnek a tömegben az elhunythoz kapcsolódó emlékek, szinte látják maguk előtt kiváló cselekedeteit, és nemcsak az egykori harcostársakon, hanem azokon is, akik nem voltak közvetlen tanúi tevékenységének, elhatalmasodik az az érzés, hogy ez a gyász nemcsak a családtagok, hanem az egész állam számára is súlyos veszteséget jelent. Miután eltemették a holtat, és elvégezték a szükséges szertartásokat, az elhunyt képét a ház legdíszesebb pontján helyezik el, egy kis fa-ládikába helyezve. Ez a képmás egy álarchoz hasonlít, amely bámulatos hűséggel idézi fel az elhunyt jellemző arcvonásait. Jelentős állami ünnepek alkalmával azután ezeket a képmásokat előveszik, nagy gonddal feldíszítik, és ha a család valamelyik tagja meghal, a gyászmenetben ezeket a maszkokat azok öltik magukra, akik testük magasságát és jel-

legzetes vonásait tekintve a legjobban hasonlítanak az elhunytakhoz... Amikor odaérnek a rostrához, valamennyien egy sorban, elefántcsont székeken foglalnak helyet. És ez az egész úgy játszódik le, mint valami csodálatos színjáték. Vágyódhat-e a megtiszteltetésnek magasztosabb megnyilvánulására egy olyan ifjú, aki dicsőségre és kiváló tettekre törekszik? És kit nem rendít meg lelke legmélyéig az az élmény, amikor egy csoportban összegyülekezve látja a kiemelkedő tetteik miatt olyannyira magasztalt férfiakat, akik olyan benyomást keltenek, mintha élnének?"

(Polübiosz 5. 53. – Muraközy Gyula fordítása.)

Az arisztokraták politikai uralma a törvények és szokások szigorú betartásán alapult. A szokásjog által megszabott és utóbb törvénnyel szabályozott rendje alakult ki annak, hogy a római állami tisztségeket, a *magistraturákat* milyen sorrendben tölthette be valaki. Ennek a meghatározott ranglétrának a megmászására csak az arisztokraták voltak képesek. Nem csupán azért, mert neveltetésüknél fogva ők rendelkeztek megfelelő politikai képzettséggel, hanem azért is, mert nekik volt meg a hatásválasztási propagandához és a fizetés nélküli tisztségek ellátásával járó anyagi kötelezettségekhez szükséges vagyonuk. A többszörösen hivatalt viselt arisztokraták valósággal hivatásos politikusoknak számítottak, akik a tömegek véleményalkotását is befolyásolhatták.

A tömeget a népgyűlésen lehetett meggyőzni. Ennek különböző fajtái közül a háború és béke kérdésében döntő, valamint a hivatalnokok megválasztásában szerepet játszó *comitia centuriata* (a vagyoni helyzetük szerint osztályokba sorolt polgárok gyűlése) és a törvényhozói jogkörrel többször, utoljára 287 táján felruházott *comitia tributa*, a római polgárok lakóhelyi körzetek szerinti gyülekezete emelkedett ki. Népgyűlést csak *magistratus* (főhivatalnok) vagy néptribunus hívhatott össze, és csak nekik volt joguk ott javaslatot előterjeszteni. Miután a magistratus az arisztokrácia tagja volt, a népgyűlésen folytatott tevékenysége az általa képviselt társadalmi csoport érdekeit tükrözte. Az is az arisztokrácia politikai erejét mutatta, hogy a soraiból kikerült tíz néptribunus egyikének tiltó szava, vétője megsemmisíthetett minden károsnak tekintett népgyűlési döntést. Kezdetben ugyan a néptribunusi vétőjog a patrícius arisztokrácia önkénye ellen irányult, a 3. században azonban, a már ismertett heterogén összetételű nemesség uralma idején, a köznép kordában tartásának eszközévé vált, amint maga a néptribunusi hivatal is a politikai karrierre vágyó plebejus arisztokraták pályafutásának egyik állomása volt csupán.

A népgyűlésen résztvevő közrendűeket a nemesség többféleképpen befolyásolta. Leginkább az egy-egy gazdag arisztokratához csatlakozó és annak védelmét élvező embercsoportokat, a *clienseket* használták fel erre a célra. A cliensek saját jól felfogott érdekükben követték *patronusaik* politikai utasításait. (Ekkorra már a cliens-patronus viszony kikerült a nemzetségi keretek közül, és nemzetségi-törzsi hovatartozástól függetlenül létezett az arisztokráta és az őket anyagi haszonért támogató közrendűek között.)

Az arisztokrácia politikai hatalmának gazdasági alapja mindenekelőtt a föld volt. A senatori nemesség zöme a leggazdagabb nagybirtokosok közé tartozott. És bár néhány tagja érdeklődést mutatott a hódítások nyomán feltáruló új gazdasági lehetőségek, elsősorban a kereskedelem iránt, maga az arisztokrácia mint rend arra törekedett, hogy a külpolitika változásainak alárendelt pénzügyi és egyéb gazdasági tevékenységtől távol tartsa magát. Így kívánta megőrizni egyrészt sokoldalú kapcsolatait a falusi agrárnépességgel, amely ebben az időben a hadsereg magvát alkotta, másrészt így óhajtotta saját függetlenségét megvédeni az idegen befolyástól. Evégett emelték jogerőre 218-ban a *lex Claudia* nevű törvényt, amely kimondta, hogy a senatoroknak és leszármazottaiknak nem lehet 300 *amphoránál* (kb. 80 hektoliternél) nagyobb űrméretű kereskedőhajójuk. Ez a törvény a köznép széles tömegeivel kialakult és a hódításokban testet öltött társadalmi közmegegyezés jegyében a tengerentúli kereskedelem hasznát átengedte a *lovagrendnek* nevezett módos iparos-, kereskedő- és pénzemberrétegnek, mintegy igazolva, hogy ha a nemesség nem is élt általában a hódításoknak az agrártevékenységen túlmutató gazdasági lehetőségeivel, azért e lehetőségeket számba vette, és átengedte a római társadalom gazdag, de a politikai vezetésben részt venni nem kívánó rétegének. Így a római arisztokrácia hű tudott maradni ahhoz a régi elvhez, amelyet mezőgazdasági szakkönyve előszavában az idősebb M. Porcius Cato a következőképpen fogalmazott meg:

„Néha előnyösebb volna kereskedés útján vagyont szerezni, hacsak annyi veszéllyel nem járna, és ugyanúgy uzsoráskodni is, ha ez valamennyire is tisztességes volna. Elődeink azt tartották, és törvényeikben úgy rögzítették, hogy a tolvajt kétszeres, az uzsorást négyszeres bírsággal kell sújtani. Ebből meg lehet ítélni, mennyivel rosszabb polgárnak tartották az uzsorást, mint a tolvajt. Amikor pedig egy derék embert dicsértek, így dicsérték: derék földműves, derék gazda. Úgy tartották, hogy ez a legnagyobb dicséret annak, akit így dicsértek. A kereskedőt szorgalmasnak és a vagyon-

szerzésben serénynek tartom ugyan, de az – mint már említettem – veszélyes és kockázatos. Viszont a földművesek közül kerülnek ki mind a legedzettebb férfiak, mind a legkitartóbb katonák, övék a legtisztesebb, legállandóbb, a legkevésbé irigyelt foglalkozás, s a legkevésbé helytelen gondolkodásúak azok, akik ezt a foglalkozást űzik.”

(Cato: De agri cultura, Praefatio – Kun József fordítása.)

Pürrhosz legyőzőjéről, Manius Curius Dentatusról közszájon forgott az a történet, hogy az általa diadalmasan lezárt harmadik samnis háború után (298–290) saját birtokának megművelésével töltötte idejét, amíg az újabb háború ismét fegyverbe nem szólította. Marcus Atilius Regulus, aki gyászos szerepet játszott az első pun háborúban, egy alkalommal le akart mondani közhivataláról, mert hírül kapta, hogy majoros rabszolgája elhunyt, s ő úgy vélte, hogy munkájára otthon van szükség. Természetesen ez az agrárius nemesség idővel áttért a nagyüzemi rabszolgatartó termelésre, és végül kizárólag a politikai tevékenységnek szentelte idejét. A 3. század római arisztokráciája azonban még együtt élt a földdel, s életszemlélete is közelebb állt a kisbirtokos paraszthoz, mint a gazdag kereskedőéhez.

A puritánság és a becsületes nyíltság azok a jellemvonások, amelyek a fennmaradt történetek szerint ezt a nemességet jellemezték. Az a Caius Fabricius, akiről Pürrhossal folytatott tárgyalásai kapcsán már megemlékeztünk, tipikus képviselője volt ennek a rendnek. Róla maradt fenn az a történet, amely szerint a samnisok a rómaiakkal megkötött békeszerződés után felkeresték, hogy megköszönjék neki méltányosságát és nagylelkűségét. Ez alkalommal nagyobb pénzüsszeget is felajánlottak neki, hogy szegényes háztartását jobban berendezhesse. Ekkor Fabricius, ahogy azt Gelliusnál olvashatjuk:

„végighúzta két tenyerét fülétől a szeméhez, onnan az orrához és szájához, valamint a torkához, végül a gyomra aljához, majd azt felelte a küldötteknek, hogy amíg érintett testrészeinek ellenállni és parancsolni tud, soha semmiben nem lát hiányt, ezért a pénzt, amelyre nincs szüksége, nem fogadja el azoktól, akiről tudja, hogy szükségük van rá”

(Muraközy Gyula fordítása.)

Az önuralom, a fegyelmezettség magától értetődően jellemezte a római hadsereg arisztokrata parancsnokait is. Az önuralom megbecsülésének jegyében született meg a híres jelmondat: *est difficillimum se ipsum vincere* (a legnehezebb

önmagunkat legyőzni.) Aki nem tudott vágyainak vagy akaratának parancsolni, azt akkor is megvetették, ha egyébként érdemei honfitársai fölé emelték. Jó példa erre az 1. század polgárháborúinak hőse, Marcus Antonius, akit éppen az önfegyelem hiánya vitt romlásba. Nem véletlen, hogy a latin nyelv *impotens* szava egyaránt jelent erőtlent, tehetetlent, de önuralom nélkülit is.

Gyakran előfordult, hogy az egységes hadvezetés érdekében a legiókat egy dictator parancsnoksága alá helyezték, akinek megbízatása hat hónapra szólt. Livius, a történetíró Aulus Postumius Tubertus dictatorról írja, hogy mint főparancsnok lefejeztette fiát, aki ugyan legyőzte az ellenséget, de közben parancs nélkül elhagyta őrhelyét. Ugyancsak fia kivégzését tulajdonítja a krónikás Titus Manlius consulnak, aki győztesen visszatérő, de engedély nélkül harcba szálló fiához szólva kifejti a híres római katonai fegyelem lényegét:

„Minthogy te, T. Manlius, nem tisztelve sem a consul parancsát, sem az apai tekintélyt, rendelkezéseink ellenére a csatasoron kívül harcba szálltál az ellenséggel, s a magad részéről megszegted a katonai fegyelmet, amely mindmáig Róma hatalmának az alapja volt, engem abba a kényszerű helyzetbe hoztál, hogy vagy az államról kell megfeledkeznem, vagy magamról és családomról. De inkább mi lakoljunk önnön vétkünkért, semhogy az állam szenvedjen ily nagy kárt a mi bűnünk miatt. Kegyetlen lesz a példa, amit szolgáltatunk, de a jövőre nézve üdvös az ifjúságnak... haláloddal érvényt kell szereznünk a consul parancsának, mert ha kegyelmet kapsz, mi leszünk okai, hogy e parancs egyszer és mindenkorra üres szóvá váljék...”

(Livius VIII. 7. - Ezt és az ezután fordító megjelölése nélkül idézett Livius szövegeket Muraközy Gyula fordította.)

E két példa közül az első 431-ben, a második 340-ben megtörtént eseményt ír le, amennyiben hitelt adhatunk azon hagyományoknak, amelyeket Livius feldolgozott. De akár teljes mértékben hitelesek ezek az értesülések, akár nem, a fegyelemről vallott római állásfoglalást mindenesetre jól érzékeltetik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Róma alá rendelt itáliai szövetség politikai vezető ereje az előbb jellemzett, heterogén összetételű, de életmódjában és ételszemléletében viszonylag egységes arisztokrácia volt. Nyilván ennek az arisztokráciának legbefolyásosabb csoportjai érvényesítették akaratukat akkor is, amikor Róma megindult a Karthágóval szembeni konfrontáció útján.

Az ellentétek Szicília körül bontakoztak ki. A 280-as évek végén a Mamertinusoknak, vagyis Mars fiainak nevezett campaniai zsoldosok, akik korábban Agathoklész, a 289-ben elhunyt szürakuszai türannosz szolgálatában álltak, a sziget északkeleti csücskén befészkeltek magukat Messzana városába. Innen kiindulva azután martalócok módjára rabol-

tak, fosztogattak, egészen addig, amíg áldatlan tevékenységüket meg nem sokallta Szürakuszai új ura, II. Hierón. Ő sereget gyűjtött, és ostrom alá fogta Messzanát. A szorult helyzetbe került zsoldosok ekkor külső segítség után néztek. A legkézenfekvőbb az volt, ha a Szicília nyugati részét már amúgy is birtokló karthágóiak támogatását kérik, akik Szürakuszait terjeszkedésük fő akadályának tekintették. Ugyanakkor tartottak attól, hogy a segítőkész punok őket is kiűzik Hierón csapataival együtt, hiszen a karthágóiak célja az egész sziget megszerzése volt. A zsoldosok egy része ezért Rómához fordult segítségért, arra is hivatkozva, hogy a rómaiak vérrokonai. Így azután a Mamertinusok Rómába is, a karthágóiakhoz is küldöttséget menesztettek, kérve a szürakuszaiak elleni segítséget.

A senatus sokáig tárgyalt a Mamertinusok kéréséről. A mérleg egyik serpenyőjébe kerültek a segítségadást ellenzők érvei. Ezek felvetették, hogy a Mamertinusok elvetemült rablók, akik évekkal előbb a bruttiumi Rhégiont is feldúlták, s akkor a római seregek úzték el őket. Következetlenség volna tehát most e bűnözők segítségére sietni. Felvetődött ezenkívül az az aggály is, hogy a római beavatkozás sérthetné Karthágó érdekeit, és a két nagyhatalom között bizonytalan kimenetelű háború robbanhatna ki. A senatusnak persze pontos adatai voltak a punok erejéről. Tudták, hogy a karthágói haderő legerősebb része a flotta, amely körülbelül 350 három- és öt-evezősoros hajóból állt. Az evezőket begyakorolt rabszolgák forgatták, amíg a matrózok és a katonák zsoldosok voltak. Rómának viszont nem volt számottevő tengeri hadereje. De számolni kellett a karthágóiak szárazföldi seregével is. Ennek magvát az úgynevezett „szent osztag” alkotta, amelyben a város előkelői gyalogos szolgálatot láttak el. Közvetlen veszély esetén minden polgár hadba vonult, ilyenkor a Karthágó által kiállított polgársereg létszáma elérte a 40 000 gyalogost és az 1000 lovast. A karthágóiaktól függő viszonyban lévő afrikai és ibériai (hispaniai) törzsek is jelentős katonai, elsősorban lovas erőt adtak, ehhez jött még a nagyszámú zsoldos. A szárazföldi seregben harci szekereket és elefántokat is alkalmaztak. Az afrikai törzsek könnyűlovasságot állítottak ki, amely dárdával és karddal harcolt. Híres lovasok voltak a Karthágóval szomszédos félnomád királyság, Numidia katonái, míg az ibériai törzsek adták a nehézlovasságot és gyalogságot. Ezek hosszú karddal küzdöttek, amely egyaránt alkalmas volt szúrásra és vágásra. Gallok is verekedtek a karthágói seregben. Gyalogosaik fegyvere a csak vágásra alkalmas kard volt. Nagy hírnevet vívtak ki maguknak a

punokkal együtt harcoló baleári parittyások, akik kő- és ólomgolyókat zúdítottak az ellenségre. Egyszóval: hatalmas harci erő volt a punoké.

De súlyos érvek kerültek a mérleg másik serpenyőjébe is. Felvetődött a kérdés, vajon megengedheti-e Róma, hogy Karthágó immár egész Szicíliát birtokába vegye? Nem veszélyeztetné-e Dél-Itáliát, ha Karthágó Messzana elfoglalása után az Appennini-félszigethez ilyen közeli bázist szerezne? Hiszen gondoljuk csak meg, a Szicília északkeleti csücskét Itáliától elválasztó tengerszoros alig négy kilométer széles! Messzana birtokában a pun flotta könnyen ellenőrzése alá vonhatná a szorost, elvágva ezáltal a Róma dél-itáliai szövetségeseihez és az Adriához vezető tengeri utat. Egy ilyen fejlemény nemcsak Róma és az itáliai szövetség biztonságát fenyegetné, de közvetlenül sértené a Rómával a tarentumi háború után szövetségre lépett dél-itáliai görög kereskedővárosok gazdasági érdekeit is. Márpedig Róma, mint az általa irányított föderáció vezetője, felelősséget vállalt a föderáció tagjainak érdekeiért. Azzal, hogy a 3. század elején Róma elérte azt a stratégiai célját, hogy egész Itáliára kiterjessze fennhatóságát, egyben felelőssége is megnőtt. Bármilyen, szövetségesei biztonságát fenyegető lépést saját biztonsága elleni támadásként kellett értékelnie, és ennek megfelelően eljárnia.

Ilyen gondolatok jegyében folyt a senatusi vita. A senatus bizonytalanságát talán az is fokozta, hogy nem akartak egy érvényes szerződést megszegni. Philinosz, Karthágó-barát szicíliai történétíró ugyanis azt állította, hogy a rómaiak elismerték Karthágó jogát Szicíliára, a punok pedig Rómáét Itáliára. Ha így volt, Róma messzanai beavatkozása szerződésszegéssel ért volna fel. Polübiosz azonban, aki a 2. században alaposan áttanulmányozta Rómának a Juppiter Capitolinus templomban elhelyezett, bronztáblákba vésett nemzetközi egyezményeit, tagadja Philinosz állítását.

A senatus végül nem tudott egységes véleményre jutni a Mamertinusoknak adandó segítség ügyében. Egyes vezetői azonban, közöttük minden bizonnyal a dél-itáliai származású Atilius és Otacilius nemzetség tagjai, mindent megtettek azért, hogy a népgyűlés, a *comitia tributa* megszavazza a segítségnyújtásról szóló törvényt. A népgyűlés pedig, amelynek közrendű többsége maga is zsákmányt remélt egy győztes háborútól, hajlott a harciasabb arisztokraták szavára. Bizonyára az is szerepet játszott az események alakulásában, hogy ekkor, 264-ben Appius Claudius Caudex töltötte be az egyik consul tisztét, s ő rokona volt a másfél évtizeddel előbb Pürrhosz ellen oly szilárdságot tanúsító Appius Claudius Caecusnak. A népgyűlés végül is megszavazta a Mamertinusok megsegí-

tését. Figyelemre méltó tény, hogy a dél-itáliai birtokaikat féltő arisztokrata nemzetségek vezetői igen aktívan vettek részt mind a háború előkészítésében, mind pedig a később bekövetkező harctéri cselekményekben. Viselkedésük hátterében az egyéni és a társadalmi érdek szerencsés összhangja állt.

Előbb egy kisebb római sereg hajózott Messzanához Caius Claudius katonai tribunus, a consul rokona vezetésével. Ettől felbátorodva a Mamertinusok elűzték a város fellegvárát már kezében tartó pun vezért. Nemsokára maga a consul is megérkezett két legióból álló hadával. A Hanno vezette karthágói hajóraj megpróbálta ugyan elzárni a szűk Messzanai-szorosban a római csapatszállítók útját, Róma tengeri szövetségesei, vagyis az itáliai szövetség hajóállításra kötelezett tagjai azonban közbeléptek, Appius Claudius Caudex tehát partra szállhatott Messzana közelében. Nem sokkal ezután legyőzte a város környékén állomásozó karthágói és szürakuszai seregeket, és maga II. Hierón békekötésre kényszerült Rómával.

Szürakuszai Róma oldalára állása néhány szicíliai görög várost is hasonló eljárásra buzdított. A római hadak tehát bátran haladhattak dél felé. Ám a hadműveletek viszonylag korlátozott volta és az a tény, hogy a consulnak mindössze két legio állt rendelkezésére, arra utal, hogy Róma ekkor még nem határozta el a punok teljes kiszorítását Szicíliából. Úgy tűnik, hogy ekkoriban a cél mindössze az volt, hogy a versenytársak szicíliai terjeszkedését megállítsák. Lehetséges, hogy Appius Claudius Caudex azért nem tarthatott Rómában diadalmenetet messzanai győzelme után, mert a senatus nem akarta a végsőkéig élezeni Róma és Karthágó viszályát.

Karthágó növekvő ellenállása miatt azonban a rómaiak hamarosan belátták, hogy nincs remény korlátozott háborúra, nem kerülhetik el a teljes konfrontációt. Erre a felismerésre utal az, hogy 263-ra Manius Valerius Maximus Messalla mellé a dél-itáliai származású Manius Otacilius Crassust választották consullá, és mindkét vezért négy legióval, vagyis a szövetségeseik csapatait beszámítva 40 000 emberrel Szicíliába vezényelték. Ezután némiképp felgyorsultak az események. A következő évben Lucius Postumius Megellus és Quintus Mamilius Vitulus consulok félévi ostrom után a háború addigi legnagyobb diadalaként bevették a sziget déli partvidékének legerősebb városát, Agrigentumot.

261-re ismét az Otacilius nemzetség egyik tagját, Titus Otacilius Crassust választották a két consul egyikévé, aki azonnal hozzá is látott a hadműveletekhez Szicíliában. Ebben az évben kissé megakadt a rómaiak

térnyerése a szigeten. Néhány város ismét Karthágó oldalára állt, a pun flotta pedig az itáliai tengerpart módszeres pusztításához fogott. Hogy azonban a karthágói hadseregnek zsoldos mivoltából fakadó hátrányai már ekkor megmutatkoztak az itáliai földművelők fegyelmezett seregével szemben, az jól kitűnik a következő epizódból. Ez az epizód egyébként azt is szemlélteti, hogy a római vezetőkkel ellentétben Karthágó számos vezére előbbre tartotta saját vélt érdekeit a társadaloménál.

Hanno karthágói vezér megtudta, hogy 4000 gall zsoldosa, miután több hónapja nem kapta meg illetményét, át akar szökni a rómaiakhoz. Nyíltan nem mert fellépni az elégedetlenkedők ellen, mert félt az egész zsoldossereg lázadásától. Ezért hát cselhez folyamodott. Megígérte a gall harcosoknak, hogy rövidesen bőséges kárpótlást nyújt nekik. Ugyanakkor azonban hűséges pénztárosát Otacilius consulhoz küldte. A pénztáros szökevénynek adta ki magát, és azt hazudta, sikkasztás miatt kellett menekülnie. Hogy jóindulatának mindjárt jelét is adja, elárulta a consulnak: a következő éjszaka rajtaüthet 4000 gallon, akik zsákmányszerzés céljából elhagyják a pun tábort. A következő éjjel azután, amikor Hanno parancsára a gall zsoldosok megkezdték zsákmányoló akciójukat, a lesből rájuk támadó rómaiak felkoncolták őket. Így szabadult meg a karthágói vezér elégedetlen zsoldosaitól.

A 261. év eseményei világossá tették Róma számára, hogy a további sikerekhez nem elég a szárazföldi harc. Hiszen tengeri úton a karthágóiak zavartalanul pótolhatják veszteségeiket, ráadásul gyors hajóikkal állandóan fenyegetik Dél-Itáliát. A rómaiak ezért elhatározták, hogy hajóhadat építenek. Az idősebb Cato által megőrzött hagyomány szerint a hajóépítésben járatlan rómaiak a dél-szicíliai Lilübaionnál a tenger által partra sodort pun öt-evezősoros gálya roncsainak tanulmányozása révén sajátították el a hajóépítéshez szükséges alapismereteket. Ez a történet persze nagyon is alkalmas annak szemléltetésére, milyen mélyről indult el Róma, hogy végül a mediterrán térség ura legyen, és mily nagy mértékben segítette a Várost a sorsot irányító istenek jóakarata. Azonban alig hihető. Róma dél-itáliai szövetségeseinek épp elegendő tapasztalatuk volt a hajóépítésben ahhoz, hogy Romulus fiai ne szoruljanak Fortuna istenasszony segítségére.

A Róma rendelkezésére álló termelési kapacitás nagyságát és nyilván a begyakorlottságon alapuló hatékonyságát jól szemlélteti az a tény, hogy röpké két hónap alatt Ostia, Antium, Neapolis és más szövetséges városok közreműködésével 100 öt-evezősoros és 20 három-evezősoros csatahajó készült el, illetve állt római hadijelvények alá. A flotta zömét

frissen építették, mivel a szövetségesek részéről felszerelt és Róma rendelkezésére bocsátott hajók száma nem volt túlságosan magas. Tudjuk például, hogy egy alkalommal három város, Rhégion, Elea és Paestum együttesen is csak tíz hajót tudott kiállítani Róma számára, a harmadik makedón háború idején pedig Lokri két, Thurioi négy, Rhégion pedig mindössze egy hajót adott a Perszeusz ellen harcoló flottába.

Az abban az időszakban elterjedt öt-evezősoros hajók a korábbi századokban használt három-evezősorosokhoz hasonló szisztémával épültek. Ez azt jelenti, hogy ezeknek is három, egymás fölé emelkedő evezősoruk volt. A felső evezőnél két, a középsőnél ugyancsak két, míg az alsónál mindössze egy evezős ült. A hajótípus azért kapta az öt-evezősoros elnevezést, mert a három egymás fölötti evezővel összesen öten dolgoztak. Az előkerült maradványok alapján ennek a gályának a hossza 37 méterre, törzsszélessége 4 méterre, merülése 1,2 méterre tehető. A felső evezőknél 112, a középsőknél 108, míg az alsóknál 50 evezős szolgált, összesen tehát 270. Hozzájuk számítva még 30 matrózt és békeidőben 40, háborúban 120 katonát, személyzetük összlétszáma 340-420 fő volt.

A római hajóhad 260-ban futott ki a tengerre. Első komolyabb manővere nem volt sikeres. Gnaeus Cornelius Scipio Asina consul ugyanis a tavasz beköszöntével a Szicília és Bruttium között öbölszerűen kiszélesedő tengerrészre evezett, hogy a Lipari-szigetek legfontosabb városát, Liparát Róma oldalára állítsa. A flotta fő részétől elszakadt consul mindössze tizenkét hajót vitt magával. Ezt a kis rajt a karthágói hajóhad egyik egysége elfogta, s magát a fogságba esett római vezért Karthágóba vitték. Scipio Asina egyébként igen színes egyénisége volt korának. Nevét állítólag azért kapta, mert egyszer, amikor vásár alkalmával kezesekeket követeltek tőle, egy arannyal megrakott nőstény szamarat (*asina*) hajtott a Forumra. A számarrról elnevezett hadvezérnek nem sokáig kellett fogolyként Karthágóban maradnia. Néhány évvel később kiszabadult, és 254-ben már ismét consulként harcolhatott Szicíliában, személyes példájával igazolva a római arisztokrácia kötelességtudatát.

A balsiker nem szegte a másik consul, Caius Duillius kedvét. A Messzana közelében fekvő kis északi kikötő, Mylae mellett megtámadta és szétverte a karthágói hajóhadat. Ezt a történelmi sikert a rómaiak új, a tengeri harcászatban addig szokatlan taktikájuknak köszönhették. Tudták ugyanis, hogy a zömmel frissen kiképzett és a hajózásban járatlan itáliai parasztkatonák a tengeren alulmaradnának a hosszú évszázadok tapasztalatait felhasználó punokkal szemben. A hagyományos manőverekhez gyakorlott evezősökre, a vitorlák kezelésében jártas tengerészekre

volt szükség, de ilyeneket – csekély számban – csak a dél-itáliai szövetségesek toborozhattak. A rómaiak tehát nem bízhattak abban, hogy a karthágóiak által is ismert harcmóddal legyőzhetik az ellenséget. A hagyományos harcmódor egyébként abból állt, hogy a gályák az orrukra a tenger szintje alatt felszerelt bronz- vagy vassarkantyúval megcélozták az ellenséges hajó oldalát, s nekirontva léket ütöttek rajta. A másik manőver esetében a hajó nagy lendülettel az ellenséges gálya mellé siklott, miközben az ellenség felőli oldalon bevonták az evezőket. A másik járművel sűrűlődo hajótest így eltörte az ellenfél evezőit, gyakorlatilag mozgásképtelenné téve az egész hajót. Az ellenfelek arra is törekedtek, hogy lángba borítsák egymás hajóit. Evégett tüzes nyilakat és hajítógépekből kilőtt cserépedényeket alkalmaztak; az edényekben gyúlékony olaj volt, amely szertefolyt a gályák fedélzetén. Az így keletkezett tüzet csak nehezen lehetett eloltani. Mint kuriózumot feljegyezték, hogy a második pun háború után a Kis-Ázsiába menekült Hannibal részt vett a Rómával szövetséges pergamoni király, II. Eumenész ellen vívott egyik tengeri csatában. A találekony pun vezér egy mérges kígyókkal telerakott cserépedényt lövetett át az ellenséges vezérhajóra, amivel akkora riadalmat keltett, hogy a pergamoni hajóhad megfutott.

Ilyen módszereket azonban csak gyakorlott legénységgel alkalmazhatta a parancsnok. A hajózási technikában kevésbé jártas rómaiak tehát arra törekedtek, hogy a szárazföldi ütközetek mintájára vívják meg tengeri csatáikat. Ennek érdekében a római gályák tatjára nyolc méter magas cölöpöt állítottak, amelynek tövénél tizenkét méter hosszú csapóhidat helyeztek el. A híd végét vassal nehezítették, alul pedig hegyes, csőrszerű vaskampóval látták el, amelyről az egész szerkezet a holló (*corvus*) nevet kapta. A hidat kötéllal húzták fel a cölöp mellé. Ha olyan közel értek az ellenséghez, hogy a híd vége már a másik hajó fölött lebegett, akkor hirtelen leengedték. A vassal nehezített horog belefúródott az ellenséges hajó fedélzetébe, s a következő pillanatban a katonák átrohantak az így keletkezett hídon. E hajóhidak segítségével a rómaiak közelharcra kényszeríték a karthágói hajók legénységét, a test-test elleni küzdelemben pedig rendszerint győztek is.

Róma ujjongott az örömhír hallatán. Először arattak diadalt vízen a „tengerek ura” felett. A történetírók feljegyezték, hogy Duillius, a győztes hadvezér élete végéig ünnepelte a nagy eseményt. Állítólag valahányszor egy lakomáról hazatért, fáklyalángot gyújtatott házában, fuvalásainak pedig vidám dallamot parancsolt, mintha csak mindennap diadalt ült volna. Természetesen a hivatalos ünneplés sem maradt el.

Duillius volt az első római, aki tengeri győzelem jutalmaként diadalmenetet tarthatott.

A diadalmenet, a *triumphus* a legnagyobb katonai kitüntetés volt. A senatus adott rá engedélyt olyan hadvezérnek, aki saját fővezérsége alatt vezette a háborút, legalább 5000 főnyi ellenséges sereget vert meg, és gyarapította a birodalom területét. A leverett ellenség számát a *quaestor urbanus*nál, a bírói és pénzügyi teendőket ellátó tisztviselőnél kellett bejelenteni. A diadalmenetre a vezérnek magával kellett hoznia a seregét annak jeléül, hogy a háborút befejezte. A senatus a város előtt álló Bellona vagy Apollón templomában gyülekezett, ha diadalmenetről tárgyalt. A senatus elutasító magatartása esetén a triumphust az illető hadvezér a népgyűléstől is kérhette. Ha engedélyezték a diadalmenetet, akkor külön törvény által az ünnepelt vezér arra a napra megkapta az *imperiumot*, a teljhatalmat Róma városának területére.

Az ünnepély napján a díszmenet a Mars-mezei *Porta Triumphalis*on, a diadalmenet kapuján keresztül vonult a Capitoliumra. A menet elején zenészek haladtak. Mögöttük vitték a tömérdek zsákmányt és a meghódított országok, városok, folyók és hegyek képmásait, majd az előkelő foglyokat vezették, akiket, mielőtt a menetet a Forumról a Capitoliumra fordult, sokszor azonnal börtönbe vittek, hogy kivégezzék őket. A foglyok mögött hajtották az aranyozott szarvú, szalagokkal díszített áldozati barmokat. Ezután következett a diadalmenetet tartó hadvezér. Kocsija körül zenészek, énekesek, lictorok és tömjénnel füstölő szolgák haladtak. A vezér feje fölé egy szolga aranykoszorút tartott. Az ünnepelt férfiú arannyal hímzett bíbortógában feszített, lábait aranycipőbe bújította, kezében pedig sas alakban végződő elefántcsont jogart tartott. A sassal, Juppiter szent állatával kezében a hadvezér a főisten földi másának látszott, amint győztes háborújával is éppúgy megerősítette állama helyzetét, ahogy azt Juppiter tette oly sokszor – honfitársai hite szerint. Az már viszont a rómaiak gyakorlatias gondolkodását jellemzi, hogy a diadalmenetet tartó vezérnek egyetlen pillanatra sem volt szabad elfelejtenie emberi mivoltát. A mögötte álló szolga a legnagyobb üdvívalgás közepette is azt súgta fülébe: „Gondolj arra, hogy te is csak ember vagy!” A felvonuló katonák pedig gúnydalokkal figurálták ki parancsnokuk hibáit, gyengeségeit. Katonái még a nagy Julius Caesart is nevetségessé tették, mégpedig kopaszsága és a nők iránti túlságosan is heves vonzalma miatt.

Az egyszerű polgárok tribünökről élvezték a látványosságot, a senatorok viszont a Capitoliumon várták a menetet. Ide érve az ünneplő

vezér hálaáldozatot mutatott be Juppiternek, s felajánlotta neki aranykoszorúját és a zsákmány egy részét. Végül az egész diadalünnepet fényes lakoma zárta.

Egy ősi római hagyomány szerint a város egykor hadra kelt a sabin település, Caenina ellen, és e hadjárat eseményeihez kötik a diadalmenet szertartásának kialakulását. A konfliktus a sabin nők hírhedt elrablása miatt robbant ki, és a döntő csatát a két király, Romulus és Acro párharca döntötte el. Romulus győzött, és Juppiternek tett fogadalmához híven diadaljelet állított az istennek, a megölt ellenséges király fegyvereit pedig utóbb Rómában mint „legbecsesebb zsákmányt” (*spolia opima*) szintén Juppiternek szentelte. A dicső győzelem után Romulus díszmenetben vonult be Rómába. Bíborruhát öltött, fejét babérkoszorú ékesítette, széles vállán egy óriási tölgy rengett, rajta az Acrótól elvett fegyverek. Őt diadalittas harcosai követték, amint az ünneplő polgárok sorfala közt bemasíroztak a Városba. Állítólag erre az eseményre emlékeztek a rómaiak akkor, amikor elrendelték, hogy a győztes hadvezérek diadalmenettel ünnepeljék meg hadjárataik sikeres befejezését.

Az ókori forrásokból tudjuk, hogy a már említetteken kívül még a következő feltételek teljesülése volt szükséges ahhoz, hogy valaki diadalmenetet tarthasson:

1. Csak az a hadvezér tarthatott diadalmenetet, aki előzetesen már betöltötte a dictator, consul vagy praetor tisztségét. Így például Publius Cornelius Scipio, Hannibal későbbi legyőzője, aki 206-ra megtisztította Hispaniát a punoktól, elfoglalta Új-Karthágót, győzött Baecula és Ilipa közelében, nem ünnepelhette meg diadalmenettel látványos katonai sikereit, mivel csak később került a vezető magistratusok közé. Csupán a Nagy Pompeius esetében tettek kétszer is kivételt Sulla diktatúrája idején, amikor sok más dologban is eltértek a hagyományoktól. Ő 81 és 79 során, életének húszas éveiben nyerte el a diadalmenet tartásának tisztességét, noha fiatal kora miatt még mindig csak egyszerű lovag volt.
2. A főtisztviselőnek hivatalban kellett lennie győzelme és a diadalmenet megtartása idején. Ha már letette főhivatalát (dictator, consul, praetor), akkor legalább közvetlenül ezután kellett az örvendetes győzelemnek bekövetkeznie. Így például a korábbi praetor, Lucius Cornelius Lentulus követte Scipiót a hispaniai csapatok feletti fővezérségben, és több éven át sikeresen tevékenykedett ott proconsulként. De mivel már hosszabb idő telt el praetori tiszte betöltése óta, nem volt jogosult a diadalmenetre. A

senatus csak rendkívüli méltányosságból engedte meg, hosszú vitát követően, hogy ünnepi menetben vonuljon be Rómába. Ez volt az úgynevezett *ovatio* vagy kisebb diadalmenet. Erre akkor került sor, amikor a triumphus valamelyik fontos előfeltétele hiányzott. Ebben az esetben az ünnepelt vezér nem kocsin, hanem lovon vagy gyalog vonult a Városba, nem bíbor tógát viselt, hanem csak aranycsíkkal szegélyezettet, nem vitt jogart, nem volt megkoszorúzza babérral, hanem csak mirtusszal, és trombita helyett fuvola szólt. A források 34 ovatióról tudnak. A köztársaságkor végén egyébként az ebben a pontban érintett szabályon jelentősen lazítottak.

3. A háborút vagy csatát a hadvezérnek a számára kijelölt tartományban és saját hadseregével kellett megvívnia, mégpedig az általa kért isteni jóváhagyás – ezt jósjelekkel lehetett biztosítani – védelme alatt (*sub auspiciis*). 200-ban a praetor Lucius Furius Purpureo a gallok felett aratott győzelméért jelentette be igényét a diadalmenetre. Az idősebb senatorok ellenezték kérése teljesítését, mert nem saját provinciájában és nem saját seregével aratta győzelmeit. Hadi sikerei azonban olyan meggyőzőek voltak, hogy hosszas vita után végül engedélyezték számára a triumphust.
4. A háborúnak igazságosnak kellett lennie, és az állam, nem pedig valamely politikai csoport védelmében kellett folyt. Ezért nem tarthatott diadalmenetet Cinna és Marius a Sulla párthívei felett aratott győzelmekért, és a pharszaloszi csata után Julius Caesar sem ünnepelhette meg ebben a formában Pompeius leverését.
5. A háborús győzelem révén az állam hatalmának növekednie kellett, az egykor elveszített területek visszaszerzéséért nem járt triumphus. Így a második pun háború idején a többszörös consul, Quintus Fulvius Flaccus visszavette Hannibaltól Capua városát, de dacára e haditett óriási politikai jelentőségének, diadalmenetet mégsem tarthatott.
6. Végül csak akkor lehetett diadalmenetet tartani, ha a háború végét ért, és a területen, ahol a harc folyt, olyannyira megszilárdult a béke, hogy a sereget ki lehetett onnan vonni. Marcus Claudius Marcellus Szürakuszai 212-ben végrehajtott elfoglalása után ezért részesült csak az *ovatio* tisztességében diadalmenet helyett. Ugyanis a hadi helyzet nem tette lehetővé azt, hogy legióit haza vezesse. Liviusnál olvashatjuk e szabály magyarázatát, annak indokát,

hogy miért kellett még a katonáknak is jelen lenniük a római ünnepségen:

„Azért rendelkeztek úgy őseink, hogy a diadalmenetben részt kell venniük a legatusoknak, centurióknak s még a közkatonáknak is, hogy a római nép előtt nyilvánvaló bizonytságot tegyenek annak tetteiről, akinek ekkora kiüntetés jutott osztályrészül.” (XXXI. 49.)

Romulus mitikus és Vespasianus császár (ur. Kr. u. 69-79) történeti kora között 320 diadalmenetet tartott számon a győzelmekre büszke római hagyomány. A sok *triumphus*, amely átívelte Róma történetét, Juppiter és a Győzelem kultuszának gyönyörű ünnepe volt, a legszebb látványosság, amely folyamatosan szilárdította a római nép identitás tudatát és önbizalmát.

Juppiternek különben nem csak a diadalmenet hálaadó szertartásaiban, hanem a hadüzenetben és a békekötésben is szerepe volt, sőt ütközetek alkalmával sem tagadta meg segítségét kedvelt római népétől. Liviustól maradt ránk az a történet, amely szerint Róma mitikus alapítója, Romulus egyszer Juppiter segítségével állította meg a sabinok elől menekülő rómaiakat. Ennek emlékére építettek templomot Juppiter Statornak, a Megállítónak. Egy hajdani győzelem után az ellenség elesett vezérének fegyvereit saroglyán (*feretra*) vitték egy tölgyfához. Itt később templomot szenteltek Juppiter Feretriusnak, vagyis a Saroglyás (átvitt értelemben : a Zsákmányhordozó) Juppiternek, s ezentúl mindig ott helyezték el a legbecsesebb zsákmányt, vagyis az ellenséges vezér elzsákmányolt fegyvereit. A történetíróktól tudjuk, hogy Cornelius Cossus római consul Veii etruszk város királyát, Tolumniust győzte le az 5. században, s a legyőzött ellenség páncélját ebben a szentélyben helyezte el. Ugyanígy tett később Claudius Marcellus hadvezér, aki a megvert *insuberek* vezérének fegyvereit ajánlotta fel Juppiter Feretriusnak.

A békekötésben és a hadüzenetben Juppiter egyik archaikus változatának, Juppiter Lapisnak volt szerepe. Juppiter Feretrius templomában őrizték azt az éles kovakövet (*lapis*), amely a hívek szemében az istent testesítette meg. A szikrát az emberek régi tapasztalat szerint a kovából csiholták, ezért párhuzamot találtak a tüzet adó kő és az égből villámokat szóró isten között. A történeti korban Juppiter Lapis a békét biztosító szerződések és a sikeres hódításokhoz szükséges hadüzenetek védnökévé, majd általában a jog és az igazság, a törvényesség legfőbb biztosítójává vált a rómaiak vallási életében. Volt Rómában egy húsztágú papi testület, a *fetiales* kollégiuma. Ennek tagjai, a *fetialis* papok vizsgálták felül a

rómaiak és az idegen népek között kitört viszályokat. Ők informálták a népgyűlést a szükséges külpolitikai lépésekről is – természetesen a senatus véleményével összhangban –, s ha a helyzet megkövetelte, elégtétel kérése vagy hadüzenet átadása céljából ők mentek követségbe az ellenséges érületű szomszédos népekhez. Hadüzenetkor a követség szószólója, akit *pater patratus*nak neveztek, véres lándzsát dobott az ellenség földjére. Amikor Róma birodalommal növekedett, már körülményes lett volna az ellenség területéig eljutni, így a szertartást Bellona hadistenő templománál tartották. Mindez Juppiter Lapis nevében történt. Ha külpolitikai ténykedésre került sor, a fetialis papok magukkal vitték az istent jelképező szent követ, amint szerződéskötéskor is ezzel a követ taglózta le az áldozati sertést, miközben a *fetiales* szószólója a következő esküszöveget mondta:

„... Mindahhoz, amit azokból a táblákból vagy viasztáblákról elejétől végig hamis szándék nélkül felolvastak, és amiket itt ma világosan megértettek, azokhoz a törvényekhez a római nép elsőként sohasem lesz hűtlen. Ha akár állami döntés folytán, akár rosszhiszeműségből elsőként válna hűtlenné, akkor azon a napon úgy sújts le, ó, Juppiter, a római népre, mint ahogy ma én sújtok le itt erre a sertésre; a csapás annál súlyosabb legyen, amennyivel te hatalmasabb és erősebb vagy nálam.”

(Livius I. 24. – Kis Ferencné fordítása.)

Polübiosz az első pun háború előzményeinek ismertetésénél egy másik esküformát említ. Eszerint a fetialis pap kezébe ragadta a szent követ, és az alábbiakat mondta:

„Ha eskümet megtartom, az isten tegyen velem jót. Ha azonban az eskü megszegésére gondolnék, vagy úgy cselekednék, akkor polgártársaim maradjanak épségben hazájukban, törvényeik, életmódjuk, szentségeik és ősi sírjaik mellett, és én magam hulljak el úgy, amiként ezt a követ eldobom.”

(3. 25. – Hahn István fordítása.)

Így szólt, és eldobta a követ. Nyilván e szertartásoknak is szerepük volt abban, hogy a vallási formulákhoz aggályosan ragaszkodó rómaiak lehetőség szerint igyekeztek eleget tenni szerződésben vállalt kötelezettségeiknek. Az is az előbb leírtakból következik, hogy hadi siker esetén a győztes hadvezér mellett a hadüzenetet pártoló Juppiternek is köszönetet mondtak.

A Mylae melletti győzelem megérte a hálaadással járó kiadásokat. A pun flotta azonban jelentős veszteségei dacára még mindig harcképes volt. Elvágta a rómaiak útját Afrika felé, és továbbra is fenyegette Itália partjait. A rómaiak tehát egyelőre még nem gondolhattak rá, hogy Kartágót saját földjén kényszerítsék térdre. Céljuk ezért továbbra is az volt, hogy Szicíliát megtisztítsák az ellenségtől, a pun hajóhadat pedig távol tartsák az itáliai partoktól. Így azután 259-ben az egyik consul, Caius Aquillius Florus Szicíliában harcolt a szárazföldi pun erők ellen, amíg a másik consul, Lucius Cornelius Scipio, a már említett Scipio Asina fivére, a flottával Szardínia és Korzika partjainál manőverezett, hogy az itáliai partok dúlása céljából a híres hadvezérrel nem azonos Hannibal vezetése alatt ott gyülekező karthágói hajóhadat szemmel tartsa. Ezen a hadszíntéren a rómaiaknak a következő évben sikerült győzniük. Ekkor Caius Sulpicius Paterculus consul Hannibal hajóinak nagy részét tönkretette, mire a vezérük tehetetlensége miatt felbőszült karthágóiak keresztre feszítették Hannibalt.

Szicília szigetén is csak 258-ban kezdett a mérleg nyelve határozottan Róma oldalára billenni. Ettől az évtől gyakran találjuk majd a campaniai Calesből származó Atilius nemzetség tagjait a római vezérek között, mintegy alátámasztva azt a tényt, hogy – mint az Otaciliusok – a háború kitörésében szerepet játszó dél-itáliai származású római arisztokraták a hadvezetésből is kivették részüket. Aulus Atilius Calatinus consul érelyes csapások sorozatával a sziget legnyugatibb csücskébe, a Hérakleia-Panormosz (Palermo) vonal mögé szorította vissza a punokat, eközben kézre kerítette többek között Henna és Kamarina városát. Ez utóbbinál Calpurnius Flamma katonai tribunus (néhány forrás Laberiusnak, mások Quintus Caediciusnak nevezik a tiszteket) emlékezetes hőstettet hajtott végre. A punoknak ugyanis Kamarina közelében sikerült bekeríteniük az ostromló rómaiakat. Ekkor a katonai tribunus háromszáz válogatott harcos élén a karthágóiak által megszállt egyik magaslat ellen vonult. Ádáz csata kezdődött a stratégiai szempontból oly fontos dombért. Mindenfelől punok érkeztek bajba jutott társaik megsegítésére, s az általános zűrzavart kihasználva a consul serege kitört a gyűrűből. Calpurnius Flamma katonái egy szálig elestek a közelharcban, ám ő maga csodával határos módon megmenekült. A történetíró Florus az ő hőstettét a Thermopülainál a perzsák ellen harcoló spártai Leónidaszéhoz hasonlítja, megjegyezve, hogy a római tiszt még jobb hadvezérnek mutatkozott, hiszen túlélte merész vállalkozását.

257-ben a rómaiak megszilárdították pozícióikat, egy évvel később, 256-ban pedig innen kezdték meg az áttörést Afrika felé. Óriási, 330 hajóból álló flottát vontak össze, amelyből körülbelül 250 csatahajó, a többi csapatszállító volt. A hajóhadnak a tervek szerint 500 lovast és 15 000 gyalogost kellett partra tennie Afrikában. A karthágóiak szintén nagy haderőt, mintegy 350 hajót vezényeltek a rómaiak ellen. Az ellenfelek a dél-szicíliai Eknomosz hegyfoknál csaptak össze.

A római hajóhadat Marcus Atilius Regulus és Lucius Manlius Vulso vezette. Előbbi úgynevezett *consul suffectus* volt, vagyis az egyik elhunyt consul követte tisztségében, míg utóbbi ekkor töltötte be első, és 250-ben második consulságát. Flottájukat négy rajra bontották fel. Az első, második és harmadik raj háromszög alakzatban állt fel, a csapatszállító hajókat mögöttük sorakoztatták, hozzáerősítve a harmadik raj gályáihoz. Széles vonalban ezek mögött fejlődött fel a negyedik raj. Ez a harcrend védekezésre és támadásra egyaránt alkalmasnak látszott. A karthágói flotta viszont hosszú arcvonalat alkotott, jobbszárnya mélyen benyúlt a nyílt tengerre, hogy adott alkalommal átkarolhassa a rómaiak balszárnyát.

A csata a rómaiak támadásával kezdődött, akik az ellenfél arcvonalának közepét vették célba. A középén manőverező karthágói hajók menekülést színlelve megfordultak, s a rómaiakat maguk után csalták. Emiatt az első és a második római hajóraj, az előbb említett háromszög alakzat két befogója elszakadt a hajóhad többi részétől. Amikor a karthágóiak már elég messzire csalták őket, szembefordultak velük, és ellentámadást indítottak. Elkeseredett küzdelem alakult ki, amelynek kezdetén a jobban manőverező punok kerültek fölénybe. Ugyanakkor a karthágói flotta jobbszárnya a negyedik római hajórajt rohamozta meg, amíg a balszárnny a szállítóhajókat vontató harmadik rajra támadt. Ez utóbbi hajói eloldották a vontatóköteleket, és harcba bocsátkoztak. Az ütközetnek tehát három gócpontja alakult ki, kettő a szárnyakon, a harmadik középén.

Heves viaskodás után az első és második római hajóraj megfordította az ütközet kimenetelét, és szétszórta a karthágói hajókat. A második raj ezután a szorongatott helyzetben lévő negyedik raj segítségére sietett, amíg az első az ellenség balszárnyát támadta meg. A bekerített karthágóiak súlyos vereséget szenvedtek. A rómaiak hatvannégy hajót zsákmányoltak, több mint harmincat pedig elsüllyesztettek.

A győzelem eredményeként a rómaiak a Karthágótól mindössze három-négy napi járásra levő Aszpisz (a római kori Clupea) város közelében afrikai földre léphettek. Mivel azonban a tél beállta előtt már nem

volt mód az erődrendszer védte Karthágó ostromára, a rengeteg hadifogoly és a mintegy 100 000, római szolgálatban lévő evezős élelmezésére pedig a téli hónapokban nem lett volna lehetőség, a senatus úgy határozott, hogy a hajóhad térjen vissza Itáliába. Regulus így 500 lovassal, 15 000 gyalogossal és 40 hajóval, tehát viszonylag csekély haderővel maradt Afrikában. Ez önmagában még nem lett volna nagy baj, ha a római hadvezér reálisan méri fel lehetőségeit, és a senatus gondoskodik a folyamatos utánpótlásról. Csakhogy egyik sem történt meg, ami arra utal, hogy a rómaiaknak nem volt még tapasztalatuk a tengerentúli hadviselésben. Regulus gyorsan vette be Aszpiszt, majd a Karthágóhoz még közelebb fekvő Adüsz (a római kori Uthinát), mire Karthágó tárgyalásokat kezdett vele. Ő ekkor ahelyett, hogy méltányos békekötésre készítette volna Karthágót, olyan feltételeket szabott, amelyeket a punok nem fogadhattak el. Inkább seregük újjászervezéséhez fogtak, s egy spártai vezér, Xanthipposz parancsnoksága alatt görög zsoldosokat fogadtak fel.

255-ben azután Xanthipposz hadserege a várostól nyugatra húzódó Bagradas folyó síkságán összecsapott a rómaiakkal. A rómaiak 500 lovasával szemben az ellenség két szárnyán összesen 4000 lovas sorakozott fel. Regulus, amikor meglátta az ellenfél phalanxba tömörült gyalogságát és a gyalogság előtt felállított száz harci elefántot, a lehető legnagyobb hibát követte el. Ahelyett, hogy manipulusait egymás mögé helyezve, amint azt majd 202-ben Zamánál Scipio Africanus teszi, már eleve utcákat nyitott volna az elefántoknak, éppen az ellenkezőjét tette. A manipulusokat a phalanxhoz hasonló zárt rendbe tömörítette, szinte felkínálva így gyalogságát az elefántroham csapásának. A hadvezér ügyetlensége iszonyú katasztrófát idézett elő. Az elefántok és a nyomukban támadó gyalogosok legázolták a római manipulusokat, a két szárnyon pedig játszi könnyedséggel győzött a karthágói túlerő. A rómaiak zöme holtan maradt a csatamezőn. Alig kétezer harcosuknak sikerült csak elvergődnie a tengerpartra, ahol Aszpisz közelében a Szicília felől érkező flotta hajóira szálltak, hogy hazatérjenek, de utóbb nagy részük tengeri vihar áldozatává vált. Maga Atilius Regulus és 500 katonája fogságba esett.

Ezt a szégyenletes és nyilvánvalóan a hadvezér alkalmatlansága miatt bekövetkezett vereséget a római utókor azzal igyekezett némiképp megszépíteni, hogy Regulus további sorsával kapcsolatban a római arisztokrata nemes jellemvonásait és bátorságát kidomborító történeteket terjesztett. Ezek szerint a fogoly hadvezért a karthágóiak hazaküldték Rómába, hogy ismertesse békefeltételeiket, de megeskették, hogy ha javaslataikat

a senatus visszautasítaná, akkor önként visszatér Karthágóba. Regulus a senatust a punok feltételeinek visszautasítására buzdította, noha tisztában volt vele, hogy ez a halálát jelenti. Amikor pedig a senatus az ő tanácsai szerint döntött, visszatért Karthágóba, ahol állítólag halálra kínozták. Amikor a szomorú esemény hírét Rómában megtudták, a legelőkelőbb pun foglyokat kiszolgáltatták Regulus gyermekeinek, akik hasonlóképp jártak el velük.

Említettük már a Regulus veresége után elmenekült római katonák szomorú sorsát. Róma azt tervezte, hogy a Karthágót a szárazföldről blokád alá vevő Regulusszal együttműködve a tengerről is lesújt a városra. Ez a terv Regulus gyászos veresége miatt persze nem teljesülhetett. A hatalmas római hajóhad ugyan kisebb jelentőségű győzelmet aratott a Tuniszi-öböl keleti csücskénél, a Hermaion-foknál, ezután azonban meg kellett elégednie a római menekültek behajózásával. A flotta innen Szicília felé vitorlázott, de Kamarina közelében szörnyű viharba került. A 364 hajóból mindössze 80 állta a hullámok csapásait. A vad tenger a roncsokat és a hullákat egészen a sziget délkeleti sarkán kinyúló Pakhünoszfokig sodorta. Becslések szerint 25 000 tengerész, katona és 70 000 evezős, vagyis az itáliai szövetség katonaköteles polgárainak mintegy tizenöt százaléka veszett oda. Így szinte egy időben pusztult el Róma szárazföldi hadseregének színe-java és a flottája. Az itáliai szövetség erőtartálékaira támaszkodó Róma azonban ettől sem esett kétségbe. Három hónap alatt 220 új hadihajót építtetett, és 80 000 újoncot képeztetett ki tengeri szolgálatra. A háború tehát változatlan hevességgel dúlt tovább, a hadszíntér pedig Észak-Afrikából ismét Szicíliába tevődött át.

A hosszú éveken át tartó, váltakozó sikerű küzdelem hevességét, a harcoló felek elszántságát jól szemlélteti néhány epizód. 252-ben Caius Aurelius Cotta consul – a katonai fegyelemmel kapcsolatos, általunk már ismertetett elvek jegyében – a Lipari-szigeteken táborát az ellenség prédájául átengedő vérrokonát, az ugyancsak arisztokrata Publius Aureliust megvesszőztette, és gyalogos közkatonává fokozta le. Ugyanez a consul egy alkalommal kényszerhelyzetben sáncmunkára rendelte a seregében szolgálatot teljesítő lovasokat. Azok egy része megtagadta a munkát. Cotta ekkor a censorokhoz fordult, akik elítélték az engedetlenek viselkedését. Mivel azonban a lovasok továbbra sem hallgattak a szóra, a consul elérte, hogy a senatus és a népgyűlés olyan határozatot hozzon, amelyben megvonja tőlük a zsoldot. Miután e határozatok megszülettek, a vonakodók felvették a munkát.

Természetesen nemcsak saját honfitársaikkal, hanem az ellenséggel szemben is megalkuvás nélkül léptek fel a római vezérek. Különösen kitűnt vakmerőségével és eszességével Lucius Caecilius Metellus, a 251. év egyik consulja. Ő Panormoszt tartotta megszállva, amely időközben római kézre került. Az ellenség hatalmas haddal és 130 harci elefánttal vonult ellene, ezért a római nem akarta a nyílt összecsapást megkockáztatni. Ehelyett a következőt eszelte ki: széles árkot ásatott az ellenséggel szemben, s embereinek megparancsolta, hogy az árok mögül hajítsák dárdáikat és lándzsáikat az élen toporgó elefántokra. A rómaiak szemtelenségén felbőszült elefánthajtók ekkor állataikat az árok felé kormányozták. Az elefántok tekintélyes része azonban az árokba zuhanva harcképtelenné vált, többet a lándzsák terítettek le, a maradék pedig riadtan megfordult, és saját hadsoraira rontott. A pun sereg harcrendje felbomlott, amikor a katonák menekülni próbáltak az elefántok önpusztító tébolya elől. Ezt a helyzetet használta ki az okos római hadvezér. Seregével kiment a városból, kardélre hányta az ellenséget, az épségben maradt elefántokat pedig összefogatta.

Ugyancsak ravaszságával tűnt ki Publius Claudius Pulcher, a római hajóhad parancsnoka. Ő 249-ben súlyos vereséget szenvedett egy tengeri ütközetben. Amikor flottájának roncsait a punok bekerítették, húsz hajót diadaljelvényekkel díszített fel. Az ellenség megzavarodott, és bizonytalanná vált saját győzelmében. Ezt kihasználva Claudius átvágta magát a gyűrűn. A senatust azonban nem hatotta meg a consul találékonysága. Rómába rendelte őt, és a csaknem száz hajó elvesztésével járó kudarc miatt 12 000 denarius bírságra ítélte.

Ugyanez a Claudius még ez év júniusában újabb vereséget szenvedett. Hajóhadát Szicília délkeleti partjainál az ellenséges flotta támadása és a vihar teljesen megsemmisítette. A kudarcot a római közvélemény az istenek bosszújaként fogta fel. Elterjedt ugyanis az a történet, hogy a római flotta parancsnoka hajóinak kifutása előtt a szokásos módon kérte az istenek jóindulatú támogatását. Előhozatta a szent csirkéket, és magokat szórattatott eléjük a fedélzetre. Ha a kiéheztetett állatok mohón nekiestek a gabonaszemeknek, ez igen jó jelnek számított: lám, az istenek pártfogása nem marad el. Most azonban a csirkék valamilyen oknál fogva nem akartak enni. Claudius erre feldühödött, s a csirkéket a vízbe dobatta ezzel a felkiáltással: „Ha már enni nem akartok, akkor legalább igyatok!” Nem csoda, hogy ilyen előzmények után elveszítette hajóhadát – vélték a rómaiak.

249-ben tehát az a flotta is elpusztult, amelyet 255-ben, a kamarinai tragédiát követően oly csodálatosan rövid idő alatt építettek. És 247-től a szárazföldi harcokban is kedvezőtlen fordulatot hozott Rómára egy energikus, fiatal pun vezér megjelenése Szicíliában. Hamilkar Barkasz volt a neve. E kiváló katonának jut olyan nagy szerep néhány év múlva Karthágó történetében, fia pedig, Hannibal a világtörténelem legnagyobb hadvezérei közé emelkedik.

Ám ahogy annak idején Pürrhosz és két évtizeddel később Hannibal, most Hamilkar és vezértársai tapasztalhatták saját bőrükön azt, mit is jelent egy olyan politikai erő ellen harcolni, amely különféle néptörzsek és társadalmi csoportok *érdekazonosságára* épült. Az egyes társadalmi csoportjait éppúgy, mint szövetségesei java részét a hódítások gyümölcseiben részesítő Rómának óriási emberanyag-tartalékai és gazdasági erőforrásai voltak. Az erkölcsi erőtől eltekintve a sorozatos vereségek ezért sem törhették meg. Hamilkar is hamarosan úgy érezte, hogy olyan sárkánnyal kell hadakoznia, amelynek sok feje van, és a levágottak helyébe mindig újabbak nőnek. A karthágói kincstár lassan kimerült a hosszú háború miatt, s a kormányzat egyre nehezebben tudta előteremteni a zsoldossereg fenntartásához és folyamatos kiegészítéséhez szükséges költségeket. Ezzel szemben Róma újabb és újabb csapatokat irányított Szicíliába, olyan polgárkatonákat, akik érdekeltek voltak a végső győzelemben. Így bármilyen jó hadvezér is volt Hamilkar Barkasz, nem tudta megakadályozni, hogy a rómaiak blokád alá vegyék az utolsó két, még karthágói kézen levő szicíliai várost, Lilübaiont és Drepanont. Utóbbit 242-ben vette be Caius Lutatius Catulus consul, aki a harcok közben súlyos sebesülést szenvedett.

241-ben aztán olyasvalami történt, amire Karthágó egyáltalán nem számított. Róma, amely addig 700 gályát veszített el, leggazdagabb polgárainak kölcsön felajánlásaiból egy körülbelül 200 hadihajóból és igen sok szállítóhajóból álló újabb flottát szerelt fel. Ez a hajóhad a még lábadozó Caius Lutatius Catulus vezetése alatt márciusban ért Drepanon magasságába. A karthágóiak nem hitték volna, hogy annyi kudarc után Róma ismét tengeren próbálja kicsikarni a döntő győzelmet. Róma viszont – nagyon tudatosan – egy pillanatra sem mondott le arról, hogy a tengeren is megtörje Karthágó hatalmát. Vezetői tisztában voltak azzal, hogy szicíliai sikereik csak akkor lesznek tartósak, ha azokat a tenger felől is biztosítják. A római és a pun hajóhad a Drepanonnal szemben fekvő Aegates-szigetek közelében találkozott, március 10-én. A viszonylag rövid, de rendkívül heves ütközetben a rómaiak nagy győzelmet

arattak. A karthágóiak hetven hajóját elfogták, ötvenet pedig elsüllyesztettek.

Ez a balsiker végképp ráébresztette Karthágót arra, hogy vereséget szenvedett. És mivel a bajt nem akarták még azzal is tetézni, hogy Hamilkar Szicíliában rekedt csapatait is a tengeri utakat immár uraló rómaiak prédájául hagyják, utasították a háború folyamán szinte egyetlen, a feladatához méltó vezérüket, hogy kezdjen békétárgyalásokat a rómaiakkal. Hamilkar és Catulus végül a következő szerződést fogalmazta meg:

„A következő feltételekkel legyen barátság a karthágóiak és a rómaiak között, ha a római nép is így határoz: a karthágóiak kivonulnak egész Szicíliából, és nem viselnek háborút Hierón ellen, nem támadnak fegyverrel sem Szürakuszai lakosai, sem Szürakuszai szövetségesei ellen. A karthágóiak váltságdíj nélkül kiadják a rómaiaknak valamennyi hadifoglyukat. Ezüstben fizetnek a karthágóiak a rómaiaknak húsz éven belül 2200 euboiai talentumot.”

(Polübiosz: 1. 62., Hahn István fordítása.)

A népgyűlés nem hagyta jóvá ezt a szerződést, hanem tízfős bizottságot küldött ki, amelynek javaslatára még további, Karthágó számára hátrányos módosításokat hajtottak végre az egyezményen. A hadisarc összegét 3200 talentumra növelték, a kifizetésre megadott időt viszont húsz évről tízre csökkentették. Ezenkívül kötelezték Karthágót, hogy a Tirrén-tenger szigeteit ürítse ki és adja át Rómának.

Így ért véget a 264-től 241-ig tartó küzdelem Róma és Karthágó között, amelyet a történelem *első pun háború*ként tart számon. Ekkor tette meg a római nép az első nagy lépést ahhoz, hogy beteljesítse a hatalmas Juppiternek Vergilius által két és fél évszázaddal később versbe öntött ígéretét:

*„S nem szabok akkor időt, se teret birodalmuk elébe,
Minden uralmat örökre nekik fogok adni...”*

(Aeneis – Lakatos István fordítása.)

KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

„A pun háború befejeztével elég rövid, szinte csak lélegzetvételnyi pihenés következett. A békét és a jóhiszeműen kötött fegyvernyugvást jelezte, hogy Numa óta most zárták be először a Janus-templom kapuját, amelynek szárnyait azonban hamarosan újból ki kellett tárni”

(Florus: Róma háborúi II. 3. – Florust Havas László fordításában idézzük.)

– írja a császárkori történetíró, érzékletesen szemléltetve, hogy Róma történelmének most beköszöntő korszaka még egyáltalán nem a béke jegyeit fogja hordozni. De milyen összefüggés lehetett a béke és a templom nyitva tartása között? Hogy ezt megérthessük, ahhoz röviden szólni kell Janus alakjáról és a római vallásban betöltött szerepéről.

Janus a kapuátjárók, a ki- és bejáratok, átvitt értelemben a Kezdet és a Vég kétarcú római istensége. Egyike Róma legősibb isteneinek, hozzá hasonló természetfölötti lénnel sem Hellasz, sem Itália más népeinek vallási életében nem találkozunk. Egy monda szerint az ősi aranykorban a Tiberis jobb partján fekvő és később róla elnevezett Janiculus dombon lakott, innen irányítva a környék lakosainak életét mint Latium királya. Ő volt az, aki a lázadó fia elől Görögországból elmenekült Saturnust (a görög Kronosz római megfelelőjét) befogadta, valamint hozzá fűződik a pénz és a hajóépítés feltalálása, az őslakók megtanítása a földművelésre, a törvényalkotásra, a letelepedett életmódra.

Egy régebbi magyarázat szerint eredetileg a fény és a Nap istensége volt, miután azt mesélték róla, hogy reggel ő nyitja ki és este ő zárja be az ég kapuit. Nevét is funkciójából vezették le, amikor megtették Diana hímnemű párjának, s a Janus nevet a Dianus névből eredeztették. Ám Diana, a görög vadászigazgató, Artemisz római megfelelője aligha állt rokonságban Janusszal. Hitelesebb az a nézet, amely szerint a Janus névben az *ire* (menni) ige azonos tövét fedezhetjük fel. E névmagyarázat révén nyomon kísérhetjük Janus egyre terebélyesedő funkcióinak fejlődését is.

Janus kezdetben az „átmenet” istensége volt, a Forum mélyedését át-szelő patakon való átkelés szerencsés kimenetelén örökődő isten. Később azután minden kimenet és bejárás istene lett, neki szenteltek minden kaput és ajtót. Amikor pedig felépült a Tiberis két partját összekötő cö-

lőphíd, akkor ennek a hídnak, a városba való bemenetnek, a kikötőnek és a városkapunak a védelmezője is Janus lett.

Abból kiindulva, hogy a kapu, a bejárat egyben annak az építménynek a kezdete is, amelyhez tartozik, Janus személyét a rómaiak fokozatosan kezdték mindenféle kezdettel összekapcsolni. Ezért nevezték el róla az év első hónapját *Januarius*nak. Azt azonban nem tudjuk pontosan, hogy ez mikor váltotta fel az addig az év kezdő hónapjának számító *Martiust*. Annyi viszont bizonyos, hogy neki, mint a két arcával előre és ugyanakkor hátra is tekintő, a régi végét és az új kezdetét egyaránt jelképező istenségnek szentelték az újév első napját, sőt minden hónap első napját is.

Miután Rómában a jó kezdetet szerencsés előjelenek tekintették, az újév első napját látványos külsőségek között ünnepelték meg. Kalácsot áldoztak a kezdet és a vég istenének oltárain, s a szertartásokat a *rex sacrorum* vezette. Ezt a papot (neve áldozó királyt jelent), mindig Róma legelőkelőbb családjaiból választották ki, és hivatalát élete végéig látta el.

153-tól ezen a napon került sor az újonnan választott consulok hivatalba lépésére. A díszöltözetben pompázó consulok lictoraik és ismerőseik kíséretében, ünnepélyes menetben vonultak végig a *Via Sacrán*, a Szent Úton a Capitoliumra. Itt állt a fellegvár, itt emelkedett a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter, *Juppiter Optimus et Maximus* temploma. Ebbe a templomba sereglettek a consulok kísérőikkel, hogy fehér tulkot áldozzanak a római főistennek az állam jóléte érdekében. A szent szertartás után a consulok fogadták a jókívánságokat, majd hozzáláttak hivatali teendőikhez.

Lehet, hogy mai szokásaink ismeretében különösnek tűnik ez a római január elseje. Miért kezdték el nyomban ténykedésüket a consulok? Talán az év első napja nem volt munkaszüneti nap? Nem bizony! Az emberek jókívánságokkal és kisebb ajándékokkal keresték föl egymást, de miután ennek a kedves szokásnak eleget tettek, ki-ki hozzálátott rendes napi feladataihoz. A rómaiak ugyanis azt gondolták, hogy amilyen hasznos, szorgalmas munkával telik el az év első napja, olyan dolgos lesz majd az egész esztendő.

Tovább gyarapodtak Janus teendői azáltal, hogy minden tevékenység kezdetének fő védnökévé őt tették meg. Ezért minden szertartást, imát és fogadalmat az ő nevével vezettek be. Mint a jó kezdet istenétől, tőle függött a hadiszerencse is. Háború esetén templomának kapuját nyitva hagyták, hogy az isten éberebben örökhessék a római fegyverek sikerén. Augustus, az első római császár – évszázadokkal az általunk tárgyalt

események után – büszkén emlékezett meg arról, hogy uralma alatt a béke jeleként háromszor is zárva volt Janus temploma.

Rómában tehát az első pun háború után hamarosan ismét megnyíltak Janus templomának kapui, mintegy jelezve, hogy a hadiszerencsét felügylő isten távolba meredő tekintetének újra a fegyveres római legiókon kell örködnie. Mivel azonban a punok hadistene sem hunyhatta le szemét a Rómával megkötött béke után, ezért előbb a karthágói eseményeket vesszük sorra.

A békekötést követő években Karthágó válsága tovább mélyült. Ennek fő oka az a Hanno vezette politikai csoportosulás volt, amely az állam afrikai terjeszkedését tekintette elsőrendű fontosságúnak, s amely a szicíliai kudarc után döntő befolyásra tett szert az irányításban. Hogy a helyzetet megérthessük, vessünk egy pillantást Karthágó államrendszerére. Ez alapvetően oligarchikus volt. A legfőbb hatalom a legvagyonosabb polgárokból álló 300 tagú nagytanács, illetve egy ebből alakult 30 főnyi kistanács kezében volt. Ezeknek a szerveknek az akaratát érvényesítette az évenként választott két vezető tisztviselő, a két *suffet*. Ugyancsak a legvagyonosabbak alkották a két *suffet*-et, a két főpapot és a száz vezető embert magában foglaló száznégyek tanácsát, amely ellenőrző és bírói funkciót gyakorolt. Ezek az oligarchikus intézmények igyekeztek háttérbe szorítani a népgyűlést. A városállam külpolitikáját a hatalmon levő plutokrácia egyes csoportjai közötti erőviszonyok határozták meg. A nagybirtokos arisztokrácia elsősorban az afrikai területek feletti uralom megszilárdítására törekedett, míg a gazdag kereskedők érdeke a tengerentúli hódításokhoz fűződött. Abban a tényben, hogy Szicíliát végül a rómaiaknak sikerült meghódítaniuk, része lehetett annak a körülménynek, hogy a karthágói plutokrácia Hanno által képviselt része az afrikai hódításokat igyekezett előnyben részesíteni a tengeri hegemonia megőrzése helyett. Abban, hogy ezután egy újabb válság rázta meg Karthágót, bizonyosan felelősség terheli ezt a csoportot.

Az történt ugyanis, hogy Hamilkar Barkasz, miután egyezséget kötött a rómaiakkal, magánemberként visszatért hazájába, Szicíliában alatta szolgált zsoldosait pedig Lilübaionba irányította azzal, hogy az ottani városparancsnok, Giszkon küldje vissza őket Karthágóba.

A zsoldosok igen rossz hangulatban voltak. Hiszen – bár igazán bátran harcoltak – nem csak a vezéreik által ígért jutalmakat nem kapták meg, de még előre kikötött zsoldjuk megfizetésével is hátralékban volt a karthágói államvezetés. Giszkon ezért ravasz módon járt el. El akarván kerülni azt, hogy egyszerre túlságosan sok elégedetlen zsoldos gyűljék

össze Karthágóban, úgy döntött, a katonákat kisebb csoportokban küldi haza. Karthágó vezetői azonban ahelyett, hogy kifizették volna a rajonként hazaszivárgó harcosokat, majd pedig gyorsan elbocsátották volna őket, épp az ellenkezőjét tették. Ott tartották a zsoldoshadat a városban, abban a reményben, hogy a falak között rákényszeríthetik őket: mondjanak le zsoldjuk egy részéről. Hamarosan kiderült, hogy rosszul számítottak. A pénzüket váró és dologtalanul lézengő zsoldosokat egyre nehezebben lehetett féken tartani. A városban egymást érték a polgári lakosság elleni atrocitások. Ekkor a karthágói főemberek felszólították a zsoldosokat, hogy hagyják el a várost, és gyülekezzenek a tőle délnyugatra fekvő Szikkában. Minden katona kapott egy aranyat arra, hogy ellássa magát addig, amíg az állam a zsoldot kifizeti.

A Hanno és befolyásos csoportja által irányított államvezetés azonban nem akart fizetni. Tény, hogy a rómaiaknak kifizetett és a továbbiakban kifizetendő hadisarc alaposan megterhelte a kincstárat, a zsoldot azonban talán megadhatták volna, ha nagyon akarják. A fizetés elodázásával két legyet akarhattak ütni egy csapásra. Egyrészt megtakarítani a pénzt, másrészt diszkreditálni a sereg egykori karthágói parancsnokait, akik politikai ellenfeleik voltak. Az egész eljárást Hanno agyalta ki egy hagyomány szerint, akiben – becsületére mondván – volt annyi személyes bátorság, hogy maga ment Szikkába a zsoldosok közé, s próbálta rábeszélni őket, hogy elégedjenek meg egy erősen csökkentett illetménnyel. A katonák fele észak-afrikai volt, ezek nyilván értettek valamit a punok nyelvén. Ám az ibérek, kelták, ligurok, baleáriak és félvér görögök, akik csoportokba verődve hallgatták Hanno ékesszóló beszédét, aligha fogtak fel belőle egyebet, mint hogy nem kapják meg a nekik járó pénzt. Abban viszont egységes volt ez a soknyelvű zsoldoshad, hogy nem fogadta el Hanno ajánlatát.

Nagy részük volt ebben a döntésben a libüei (észak-afrikai) zsoldosoknak, akiket kényszerrel soroztak be Karthágó seregébe, és akiknek szülőföldjét a legkeményebben sújtotta Karthágó afrikai terjeszkedése. Ezeknek a libüéieknek a dühét csak növelte Hanno megjelenése, hiszen ő volt az a pun hadvezér, akit erőszakos afrikai politikája miatt leginkább gyűlöltek. Az általános felháborodás láttán Hanno gyorsan távozott a lázongók táborából.

Természetesen a Karthágó újabb álnokságán felzúdult és már régóta forrongó zsoldoshad sem maradt a helyén. A mintegy 20 000, járandóságát követelő katona megindult a gyűlölt város felé, hogy erőszakkal csikarja ki jussát. A célpont előtt 25 kilométerre, a mai Tunisz környékén

vert tábor a sereg, egy olyan stratégiai fontosságú helyen, ahonnan ellenőrizhette a városba vezető utakat. Ez a fejlemény végre ráébresztette a karthágói vezetőket arra, hogy nem alkudozhatnak tovább a zsoldosokkal. Vagy kifizetik őket, vagy eltiporják lázadásukat. Elégséges katonai erő hiányában végül az első megoldás mellett döntöttek. Giszskónt, a szicíliai Lilübaion volt parancsnokát, akit a harcosok kedveltek, a pénzzel Tuniszhoz küldték. Ám mire Giszskón a lázadók táborába érkezett, már annyira felduzzadt ezekben a Karthágóval szembeni gyűlölködés, hogy nem érték be a hátralék kézhez vételével, hanem mindig újabb és újabb követelésekkel álltak elő. Ez elnyújtotta a Giszskón vezette küldöttség és a zsoldosvezérek közötti tárgyalásokat. A kölcsönös gyanakvás légkörében a zsoldosok egy része egyre hevesebben követelte a Karthágóval történő végső leszámolást. A főkolomposok egyike a libüei származású Matho volt, aki joggal tartott attól, hogy a lázadás már túlságosan messzire ment, a punok tehát nem fognak neki megbocsátani, és ha a többieket eltávolítják, rajta és afrikai bajtársain töltik ki bosszújukat. Ugyancsak a megegyezéstől való félelem bírta rá az itáliai, oscus származású Spendius, hogy ő is harcra buzdítson. Spendius és itáliai zsoldos társai azt akarták elkerülni, hogy a megegyezés után a karthágóiak bosszúból kiadják őket Rómának.

Végül, ahogyan az gyakran megtörténik, a vétlen Giszskón lett a lázadás első áldozata. A zsoldosok Mathót és Spendius vezéreiké választották, Giszskónt kíséretével együtt foglyul ejtették, majd az időközben 70 000 főnyire duzzadt had – amelyhez tömegesen csatlakoztak a punok által végsőkig kiszípolozott libüei napszámosok és szegényparasztok – megkezdte a nyílt háborút Karthágó ellen. A lázadók hamarosan ostromgyűrűbe fogták Hippónt és Uticát. Karthágó – részben saját ügyetlensége miatt – végveszélybe jutott.

Így az a különös helyzet állt elő, hogy Karthágó, miután kifizette a zsoldosok járandóságát, még harcolni is kényszerült velük és a hozzájuk csatlakozott afrikai lakossággal. Ezért a helyzetért kettős mulasztása miatt volt felelős a jelenlegi, de a régi államvezetés is. Az első mulasztás abban rejlik, hogy sohasem próbálták asszimilálni a körülöttük élő afrikai népességet. Karthágót ezért mindvégig gyűlölt és idegen elnyomónak tekintették a szomszédos népek, amelyek csak a kedvező alkalmat lesték a bosszúra. Hogy ez a magatartás mennyire önpusztító volt, arra jó példát mutatnak a vázolt események. A bölcsebb magatartás előnyeire viszont Róma háborúinak elemzésénél mutattunk rá. Róma Itálián belül nem csak alattvalókat, hanem szövetségeseket is szerzett, akikkel igyeke-

zett megosztani a hódítások gyümölcseit. Ezáltal erőtartálékai is megnöttek, a lázadás esélyei viszont minimálisra csökkentek. A karthágóiak másik mulasztását abban kell látnunk, hogy nem találták meg a szilárd és következetes államvezetés módját. Rómában ezt biztosította az arisztokrácia már ismertetett folyamatos politikai irányítása. Karthágóban viszont a politikai csoportosulások közötti pillanatnyi erőviszonyok határozták meg az államvezetés irányvonalát. És mivel ezek a csoportosulások éppen a legalapvetőbb kérdésben álltak szemben egymással (Afrikában hódítsanak-e vagy a tengerentúlon), ezért az egység éppen a leg súlyosabb konfliktusok idején bomlott meg. Így idézhette elő Hannónak az egykor Szicíliában harcoló karthágói vezérek, köztük Hamilkar Barkasz elleni politikai intrikája az államot végromlással fenyegető zsoldos lázadást – ráadásul egy olyan pillanatban, amikor Karthágónak nyugalomra lett volna szüksége az első pun háború okozta sebek begyógyításához.

241–240 telén Hanno új sereget gyűjtött, 240 tavaszán pedig 15 000 katonával, köztük zsoldosokkal és polgárokkal, valamint száz harci elefánttal Utica felmentésére indult. Mivel ezúttal nem csak a politikai cselszövések terén, de a hadszíntéren is kudarcot vallott, kinevezték mellé másik fővezérnek azt a Hamilkar Barkaszt, aki már az első pun háború szicíliai harcaiban tanúságot tett hadvezéri képességeiről. Hamilkarban régebbi sikerei alapján nem csupán katonái bíztak, hanem még a lázadók között is híveket szerzett magának. A lázongókhoz csatlakozott szélesebb numida lovasok például Naravasz nevű fejedelmük vezetésével kétezren átálltak mellé. Hamilkar méltó volt a bizalomra. Előbb a Bagradas folyónál, ott, ahol 255-ben Regulust érte utol a végzet, összecsapott Spendius zsoldos hadával. A csatát megnyerte, sőt hamarosan újabb vereséget mért ellenfelére. Nem csupán kiváló katonaként, de kitűnő politikusként is megállta helyét. Foglyaival ugyanis jól bánt, egyeseket besorozott seregébe, másokat óhajuk szerint hazaengedett. A karthágói vezér toleráns magatartása a lázadók közül azokat, akik már belefáradtak a vérontásba, és szívesen kiegyeztek volna a punokkal, arra bátorította, hogy letegyék a fegyvert. Emiatt megbomlott a zsoldossereg egysége.

Mikor Matho és Spendius, valamint gall származású vezértársuk, Autaritosz felismerték a veszélyt, hogy katonáik egy része cserbenhagyhatja őket, kegyetlen tette szánták el magukat. Azt indítványozták harcosaiknak, hogy pun foglyaikat kínozzák halálra. Úgy gondolták, hogy a közösen elkövetett gáztett után senki sem vonhatja ki magát a kollektív felelősség alól, tehát senki sem pártolhat az ellenséghez anélkül, hogy a fejét ne kockáztatná. Miután az indítvány néhány ellenzőjét halálra kö-

vezték, a felbőszített katonák körülvették Giszskónt és még vagy 700 pun foglyukat, a kezüket levágták, lábukat eltörték, majd a tehetetlen, vérző testeket egy árokba dobálták. Ezután pedig esküt tettek rá, hogy minden jövőbeni foglyukkal így bánnak el.

A közös esküre már láttunk példát. Láttuk a római plebset, amint méltóságteljes elszántsággal tett esküt néptribunusai megvédése érdekében, és láttuk a római nép egészét, amint megerősítette ezt a fogadalmat. A néptribunusok szent és sérthetetlen mivoltát alátámasztó közös eskü volt a római nép felemelkedésének kezdete, elindítója annak a folyamatnak, amelynek a végén a római nép Itália urává lett. A zsoldosok közös esküje viszont a saját pusztulásuk felé vezető út kezdetét jelentette.

Hamilkar, amikor meghallotta a szörnyű hírt, nem késett a megtorlással. A táborában tartott foglyokkal most már leszámolt. Azokat, akiknek sorsáról addig nem döntött, összetereltette, és agyontapostatta harci elefántjaival. Szinte ezzel az eseménnyel egy időben érkezett viszont a hír, hogy Utica és Hippón megadta magát a lázadóknak. A zsoldosok újabb sikerei arra indították Hamilkart, hogy tárgyalásokat kezdjen vezértársával, Hannóval annak érdekében, hogy összehangolt hadműveletekkel próbálják letörni a lázadást. Hanno azonban nem tudott személyes érzelmein felülemelkedni. Féltékenyen figyelte Hamilkar sikereit, és szívesebben látta volna versenytársának bukását, semmint az állam által gondjaira bízott sereg győzelmét. Emiatt persze Hanno és Hamilkar nem tudott megegyezni az egységes hadvezetésben. A karthágói tanács kénytelen volt belátni, hogy választania kell a két parancsnok között, s akit megválaszt, annak kezébe kell adni az egyedüli fővezérséget.

A Hanno és Hamilkar híveit egyaránt magában foglaló tanács nem tudott az ügyben megegyezni, ezért a hadseregre bízta a döntést. A katonák Hamilkar javára döntöttek, s ez igen lényeges döntés volt Karthágó egész jövője szempontjából. Mert bár a kormányzat ruházta rá a főhatalmat, Hamilkar kinevezése mégis a katonaság véleményét tükrözte. A hadsereg most először vált Karthágóban döntő politikai erővé, s nyilvánvalóan csak további helytállásától függött, hogy ezt a pozícióját meg is őrizze. A további helytállásra megvolt minden reménye, hiszen Hamilkar személyében nagyra hivatott parancsnok állt a seregek élén.

A teljhatalom birtokában Hamilkar erélyes hadműveleteket indított. Sikerült a zsoldos had Spendius irányítása alatt harcoló részét bekerítenie. A szorult helyzetbe került lázadók, miután nem tudtak kitörni, és már saját rabszolgáikat voltak kénytelenek megenni, végül Spendius vezetésével tíz vezérüket Hamilkarhoz küldték tárgyalni. A pun vezér

megállapodott a tízekkel, hogy seregükből tíz foglyot választhat túszenként, a többi szabadon engedi. Amikor az egyezség létrejött, Hamilkar kijelentette, hogy őket, tízüket választja. Parancsára mindjárt le is tartóztatták az egész küldöttséget. Ezután már gyerekjáték volt megsemmisíteni a vezérek nélkül maradt zsoldosokat. Spendius és társai kereszthalállal lakoltak vétkeikért.

A zsoldosok elleni háború végül is három esztendeig és négy hónapig (241–238) tartott. Végző szakaszában Hamilkar a vele kényszerűen megbékélt Hanno támogatásával döntő vereséget mért a lázadókra. A zsoldosháború diadalmas befejezése mindenki másnál nagyobb tekintélyt és hatalmat adott Hamilkarnak. Lassan egy új politikai csoportosulás kezdett kialakulni körülötte, amely a népgyűlésre és a hadseregre támaszkodva igyekezett érvényesíteni akaratát a karthágói államvezetéssel szemben. Az őt támogató elemek, köztük veje, a népgyűlést befolyása alatt tartó Haszdrubal arra törekedtek, hogy Hamilkar továbbra is a hadsereg fővezére maradjon, s e pozíció birtokában próbálja az állam kátyúba ragadt szekerét szilárdabb talajra vonszolni. Így született az a döntés, hogy tengerentúli birtokainak elvesztéséért és kincstárának kiürüléséért Karthágó Hispania elfoglalásával kárpótolja magát. Megszerezni az Ibériai-félsziget keleti partvidékének kikötőit, kiaknázni a gazdag ezüstbányákat, bevonni a seregbe a félsziget harcos ibér és gall törzseit – ezek a célok méltóak voltak az egykor Szicíliáért harcoló hadvezérhez, s megvalósításuk azzal kecsegtetett, hogy Karthágó ismét Róma méltó ellenfelévé emelkedhet.

Karthágó tehát, amely az első pun háborút elveszítette, s amelynek maradék erőforrásait a zsoldosok elleni hosszú küzdelem tovább apasztotta, 238 után új külpolitikai irányvonalat fogadott el, hogy egyszer majd újra összecsaphasson régi ellenfelével.

A régi ellenfél, Róma persze tudhatta, hogy Janus templomának kapuját Pax, a Béke istenasszonya nem sokáig tarthatja zárva hófehér kezeivel. Hiszen a győztes háború után új területek kerültek a Tiberis parti város uralma alá, s a megnövekedett birodalmat hosszúra nyúlt határain túl új ellenségek fenyegették. Az új területek közül Szicília egykor karthágói uralom alatt álló része és az Itáliától délre fekvő kisebb szigetek a 241. évi, Karthágóval kötött békeszerződés értelmében kerültek római fennhatóság alá. A pun birodalomban dúló zsoldos háború azonban lehetőséget nyújtott Rómának ahhoz, hogy tovább gyarapítsa birodalmát.

A zsoldosok lázadásának kezdeti szakaszában történt, hogy a Szardínián állomásozó, vegyes etnikumú helyőrség fellázadt Karthágó ellen,

legyilkolta pun származású parancsnokait, és felajánlotta Rómának a szigetet. A senatus egyrészt nem kívánta megszegni a Karthágóval kötött békeszerződést, másrészt eleve ellenszenvet táplált a lázadókkal szemben, ezért visszautasította az ajánlatot. 238-ban a sziget bennszülött lakossága által szorongatott zsoldosok megismételték ajánlatukat. Róma ekkor, amikor Hamilkar sikerei már sejtették a zsoldos háború végső kimenetelét Afrikában, hajlott rá, hogy elfogadja az ajánlatot. Expedíciós sereget küldött Szardíniára és Korzikára, és uralma alá vonta a két szigetet. Róma eljárásának nyilvánvaló politikai okai voltak. Addig, amíg a zsoldos lázadás amúgy is csak gyöngítette Karthágót, nem akart az afrikai állam belső ügyeibe avatkozni, főleg nem úgy, hogy az a senatusi arisztokrácia etikai normáival ellentétes módon történjék. Megváltozott azonban a helyzet, amikor a zsoldos lázadás leverése Karthágó számára kedvező perspektívát nyújthatott. Egy újra megerősödő pun állam, amely, ha a tengeri uralmát védelmező vonalból Szicíliát elvesztette is, Korzika és Szardínia birtokában még mindig közeli fenyegetés lett volna Itáliára nézve. Ez a megfontolás, a két sziget stratégiai jelentőségének mérlegelése arra vezette a senatust, hogy ne hagyja elveszni a kínálkozó lehetőséget. Róma tehát megszállta a két szigetet, s amikor Karthágó hajóhadat szerelt fel, habozás nélkül újra hadat üzent. Karthágó nem válalhatta az újabb háborút. Lemondott a szigetekről, sőt 1200 talentum hadisarcot kifizetett Rómának.

Szicília, Szardínia és Korzika szigetén a rómaiak tőlük szokatlan módon szervezték meg uralmukat. Ha az itáliai háborúk következményeképp inkább szövetségesek, semmint alattvalók szerzésére törekedtek, akkor az Itálián kívül fekvő vidékeken inkább az alattvalók megszerzése volt a cél. Szicíliában csak Szürakuszai és Messzana köthetett szerződést Rómával. Az előbbi nem volt katonaállításra kötelezve háború esetén, az utóbbinak pedig csak egyetlen hadihajót kellett fölszerelnie. Ezek a Rómával formálisan is baráti kötelékbe került városok nem fizettek adót, miként néhány olyan szicíliai város sem, amelyek már az első pun háború kezdetén Róma oldalára álltak. Ám fontos megjegyezni, hogy ezek, mint például Szegesza, Kenturipa és mások nem kötöttek Rómával szerződést, előjogaikat tehát Róma bármikor megvonhatta. Szicíliának mintegy háromnegyed része adófizető területté vált. A városok évi termésük 10 százalékát fizették adóban, amíg a belső területek zömét római állami földdé, vagyis *ager publicus*sá nyilvánították. Az *ager publicus* parcelláit római és szicíliai polgároknak adták bérbe, s a bérleti díj az első pun háború által eléggé kimerített államkincstárat gyarapította. Hasonlóan jár-

tak el a rómaiak Szardínián és Korzikán. 227-től két praetort neveztek ki Szicília, illetve Szardínia és Korzika kormányzására.

Annak, hogy Róma az első pun háború eredményeképp hozzákerült területeket nem szervezte be szövetségi rendszerébe, hanem közvetlenül uralma alá vonta, *provinciáivá*, vagyis tartományaivá alakította, két fő oka volt. Az egyik ok a földrajzi távolság, az Itáliától őket elválasztó tenger, amely megnehezítette volna a szövetségesek feletti ellenőrzést. A közvetlen hatalomátvétel viszont nem csak az alattvalók féken tartását biztosította, hanem egyben a római érdekek védelmét is szavatolta külső támadásokkal szemben. A másik ok gazdasági jellegű volt. A provinciák – és főként a bő gabonatermással megáldott Szicília – az államkincstár számára éppúgy fokozott gazdasági hasznot hoztak, mint az egyéni vállalkozók és földbérlok számára. A termés meghatározott százalékának lefölözése, a föld egy részének kisajátítása, a győztes hatalom polgárainak a legjövedelmezőbb üzletágakba történő bekapcsolása a meghódított területek gazdasági kihasználásának bevált módszere volt ekkor a hellénisztikus világban. Hogy Róma ezeket a módszereket nem csak ismerte, hanem ügyesen alkalmazta is, az természetesen összhangban volt egyrészt külpolitikai orientációjával, másrészt belső társadalmi fejlődésével.

Róma és a hellénisztikus világ között nem volt szoros politikai kapcsolat. Az viszont figyelemre méltó körülmény, hogy azok a szórványos és sokszor alig ellenőrizhető adatok, amelyek Róma és a hellénisztikus államok közötti első kapcsolatfelvételekre utalnak, a 4–3. század fordulójától sokasodnak meg. A véletlenszerű, olykor nem is Róma kezdeményezésére történő kapcsolatfelvételek arra utalnak, hogy kölcsönös érdeklődés kezdett kialakulni az új nyugati nagyhatalom, Róma, és a Kelet (ide értve a Balkánt is) politikai erői között. A kapcsolatok felvételére vonatkozó adatok a következők: 306-ban kereskedelmi szerződés Rhodosz szigetével, 273-ban barátsági egyezmény a ptolemaioszi Egyiptommal, 266-ban szövetség az illír partvidéken fekvő görög várossal, Apollóniával, 250-ben vagy 239-ben szövetségkötési kísérlet a közép-görögországi Akarnaniával, 237-ben az érintkezés felvétele II. Szeleukossal, a Szíria és Mezopotámia nagy részét, valamint Kis-Ázsia egyes területeit uralma alatt tartó Szeleukida Birodalom királyával. Az adatokból kiolvasható tendencia egyértelmű: a kapcsolatok sokasodnak, s előkészítik azt az időt, amikor majd Róma és a hellénisztikus világ ez utóbbi rovására megvalósuló szerves egységben határozza meg a civili-

zált mediterrán zóna további fejlődését. Ez lesz az az idő, amelyről Polübiosz a következőket írta:

„A régebbi időkben a világ eseményei elszórtan, mintegy egymástól függetlenül zajlottak le, és sem céljaik, sem eredményük, sem színhelyük között nem volt szorosabb összefüggés. De a fent jelzett időponttól kezdve a történelem szervezete egésszé, mintegy egységes testté vált, s az Itáliában és Líbiában lezajlott események szorosan összefonódtak mindazzal, ami Ázsiában vagy Hellaszban történt, s minden egységesen mintegy egyetlen végkifejlet felé haladt.”

(1. 3,3-5. – Muraközy Gyula fordítása.)

Az *egyetlen végkifejlet*, vagyis a mindent magába foglaló római hatalom természetesen a 3. század közepén még csak ismerkedett leendő áldozataival. Az „ismerkedés” egyik eredménye volt a meghódított területek gazdasági kiaknázásának hellénisztikus mintára történt megszervezése.

A hellénisztikus minta átvételét indokolta a római társadalom fejlődése is. A 234-es év mintegy 270 000 római polgárából számítások szerint 19 000 tartozott a lovagrendhez. Ahhoz a társadalmi csoporthoz, amelynek fő megélhetési forrása a kézműipar, a kereskedelem, a pénzügyletek lebonyolítása volt. Ennek a rétegnek az érdekeit, amint azt már a lex Claudia kapcsán említettük (ez a törvény maximálta a szenatori családok kezén lévő hajók űrméretét) a római államvezetés igen nagy mértékben vette figyelembe. Ennek a számban és vagyoni erőben egyaránt figyelemre méltó társadalmi csoportnak éppúgy, mint az itáliai szövetségesek hasonló társadalmi kategóriájának, az *italicus* kereskedőknek és pénzembereknek, érdekük fűződött a tengerentúli területeken történő közvetlen hatalomátvételhez. Új piacok nyíltak meg előttük, hajóik a provinciákban kedvező kikötőhelyekhez jutottak, kiterjeszthették kölcsönügyleteiket, bekapcsolódhattak a földbérletekkel járó haszonszerzésbe. És ha nem is érthetünk egyet azokkal a szélsőséges állásfoglalásokkal, amelyek szerint már az első pun háború kirobbanását a római nagykereskedők erőszakolták ki, azt mindenképpen hangsúlyozni kívánjuk, hogy érdekeiket nagymértékben szolgálta Szicília, Szardínia és Korzika provinciává szervezése.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a Róma hódító politikájával, vagyis *imperializmusával* foglalkozó modern szakirodalom már hosszú ideje vitázik arról, vajon a gazdasági motívumok mennyire játszottak szerepet a kialakuló nagyhatalom fegyveres vagy diplomáciai akcióiban. E. Badian

ilyen indítékok meglétét a „modern anakronizmus koholmányának” nevezi, és arra a történészre, aki nem ért egyet vele, ráfogja, hogy „Marx vérvörös szemüvegén (through blood-red spectacles of Marx) keresztül” nézi a történelmet. Ezzel szemben az írásunkban már idézett W. W. Harris így vélekedik: „A gazdasági nyereség a rómaiak számára (és általában az ókori világban) a sikeres hadviselés és a hatalom kiterjesztése integráns része volt. Föld, zsákmány, rabszolgák, jövedelmek a siker törvényszerű és természetes következményei voltak.” Az ellentétes nézetek hátterében egyrészt az állt, hogy a Róma által kötött szerződések ritkán tartalmaztak direkt gazdasági előírásokat, másrészt pedig a római imperializmus jellegében eltért a moderntől. Szemben ugyanis a modern világ piacközpontú imperializmusával, a római inkább felhalmozó (*tezauráló*) volt.

Mindezt figyelembe véve M. I. Finley kiegyensúlyozott álláspontját véljük leginkább elfogadhatónak. Ő azt állítja, hogy Róma katonai és diplomáciai akcióinak nem *egyedüli* indítéka volt valamely gazdasági cél megvalósítása, de az egyéb okok között mindig szerepelt az is.

Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az I. pun háború költségei modern becslések szerint nagyjából 100 millió denariust tettek ki. (T. Frank 1933-ban publikálta ezt a számítást, és ez az összeg akkor 24 millió USA-dollárnak felelt meg.) A háború vége felé annyira kimerültek a kincstár tartalékai, hogy a végső győzelmet kicsikaró hajóhadat nyilvános kölcsönjegyzés segítségével tudták csak megépíteni. Az államra rakódó anyagi terheket a bevételek alig fedezték. A kormányzat fő jövedelmi forrását a befolyó adók képezték. Ezek közül legfontosabb az úgynevezett *tributum simplex* (egyszerű vagyonadó) volt. Ennek mértékét rendkívüli helyzetben, így háború esetén a senatus megemelhette. További jövedelem jött be az állami földek bérbeadásából, a hadisarcból (a szürakuszai II. Hierón például 100 talentumot fizetett Rómának), a hadifoglyok és a zsákmány eladásából. Mindehhez hozzá kell számítani a Karthágóra a békeszerződés feltételeként kirótt hadisarcot is. Természetesen ezeknek a pénzforrásoknak az előteremtése szervezett és tudatos kormányzati tevékenységet igényelt, amihez hozzátartozott a háborús célok meghatározása és következetes megvalósítása. Ilyen körülmények között nehezen állítható, hogy Róma háborúinak nem voltak gazdasági motivációi is.

A gazdasági érdekek jelenléte figyelhető meg Róma ezután megindított újabb háborújában. A kisded Pürrhosz megmenekülése kapcsán már szó esett az illírekről, akiknek Glaukiasz nevű királya védelmet nyújtott a

szomszédos Épeiroszból hozzá menekített királyfinak. Az illírek a mai Horvátország (Dalmácia), Bosznia és Albánia területén éltek. Főbb népcsoportjaik, a tulajdonképpeni illírek, a *dalmaták*, a *histriaiak*, a *liburnusok* főként tengeri rablásokból tartották fenn magukat. Gyors járatú és sekély merülésű vitorlásaiknak alacsony fedélzete, s mindössze egyetlen evezősora volt. A hajók orrára nem szereltek acélcsőrt, amely a víz szintje alatt átdöfhetné az ellenséges gálya palánkját, ehhez a manőverhez ezek a járművek nyilván túl könnyűek voltak, viszont magukat a hajóorrokat hegyesre képezték ki. Ennek következtében képesek voltak éppúgy lerohanni az ellenséges hajót, mint a modern időkben használatos rombolók. Gyors járásukhoz képest ezek a vitorlások meglehetősen sok utast, mintegy ötven embert vihetek magukkal. A tágas utasteret a hajók rendelkezése indokolta. A kalózok legbecsesebb zsákmánya ugyanis az ember volt. A balkáni és itáliai partvidéket fosztogatva, illetve az Adrián közlekedő gályákat kirabolva minél több foglyot igyekeztek ejteni, akiket csak váltságdíj fejében engedtek szabadon, máskülönben eladták őket rabszolgának. A hellénisztikus államok legyőzése után a rómaiak majd átveszik ezt a hajótípust. Ilyen gályákkal fogják ellenőrizni a tengerhajózás biztonságát, s hajóikat éppen az egyik leghírhedtebb illír kalóznépről, a liburnusokról nevezik el *liburnának*.

Kétségtelen, hogy a kis-ázsiai Kilikia kalózsai mellett az illír tengeri rablók jelentették a legnagyobb veszélyt a kereskedő- és utasszállító hajókra. Már az 5. századi Athénban is közmondásos volt az illír kalózok tevékenysége. Ha valaki nagyon kockázatos vállalkozásba kezdett, tréfásan azt mondták neki, hogy „az Adriára hajózol”.

Az illír veszély a 230-as években tovább nőtt. A barbárok királynője, a rendkívül tetterős Teuta ugyanis kiterjesztette uralmát Épeiroszra és az attól délre fekvő Akarnaniára. Az illír birodalomnak ezt a megnövekedését görbe szemmel nézték a görögök, de kedvezőtlen hatása csakhamar Rómát is sújtotta. 230-ban az épeiroszi Phoiniké városában horgonyzó illír kalózflotta egy része, amely nem elégedett meg e gazdag város kifosztásával, újabb portyára indult. Ennek során az illírek számos római kereskedőt elfogtak, egyeseket megöltek, másokat magukkal hurcoltak. Teuta királynő boldogan fogadta dús zsákmánnyal visszatérő hajóit. Rómában már sokkal kevésbé örvendeztek. Elsősorban a lovagrend tagjai követelték dühödten a senatustól, hogy küldjön követeket Teutához, és kérjen elégtételt. A senatus Caius és Lucius Coruncaniust küldte az illírek királynőjéhez.

Érdemes figyelni a követek nevére. A Coruncanusok nemzetsége az Itália meghódítását tudatos politikai célnak tekintő plebejus arisztokraták csoportjához tartozott. Tiberius Coruncanus consulként harcolt Pürrhosz ellen, és elvbarátja volt az abban az időben ugyancsak igen aktív Manius Curius Dentatusnak és Caius Fabricius Luscinusnak. A nemzetség politikai arculata nyilván később sem változott, s ez lehetett az oka, hogy a római és itáliai kereskedelmet veszélyeztető illírekhez e nemzetség két tagját küldték.

Teuta éppen a dalmát partokkal szemközti Issza szigetét ostromolta, amikor Róma követei megérkeztek hozzá, és előadták panaszukat. A királynő végighallgatta őket, majd közölte velük, hogy nem tehet semmit sérelmeik orvoslására. Hiszen ő mint uralkodó az államot képviseli, márpedig az állam semmi rosszat nem követett el Róma ellen. Magán-személyek bűneiért viszont nem vállalhat felelősséget, s egyébként is idegen az illír szokásoktól, hogy a fejedelem eltiltsa alattvalóit a tengeri zsákmányszerzéstől.

Ezen az arcátlan válaszon felháborodva Lucius Coruncanus, a két testvér közül az ifjabbik, és talán ezért is a hevesebb természetű, a következőket mondta Polübiosz híradása szerint a királynőnek:

„Nálunk, rómaiaknál, Teuta, igen tiszteletre méltó hagyomány, hogy az egyes embereket ért jogtalanságokért az állam vesz elégtételt, és szolgáltat igazságot annak, aki jogtalanságot szenvedett el. Nekünk tehát – folytatta – feltett szándékunk téged arra kényszeríteni, hogy megváltoztasd a törvényt, amely az illír királynak az alattvalóival szembeni magatartását szabályozza!

(2. 8,10-11. – Muraközy Gyula fordítása.)

A királynő felbőszülve hallgatta ezt a szokatlanul merész beszédet, és bár a követeket visszaengedte hajóikra, nemsokára katonákat küldött utánuk, akik az ő parancsára megölték Lucius Coruncanust. Egy másik forrás szerint nemcsak őt gyilkolták meg, hanem bátyját is. Mindkettőjük nyakára bárd sújtott le, az őket kísérő hadihajók parancsnokait pedig máglyán megégették.

A nemzetközi szokásjog és a római nép méltóságának ez a durva lábbal tiprása nem maradhatott megtorlás nélkül. Kitört az úgynevezett első illír háború (229-228). 229 késő tavaszán Róma megindította hadait Teuta ellen. Az illír királynőt a római támadás élénk harcok közepette találta. Bár az illírek legerősebb szövetsége, II. Démétriosz makedón király épp ekkor

halt meg, Teuta változatlan elszántsággal törekedett az Északnyugat-Balkán tengerparti területein még szabad görög városok leigázására. Csapatai egyszerre ostromolták Epidamnoszt (Dyrrachium, mai Durres Albániában) és a korfui Kerkürát. Ezek a városok a szintén fenyegetett Apollóniával együtt az *aitól* és az *akháj szövetséghez* fordultak segítségért.

Az *aitól* szövetség a Korinthoszi-öböltől északra fekvő közép-görögországi néptörzseket és városokat tömörítette. Felügyelete alá tartozott az ókori Hellasz legnagyobb tekintélyű szentélye, Delphoi Apollón jósdája, s ez a tény nagyban növelte befolyását. A szövetség központja Thermon volt. Itt ülésezett évente a népgyűlés, amely a legfontosabb közös ügyekben döntött. A legfőbb katonai és polgári hatalom a népgyűlés által választott *sztratégosz* kezében volt. Az *aitól* szövetség következetesen harcolt Makedónia balkáni terjeszkedése ellen, így a makedónokkal szövetséges Illíria is ellenségének számított.

Egy másik nagy balkáni szövetséget alkottak az *akhájok*. Föderációjuk magva a Peloponnészoszi-félsziget Akhaia nevű tartománya volt. A 3. század közepére már körülbelül 60 várost és összesen 20 000 négyzetkilométernyi területet uraltak. Olyan híres poliszok lettek a szövetség tagjai, mint Argosz, Sziküón, Korinthosz és Megara. Az *akháj* szövetség kevésbé volt egységes, mint az *aitól*, mivel tagjainak többsége fejlett városállam volt, s ezeknek mind megvoltak a saját politikai törekvéseik. Ebben a szövetségben is megtaláljuk a népgyűlést, a tanács és a *sztratégosz* intézményét, ezek azonban kevésbé tudták a föderáció tagjaival kötelező érvényűnek elfogadtatni döntéseiket, mint az *aitólok*. Az *akháj* szövetség is alapvető céljának tekintette tagjainak védelmét Makedónia balkáni terjeszkedésével szemben, de mint néhány esemény világosan mutatta, még a makedón uralomnál is jobban tartott a társadalmi rendet fenyegető veszélyektől. 221-ben például Aratosz, a szövetség *sztratégosza* Antigonosz Dószón makedón király segítségét kérte a hazájában forradalmi változásokat előkészítő III. Kleomenész spártai király ellen.

Az *aitól* és az *akháj* szövetség általában egymás riválisának számított, olykor azonban együttesen léptek fel a közös veszéllyel szemben. Ilyen veszély volt a Makedónia támogatásával terjeszkedő Illíria, amelynek kalózai az ő kereskedőhajóikat is háborgatták. Ezért mindkét szövetség kedvező választ adott a Nyugat-Balkán hozzájuk forduló görög városainak, és hajóhadat küldtek az Adriára az illírek ellen.

A Kerküra felé hajózó *akháj* gályákat azonban Paxosz szigeténél az illírek megtámadták, és teljesen megsemmisítették. Ennek hatására

Kerküra megadta magát, az illírek pedig felszabaduló erőiket Epidamnosz ellen indították. Teljes erővel folyt az ostrom, amikor 229 nyarán megjelentek Róma hajói.

A mintegy 200 hadihajóból álló római flotta Gnaeus Fulvius Centumalus consul irányításával Kerkürához hajózott, ám mire odaért, addigra már az illírek kezére került az épeiroszi partoknál fekvő sziget, hasonnevű fővárosával együtt. A rómaiak azonban nem érkeztek hiába. A Kerkürában hagyott illír haderő főparancsnoka egy kis part menti sziget, Pharosz fejedelme, Teuta királynő alárendelt szövetségese, Démétriosz volt. Démétriosz nem állt nagy kegyben a királynőnél, ezért kapva kapott az alkalmon, hogy erősebb szövetségessel csatlakozhasson. Tárgyalni is kezdett a római consullal, s a tárgyalások eredményeképp Kerküra megadta magát a rómaiaknak.

A kezdeti sikert továbbiak követték. A hozzájuk csatlakozott pharoszi Démétriosz tanácsait figyelembe véve a rómaiak Apollónia felé hajóztak. Flottájuk itt találkozott a másik consul, Lucius Postumius Albinus 20 000 gyalogosból és 2000 lovasból álló szárazföldi seregével, amely a „csizma” sarkáról, Brundisiumból hajózott át ide. Apollónia örömmel fogadta a rómaiakat, akik innen Epidamnoszhoz eveztek. Az illírek által ostromlott várost felmentették, s időközben a Postumius consul vezette szárazföldi csapatok is megkezdték tisztogató hadműveleteiket a tengerparti sávon. Rövidesen római kézre került az Otrantói-szoros egész keleti partvidéke. Ez a 75 kilométer széles és 978 méter mély tengerszoros biztosította a kijáratot az Adriáról az Ion-tenger irányába. Kelet-Itália részben római és a Nyugat-Balkán görög kereskedői végre fellélegezhettek.

A rómaiak az Otrantói-szoros keleti parti sávjának pacifikálása után az Adria keleti partja mentén nyomultak északra. A szárazföldi had a Drin folyóig – a mai Albánia legnagyobb folyójáig – nyomult előre, amíg a hajóhad ennél is északabbra vergődött. Új szövetségeseik, Démétriosz birtokát, a Pharosz mellett fekvő Issza szigetét akarták felmenteni Teuta ostroma alól. A római akció teljes sikerrel járt. Teuta elmenekült, majd nemsokára, 228 tavaszán békét kért Rómától.

A rómaiak a királynőt arra kényszerítették, hogy mondjon le összes területi követeléséről, hadisarcot róttak ki rá, hadihajóit pedig kitiltották az Otrantói-szoros térségéből. A háború utáni római intézkedésekből kitűnik, hogy Rómának ekkor nem volt stratégiai célja az illír királyság megsemmisítése, sem pedig a római seregek által az illírektől elhódított nyugat-balkáni terület bekebelezése. A cél csupán Illíria meggyengítése és az adriai hajózás biztonságának helyreállítása volt. Róma most először

nyúlt ahhoz az eszközhöz, hogy külpolitikai céljait egy általa megerősített szövetséges révén érvényesítse. Ennek jegyében a pharoszi Démétriosz uralma alá rendelték a környező illír területeket, s cserében az ő feladatává tették Teuta megfigyelését, annak ellenőrzését, hogyan tartják be az illírek a rájuk kényszerített békefeltételeket. A 2. században Róma gyakran alkalmazza ezt a számára viszonylag kényelmes megoldást, amint majd látni fogjuk.

A consulok által az illírek ostroma vagy éppen megszállása alól felszabadított görög városok: Kerküra, Apollónia, Epidamnosz, valamint Issza szigete és még néhány helység Róma függő helyzetben lévő szövetségesei lettek. Ez azt jelenti, hogy nem kapták meg a viszonylagos önállóságot biztosító *socius populi Romani*, „a római nép szövetségese” címet, ugyanakkor adót sem fizettek, és megtarthatták önkormányzatukat. Róma azonban fenntartotta magának a jogot, hogy háború esetén tengeri és szárazföldi csapatokat követeljen tőlük. Emlékezhetünk még arra, hogy Szicília néhány görög városa is hasonló bánásmódban részesült.

Érdekes diplomáciai manőver volt Róma részéről az, hogy a Teutával kötött béke után *legatus*okat, vagyis követeket küldött az akháj és az aitol szövetséghez. A követek részletesen kifejtették, milyen előzmények után került sor Róma fegyveres harcára az illírek ellen, ismertették a háború során elért hadisikereket, végül felolvasták a Teutával kötött békeszerződés szövegét. Ez a követjárás azért érdekes, mert Makedóniával nem került sor hasonló kapcsolatfelvételre, holott Epidamnosz, Apollónia és Kerküra valamikor makedón birtok volt, a makedón királyok pedig formálisan sohasem mondtak le róluk. Róma magatartását két tényező befolyásolhatta. Egyrészt meg akarta nyugtatni a görögöket azzal, hogy megindokolta a Balkánt érintő fegyveres akcióját, és kifejezésre akarta juttatni azt is, hogy nem gondol balkáni területfoglalásra. Másrészt viszont azt is érzékeltetni kívánta, hogy az aitol és az akháj szövetséget tekinti a görögök hivatott képviselőinek, vagyis nem ismeri el Makedónia jogát arra, hogy a balkáni ügyekbe – saját területén kívül – beavatkozzék. Ha figyelembe vesszük, hogy később, a 200-tól 197-ig tartó második makedón háborúban mindkét hellén szövetség Róma oldalán szállt harcba Makedónia ellen, akkor talán joggal fedezhetjük fel a római diplomáciában a politikai éleslátást.

Ugyancsak az illír háború utórezgéseire tartozik, hogy még 228-ban a senatus követeket küldött a két legtekintélyesebb görög városba, Athénba és Korinthoszba – hasonló céllal, mint korábban az aitolokhoz és az akhájokhoz –, és mindkét városban igen szívélyesen fogadták a hiva-

talos minőségben ott első ízben megjelent római diplomatákat. Korinthosz odáig ment el jóindulata kimutatásában, hogy engedélyezte a rómaiak részvételét az iszthmoszi játékokon.

Az Iszthmosz mintegy 40 kilométer hosszú földnyelv, amely Közép-Görögországot a Peloponnészoszi-félszigettel köti össze Korinthosz közelében. Itt zöldellt Poszeidón tengeristen szent fenyőligete, amelyben a 6. század elejétől kezdve kétévenként sport- és művészeti versenyeket rendeztek a Hellasz minden részéből odagyűlt szabad hellén polgárok számára. Az a tény, hogy a rómaiaknak engedélyezték a játékokon való részvételt, azért fontos, mert jelzi: őket is helléneknek tekintették, nem pedig barbároknak. Ez a körülmény semmiképp sem lehetett közömbös Róma, vagyis egy olyan nagyhatalom számára, amely Szicília egy része és Dél-Itália meghódítása után számos ponton érintkezett a görögséggel, a meghódított területek egy részén hellénisztikus mintára szervezett tartományokat hozott létre, végül pedig több vonatkozásban, így a Karthágó, az illírek, később a makedónok és a Szeleukidák elleni háborúkban a görögökkel sokáig azonos politikai célokat követett.

Annak, hogy Korinthosz ilyen látványosan helléneknek ismerte el a rómaiakat, már megvoltak a római előzményei. A korai római költészet olyan kiválóságai, mint Ennius és Naevius bő teret szenteltek annak a hagyománynak, amely szerint a rómaiak a Trójából elmenekült Aeneasnak, Anchises és Venus (Aphrodité) gyermekének leszármazottai. Ezt a hagyományt, amely Róma szicíliai térnyerése után vált különösen népszerűvé, igyekeztek összhangba hozni a Romulusról és Remusról szóló itáliai mondával. A végeredmény az lett, hogy Rea Silviát, a Rómát alapító ikerpár anyját a Trójából elmenekült Aeneas leányával azonosították. Így azután a régi római évkönyvek is Aeneas fiainak vagy unokáinak nevezték Róma alapítóit. Kezdetben ugyan nehézséget okozott az, hogy a város alapítását Aeneas koránál későbbre kellett datálniuk, ezért az első Romulus és Remus mellett egy hasonló nevű ikerpárt iktattak be a történelembe, így Róma kétszeri megalapításáról regéltek. A két alapítás közötti időszakra esett a folyóra kitett és nőtény farkas által felnevelt gyermekek, valamint családjuk, az albai királyi dinasztia története. Később azonban már nem tettek különbséget az azonos nevű két ikerpár között. A Trójából származó Aeneas-fi Romulus és Remus alakja egybemosódott Róma első királyának és szerencsétlen sorsú fivérének a római mitológia révén közismertté vált alakjával. Ezt a hellén genealógiát illeszti be néhány száz év múlva az augustusi világhódító program kereteibe Vergili-

us, aki halhatatlan eposzában, az *Aeneis*-ben gazdag fantáziával remekel mitikus képet a keletről Itália felé tartó ősök kalandos útjáról.

A 3-2. század fordulóján, Róma keleti politikájának kibontakozása idején konkrét politikai jelentőséget nyert a rómaiak hellén-trójai származásának propagálása. Titus Quinctius Flamininus, a II. makedón háborút Róma javára eldöntő hadvezér 194-ben egy Delphoiban felállított táblán a rómaiakat Aeneas sarjainak nevezte; 190-ben Manius Acilius Glabrio keleti hadjárata során, Iliumban (Trója) áldozatot mutatott be a város védőistennőjének, Minervának (Athénének), és a város lakóival együtt örvendezett a közös leszármazás tényén; a 188-as apameiai béke után, amely a III. Antiokhosz elleni háborút zárta le, Trója területi juttatásokban részesült, nem valami frissen szerzett érdem, hanem a rómaiakkal való közös eredetre emlékezés miatt. Ezek a jelképes aktusok az akkor éppen Makedónia és a Szeleukidák ellen harcoló Róma és a hozzá csatlakozott hellénisztikus államok szoros kapcsolatát voltak hivatva erősíteni.

Róma tehát az illírek elleni háború eredményeképp érvényt szerzett állampolgárai kereskedelmi érdekeinek, egyúttal megszilárdította addig csupán alkalmi kapcsolatait a görögséggel. És amennyire szorongást kelthetett a rómaiakban az a tudat, hogy alárendelt nyugat-balkáni szövetségeseik révén érdekszférája egy félelmetes hellénisztikus nagyhatalom, Makedónia közelébe került, annyira megnyugtathatta őket az az érzés, hogy Makedónia görög ellenségeire viszont számíthatnak a jövőben. Az eljövendő események mindezt alátámasztják majd, hiszen amikor a második pun háború idején, 215 és 205 között Makedónia is harcba keveredik Rómával, akkor Róma az aitólok és más hellénisztikus szövetségesek segítségét veszi igénybe, így kerülve el a kétfrontos háború veszélyeit.

Az illír háborúban aratott győzelem is fényesen bizonyította, hogy Róma egyaránt úr a szárazföldön és a tengeren. Hogy pedig uralkodóvá válhatott, abban az első pun háború játszotta a döntő szerepet. Talán nem is tekinthető véletlennek, hogy a Karthágó elleni első nagy diadalt és a Korzika, Szardínia, valamint Szicília nagy részének elfoglalását követő évek egyikében, a birodalmi felvirágzás első nagy korszakában, 238-ban avatták fel Rómában a virágzást megszemélyesítő termékenység istennő, Flora templomát.

Florát a rómaiak a honi istenségek (*di indigetes*) közé számították, jól lehet a többi itáliai termékenység istennővel, a földet megszemélyesítő istenasszonnyal, Tellusszal és a gabonaanya Ceresszel együtt a görög

Déméterre emlékeztetett. A görög mitológiában a Hórák, Zeusz szép lányai őrködtek a természet rendjén, viselték gondját az ifjúság kivirágzásának, dédelgették az emberek szerencsáját. Ezért fedezhettek fel a hívők a görög és római vallás ekkor kezdődő szintézise nyomán bájos rokon vonásokat a virágokat sarjasztó istennő, Flora, és a tavasz lüktető örömét gerjesztő, a Hórákhoz hasonló természetű Khlorisz között.

Ovidius *Fasti* (Római naptár) című költői művében ennek okán szólal meg az istennő:

*„Flora vagyok, Chloris voltam. Nem tudta latin száj
mindenben helyesen mondani a nevemet.
Chloris voltam, nymphea a boldogság mezején, hol
Boldogan élt egykor régen az emberi nem.”*

(Gaál László fordítása.)

Flora templomának felépítése után minden évben megrendezték a *Floralia*-ünnepet. Ezt *ludi Florales*, „florai játékok” névvel is illették, és április 28-tól május 3-ig tartották. Először a szentély megszületését ünnepelték, majd napokon át vidám, bohókás előadásokkal szórakoztatták a közönséget. A nép között adományokat osztogattak, majd az utolsó napon következett a csattanó. A cirkuszi játékok véres küzdelmeinek paródiája gyanánt egy komikus kecske-nyúl párviadallal zárták a kedélyes ünnepségsorozatot.

A *Floralia* népszerűségében ugyancsak nagy szerepe volt annak a szokásnak, hogy a közönség kívánságára a bohózatokban szereplő *mimák*, ledér táncosnők az előadás során pucérra vetkőztek. Ezzel kapcsolatos a következő történet. Valamikor az 1. század közepe táján történt, hogy a szigorú erkölcseiről nevezetes római államférfi, az ifjabb Cato nézőként részt vett az egyik *Floralia*-ünnepen. A köznép szerfölött tisztelte ezt az igazi és ekkor már valóban ritkaságszámba menő római jellemet, s éppen rá való tekintettel nem követelte a *mimák* levetkőzését. Amikor Cato mellette ülő jó barátjától megtudta, hogy jelenlétével akaratlanul is elrontja mások mulatságát, felállt, és elhagyta a színházat. A nép megértette, hogy Cato legalább annyira tiszteletben tartja az ő szokásait, mint ők Catót, és az elvonuló politikust tapsviharral üdvözölte. A *mimák* ezután már nyugodtan feltárhatták kendőzetlen bájait.

A *Floralia* szemérmetlen szabadossága, a termékenységget jelképező ajándékosztás, a véres, gyakran halállal végződő cirkuszi játékok kigú-

nyolása egyaránt erős életigenlést hangsúlyozott. Ez az életigenlés jellemezte egyébként Róma legszélesebb társadalmi rétegét, a Flora istennő adományaiból leginkább részesülő parasztságot is. Ennek különböző rétegei a római hódítások arányában egyre nagyobb földterülethez jutottak. Mivel pedig a győztes római seregek zömét is ők alkották, gazdasági súlyuk mellett társadalmi presztízszük is megnőtt.

Az államot irányító római arisztokrácia, amely a lovagrend érdekeit ugyancsak szíven viselte, a parasztság legtehetősebb rétegének politikai törekvéseit sem ellenezte. Ennek jegyében került sor 241-ben (vagy valamivel később) a *comitia centuriata* reformjára. Ezen a népgyűlésen, amelyen háború és béke kérdéséről, valamint a tisztviselők megválasztásáról döntöttek, a régi gyakorlat szerint a római polgárok vagyoni osztályokba sorolva vettek részt. Minden egyes vagyoni osztály képviselőjében a törvény által megállapított számú, eredetileg százfős csoport, úgynevezett *centuria* volt jelen. Az addigi gyakorlat szerint a legvagyonosabb polgárokat tömörítő első osztály régebbi nézet szerint 98 centuriával képviselhetette magát a népgyűlésen, amíg az összes többi vagyoni osztály csak 95-tel, míg egy újabb rekonstrukció szerint ez az arány 100 – 93 volt. Ami a lényeg, hogy már a leggazdagabbakból álló első osztály centuriáinak azonos szavazata elegendő volt a vitás kérdések eldöntéséhez. Erre a szisztémára, amely az 5. század társadalmi harcai közepette az arisztokrácia hatalmát biztosította, most, amikor az arisztokrácia elismert felsőbbsege alatt a római társadalom szabadjai között enyhültek a szociális feszültségek, és a hódításokban is érvényre jutó érdekazonosság dominált, már nem volt többé szükség. Ezért úgy határoztak, hogy a polgárok ezentúl lakóhelyi körzetek, *tribusok* szerint minden vagyoni osztályból két-két centuriát állítsanak ki, s így vegyenek részt a népgyűlésen. Ezzel a reformmal a leggazdagabbak mellett a második és harmadik vagyoni osztályba sorolt tehetősebb parasztok is nagyobb beleszólást nyertek az államügyek intézésébe.

Ugyancsak a földművelők érdekeit szolgálta az a 232-ben hozott döntés, amelynek értelmében a 285-ben a gall senonoktól elhódított földterületet római polgárok közötti felparcellázásra jelölték ki. A római történetírás, amely a Gracchus fivérek száz évvel későbbi földosztó mozgalma iránti ellenszenvtől áthatva minden hasonló tettet rosszalt, a felparcellázásról szóló törvény előterjesztőjét, Caius Flaminius néptribunust a köznép „demoralizálásával” és a hazára háruló újabb veszély felidézésével vádolta. A történetírókat befolyásoló szemléletet jellemezte a *consensus omnium bonorum* (a derék emberek közmegegyezése) Cicero által az I.

század polgárháborús viszonyai között meghirdetett, vágyott eszméje. Viszont a „derék emberek” közé a neves szónok és politikus egyáltalán nem számította be a néptribunusokat. Éppen ellenkezőleg: azt állította, hogy a „néptribunusi hivatal lázadásból és lázadás céljára jött létre”.

Ami a köznép „demoralizálásának” vádját illeti, arra az adta az alapot, hogy Flaminiusnak felrötták: a nép számára elvtelen engedményt tett. Eddig ugyanis az Itáliában meghódított területeket a rómaiak szövetségeseikkel megosztva aknázták ki, most viszont a néptribunus javaslatára a népgyűlés kizárólag római polgárok számára sajátította ki a szóban forgó földeket. A Flaminiusszal szemben felhozott másik vádat az indokolja, hogy az Észak-Itáliában, az Alpokon innen élő gallok túlnyomó többsége e határozat meghozatala után háborút indított Róma ellen.

Földosztó törvényjavaslata és később, a hannibali háborúban a Trasimenus-tónál elszenvedett súlyos veresége miatt a történetíró Polübiosz és Livius által túlságosan is sötét színekkel lefestett római politikus, Caius Flaminius törvényjavaslatát akkor tudjuk reálisan értékelni, ha egy pillantást vetünk a 3. század elején pacifikált gallok és a rómaiak viszonyára.

A jelek szerint a gallok egy része nem törődött bele a rómaiaktól elszenvedett vereségbe, és a *status quo* megváltoztatására törekedett. 236-ban például néhány *bojus* törzsfőnök Alpokon túli gall rokonai segítségével megtámadta Ariminumot. Ez a Julius Caesar későbbi átkeléséről nevezetes Rubicon folyótól délre fekvő latin település (mai Rimini) az itáliai szövetség legészakibb előretolt bástyája volt gall területen. A római hadak gyors felvonulása és a bojusok között kiobbant civódások miatt a támadás kudarcba fulladt. Az északról feléledő gall veszélyt azonban nem volt szabad lebecsülni. Nem lehetett félvállról venni a gall fenyegetést azért sem, mert Itálián kívül is újabb viharfelhők gyülekeztek.

Az illír kalózkodókról már szóltunk. A nagyobb vihar azonban nyugaton készülődött. A Karthágó szolgálatában álló zsoldosok leverése után Hamilkar Barkasz partra szállt az Ibériai-félszigeten, és részben katonai, részben diplomáciai eszközökkel a 230-as évek végére meghódította a barbárok lakta félsziget nagy részét. Karthágó sikerei elsősorban Róma legnyugatibb szövetségését, Massziliát (a mai Marseille-t) nyugtalanították, amely a félsziget belseje felé irányuló kereskedelmét féltette a pun konkurenciától. De volt oka a nyugtalanságra Rómának is, hiszen az ókori Hispania gazdasági kiaknázása a punok malmára hajtotta a vizet – Róma ellenében.

Ilyen körülmények között került sor Flaminius földosztó javaslatának elfogadására. Szerfölött valószínű, hogy a hispaniai helyzetre való tekintettel is Flaminius és hívei a gall probléma, s egyúttal az Észak-Itáliára nehezedő stratégiai fenyegetés végleges megoldását szorgalmazták. Ezt a megoldást pedig úgy képzelték el, hogy római polgárokat telepítenek a 285-ben a galloktól elragadott földterületre, s ily módon, a katonai szolgálatra kötelezett római polgárok településeire támaszkodva akadályozzák meg a gallok további betöréseit. Ha tehát a néptribunus törvényjavaslata mögött nem csupán a római polgárok földéhségének kielégítését látjuk, hanem a magasabb stratégiai szempontot is, akkor – szemben az ókori történetírás elmarasztaló véleményével – mi Róma számára hasznos reálpolitikai lépésnek tekinthetjük Flaminius akcióját.

Más kérdés, hogy a Rómával szemben ellenséges érzületű gallok Flaminius törvényerőre emelt javaslatában az újabb római terjeszkedés jelét látták, ezért háborúra határozták el magukat. Az ismét kiújuló harc – mintegy két évvel az illírekkel vívott és 228-ban lezárt első illír háború után – Rómát felkészülten találta. Ez a készültség nem csak a mozgósított haderőt jelentette, hanem azt is, hogy az állam diplomáciai úton olyan intézkedéseket tett, amelyek révén Róma teljes figyelmét a gall veszély elhárítására fordíthatta. Ezek a diplomáciai intézkedések arra irányultak, hogy tisztázzák Karthágó és Róma viszonyát. Egy évvel Flaminius törvényjavaslatának elfogadása után, 231-ben római követek érkeztek Hamilkarhoz, hogy a punok szándékai felől érdeklődjenek. A követeket Hamilkar azzal nyugtatta meg: hispaniai zsákmányszerző hadjáratai csupán azt a célt szolgálják, hogy a Róma által az első pun háború után rájuk kirótt és évenkénti részletekben kifizetendő hadisarc anyagi fedezetét előteremtsék. Úgy tűnik, hogy ez a magyarázat nem nyugtatta meg Rómát, Hispaniában tartózkodó követei tehát a senatus felhatalmazása alapján kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötöttek a Hispania keleti partszegélyén, az Ebrótól délre fekvő ibér kereskedővárossal, Saguntummal. Mivel e város közvetlen környéke már a karthágói érdekszférába tartozott, a római lépés arra irányult, hogy fékezze a hispaniai pun terjeszkedést.

Lényegében ugyanez a törekvés érvényesült akkor is, mikor a 229-ben elhunyt Hamilkar vejével, a hispaniai pun seregek feletti parancsnokságot öröklő Haszdruballal 226-ban (vagy 225-ben) megkötötték az úgynevezett Ebro-szerződést. A rómaiak és a punok az Ebro vonalát jelölték meg a két hatalom érdekszféráját elválasztó határnak. Ez azt jelentette, hogy Saguntum kivételével az Ebrótól délre eső területek Karthágó elle-

nőrzése alá tartoznak, a punok viszont nem hódíthatnak az Ebrón túli, északi földeken. A szerződés megkötése után Róma minden figyelmével a gall probléma felé fordulhatott.

A Pó völgyének nyughatatlan szőke keltái közül a következő törzsek voltak a legfontosabbak: a *taurinusok* a mai Torino környékén, az *insuberek* Lombardia és Piemont területén, a *cenomanusok* a Pó és a Garda-tó között, a bojusok a mai Bologna és Piacenza, az ókori Placentia közti részen, a *lingonok* az *ager Gallicustól*, azaz a rómaiak által pacifikált észak-itáliai területektől északra. Közülük csak a cenomanusok, valamint a gallok közé ékelődő, de nem gall eredetű *venetek* tagadták meg a rómaiak elleni harcot. A bojusok, az insuberek, a taurinusok és a lingonok viszont szövetségre léptek Róma ellen. Erejüket növelték a hívásukra hozzájuk csatlakozó Alpokon túli gallok, így azután vagy 50 000 gyalogost és 20 000 lovast magába foglaló hadsereget tudtak kiállítani a harcmezőre.

Róma, amely még emlékezett a régi, súlyos vészt hordozó gall támadásokra, és Brennusra is, aki meghódította városukat, számba vette erőit. Polübiosz adatai szerint Róma 209 200 gyalogost és 15 300 lovast mozgósított; ezen felül a bármikor behívható harcosok száma: 500 000 gyalogos és 58 000 lovas volt. E roppant nagy mozgósított, illetve mozgósítható haderőből 325 300-an voltak római polgárok, a latin és itáliai szövetségesek pedig összesen 457 200-an. Mindez azt jelenti, hogy Róma rendelkezésére 782 500 harcos állt. Ilyen hatalmas haderővel egyetlen ókori állam sem rendelkezett addig. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalos census listák szerint a római polgárok, vagyis polgárjoggal rendelkező felnőtt férfiak száma mindössze 273 000 volt, következésképp a nem mozgósított hadkötelesek esetében a történetíró túlbecsülte a római polgárok arányát.

225-ben robbant ki a küzdelem. A rómaiak az egyik consult, Lucius Aemilius Papust Ariminumba küldték, hogy elhárítsa az ott várható gall támadást. Ugyanakkor egy praetort az Etruria belsejébe vezető utak védelmére rendelték. A másik consul, Caius Atilius Regulus a hadműveletek megkezdésének időpontjában Szardínia szigetén állomásozott seregével. A gallok – a rómaiak várakozásával ellentétben – nem Ariminumra támadtak, holott 236-ban épp ez a város volt fő célpontjuk. Most teljes erejükkel Etruriára törtek, és mindenfelé rabolva eljutottak Clusium (mai Chiusi) városáig. Itt harcra kényszerítették a római praetor seregét, mielőtt az egyesülhetett volna Aemilius Papus hadával. A gallok elsöpörték a legiókat, és 6000 embert öltek meg. Teljes győzelmüket azonban megakadályozta Aemilius Papus consul érkezése. A gallok nem kockáztatták

meg az összecsapást, mivel ezt a római sereget már túlságosan erősnek találták. Azt gondolták, jobb, ha egyelőre visszavonulnak, biztonságba helyezik a zsákmányt, és új katonákkal frissítik fel seregüket. Így azután nyugati irányba vonultak el, azt forralva, hogy a tengerparton észak felé haladva térnek vissza hazájukba. Csakhogy elszámították magukat. Aemilius Papus szorosan a nyomukban haladt, amikor egyszerre észak felől felbukkantak a másik consul Szardíniáról visszahívott csapatai. A Telamon-hegyfok közelében a két consuli sereg bekerítette a gall rablókat. Az ütközetben a bojusok és a taurinusok Atilius Regulus, az Alpokon túli gallok és az insuberek pedig Aemilius Papus hadával mérték össze erejüket. A véres összecsapásban a rómaiak elsőprő győzelmet arattak, bár Atilius Regulus maga elesett, és a rómaiaknak is súlyos veszteségeik voltak. A gall sereg viszont majdnem teljesen megsemmisült. Negyvenezen maradtak vérbe fagyva a csatatéren, köztük egyik királyuk, Concolitanus. Tízezen fogságba estek.

A diadal után Róma elhatározta, hogy végleg leszámol az Alpokon innen élő gallokkal. 224-ben Quintus Fulvius Flaccus és Titus Manlius Torquatus consulok nagy sereggel törtek be a bojusok földjére, és az esős időjárás, valamint a hadjárat idején dúló pestisjárvány ellenére arra kényszerítették a bojusokat, hogy egyenlőtlen békeszerződést kössenek Rómával, vagyis alá vessék magukat a római uralomnak. Az erőszak szülte béke egyébként nem sokáig tartott, hiszen Hannibal itáliai hadjárata idején a bojusok az elsőek között csatlakoztak Róma nagy ellenfeléhez.

223-ban consullá választották Caius Flaminiust, és mindjárt testre szabott feladatot is adtak neki. Az insubereket kellett megtámadnia, és a római feltételek alapján békére kényszerítenie. Flaminius Placentia közelében ütközött meg a gallokkal. Ez a település a Póba ömlő Trebia alsó folyásánál feküdt. Eredetileg etruszok, utóbb gallok lakták. Néhány év múlva, pontosan 218. május 31-én itt latin jogú coloniát hoznak majd létre, és a Trebia vizénél Hannibaltól elszenvedett vereséget követően a római csapatok ide fognak visszavonulni. A 223-as esztendő azonban nem a vereségről szólt. Bár az insuberek 50 000 harcost vonultattak fel, tehát létszámfölényben voltak, Flaminius mégis megkockáztatta a csatát. Eljárása nem csupán azért volt vakmerő, mert túlerővel ütközött meg, hanem azért is, mert a harcmező közelében ömlő folyó hídjait felégette, így serege számára csak a győzelem vagy a pusztulás lehetőségét hagyta meg, a menekülését nem. A már ismert okból Flaminiust ellenségesen ábrázoló Polübiosz azt a tényt, hogy a római hadvezér a folyóval a háta mögött állította fel harcosait, hibás számításaként értékeli. Holott ez in-

kább a bátor kockázatvállalás jele volt. Amint azt is bátran megkockáztatta Flaminius, hogy a cenomanusok vele szövetséges gall seregét a folyó mögé küldje, s így csak saját csekély, de teljesen megbízható seregével kezdje meg a csatát.

A Polübiosz leírásából ismert ütközetben a rómaiak elől harcoló manipulusai hajítódárda helyett hosszú lándzsákkal vonultak harcba. Ez állítólag a katonai tribunusok ötlete volt. A tisztek ugyanis elmagyarázták a katonáknak, hogy a csak vágásra alkalmas gall kardok egyetlen csapás után annyira meggörbülnek, hogy csak akkor használhatók ismét, ha a földre fektetve kiegyenesítik őket. Csata közben persze nincs idő az ilyesmire. Ezért az a legjobb, ha a rómaiak előreszegezik lándzsáikat. A gallok lesújtanak a lándzsákra, a kardok meggörbülnek, a közelharcban azután a hegyes végű római kardokkal könnyen le lehet döfni az ellenséget. Az ütközetben – Polübiosz szerint – ezzel a módszerrel győztek a rómaiak.

Azt, hogy a római sereg elől harcoló hastatusait a szokásos hajítódárda helyett lándzsával fegyverezték fel, ami egyébként a leghátul küzdő triariusok fegyvere volt, elhihetjük Polübiosznak. A jól páncélozott gall lovassággal szemben ez minden bizonnyal hatásos is volt. Az viszont alig hihető, hogy az ötlet a csapattisztektől, nem pedig a hadvezértől származott. Elégge valószínű, hogy Polübiosz csupán következetesen járt el, amikor a sikerült újítást elvitatta attól a Flaminiustól, akiről annyira rossz véleményt alkotott. Annak indoklása pedig, hogy miért kellett lándzsát használni a gall kardok ellen, vagyis az az állítás, hogy a gall kardok egyetlen csapás után tönkrementek volna, egyenesen gyerekes. Az igaz, hogy a gall kardokkal csak vágni lehetett, szúrni nem, a régészeti leletek tanúsága szerint azonban kiváló minőségű fegyverek voltak, és egyáltalán nem görbültek meg egyetlen csapástól.

Ami még a római-gall háború eseményeit illeti: a placentiai csata után még egy érdekes és Flaminiust a rómaiak szemében ugyancsak rossz színben feltűnő anekdota kelt szárnyra. Eszerint azok az *augurok*, vagyis madárjósok, akik a consulválasztáskor a madarak röptét figyelték, utólag kijelentették, hogy a consulokat baljós előjelek között választották meg. Ugyanekkor Itália más vidékeiről is rossz ómenekről érkeztek hírek. Rebesgették, hogy véres lett a Picenum területét átszelő folyam vize, Ariminumnál pedig három holdat láttak az égen. Az augurok jelentése és a rossz előjelek hallatán a senatus állítólag levelet írt a már a gallok földjén csatára készülődő Flaminiusnak, amelyben visszatérésre és hivatala letételére szólította fel. Flaminius azonban el sem olvasta a levelet, amíg

megsemmisítő csapást nem mért a gall seregre. Ha egyáltalán van valami alapja a történetnek, az az lehet, hogy Flaminius politikai ellenfelei szándékosan terjesztettek rossz előjelekről szóló híreket, amelyek a vallási ügyekben igen aggályos római közvéleményt a már megválasztott consul ellen hangolhatták. Valószínűbb azonban, hogy az egész epizódot később agyalták ki avégett, hogy még jobban meggyalázzák Flaminius emlékét.

222-ben az új consulok, Marcus Claudius Marcellus és Gnaeus Cornelius Scipio folytatták az insuberek elleni háborút. Ezekhez időközben a Rhône völgyéből 30 000 kelta harcos csatlakozott. A rómaiak a Placentiától északra fekvő Acerrae ostromához fogtak, az insuberek viszont a Pótól délre eső Clastidiumot támadták meg. Marcellus ekkor hadával Clastidiumhoz sietett, s miközben Scipio bevette Acerraet, ő Clastidiumnál ütközött meg az ellenséggel. A személyes bátorságáról nevezetes Marcellus a gallok vezérét párviadalban megölte, fegyvereit pedig Juppiter Feretriusnak ajánlotta fel. A hagyomány szerint Marcellus volt a harmadik római, akinek ilyen dicső zsákmányt sikerült szereznie.

Clastidiumi győzelme után Marcellus északra vonult, seregét egyesítette Scipio hadával, majd együtt megtámadták az insuberek fővárosát, Mediolanumot (a mai Milánót). A római sikerek hatására az insuberek – éppúgy, mint nem sokkal előbb a bojusok – letették a fegyvert.

A győztes háború után megkezdődött a Pótól északra fekvő gall területek romanizálása. A már említett Placentián kívül létrehozták Cremona latin jogú és Mutina római coloniát. Flaminius a háborús zsákmányból megkezdte a Rómát Ariminummal összekötő Via Flaminia építtetését. A római hatalom most már egészen az Alpokig megszilárdult. Új, természetes határvonal alakult ki, amely észak felől védelmet nyújthatott az Alpokon túli gallok támadásaival szemben.

Róma akár fel is lélegezhetett volna ősi ellenségei leigázása után. A történelem azonban másképp akarta. Újabb, még hatalmasabb ellenség emelte a kardját Róma ellen. Vezérét Hannibálnak hívták.

Janus templomának kapuit ismét háború tárta szélesre.

GIGÁSZOK VIADALA

A gall veszély elvonult, de a római nép nem pihenhetett meg babérjaiban. Már 220-ban aggasztó hírek érkeztek Rómába nyugatról és keletről egyaránt. Hispaniában 221-ben egy bennszülött meggyilkolta Haszdrubalt, és az ottani pun hadak fővezére, Hamilkar Barkasz fia, Hannibal lett. Az alig 26 éves, de tehetséges hadvezér tevékenysége nyomán új lendületet vettek a punok hódításai. Fenyegetett helyzetbe került az Ebro folyótól délre fekvő, tehát karthágói érdekszférának tekintett terület egyetlen Rómával szövetséges, a pun uralomtól eddig mentesült városa, Saguntum is. 220-ban római követek érkeztek Hannibalhoz, és figyelmeztették őt, tartsa tiszteletben Saguntum szabad státusát.

Miközben Róma aggodalmasan figyelte a hispaniai fejleményeket, abban a reményben, hogy a *status quo* fenntartása érdekében diplomáciai erőfeszítései is meghozzák a sikert, s így nem kell ismét fegyverhez nyúlnia, a Balkánon újabb nehézségek merültek fel. Említettük, hogy a 228-ban Róma győzelmével véget ért első illír háború után a pharoszi Démétriosz – Teuta elárulása fejében – területeket kapott a hálás rómaiaktól. Nos, Teuta halála után Démétriosz feleségül vette az egykori illír király, Agrón özvegyét, Triteutát, s mint az Agrón és Triteuta együttéléséből született gyermekkirály, Pinnész gyámja, kiterjesztette fennhatóságát Illíra jelentős részére. Így ő és az illír dinasztia egy másik tagja, Agrón fivére, Szkerdilaidasz osztozkodott Illíriának azokon a területein, amelyek a 228. évi rendezés nyomán nem kerültek Róma védnöksége alá. Természetes azonban, hogy Démétriosz terjeszkedési politikája és az a körülmény, hogy Róma tájékoztatása nélkül cselekedett, nem sok jót ígért az illír tengerpart görög városainak és a mögöttes területein élő népeknek, amelyek a rómaiak alárendelt szövetségesei voltak. Róma gyanakvása akkor kezdett erősödni, amikor 223-ban Démétriosz szövetségre lépett Antigonosz Dószón makedón királlyal, akit segélycsapatokkal támogatott is a 221-ben, Szellasziánál III. Kleomenész spártai király ellen vívott ütközetében. Cserében a makedón uralkodó támogatta Démétriosz hatalmi törekvéseit, és ezt a támogatást Démétriosz megkapta a 221-ben trónra lépett új makedón királytól, V. Philipposztól is.

V. Philipposz a makedón hegemonia balkáni kiterjesztésén fáradozott, és evégett ideiglenesen megnyerte magának a spártai király leverése mi-

att Makedónia iránt hálás akháj szövetséget. Kihasználva az akháj és az aitól koalíció közti ősi ellentétet, Philipposz az akhájokkal szövetségben hadat indított az aitólok ellen. A 220-ban kirobbanó, úgynevezett *szövetséges háború* csak 217-ben fog véget érni, amikor a balkáni hatalmak figyelmét Róma és Hannibal párviadala vonja magára. A szövetséges háború kezdetén Démétriosz – kihasználva az alkalmat, hogy újra a zavarosban halászhat – rátámadt olyan illír területekre, amelyek hivatalosan Róma védelmét élvezték, és ezzel az akcióval, valamint kalózhajóival ismét a 229-es római támadást kiváltó állapotokat keltette életre az Adrián. Róma nem tűrhette ezt a provokációt. Határozottan fel kellett lépnie a renitens pharoszi ellen, hiszen még elgondolni is rossz volt, hogy az Adria ellenséges tengerre váljon, kikötői pedig menedéket nyújtsanak az esetleges újabb háborúban Itáliát fenyegető karthágói hajóknak. 219 tavaszán Lucius Aemilius Paullus és Marcus Livius Salinator consulok seregei partra szálltak Illíriában. Indulásukkor érkezett a riasztó hír: Hannibal ostrom alá vette Saguntumot.

Pharoszi Démétriosz is értesült a hispaniai eseményekről, és úgy hitte, hogy azok az ő malmára hajtják a vizet. Fő erőit a szárazföldön fekvő Dimalé, illetve a Pharosz szigetén lévő azonos nevű város, Pharosz falai mögött csoportosította. Ő maga is Pharoszba húzódott. Az volt az elképzelése, hogy hosszas ostromra készíti a rómaiakat, amelyet azok idővel kénytelenek lesznek félbeszakítani a saguntumi konfliktus miatt. Ám ha úgy vélte, hogy az újabb pun háború fenyegető veszélye csökkenti majd a rómaiak harci kedvét, akkor alaposan tévedett. Az a kilátás, hogy a legiókra másutt is komoly feladat várhat, csak megsokszorozta a rómaiak elszántságát. A két consul gyors hadműveletekkel rövid időn belül bevette Démétriosz mindkét támaszpontját.

Szerfölött frappáns volt Aemilius Paullus cselfogása, amely egyetlen nap alatt a rómaiak kezére juttatta Pharoszt. A consul maga is tudta, hogy hosszú ostromra nem pazarolhatja a drága időt, amikor hazája gyors sikert vár tőle. Sikerre viszont csak akkor számíthatott, ha valamilyen módon ki tudja csalogatni Démétriosz katonáit a városfalak mögül. Serege nagyobb részét ezért a legnagyobb titokban, az éj leple alatt partra tette a szigeten; a katonák elbújtak az elhagyatott vidéken. Másnap reggel azután Aemilius Paullus húsz hajóval megjelent a sziget kikötője előtt. Amikor Démétriosz meglátta a rómaiak kicsiny hadseregét, felbátorodott, és harcosaival együtt kivonult a falak mögül, hogy a kikötő megszállását megakadályozza. A rómaiak éppen erre vártak. A legionáriusok, akárcsak a mondák trójai falovában elrejtőzött mitikus harcosok,

előtörtek rejtékhelyükről, s Démétriosz emberei két tűz közé kerültek. Az illírek egy része a város felé hátrált, de a menedéket nyújtó falak mögé csak nagyon kevesen jutottak be. Démétriosz és szűkebb környezete egy álcázott öböl felé menekült, ahol néhány indulásra kész hajó horgonyzott; ezeket végveszély esetére tartogatták. A gályák megmentették a római fogságtól Démétrioszt, aki Philipposzhoz menekült. A makedón király pedig udvarába fogadta Pharosz levitézlett urát, a *második illír háború* vesztesét.

A győzelem után a római hadak Saguntum végveszedelme miatt visszatértek Itáliába; a most következő években nem volt módjuk örködni balkáni érdekeiken. Bár Szkerdilaidasz, a másik illír fejedelem szembe fordult Makedóniával, V. Philipposz mégis egymás után foglalta el Illíria tartományait. Hamarosan érkeztek a makedón hódítók arra a földre, ahol az első és a második illír háború során a római protektorátus alá vont területek határai húzódtak. Róma és Makadónia érdekszférája ezáltal veszedelmesen közel került egymáshoz, s ez a pusztta tény már előre vetítette a későbbi viszály árnyékát a két hatalom között. Erre az összecsapásra 215 és 205 között kerül majd sor, amikor Róma élethalálharcát vívja Hanniballal.

Hannibal azt jelenti: „Baal kegyeltje”. A nagy hadvezér beszédes neve arra utal, hogy a harcos kedvű pun isten időben gondoskodott népe egykori vereségének megbosszulójáról. A kilencéves gyermeket egykor Hispaniába hajózó atyja a tenger kék vizének néma tanúsága mellett eskette meg az istenekre, hogy sohasem fog békében élni a rómaiakkal. A felnőtt Hannibal nem felejtette el gyermekkori esküjét. Nem is felejtette, hiszen ifjúságát atyja, majd sógora katonai vállalkozásai közepette töltötte. Nem csupán a katonai hivatás seregnyi tudnivalóját sajátította el, de azzal is tisztában volt, hogy minden egyes elhódított hispaniai földdarab közelebb hozza számukra a Róma feletti olyannyira áhított győzelmet. Korán megismerte tehát az ifjú a célt, sőt azt is, hogyan érheti el. Vele született kiváló stratégiai és taktikai érzéke az Ibériai-félsziget bennszülfött törzsei elleni harcokban csiszolódott olyan tanítómesterek irányítása alatt, mint atyja, Hamilkar, majd sógora, Haszdrubal. A nyílt küzdelem elől sokszor kitérő, a gerillaharcot szívesebben vállaló hispanokkal szemben csak rugalmas hadvezetéssel volt reménye a sikerre. A terepszonyok adta lehetőségeket jól kihasználó, az ellenség meglepetésszerű lerohanásának eszközét gyakran alkalmazó, a mozgékony seregrészekkel bekerítést kierőszakoló harcmodort ekkor sajátította el Hannibal, és törvényszerű, hogy későbbi, az utókor hadvezérei számára is példaként

szolgáló haditetteiben már ezek az elemek domináltak. Persze egy hadvezér akkor mozgathatja hatásosan seregét, ha emberei is elismerik katonai szaktudását, ha a sereg vakon kész követni őt, ezer veszélyen át. Hannibal ilyen szempontból is abszolút tekintélyét ugyancsak az ifjúkori évek alapozták meg.

Amikor a karthágói zsoldos háború kapcsán említettük a hadsereg szerepét Hamilkar Barkasz politikai karrierjének kibontakozásában, arra is rámutattunk, hogy vezérével együtt a sereg politikai jelentősége is visszavonhatatlanul megnőtt Karthágó életében. Még erősebben érvényesült ez a tendencia a 230-as és a 220-as években, Hispania folyamatos meghódítása idején azáltal, hogy a pun had legütőképesebb része térben és a vezetés gyakorlatában egyaránt eltávolodott a karthágói államirányítástól. Azzal, hogy a pun birodalom katonai súlypontja Hispaniába került át, ráadásul olyan területre, amelynek ezüstmányászata volt az állam egyik legfőbb anyagi erőforrása, az a helyzet állt elő, hogy az itt állomásozó hadak parancsnoka nem volt többé egyszerű hadvezér. Hatáskörét és hatalmát tekintve egyenrangú volt magával a karthágói államvezetéssel, amely az ő kinevezésével a katonák óhaját teljesítette. Gyakorlatilag ezért Hamilkar sokkal inkább érzett felelősséget a keze alá kapott sereg, az annak segítségével végrehajtandó politikai feladatok, mint a karthágói tanács vagy a suffetek iránt. A katonai és diplomáciai sikerek nyomán tovább erősödött a vezér és a harcosai közötti kölcsönös bizalom és megbecsülés, s ezzel párhuzamosan nőtt Hamilkar függetlensége a hazai befolyástól. Valóságos önálló fejedelemséget hozott létre a meghódított ibér földön, s egyes történészek szerint az általa megszilárdított hatalom sokkal inkább Hamilkar személyes hatalmát képviselte, semmint Karthágóét.

Ilyen körülmények között Hannibalra joggal nézhetek úgy, mint az atya által megalapított hispaniai uralom leendő gazdájára. Ennek megfelelő nevelésben részesült, és a katonák is ennek megfelelően bántak vele. Helyzete atya 229-ben bekövetkező halála után sem változott. Haszdruballal a hatalom a családban maradt, és ebből a hatalomból egyre nagyobb mértékben részesedett ő is. Katonái a főparancsnok Haszdrubal helyettesét tisztelték a 229-ben még csak 18 esztendőes ifjúbán, aki sikeres katonai akciókkal alapozta meg hírnevét. Amikor pedig nőül vette a punokkal szövetséges egyik hispaniai fejedelem leányát, ezzel a bennszülöttek körében is tekintélyt szerzett.

221-ben érkezett el a nagy pillanat. A halott Haszdrubal utódának Hannibalt választotta meg a hadsereg. A hamilkari politika karthágói

ellenzői ugyan hevesen tiltakoztak e döntés miatt, és némi joggal arra hivatkoztak, hogy a kinevezés ügyében mégiscsak az államtanács lett volna az illetékes, a tényeken azonban nem tudtak változtatni. Karthágóban megerősítették Hannibal fővezérségét, és ha ezt a reális erőviszonyok ismeretében – lényegében kényszerűen – tették is, nem csekély terhet vállaltak magukra. Hiszen ha már az új vezér megválasztásába nem tudtak érdemben beleszólni, nyilvánvaló volt, hogy eljövendő politikai lépéseit sem tudják majd befolyásolni. Hamilkar megbízatásával kapcsolatban azt írtuk, hogy vele akarták szilárdabb talajra húzatni a karthágói állam kátyúba ragadt szekerét. Most már szívesen raktak volna féket a száguldó kocsira – de elkéstek vele.

Egy évvel a hispaniai főparancsnokság átvétele után jelezte először Hannibal, hogy elérkezettnek látja az időt az első pun háborúban elszenvedett sérelmek megbosszulására. Határozottan állást foglalt a Rómával hivatalos szövetségesi viszonyban lévő Saguntum belső és külső viszonyaiban, és ezzel világosan kifejezésre juttatta, hogy kész szembenézni Róma haragjával. Az történt ugyanis, hogy a karthágói hadi sikerek hatására Saguntumban meggyengült a Róma-barát irányzat. A Rómához fűződő barátság ellenzői, akik közül sokan emigráltak, most elérkezettnek látták az időt, hogy visszaszerezzék befolyásukat a városban. Ez belviszályt robbantott ki, amelyet csak súlyosbított az a körülmény, hogy a Saguntum környékén lakó *torboleták* törzse is ellenségesen lépett fel a várossal szemben. A Saguntumban fennálló rend elleni akciókat Hannibal támogatta. Magatartását stratégiai és politikai indítékok egyaránt befolyásolhatták. Saguntum stratégiaiilag rendkívül fontos helyen, egy dombon épült, a mai Valenciától északra, elzárva így a legnagyobb hispaniai pun haditengerészeti támaszponttól, Új-Karthágótól az Ebróig húzódó tengerparti utat. Birtoklása megkönnyítette volna Hannibálnak az Ebrótól délre eső területek ellenőrzését. De nem elhanyagolhatóak Hannibal politikai szempontjai sem. A Haszdrubal és Róma közötti szerződés az Ebróig húzódó vidéket pun érdekszférának ismerte el. Saguntum Róma-barát politikája – tehát egy olyan városé, amely az Ebrótól délre épült – csorbította Karthágónak a szerződésben garantált jogait. Ha igaz, hogy a Róma és Saguntum közötti kapcsolat még 230 körül jött létre, akkor az is lehetséges, hogy Karthágó az Ebro-szerződés megkötésével azt érvénytelenítettnak vélte. Van azonban olyan elképzelés is, hogy Róma az Ebro-szerződés megkötése után lépett barátságra Saguntummal, ebben az esetben ezt a diplomáciai lépést a punok teljes joggal sérelmezhatték. Akármelyik változat fedi is a valóságot, Hanni-

balnak – Karthágó szemszögéből tekintve a dolgot – megvolt a jogalapja a beavatkozásra Saguntumban.

Amikor a Saguntumban uralmon lévő Róma-barát csoport kérésére 220 kora telén római követek érkeztek Hannibalhoz, és óva intették őt a saguntumi ügyekbe történő beavatkozástól, akkor az ifjú pun vezér ke-
reken kijelentette, hogy Rómának semmi joga őt korlátozni cselekvési szabadságában. A római követek ezután Karthágóba utaztak, remélve, hogy az államvezetés nagyobb megértést tanúsít érveik iránt. Ez hiú remény volt. A pun kormányzat véleménye ugyan erősen megoszlott, és Hannibal ellenségei szívesen megzabolázták volna a fiatal hadvezért, de erre egyrészt erejük sem volt, másrészt, ha fellépnek a köznép által is támogatott Hanniballal szemben, akkor belső anarchiát, talán polgárháborút idéztek volna elő. Ezért a római követek csupán üres ígéretekkel a tarsolyukban térhettek vissza Karthágóból.

A római követjárás nyilván elgondolkoztatta Hannibalt és szűkebb környezetét. Ezek az emberek jól ismerték a történelmet. Ott lebeghetett szemük előtt Dél-Itália római bekebelezése, amely ugyebár azzal kezdődött, hogy Róma a lucanusok által fenyegetett Thurioi segítségére sietett. Az sem volt titok előttük, hogy Szicília, Korzika és Szardínia elfoglalását a Messzana városába szorult Mamertinusoknak nyújtott római segítség vezette be. És most kísértetiesen ismétlődik a történelem. Róma számára a Saguntumnak nyújtandó segítség alkalmat adhat Karthágó hispaniai uralma szétzúzására, sőt az egész pun birodalom megsemmisítésére. Az önmaga és serege erejében bízó Hannibal elhatározta, hogy nem adja meg ezt a lehetőséget Rómának.

B. H. Warmington Karthágóról írott, magyar nyelven 1967-ben megjelent könyvében arra is rámutat, hogy az első pun háborút lezáró békekötéstől a saguntumi probléma kiéleződéséig körülbelül annyi idő telt el, mint a 20. században a versailles-i békétől Hitler háborújáig. Új, revánsra vágyó nemzedék nőtt fel Karthágóban, amelyre nem nehezedett az egykori vereség terhe, és amely ereje tudatában, egészséges önbizalommal készült a nagy összecsapásra. A szerző párhuzama helytálló, amennyiben az első két pun háború és az említett két 20. századi esemény közti időt veti egybe. De már sántít a párhuzam, ha arra gondolunk, hogy Hannibal és nemzedéke revánsvágyának az volt a célja, hogy hazájuk jövőjét biztosítsák, amíg Hitler revánsvágyának célja népe világhuralmának megvalósítása volt.

A 220-219 során kialakult politikai helyzetben Hannibal végül is úgy döntött, hogy megtámadja Saguntumot, még ha emiatt szembekerül is

Rómával. 219 tavaszán kezdte meg a város ostromát. Saguntum Róma-barát vezetői a hatalmas szövetséges felmentő seregében bizakodtak, de csalódnuk kellett. A consulok ekkortájt Illíriában harcoltak a pharoszi Démétriosz ellen, a senatus figyelmét pedig lekötötte a Pótól délre eső területek betelepítése római és latin polgárokkal. A Hispaniából érkező baljós híreket a legbefolyásosabb római politikusok nem ítélték meg egységesen. Quintus Fabius Maximus Verrucosus és elvbarátai kételkedtek abban, hogy Rómának joga lenne beavatkozni Saguntum és Hannibal háborújába. A Scipiók ugyanakkor gyors és hatásos intervenciót követeltek. Egyelőre azonban Róma nem „lépett”.

A magára hagyott Saguntum nyolc hónapon át tartó hősie ellenállás után elesett. A romba dőlt várost a punok kifosztották. Miután Róma még erre sem reagált, Hannibal újabb merész lépésre szánta magát. Nem érte be azzal, hogy eltávolította a tüskét Karthágó hispaniai birtokainak testéből, hanem arra törekedett, hogy minden esetleges római térnyerésnek elejét vegye a barbár félszigeten. Elhatározta tehát, hogy megszállja az Ebrótól északra fekvő, egészen a Pireneusokig húzódó területet. Siker esetén így természetes határvonalak védének a Hamilkar által alapított hispaniai birodalom biztonságát. Az elhatározásban az is szerepet játszott, hogy Hannibal jól tudta: előbb vagy utóbb számolnia kell Róma bosszújával. Az eljövendő háború sikeres megvívásához kedvező stratégiai helyzetet akart teremteni.

Az Ebro-szerződés megszegése természetesen igen nagy horderejű döntés volt, amelynek megvalósítását gondosan elő kellett készíteni. Hannibal ehhez is értett. Bár Karthágóban is egyre nagyobb népszerűségnek örvendett egyrészt családja régi hívei és a köznép, másrészt a seregében szolgáló egyre több pun előkelő hazai rokonsága révén, ezt a népszerűséget csak tovább fokozta a saguntumi hadizsákmány bőkezű szétosztásával. Ezenkívül az Afrikából hozzá küldött katonák helyébe hispaniai csapatokat telepített Karthágóba, akik pusztá jelenlétükkel fenyegették Hannibal belpolitikai ellenfeleit. Így már előre biztosította Karthágó lojalitását arra az esetre, ha Rómával kitörne a háború. Katonailag is épp ennyire óvatosan szervezte meg a soron következő, Ebrón túli hadjáratot. Kapcsolatba lépett az Ebrótól északra lakó *ilergesek* fejedelmével, Indibilisszel, majd e diplomáciai akció után Új-Karthágóban vonta össze erőit. Öccsére, Haszdrubalra bízta a hispaniai háterszág felügyeletét, majd 218 áprilisának végén megindult északnak. Május végén átkelt hadával az Ebrón, és megkezdte a Pireneusokig húzódó vidék meghódítását.

Ha Saguntummal kapcsolatban a jog Hannibal oldalán állt, úgy most Róma hivatkozhatott az igazságra. Hannibal – és személyében Karthágó – egy vitathatatlanul érvényes szerződést szegett meg. Az történt, amire igen sok példát kínál a történelem. Egy nagyhatalom korlátozni akarja a másik terjeszkedését, ezért szövetségest keres ellenfele érdekszférája közelében. A másik hatalom megerősödve, eltávolítja a terjeszkedésének ezt az akadályát. A kialakult új helyzetben ez a másik hatalom túlértékeli sikerét, és a *status quo* megváltoztatására használja fel. Mindezek következményeképp kirobban a háborús konfliktus. Rómának a 3-2. század fordulójától többször is olyan szövetségese került veszélybe, aki a római uralom előretolt bástyájának szerepét játszotta. A védelmükre irányuló akciók hol azon nyomban, hol kisebb késedelemmel Róma és a szövetségeseire támadó nagyhatalom háborúját idézték elő, annál is inkább, mert miként Hannibal, ugyanúgy a hellénisztikus királyok sem érték be soha kezdeti sikerekkel. Így vezettek V. Philipposz és Perszeusz makedón királyoknak a Rómával szövetséges görög városok és tartományok elleni hadi vállalkozásai a *második és harmadik makedón háborúhoz*, a III. Antiokhosz Szeleukida uralkodó által Róma európai és ázsiai szövetségesei ellen vezetett akciók pedig a 192-től 188-ig tartó *szíriai háborúhoz*. Ezekről azonban később lesz szó, most térjünk vissza 218 tavaszához.

Rómában Tiberius Sempronius Longus és Publius Cornelius Scipio consulok hivatalba lépése után kelt szárnyra a punok szerződészegésének híre. Erre Róma, jóllehet az első pun háború óta két illír háború és a gall támadások elleni küzdelem vette igénybe haderejét, csakis mozgósítással válaszolhatott. Sempronius Longust két legióval, szövetséges csapatokkal és 172 hajóval Szicíliába küldték, Cornelius Scipiót pedig ugyancsak két legióval Masszilia védelmére. Lucius Manlius Vulso praetor egy hasonló létszámú haderővel az észak-itáliai gallok ellen vonult, arra számítva, hogy a nemrég pacifikált gallok az új háború hírére fellázadhatnak. Természetesen a katonai manőverekkel egy időben diplomáciai lépésre is sor került.

Öttagú római követség sietett Karthágóba, és követelte Hannibal kiadatását, valamint Hispaniában a *status quo* helyreállítását. Valószínűleg a rómaiak is tisztában voltak azzal, hogy csakis nemleges választ kaphatnak, hiszen tudták, hogy Hannibal csupán formailag alárendeltje a karthágói kormányzatnak. Lényegében az egész követjárást azért szervezték, hogy elmondhassák: nem Róma akarta a háborút. Ezt támasztja alá a követséget vezető senator színpadias viselkedése is. Ő, ahelyett, hogy hosszas tárgyalásokkal kompromisszumra törekedett volna, az első

karthágói „nem” után tárgyalófelei elé lépett, és tógájából öblöt formálva azt kiáltotta, hogy abban van a háború és a béke, válasszanak hát a punok. A punok válasza méltó volt a kihíváshoz. Közölték vele, hogy nekik mindegy; adja azt tógájából, amelyiket akarja. A római ekkor lebecsátotta tógáját, és közölte, hogy a háborút adja. Így tört ki a *második pun* háború, amely 218-tól 201-ig tartott.

Ebben a háborúban a szemben álló felek tökéletesen ellentétes stratégiai elképzelések jegyében kezdték meg hadműveleteiket. A rómaiak – akárcsak az első pun háborúban – Itálián kívül akartak megütközni az ellenséggel. Évéggett küldték ki a két consult Szicíliába, illetve Masszilia felé. Sempronius Longus feladata lett volna az, hogy Szicíliából átkel Észak-Afrikába, és Karthágót saját területén tiporja el, amíg Cornelius Scipio célja Masszilia védelmének biztosítása, majd Hispaniában Hannibal leverése volt. Ugyancsak Itália megkímélését célozta Manlius Vulso praetor gallok elleni felvonulása. A rómaiak tehát Itálián kívül szerették volna megvívni a háborút, ezért osztották meg erőiket a félsziget megközelítése szempontjából számba jöhető stratégiai fontosságú pontokon.

Hannibal a római elképzelésekkel szemben úgy határozott, hogy fő erőivel Itáliában csap le Rómára. Szétzúzza az itáliai szövetséget, és örökre véget vet Róma nagyhatalmi pozíciójának. Ez a stratégiai elgondolás a végső siker reményével kecsegtetett, csupán a gyakorlati végrehajtás vetett fel súlyos problémákat: ahhoz, hogy Itáliát hadszínterré tegye, Hannibalnak előbb oda kellett vezetnie hadseregét. Erre leginkább a tengeri útvonal felelt volna meg, ha, mondjuk, 25 évvel kevesebbet írt volna a történelem. Hiszen annak idején még a punok állomásoztak Szicília északnyugati partvidékén, valamint Szardínia és Korzika szigetén, egyszerűen a Földközi-tenger nyugati medencéjét a punok uralták. Csak-hogy 218-ban gyökeresen más volt a helyzet. A Karthágó tengeri uralmát egykor védelmező szigetek Róma birtokába kerültek. A tengeri fölény is a római hajóhad oldalán volt. Karthágó csekély, úgy száz hajót számláló flottája még a pun főváros védelméhez sem volt elég erős. Ilyen körülmények között pedig szó sem lehetett arról, hogy Hannibal tengeren szállítsa seregét Itáliába. Azután egy itáliai partraszállás esélyét egyébként is jelentősen rontotta a rómaiak telepítési szisztémája; említettük, hogy részben a szövetségesek lázadása, részben egy ellenséges itáliai partraszállás megakadályozása céljából az itáliai partvidék stratégiai pontjain római, illetve latin polgárok településeit, coloniáit hozták létre. Ezek a tények arra kényszerítették Hannibalt, hogy szárazföldi útvonalat keressen.

Miután a rómaiak tengeri fölénye miatt Itáliát hajóhaddal kockázatos lett volna megközelíteni, a felvonuló ellenséget pedig a Földközi-tenger partvidékén haladva nem lehetett volna kikerülni, Hannibal fantasztikusnak tűnő elhatározásra jutott: az Ebrótól kiindulva átkel seregével a Pireneusokon, majd a Rhône völgyén keresztülvonulva átvág az Alpok gerincein, hogy végül a Pó síkságon érje el Itáliát! A tervezett útvonal hosszabb volt 1600 kilométernél, még hozzá veszedelmes út: a léptenyomon felbukkanó ellenséges törzsek rajtaütései, a nehéz terep, az időjárás viszontagságai, az ellátási problémák súlyosan fenyegették a sereget. A várható veszteségekért azonban bőszégesen kárpótolni látszott Hannibalt az itáliai hadjárat elvárható sikere és főként a meglepetés tényezője. Emellett azt is számításba kellett vennie, hogy amennyiben gyorsan eléri Itáliát, Róma kénytelen lesz Szicíliából visszahívni Sempronius Longus hadát, és így megszűnik a Karthágót közvetlenül fenyegető veszély.

Hannibal mindent kockára tett. Hispaniában öccse, Haszdrubal vezeteése alatt mindössze 15 000 embert hagyott, s Karthágót is csak 20 000 katona védte. Ő maga a karthágói főerőkkel hazájától távol, elszigetelve harcolt. De bízott hadvezéri tehetségében, és azt is joggal remélhette, hogy a Róma által nemrégiben meghódoltatott itáliai népek az ő oldalára állnak. Mindenesetre azzal, hogy seregét Itáliába tudta vezetni, már a harcok tényleges megindulása előtt nagy sikert aratott.

De hogyan is ment végbe ez a világtörténelemben szinte páratlan expedíciós vállalkozás? Hamilkar fia 218 tavaszán kelt át az Ebrón, részben leigázta az északi törzseket, részben szövetséget kötött velük. Itt Hanno (nem azonos Hamilkar egykori ellenfelével) parancsnoksága alatt egy 11 000 főnyi hadsereg elvált a fő erőktől, hogy biztosítsa a karthágói sereg utánpótlási vonalait. A többiek a Creusa-hegyfoknál átkeltek a Pireneusokon. Hannibal nagyjából a mai Perpignan-Narbonne-Montpellier vonal mentén vonult át Dél-Gallián, majd a Rhône-delta előtt északra fordulva a mai Avignon környékén érte el a folyót.

Eközben a Hispania felé tartó Publius Cornelius Scipio consul, aki értesült a punok előnyomulásáról, sáncokat ásatott a rómaiakkal szövetséges Masszilia környékén, attól tartva, hogy Hannibal netán megpróbálja birtokba venni a Rhône torkolatvidékét. A római vezér ekkor még nem ismerte fel Hannibal igazi célját, azt, hogy ravasz ellenfele – minden józan emberi számítást felrúgva – az Alpok felé indul, és a hágókon keresztül magát Itáliát támadja meg. Úgy tűnik viszont, hogy éppen erre számítottak a Pó völgyében élő és csak nemrég római uralom alá került

bojusok és insuberek, ők ugyanis fellázadtak, és súlyos veszteségeket okoztak a Manlius Vulso praetor irányítása alatt ellenük küldött római hadaknak. A senatus kénytelen volt Caius Atilius Serranus praetort egy új legióval Manlius segítségére küldeni.

Az első nagyobb akadályt a punok előtt a Rhône jelentette. A gyors folyam szemközti partján ellenséges érzületű gall *volcusok* állomásoztak, készen arra, hogy az átkelést megakadályozzák. Csakhogy a pun fővezér a folyó nyugati partján élő gallokat ajándékokkal rávette, hogy az átkeléshez szükséges eszközöket biztosítsák számára. A bennszülöttek annál is szívesebben segítettek, mert szerettek volna gyorsan megszabadulni a kellemetlen jövevényektől. Amikor a szükséges mennyiségű hajó, tutaj, dereglye már rendelkezésre állt, Hannibal megkezdte az erőszakolt átkelés katonai előkészítését. Bomilkar fiát, Hannót – e név igen gyakori volt, ez a Hanno nem azonos sem Hamilkar ellenségével, sem az Ebrótól északra fekvő területek őrzésével megbízott hadvezérrel – csapatai egy részével északi irányba küldte a Rhône mentén, azzal a feladattal, hogy alkalmas helyen keljen át a túlsó partra, és támadja meg a Hanniballal szemben álló ellenséget. Hanno a parancs értelmében körülbelül 35 kilométert haladt észak felé a folyóparton, majd ott, ahol egy kis sziget kettéosztotta a széles vizet, átkelt a túloldalra. Az egész akciót a legnagyobb titokban, az éj leple alatt hajtották végre. Az átkelt pun seregrész a nappalt pihenéssel töltötte, és csak másnap indult a folyó mentén délnek, hogy megközelítse a Hannibal fő erőivel szemben álló ellenséget. Amikor a volcusok közelébe értek, füstjelekkel adták Hannibal tudtára, hogy készek a támadásra.

A punok fővezére azonnal riadót fúvatott. A kisebb-nagyobb úszó alkalmatosságokon megkezdődött a katonaság és a málha átszállítása. A lovakat a dereglyék mellett kantárszárra fogva úsztatták át a vízen. A volcusok felkészültek, hogy a hajóhaddá duzzadt bárkasereget megakadályozzák a kikötésben. Harcosaik tüzes dalokat harsogva rázták fegyvereiket. De önbizalmuk hamarosan elpárolgott, amikor a hátuk mögött felbukkant Hanno serege. A két tűz közé került gallok elszántan küzdöttek, egymásnak hátat vetve szálltak szembe Hannibal partra szállt embe-reivel és Hanno mögéjük került katonáival. Végül egy részük kitört a gyűrűből és elmenekült, a többiek ottvesztek.

Az átkelés érdekes mozzanata volt a több tonnás elefántok átszállítása. A régi eseményeket alaposan kiszínező antik hagyományok szerint ezt a feladatot a leleményes elefánthajtók a következőképp oldották meg: az elefántokat összerelték a folyó nyugati partján, majd a legvadabb

bikát hajtója ingerelni kezdte. A dühös állat rátámadt kínczójára, mire az a folyóba ugrott, és átúszott a túlsó partra. Az elefánt feldühödve utána rontott, s mihamar ő is a másik parton találta magát. Nosza, több se kellett a többi ormányosnak. Az egész csorda belevetette magát a vízbe, követve társát a túloldalra. Livius, aki ezt az anekdotát leírta, maga is kissé hihetetlennek tartotta az esetet, ezért megjegyezte, hogy más források szerint az elefántok jókora tutajokon jutottak át a vízen.

Az átkelés után Hannibálnak 38 000 gyalogosa és 8000 lovasa maradt. Vagyis az ifjú hadvezér serege a Pireneusokon történt átvonulás óta körülbelül 12 000 emberrel megcsappant. Ez tekintélyes szám, ráadásul komolyabb harci eseményre a Rhône mentén vívott csatán kívül nem is került sor. A súlyos veszteségekben nyilvánvalóan szerepe lehetett a nehéz terepnek, a halálos kimerültségnek és a táborban dúló járványoknak, de az is valószínű, hogy sok hispaniai harcos hazaszökött. A meggyengült sereg azonban még mindig elég erős volt ahhoz, hogy Cornelius Scipio consult elővigyázatosságra készítse. A római ezért felderítőket küldött ki az ellenség hadmozdulatainak kikémlelésére. Ezek a gyors lovas osztagok azonban mindössze Hannibal járőröző numida lovasaival találkoztak. A kisebb csetepaték csak arra voltak jók, hogy Hannibalt még gyorsabb menetelésre késztessek. Esze ágában sem volt Gallia földjén megütközni a rómaiakkal. Scipio viszont abban reménykedett, hogy csatára tudja kényszeríteni Hannibalt. Egész hadával a mai Avignon felé sietett, de elkésett. A punok akkor már három napja elvonultak az Alpok irányába.

A consul csak ekkor ismerte föl világosan Hannibal szándékát. De korántsem esett kétségbe azon, hogy a pun sereget nem sikerült az Alpok előtt feltartóztatnia. Valószínűleg nem vette komolyan az Itáliát fenyegető veszélyt, talán nem is hitt abban, hogy Hannibal és katonái ép bőrrel megússzák az alpesi kalandot. Ezért serege nagyobb részét az eredeti tervnek megfelelően továbbküldte Hispania felé öccse, Gnaeus Cornelius Scipio vezetése alatt, s ő maga csekély haderővel tért vissza Itáliába.

A következő hónapok bebizonyították, hogy a római consul súlyosan hibázott, amikor nem sietett egész hadával Itália védelmére. Hannibal serege az Isara (a mai Isère) völgyébe hatolt. Itt találkoztak a punokkal az Itáliában már fellázadt bojusok követei, akik megerősítették Hannibalt abban az elhatározásában, hogy Itáliába vezesse csapatait. A bojusok sok értékes tanácsot adtak a karthágóiaknak az Alpokon való átkelés megkönnyítésére. A punok ezután maguk mögött hagyták a Durance, az ókori Druentia folyót, és a magyar nyelven is megjelent Hannibal-életrajz

szerzője, *W. Hoffmann* rekonstrukciója szerint az Arc völgyén áthatolva Mont Cenis körzetében keltek át a hegységen. *S. Lancel* utóbb ugyancsak magyarul is megjelent Hannibal-könyve topográfiai kutatásokra alapozva a 2482 méter magasságban húzódó Savine-Coche hágóra pontosítja az átkelés helyszínét.

A menetelés nem volt zavartalan. Már az Alpok lábánál erőszakkal kellett utat törni az ellenséges hegylakók által megszállt szoroson. Ezek a marcona emberek, akik csekély vagyonukat féltették – és nem alaptalanul – az élelemben aligha bővelkedő zsoldosoktól, megszállták a völgy kijáratánál emelkedő dombokat. Hannibal azonban most is leleményesen járt el. Az őt kísérő galloktól megtudta, hogy ezek a hegylakók csak nappal őrzik a dombokat, éjjel szétszélednek kunyhóikba. Ezt az értesülést sikerült is hasznosítania. Egyik nap úgy tett, mintha erőszakos áttörésre készülne, majd lemondana szándékáról. Még táborának sáncait is megerősítette, mintha hosszú veszteglésre számítana. A hegylakók tehát megnyugodva elhagyták őrhelyeiket, mihelyt az éj leszállt. Hogy még jobban elaludjon éberségük, Hannibal a szükségesnél is több tábortűzet gyújtatott, mintha egész serege a táborban pihenne. Eközben válogatott könnyűgyalogságával elfoglalta a szorost, másnap hajnalban pedig egész seregét átvezette a hágón.

Ehhez hasonló epizódokban bővelkedett a kéthetes hegyi menetelés. S az ellenséges érzelmű hegyi népek mellett meg kellett küzdeniük a természettel is. A tél korán beköszöntött. A hóviharoknak már a látványa is elrettentette a zömmel Afrikából toborzott hadat, nem beszélve az ítéletidő fizikai hatásáról. A jeges ösvényeken szinte lehetetlen volt felkapaszkodni. A csúszós, keskeny csapásokról olykor egymást taszította a mélybe ember és állat. Szörnyű kár esett emberéletben: Hannibal 38 000 gyalogossal és 8000 lovassal indult el a Rhône-tól, és mire a mai Torino vidékén leereszkedett a Pó síkságára, mindössze 20 000 gyalogosa és 6000 lovasa maradt. A nagy kérdés az, vajon megérte-e a punoknak ez a ropant emberáldozat? A válasz alighanem egyértelmű: megérte. Hiszen ha Hannibal más stratégiát választ, akkor Itália helyett hamarosan Afrikában kellett volna hadakoznia, és nyilván sokkal több harcosát veszti el. Más kérdés az, vajon nem kellett volna-e 217 tavaszára halasztani az alpesi átkelést? Nos, tavasszal bizonyára kevesebben estek volna áldozatul a zord időjárásnak, akkor viszont jobban felkészült római hadak várták volna Észak-Itáliában Hannibalt, aki elvesztette volna a meglepetés előnyeit. Hannibal manőverének mérlege hadászati szempontból mindenképpen pozitív.

Napóleon a „Tizenhét megjegyzés a »Gondolatok a hadművészetről« című könyvhöz” néven ismert művében maga is hízelgően nyilatkozott Hannibal teljesítményéről:

„Krisztus előtt 218-ban Hannibal elindult... átkelt az Ebrón és a karthágói hadsereg által mindaddig nem ismert Pireneusokon. Átkelt a Rhône-on, majd az Alpokon, és első hadjáratában berendezkedett a cisalpin gallok között, akik mindig ellenségei voltak a rómaiaknak, néha le is győzték őket, ám legtöbbször vereséget szenvedtek tőlük, leigázni azonban soha nem lehetett őket... Semmilyen összeköttetése sem volt Spanyolországgal, sem Karthágóval. Ez utóbbival csak a Trasimenus-tónál vívott csata után állította helyre az összeköttetést az Adrián keresztül. Soha nagyobb, szerteágazóbb tervet ember nem hajtott végre. Nagy Sándor vállalkozása sem volt ilyen merész, és sokkal könnyebb volt; sokkal nagyobb esélyei voltak!”

(Perjés Géza fordítása.)

Napóleon nem véletlenül dicsérte Hannibalt az alpesi áttörésért. Tőle tanulta meg, hogy Itália az Alpok felől a legsebezhetőbb. 1796-os első itáliai hadjárata során az Alpok és az Appenninek érintkezési pontján kelt át, hogy Piacenzánál lépje át seregével a Pót. Ugyancsak az Alpokon át, a Nagy-Szent-Bernát-hágón keresztül vezette seregét az 1800-as hadjárat idején, amelyet a győzedelmes marengói csatával fejezett be. Ez az ütközet újra Napóleon kezébe adta Itáliát.

De térjünk vissza a 218-as év eseményeihez! Hannibal tehát öt és fél hónapos, több mint 1600 kilométeres menetelés után kijutott a Pó völgyébe. Ekkorra már a római senatus is fölfogta a helyzet súlyosságát, és Sempronius Longus Szicíliában tartózkodó hadait visszarendelte Itáliába. Hannibal egyik számítása tehát bevált: az Alpokon való átvonulással egyelőre elhárította a rómaiak észak-afrikai partraszállásának veszélyét. Ő maga először is a Pó völgyében élő gall törzsek megnyerésére törekedett. Ezt részint erőszakkal, részint barátságos gesztusokkal sikerült elérnie, s rövid időn belül csatlakozott hozzá a Pótól északra fekvő területek lakossága. A karthágói sereg Mediolanum térségében értesült arról, hogy a rómaiak – Cornelius Scipio Itáliába visszahozott seregrésze, kiegészítve Manlius praetor szétvert hadának maradványaival – Placentiánál átkeltek a Pón, előretolt osztagaik pedig már a közelben vannak. Hannibal ekkor a rá jellemző gyors elhatározással ezekre a csapattestekre vetette magát, és a Ticinus folyó partján szétverte őket.

Hannibal egész hadjáratának indítékai szempontjából igen tanulságos az a beszéd, amelyet Livius tulajdonít a pun fővezérnek a ticinusi ütközet előtt. Az esetleg fiktív beszéd azért érdekes, mert azokat a politikai szempontokat foglalja össze, amelyeket az ókori közvélemény döntőeknek tartott a második pun háború kirobbanásában. Hannibal – legalábbis Livius szerint – többek között így buzdította csatára harcosait:

„E háborúban mi támadunk, akik ellenséges hadijelvényeinkkel leereszkedtünk Italiába, s annyiival vakmerőbbek és bátrabbak leszünk a küzdelemben az ellenségnél, amennyivel nagyobb remény és harci kedv szokott lenni a támadóban, mint a védekezőben. Elszántságunkat ezenkívül még szítja és növeli az elkeseredés, a jogtalanság és a sérelmek érzése is. Kiadatásunkat követelték, hogy meglakoltassanak, először engem, a vezért, azután mindnyájaitokat, akik részt vettetek Saguntum ostromában. S ha kezükbe kaparintanak, a legszörnyűbb kínzásokkal gyötörték volna meg. Ez a végsőkéig kegyetlen és gőgös nép mindenben uralkodni, mindenütt parancsolni akar. Úgy véli, egyedül ő döntheti el, ki ellen viselhetünk háborút, s kivel élhetünk békében. Megszabja határainkat, hegyek és folyók közé rekeszt, amelyeken tilos átlépni, s azután a maga szabta határokat maga sem tartja tiszteletben. – »Nehogy átlépd a Hiberust [az Ebrót], nehogy bántsd a saguntumiakat!« – mondják. – Hát Saguntum a Hiberusnál van? – »Egy tapodtat sem mozdulhatsz!« – Nem elég, hogy elvetted legrégibb provinciáimat, Siciliát és Sardiniát? Most még Hispaniát és elvonnád? S ha innen kivonulok, át fogsz jönni Africába is? Át fogsz jönni? Azt állítom, hogy már át is jöttél! Hiszen az erre az évre megválasztott két consul közül az egyiket Africába, a másikat Hispaniába küldték. [Hannibal itt arra céloz, hogy a Szicíliába irányított Sempronius Longus végső célja Afrika volt – K. I.] Sehol semmi nem marad a mienk, csak az, amit fegyverrel védelmezzük meg. Ők lehetnek félénkek és gyávák, mert van menedékük; őket, ha megfutamodtak, a biztos és békés utak segítségével saját országuk oltalmazza meg. Nektek azonban hőssé kell válnotok, s mivel semmi reményünk, hogy a győzelmen vagy a halálon kívül más kiutat találhatunk, vagy győznötök kell, vagy – ha a szerencse nem pártol benneteket – inkább harc, mint futás közben fogadnotok a halált. Ha ezt jól szívetekbe vésitek, ha szilárdan él bennetek az elhatározás, akkor, még egyszer kijelentem: tiétek lesz a diadal!...”

(XXI. 44.)

Hannibálnak sikerült fanatizálnia embereit, és győzött. Győzelmének hatására a római fő erők visszahúzódtak, s a Trebia folyó keleti partján sáncolták el magukat. A rómaiak passzív magatartását az indokolta, hogy Scipio consul meg akarta várni hivatalbeli társát, Sempronius Longust. Úgy ítélte meg, hogy csak az ő seregével egyesülve győzheti le Hannibalt. Annál is inkább igaza volt, mivel a ticinusi csata után az addig ingadozó gall törzsek is a karthágóiakhoz pártoltak. Velük együtt a pun haderő 40 000 emberre nőtt.

Végre megérkezett Szicíliából Sempronius hada, s ekkor a Hanniballal szemben álló római sereg már 36 000 gyalogost és 4 ezer lovast számlált. A két fél tehát lényegében ugyanannyi katonát állított csatasorba, de a karthágóiak mellett szólt, hogy Hannibal teljhatalommal vezette seregét, amíg a rómaiaknál a két consul felváltva osztogatta a parancsokat. Scipio halogató taktikára gondolt abból a megfontolásból, hogy az idegen földön harcoló sereg mindig gyors sikerre tör. Hannibal az, akinek az élelmiszerről nehezebb gondoskodnia, ő az, akit az övéitől több száz, sőt ezer kilométer választ el. Ezt a helyzetet kell a rómaiaknak kiaknázniuk. Csak akkor és csak ott ütközzenek meg Hanniballal, amikor és ahol minden körülmény a rómaiaknak kedvez. Amíg pedig ez az alkalom várat magára, addig ők is várakozzanak nyugodtan. A rómaiak balszerencséjére azonban Sempronius Longus egészen más véleményen volt. Ő a becsvágytól tüzelve azonnal harcolni akart. A közvélemény, amely megszokta már, hogy Róma mindig győz, szintén a harcot követelte. A római hadvezetés nézeteltérései persze nem erősítették a tisztikar és a katonák harci elszántságát.

A pun fővezér annál szilárdabban tartotta a gyeplőt. Mivel a karthágói had elsősorban lovassága fölényében bízhatott, hiszen a rómaiak négyezer lovasával szemben tízezret tudott lóhátra ültetni, Hannibal arra akarta kényszeríteni a rómaiakat, hogy sík területre vonulva szálljanak harcba. Elhatározta tehát, hogy kicsalogatja a rómaiakat táborukból. Parancsot adott egyik osztagának, hogy dúlja fel a római tábor környező vidéket, és fosztogasson a Rómához hű *anomanus* törzs területén. Az anomanusok a consulokhoz fordultak segítségért, akik szorult helyzetük ellenére sem tagadhatták meg a kérést politikai okokból. A római túlerő természetesen győzelmet aratott a portyázók felett, s ez azt a tévhitet keltette, éppen Hannibal szándékának megfelelően, hogy a punok harci ereje elmarad a rómaiakétól. Végül egy decemberi napon a karthágói haderő numida lovassága és a könnyűgyalogság egy része a római tábor ellen indult, átkelve a Trebia folyón. Aznap Sempronius Longus vezé-

nyelte a római csapatokat. Longus előbb megfutamította a numidákat, majd az ellenség könnyű fegyverzetű gyalogosait is. A punok persze szántszándékkal menekültek, felbátorítva a rómaiakat. Longus, fellelkesedve vélt sikerétől, egész seregét kivonultatta a táborból, s a folyón átkelve az ellenség nyomába eredt. A decemberi hidegben, a zajló folyón átkelve dideregtek a római harcosok, s a túlparton fáradtan sorakoztak a küzdelemhez. A harcrend közepén a manipulusok helyezkedtek el, a szárnyakon pedig a szövetséges gyalogság. A jobbszárnyat a szövetséges lovasság, a balt a római lovasság biztosította. A karthágói sereg közepén a gyalogság állt fel a harci elefántok fedezete alatt, amíg a szárnyakon erős lovasság várta az összecsapást. Egy 2000 főnyi, fele-fele arányban gyalogos és lovas osztagot Hannibal legfiatalabb öccse, Mago parancsnoksága alá rendelt, és lesbe állított.

Először a két szárny lovassága csapott össze, s a karthágóiak visszaszorították ellenfeleiket. Ezután a két gyalogsereg támadt egymásnak a centrumban. Szívós harcban a rómaiak már lassan fölülkerekedtek, amikor a két szárnyon győzelmesen előrenyargaló pun lovasság és a lesbe állított Mago minden oldalról bekerítette őket. A mészárlásból csupán annak a 10 000 rómainak sikerült megmenekülnie, akik keresztülvágták magukat, hogy Placentia felé vonuljanak vissza.

Hannibal nem indult azonnal Róma ellen. A gallok településterületén táborozva előbb harcosokat toborzott, hogy minél jobb esélyekkel törhessen Itália szíve felé. Azzal tisztában volt, hogy nem sokáig időzhet Észak-Itáliában. Tudta, Rómát csakis akkor képes térdre kényszeríteni, ha megfosztja szövetségeseitől. Ehhez azonban sürgősen ki kellett dolgoznia további terveit. Mint látni fogjuk, feladatát most is kiválóan oldotta meg. Természetesen nem csupán Róma itáliai szövetségeseinek megnyerése miatt kellett arra gondolnia, hogy délnek vonul. Feltétlenül kapcsolatot kellett teremtenie magával Karthágóval, ahonnan az utánpótlás mellett híreket és politikai támogatást remélhetett. Hannibal Észak-Itáliában elszigetelten harcolt, még ha a gallok zöme csatlakozott is hozzá. És Hispaniával is megszakadtak a kapcsolatai, ahol Scipio consul fivére, Gnaeus Scipio, legyőzve Hannót és a vele szövetséges ilergeseket, elfoglalta az Ebro és a Pireneusok közötti partvidéket, majd a félsziget belsejébe hatolt. A 217-es évet tehát Hannibalnak mindenképpen egy déli irányú hadmozdulattal kellett kezdenie.

A rómaiak is felkészültek erre a fejleményre. Rómában 217-re consullá választották Caius Flaminiust, aki a közelmúltban legyőzte a gallokat, s akitől most Hannibal leverését várták. Ugyanezen év tavaszán a karthá-

góiak elhagyták téli szállásukat, és folytatták az előnyomulást. Az Ariminum és Arretium körül összpontosított római seregeknek az Appenninek hágóit kellett volna védelmezniük, de Hannibal az Arnus, a mai Arno mocsaras lapályán kelt át. Ezt az utat – nem indokolatlanul – a rómaiak járhatatlannak tartották, ezért még őrszemeket sem állítottak védelmére.

Hannibal tehát megint jól bevált módszerét alkalmazta, s vállalva a veszteség kockázatát, a nehezebb, de az ellenség meglepéséhez alkalmasabb utat választotta. Flaminius seregének megkerülésével a pun vezér Róma és Arretium közé került, tehát már Róma környékét fenyegette. A karthágói sereg három nap alatt kelt át a mocsáron. Rengeteg katona, sok ló és elefánt dőlt ki a sorból. Az indulásnál még 37 állatot számláló csordából mindössze egyetlenegy maradt talpon. Maga Hannibal szemgolyóladás miatt egyik szemére megvakult.

A had mégis kiért a termékeny etrusiai vidékre. Flaminius ekkor a másik consul, Gnaeus Servilius Geminus seregét meg sem várva elhatározta, hogy egyedül támad a karthágóiakra. A punok után vonult, akik ekkorra már elérték a Trasimenus-tó és a hegyek közötti vidéket. A karthágóiak a terepet kihasználva lest állítottak. A Róma felé vezető út, amelyen a legiók haladtak, a Trasimenus-tó és a hegyek közötti szűk, keskeny szoroson vezetett át. Ez a szoros csak két helyen, a keresztező völgyek betorkollásánál szélesedett ki. Itt állította fel csapdáját Hannibal. Az első völgyben gallokat, a másodikban afrikai és hispaniai gyalogosokat rejtett el. A lejtőket takaró fák, bokrok mögé baleári parittyások bújtak, a szorosból kivezető utat pedig a lovasság zárta el.

Flaminius már azzal is vétett a hadművészet alapszabályai ellen, hogy a keletre, a Via Flaminia felé haladó ellenséget túlságosan megközelítette. Erre nem volt szükség. Egyrészt azért, mert Hannibal, amikor a tó mentén is vezető keleti útirányt választotta, világossá tette, hogy nem célja a közvetlen támadás Róma ellen. Ily módon Flaminiusnak nem kellett volna sürgetnie az összecsapást. Másrészt ekkorra Servilius hadai Ariminumból már elindultak dél felé, a Via Flaminian. Nyugodt és megfontolt hadmozdulatokkal a két sereg éppúgy bekerítéssel fenyegethette volna Hannibalt, amint néhány évvel előbb a Telamon-hegyfok közelében a gallokkal tette Aemilius Papus és Caius Atilius. Továbbá, a Trasimenus-tóhoz érve, Flaminius azzal tetézte hibáját, hogy a sűrű köd ellenére, amely jól leplezte a punok csapdáját, elmulasztotta az alapos felderítést. Így azután a római menetoszlop gyanútlanul besétált Hannibal hálójába. Alkalmas pillanatban három oldalról zúdult rá a punok

támadása, szemből, hátulról és oldalról, a hegyek felől, amíg ott, ahol nem bukkant fel ádáz ellenség, maga a félelmetes tó gőzölgött. Heves közelharc bontakozott ki a törbe csalt rómaiak és a diadalittas támadók között, amelyben különös szilajssággal vettek részt a néhány évvel ezelőtt őket ért vereség miatt bosszúért lihegő gallok. Hiába küzdött vitézül Flaminius, hiába próbáltak minden erejükkel kitörni a gyűrűből katonái, a több órán át tartó csata után a 25 000 római közül mindössze hatezren tudtak elmenekülni a punok haragja elől. Maga a consul 15 000 katonájával együtt holtan maradt a csatatéren, a többieket foglyul ejtették.

A Trasimenus-tónál aratott győzelem után Hannibal az Adria felé haladt tovább, hogy helyreállítsa Karthágóval az összeköttetést. Útközben alvezére, Maharbal megsemmisítette Servilius consul észak felől előrenyomuló mintegy 4000 lovasát. Ezzel egy hét leforgása alatt Hannibalnak lényegében sikerült harcképtelenné tennie az ellene küldött két római sereget. Érdekes kérdés viszont, hogy Hannibal miért nem vonult egyenesen Róma ellen, és az Arnón való átkelés után miért nem özönlötte el a gazdag Etruriát! Nos, már a pürrhoszi háború elemzése során utaltunk rá, hogy Rómát a körülötte fekvő szövetséges latin városok mintegy erőrendszerként védelmezték. Maga Róma is alaposan megerősített város volt, amelynek megvívásához ostromgépekre: ostromtornyokra, faltörő kosokra és követőkre lett volna szükség. Egy olyan hadsereg, amely, mint Hannibalé is, gyors manőverekre alapozta sikereit, nem cipelhetett magával ilyen alkalmatosságokat. Rómát ezért csak akkor fenyegethette volna közvetlen veszély, ha a latin városok elpártolnak tőle. Róma átgondolt és általunk már ismerttetett szövetségi politikája azonban megakadályozott minden effajta fordulatot. Ezt ismerte fel egyébként Hannibal Etruriát illetően is. A Rómával szövetséges etrusiai városok nem akarták veszélyeztetni társadalmi stabilitásukat azáltal, hogy Hannibalhoz pártolnak. Előkelőiket szoros kapcsolat fűzte a római arisztokráciához, polgáraik részesültek a római hódítások gazdasági hasznából. Nem utolsó sorban pedig Róma védte meg őket a 220-as években azoknak a galloknak a fosztogatásaitól, akik most Hannibal seregét erősítették. A pun vezér mindezek számbavételével döntött úgy, hogy a rómaiak által csak néhány évtizede meghódított Dél-Itáliában keres szövetségeseiket. Végigpusztította tehát Umbriát és Picenumot, majd Apuliában állapodott meg. Itt feltöltötte tartalékait: lovakat, élelmiszert rekviráltatott. Politikai okokból azonban gondosan ügyelt rá, hogy lehetőleg a római és latin jogú településeket sarcolja meg, az őslakosságot pedig minél kevésbé sújtsa. Így kívánta megnyerni a maga számára Dél-Itáliát.

Rómában persze óriási visszhangjuk volt a látványos katonai kudar-
coknak. Több napos tanácskozás után a senatus, minthogy a köztársaság
helyzetét rendkívül aggasztónak találta, *dictatort* nevezett ki a konzerva-
tív arisztokrata Quintus Fabius Maximus Verrucosus személyében.
Fabius tapasztalt hadvezér és politikus volt. Addig kétszer viselte a
consuli tisztséget, és első consulsága idején, 233-ban sikeresen harcolt a
ligurok ellen. Az ókori források ama puritán erkölcsű, hagyománytiszte-
lő és mélyen vallásos arisztokrata típushoz sorolják őt, amelynek a
Pürrhosz elleni háború idején Fabricius és Curius Dentatus volt a két
legkiemelkedőbb képviselője. Mély vallásosságát és fejlett pszichológiai
érzékét egyként jellemzi első, dictatori minőségben elmondott beszéde.
Ebben kifejtette, hogy az elmúlt időszak gyászos vereségét a Trasimenus-
tónál nem a katonák gyávasága vagy erőtlensége idézte elő, hanem a
vezér – Caius Flaminius – helytelen magatartása, aki megvetette és elha-
nyagolta az isteneket megillető szertartásokat. A Flaminiusról terjedő
rágalmak okairól már beszéltünk a gall háború és a 223-as placentiai üt-
közet kapcsán. Az egyik vád a római vezér ellen éppen az volt, hogy a
placentiai csatát úgy kezdte meg, hogy nem vette figyelembe a senatus
levelét, amely a rossz előjelek miatt megtiltotta neki a harcot. Mármost
217-ben vagy tudtak erről a kétes hitelű epizódról, vagy Fabius egysze-
rűen csak a katonaság önbizalmát kívánta növelni azzal, hogy a kudar-
cokat az elesett Flaminius állítólagos istentelenségére hárította. Ő min-
denesetre már kezdettől fogva sokat tett annak érdekében, hogy később
hasonló vádakkal senki se illethesse. Állítólag felajánlotta az isteneknek –
a római fegyverek támogatása fejében – Itália háziállatainak egy évi teljes
szaporulatát, és azt is megfogadta, hogy győzelem esetén zenei és szín-
házi előadásokat fog tartatni 333 000 *sestertius*, valamint 333 és egyhar-
mad *denarius* költséggel. (Az antik történetírók saját koruk pénzegysége-
ivel számoltak. A 211 körül bevezetett *denarius* és az annak negyedrészt
[2,5 *as*] érő *sestertius*, amely majd 130 után 4 *as* értékű lesz, 217-ben még
nem létezett.)

A győzelem érdekében Fabius új taktikát dolgozott ki. Arra számított, hogy
az ellenség a hosszú külföldi hadjárat következtében előbb vagy utóbb kimerül.
Nem bízott abban, hogy egy döntő összecsapásban a rómaiak győznének, he-
lyesen értékelte viszont azt a tény, hogy amíg a rómaiak erőtartálékait nem
lehet kimeríteni, addig a punok, ha nincs lehetőségük nagy győzelmekre, idő-
vel csak gyengülhetnek. Újjászervezett seregével tehát, amelyet két új legio és
az addigi consul, Servilius seregének roncsai alkottak, Hannibal nyomába
eredt, de elkerülte a nagyobb összecsapásokat. Igaz viszont, hogy állandóan

nyugtalanította a punokat, és zavarta az ellenség élelmiszer-beszerzőit. Több esetben maga Fabius adott parancsot a termés elpusztítására, nehogy az az ellenség kezére kerüljön. Hasonló taktikát, a felperzselt föld taktikáját alkalmazza majd 1812-ben Kutuzov is az Oroszországra törő Napóleon ellen.

Fabius harcmodora azonban ellenérzést szült a római közvéleményben. Elnevezték *Cunctator*nak (a *dictator* cím gunyoros változata), vagyis Késedelmeskedőnek, és gúnyolták állítólagos gyávasága miatt. Természetesen ez a taktika sok áldozatot követelt a római és a szövetséges parasztságtól, amelynek földjeit letarolták, de a nagybirtokosok is szenvedtek tőle. Nem véletlen, hogy még Fabius helyettese, Marcus Minucius is többször panaszkodott az ilyen hadviselés miatt. Egy alkalommal, amikor Fabius serege magaslatokon táborozva tétlenül szemlélte, hogyan gyűjtogatnak és fosztogatnak Hannibal katonái, Minucius megkérdezte tisztjeitől, vajon a dictator az égbe kívánja-e vezetni seregét, mivel úgy látszik, a földről már lemondott. Sokat ártott Fabius hírnevének a ravasz Hannibal is, aki, miközben mindenfelé elpusztította a rómaiak birtokait, Fabius földjeit érintetlenül hagyta. Nyomban el is terjedt a hír, hogy Fabiust a punok megvesztegették. De a dictator hírnevéhez méltóan tisztázta magát: megkímélt birtokairól lemondott hazája javára. Hogy ez miképp történt, arról nemsokára beszámolunk.

Fabius tevékenységének mérlege persze korántsem olyan negatív, amilyennek kortársai 217-ben gondolták. A felperzselt föld taktikájával Hannibalt folyamatos mozgásra kényszerítette, ami két szempontból is előnyös volt a rómaiak számára. Egyrészt a pun seregnek állandó készenlétben kellett lennie, ami azzal a veszéllyel járt, hogy a portyázók fizikailag is, lelkileg is legyengülnek, másrészt Fabius megakadályozta, hogy a karthágóiak hosszan tartó és szoros kapcsolatra lépjenek a Róma iránti hűségükben megingatott dél-itáliai őslakókkal. Egy alkalommal majdnem siker koronázta a dictator kivárássra épülő taktikáját. Az történt, hogy – állítólag félreértés folytán – a Campaniában felfogadott vezető Hannibal seregét a pun fővezér által megjelölt latiumi Casinum helyett a Campania határán fekvő Casilinum városába vezették. Ezt a vidéket magas hegyek övezték, s csak egyetlen völgy nyílt a tenger felé. Fabius, aki jól ismerte a tájat, rögtön meglátta a kedvező lehetőséget. Négyezer nehéz fegyverzetű katonával elzárta a völgy szűk kijáratát, hadának többi részét pedig a város körüli magaslatokra küldte.

Ám Hannibal gyorsan felismerte a veszélyt, és kereszthalállal büntette a vezetőket, akik ilyen nehéz helyzetbe hozták. Nappal nem is tudott volna áttörni, ezért egy ravasz éjszakai manőverrel kívánt kiszabadulni

szorult helyzetéből. Vagy kétezer szarvasmarhát összetereteltetett, és megparancsolta, hogy erősítsenek rőzsekötegeket a szarvaikra. Az éj leszálltával meggyújtatta a rőzsét, és az állatokat az ellenség által megszállt magaslatok felé tereltette. A közeledő fények láttán a rómaiak azt hitték, hogy a punok támadnak. Amikor azonban a rőzsekötegek egyre nagyobb lánggal kezdtek lobogni, és az égési sebek okozta fájdalomtól megvadult állatok eszeveszetten száguldottak közülük, megijedtek, és elhagyva őrhelyeiket, visszavonultak a táborba. Ezt a riadalmat használta ki Hannibal. Könnyű fegyverzetű csapataival nyomban megszállta a magaslatokat, másnap reggel pedig kivezette seregét a kelepceből. Fabius most már hiába eredt a nyomába, csak a pun utóvédet sikerült harcra kényszerítenie. A vad kézitusában mindkét részről sokan elestek, de a fő dolog az volt, hogy Fabius elszalasztotta legnagyobb győzelmi lehetőségét.

Ez az incidens a senatust is a hadvezér ellen hangolta. Minuciust is ugyanolyan hatáskörrel ruházták fel, mint Fabiust, hogy ezáltal erélyesebbé tegyék a római hadvezetést. A senatorok ellenszenvét jól érzékelteti a következő eset. A római dictator és Hannibal megállapodott, hogy kicserélik hadifoglyaikat. Amelyik fél több hadifoglyot kap vissza, mint amennyit ad, az a többletfoglyokért fejenként 250 *drachma* váltságdíjat fizet. Amikor kicserélték a hadifoglyokat, kiderült, hogy a punok kétszáznegyvennel több embert adtak vissza, mint ahány hozzájuk tért meg. A fogolycsere után azonban a senatus nem volt hajlandó kifizetni a kétszáznegyvenszer 250 drachmát, mondván: nem költ pénzt olyan emberekre, akik saját gyávaságuk miatt kerültek fogságba. A valódi ok persze a Fabius iránti ellenérzés volt. A dictator újra csak tekintélyéhez méltóan járt el. Egyrészt nem akarta megszegni Hannibalnak adott szavát, másrészt azt sem kívánta, hogy ez a szerencsétlen kétszáznegyven katona ismét fogságba kényszerüljön. Ezért Rómába küldte saját fiát, és utasította, hogy adja el Hannibal által szándékosan megkímélt birtokai egy részét, a kapott összeget pedig vigye hozzá a táborba. Amikor ez megtörtént, saját pénzével fizette meg a váltságdíjat.

Lassan véget ért a 217-es esztendő. A tél beálltával Itáliában elcsendesült a harc, a szemben álló felek a következő év nagy összecsapására készültek. A rómaiakat az a vágy sarkallta, hogy Hannibal seregét, ezt az idegen sejtet kioperálják hazájuk testéből, a pun fővezérnek pedig immár kényszerűségből kellett győznie. Ekkorra ő is rádöbrent, hogy addig nem képes Dél-Itáliát maga mellé állítani, amíg ott nem kerül katonai fölénybe. De szüksége volt a sikerre már csak azért is, hogy ellensúlyoz-

za a karthágói haderőt Itálián kívül ért vereségeket. Mert amíg ő látványos győzelmekkel keserítette a rómaiak életét, addig Hispaniában Gnaeus és Publius Scipio hadai már Saguntumig nyomultak előre. Nem kísérte szerencse annak a 70 hajóból álló karthágói flottának a tevékenységét sem, amely Szardínia és Etruria partjainál cirkálva igyekezett zavarni a tengeri összeköttetést Itália és Hispania között. Ezt a flottát a római gályák visszakergették Észak-Afrika partjaihoz. Ebben a helyzetben Karthágó csak egy nagy itáliai győzelemtől várhatta a kedvező fordulatot.

Ezt a várt győzelmet a 216-os esztendő hozta meg.

216-ra a 219-es illíriai háborúban, a pharoszi Démétriosz ellen sikerrel harcoló Lucius Aemilius Paullust és a kevésbé tapasztalt, de igen határozott Caius Terentius Varrót választották consulnak. A köztársaság fegyveres hadereje erre az időre már jelentősen felduzzadt. Összesen 18 legio harcolt, nem számítva a szövetségesek segédcsapatait. Nyolc legio a karthágói sereg ellen Itáliában, kettő Hispaniában, kettő Szicílián, egy Szardínián, kettő az Apokon inneren gallok ellen, egy a hadiflotta kötelékében tevékenykedett, két legio pedig Rómában állomásozott. A haderő legértékesebb részét, a lovasságot és a szövetséges csapatokat is beleszámítva antik források szerint 87 200 embert irányítottak a két consul vezérlete alatt Hannibal ellen. Ennek a hatalmas seregnek az volt a feladata, hogy semmisítse meg Hannibal 50 000 harcosát.

Az Észak-Apulia és Samnium határán húzódó hegyvidék egyik kisvárosa, Gerunium térségében gyülekeztek 216 kora tavaszán a punokra lesújtani készülő római haderők. A közelükben táborozó Hannibal – minthogy lovassági fölényét csatában a hegyes vidéken nem aknázhatta volna ki – seregét délkeleti irányba indította, és miután elérte az apuliai síkságot átszelő Aufidus folyót, elfoglalta a közelben fekvő Cannae városát. Hadseregét a város melletti megerősített táborban helyezte el. Mivel bátran leszúrte a rómaiakkal addig vívott csatáinak tanulságait, úgy értékelte a helyzetet, hogy a római gyalogság szervezettebb, harci technikában hatékonyabb a karthágóinál, győzelmeit tehát lovasságának, valamint az ellenséget meglepő taktikai megoldásainak köszönhette. Ezért, hogy egyetlen gyengeségét kiküszöbölje, a rómaiaktól zsákmányolt fegyvereket osztotta ki gyalogosai között, katonáit pedig igyekezett a római harcmodorra tanítani.

A római had követte Cannae-hoz Hannibalt, és a karthágóiaktól vagy hatezer lépésre ütött tábor. Bár a római haderő majdnem kétszeresen múlta felül a punokét, ez utóbbiak lovassági fölénye – 10 000 lovas a ró-

maiak 6000 lovasával szemben – sík harcmezőn döntő lehetett. Aemilius Paullusnak ezért az volt a véleménye, hogy nem szabad megütközni a karthágóiakkal, hanem továbbvonulva olyan terepre kell csalni őket, amely a gyalogságnak kedvez. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az ellenség nem kerülheti el a csatát, mivel készletei kifogytak. Varro viszont azt követelte, hogy a Cannae alatti síkságon azonnal vegyék fel a harcot Hanniballal.

A rómaiak két táborban sáncolták el magukat. A kisebbik tábor az Aufidus déli partján állt; valószínűleg később itt is zajlott le az ütközet. A folyó túlsó partján épült a nagyobb római tábor. Hannibal előbb a nagyobb római táborból próbálta kicsalni az ellenséget, majd numida lovasait a kisebb táborból a folyóhoz tartó vízfordók zaklatására küldte. Taktikája, hogy a rómaiakat harcra ingerelje, kísértetiesen hasonlított a trebiai csata előtti haditervéhez. De a trebiai ütközet előzményei hasonlóképp kísértettek a római vezérek civódásaiban is. Egyes hagyományok szerint a türelmetlen Varrót Aemilius Paullus azzal vádolta, hogy meggondolatlan, akárcsak a két vesztes parancsnok, Sempronius Longus és Flaminius volt, míg Varro azt vetette Aemilius Paullus szemére, hogy Fabius Maximust, a gyáva és tehetetlen hadvezér mintaképét majmolja. Varro türelmetlensége átragadt a római katonákra is, akik bízva létszámfölényükben, már hanyatt-homlok siettek volna a numidák által fenyegetett kisebb római tábor fölmentésére. Aemilius Paullus végül kénytelen volt beadni a derekát, és augusztus 2-án, azon a napon, amikor – hagyományos felfogás szerint – Varrón volt a fővezérség sora, csatára sorakoztak fel az Aufiduson átkelt római csapatok.

A karthágói parancsnok magabiztosan készült az ütközetre. Jól szemlélteti ezt a következő anekdota: Hannibal néhány vezértársával együtt fellovagolt egy domb tetejére, és onnan szemlélte a csatába induló ellenséget. Egyik alvezére, Giszkon megjegyezte, csodálatos, hogy milyen sokan vannak a rómaiak. Hannibal erre komolyan azt válaszolta, hogy van még valami ennél is csodálatosabb, ami nyilván elkerülte Giszkon figyelmét. Aztán alvezére kérdésére közölte, hogy a legcsodálatosabb mégiscsak az, hogy abban a nagy sokadalomban egyetlen lélek sincs, akit Giszkonnak hívnának. A fővezér komoly arca és az azzal ellentétes tréfás megjegyzés hatalmas nevetést váltott ki. A vezérek vidámsága megnyugtatta a katonákat, akik úgy gondolták, csak az ellenség megvetése és az önbizalom adhat ilyen jókedvet parancsnokaiknak.

A római sereg jobbszárnyán, amely a folyóhoz közelebb sorakozott, felállt a római lovasság, majd a centrum felé haladva a római és a szövet-

séges gyalogság következett, amíg a balszárnyon a szövetségesek lovasága sorakozott fel. A hadrend előtt íjászok és könnyű fegyverzetű gyalogosok várták az összecsapást. A jobbszárnyat Aemilius Paullus, a balt Terentius Varro vezényelte. A derékhad irányítása Serviliusnak jutott, aki égett a vágytól, hogy az előző év consuljaként elszenvedett vereségéért bosszút álljon. A rómaiak felállításában az volt az érdekes, hogy ezúttal lemondtak a nehézgyalogság szokásos, sakktáblaszerű elrendezéséről, amelynek jellemzője, mint tudjuk, az volt, hogy a manipulusok a saktábla azonos színű kockáihoz hasonlóan álltak egymás mellett és mögött. Most egészen közel vonták egymáshoz a manipulusokat, s ezáltal a nehézgyalogság mintha hatalmas phalanxba tömörült volna. A római vezérek elgondolása az volt, hogy ha a 67 000 fős nehézgyalogságot egy tömegbe tömörítik, akkor gyorsabban is törik át az ellenséges hadrend közepét, mielőtt a punok bekerítő hadmozdulatot tudnának végrehajtani a szárnyakon. Ezt az elképzelést elsősorban a vesztes trebiai csatából leszűrt tanulság szülte, hiszen Trebiánál a rómaiak főként azért maradtak alul, mert a szárnyakon hamarabb szenvedtek vereséget, mintsem középen a gyalogságuk áttört volna, így a diadalittas római gyalogságot végül is bekerítették, s nagy részüket lemészárolták. Ám mint látni fogjuk, a rómaiak szándéka ellenére Cannae-nál is hasonló katasztrófa történt.

Hannibal hajnalban kelt át főseregével a folyón, előreküldve a baleari parittyásokat és más, könnyű fegyverzetű harcosait. Az átkelés után alakította ki harcrendjét. A gall és hispaniai lovasokat a folyópart közelébe, a balszárnyra állította, szemben a római lovassággal. A jobbszárnyra a numida lovasságot küldte, ők a rómaiakkal szövetséges itáliai lovasokkal néztek farkasszemet. A harcrend közepén állást foglalt gyalogságot úgy rendezte el, hogy két oldalon afrikaiakat csoportosított, amíg közéjük ékelődve, félhold alakzatban, gall és hispaniai nehéz fegyverzetűek sorakoztak. Az afrikai gyalogosokat a Trebiánál és a Trasimenus-tónál zsákmányolt római fegyverekkel szerelte fel, s mint említettük, korábban már begyakoroltatta velük a római harcmodort. Ez a körülmény nagy mértékben növelte harcértéküket. A gallok és hispaniaiak saját fegyvereikkel készültek a küzdelemre. A galloknak most is hosszú, csak vágásra alkalmas tompa végű kardjuk volt, míg a hispaniaiaknak rövid és hegyes fegyvereik. A hadvezér szemében pompásan festhettek a derékig meztelen gallok, és a hispaniaiak, akik bíborral szegélyezett fehér gyolcstunikát öltöttek. A körülbelül 40 000 főnyi, egzotikus látványt nyújtó gyalogságot Mago nevű öccsével együtt maga Hannibal vezette. A balszárnyat Haszdrubal (ismét az azonos név: ő nem Hannibal Hispaniában harcoló

fivére), a jobbszárnyat Maharbal és Hanno, Hannibal unokaöccse vezényelte.

Hannibal – a rómaiakhoz hasonlóan – ugyancsak szokatlan módon állította fel gyalogosait. A hispaniai és gall harcosokból álló félhold feladata az volt, hogy mindenképpen lassítsa le a római nehézsúlyosság rohamát. Várható volt, hogy a viadal közben az előredomborodó alakzat előbb kiegyenesedik, majd homorú lesz. A félhold két szélén elhelyezett afrikai gyalogságnak akkor kellett beavatkoznia a küzdelembe, amikor a félhold teljesen behorpadt. Ekkor az afrikaiaknak oldalról be kellett keríteniük az előretörő rómaiakat. Hannibal tehát kisebb létszámú gyalogságával akarta bekeríteni a római manipulusokat. Ezt a bekerítést kettős gyűrűvé akarta változtatni: amikor a két szárnyon lovassága győzelmet arat, s az ellenséges lovasok megfutamodnak, újabb vasgyűrűt von a bekerített rómaiak köré.

A csata kezdetéről a történetírók azt hagyták ránk, hogy a nap mindkét seregtől rézsút esett, tehát nem zavarta a küzdő feleket, viszont erős szél fújt, amely a rómaiak arcába sodorta a síkság porát, és ez ugyancsak elvakította őket. Az ütközet a két had könnyű fegyverzetű gyalogosainak összecsapásával kezdődött, majd a gall és hispaniai lovasokból álló pun balszárny csapott össze a rómaiak jobbszárnyán álló lovassággal. Mivel az egyik oldalról a folyó, a másiktól pedig a viaskodó gyalogosok korlátozták a lovasok küzdőterét, az összecsapásban nem a szokásos manőverek, hanem a könyörtelen közelharc dominált. A számbeli túlsúlyban lévő karthágói balszárny fokozatosan felül is kerekedett. Időközben a római gyalogság a harcrend centrumában rárontott a gall és hispaniai gyalogosok előre domborodó félholdjára. Itt is kíméletlen küzdelem kezdődött, mindkét fél derekasan verekedett. Idővel, amint az várható is volt, a tömött római csatasorok benyomták az ellenség ívelt hadrendjét úgy, hogy az előbb egy vonalba került az egész arcvonallal, majd tovább hátrálva be is horpadt. Hannibal tervének értelmében ekkor az addig tétlenül álló afrikai gyalogság a benyomott félhold jobb és bal oldalán hirtelen előrenyomult, gyors hadmozdulattal bekerítve a már-már diadalittas római manipulusokat. A körülvárt rómaiak ugyan elszántan küzdöttek tovább, ellenállásuk azonban idővel megtört, hiszen nem csupán a helyzetük volt válságos, de ráadásul az afrikaiak személyében pihent harcosokkal kellett csatázniuk. Addigra Haszdrubal már megfutamította a római jobbszárnyon álló lovasságot, és a másik szárnyon is a punok kerekedtek felül. Itt, a római sereg balszárnyán a szövetségesek lovassága állt szemben a karthágói jelvények alatt harcoló numidákkal. A

numidák, ezek a kiváló afrikai könnyűlovasok, amúgy is fürgébbek voltak, ráadásul még egy meghökkentő hadicselt is alkalmaztak. Az történt ugyanis, hogy alig kezdődött meg itt a harc, félezer numida leszállt a lováról, és az ellenség lába elé vetette fegyvereit, a megadás jeleként. A szövetséges lovasság parancsnokai utasították őket, hogy vonuljanak a római balszárny mögé, és ott telepedjenek le. Amikor azonban ezen az oldalon is tetőfokára hágott a küzdelem, és emiatt senki sem figyelt a „foglyokra”, a numidák elővették mellvértjük alá rejtett kardjukat, és hátba támadták az ellenséget. A hátulról támadó numidák iszonyú mézszárlást vittek véghez. A római balszárny összeomlott. Haszdrubal ekkor visszahívta a közelharcból a numidákat, és a menekülő rómaiak üldözésére küldte őket. Ő maga hispaniai és gall lovasaival újabb gyűrűt vont az egyre fogyatkozó római gyalogság köré.

A gyűrűn kívül még egyszer fellángolt a küzdelem, amikor a paritytyakótól súlyosan megebesült Aemilius Paullus a menekülő rómaiak egy részét összegyűjtve utoljára még megpróbálta harcra tüzelni embereit. Ezt a kísérletet azonban a karthágóiak megghiúsították. Rögtön nagy erővel körbefogták a római consul maroknyi csapatát. Aemilius Paullus vitézül harcolt, és a katonák vezérükhöz méltó elszántságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy a csata végső szakaszában leszálltak lovaikról, és gyalogosan küzdöttek, lemondva a menekülés lehetőségéről. Amikor Hannibálnak jelentették, hogy Aemilius Paullus parancsára a római lovasok gyalogszerrel folytatják a harcot, a pun fővezér állítólag ezt mondta: „Sokkal jobban szeretném, ha mindjárt megkötözve adná a kezembe őket!” Így érezte, hogy most már biztos a győzelemben. Várakozásában nem is csalódott. A kettős gyűrűben vergődő római gyalogság hamarosan felmorzsolódott, holtan maradt a csatatéren Aemilius Paullus is, bátor harcosainak zömével együtt. A sors iróniája, hogy a másik consul, a tragédiáért inkább felelős Terentius Varro körülbelül 5-10 000 menekültöt összegyűjtve kitört a csatatérről. Számos vezére és hadserege színe-java azonban elpusztult Rómának ezen a gyásznapiján.

Az antik források adatait áttekintve körülbelül 48-50 ezer főre tehető a rómaiak és itáliai szövetségeseik halottakban számított embervesztesége. G. Daly a cannaei csatáról írt kiváló könyvében megemlíti, hogy ez a legnagyobb mézszárlás, amit európai hadsereg egyetlen napon a történelem során valaha elszenvedett. Mi több, még a vietnami háború több eszten-deig dúló harcai közepette sem esett el ennyi amerikai.

A cannaei csata azóta fogalommá vált a hadtörténetben. Valahányszor sikerült teljesen megsemmisíteni a bekerített ellenséget, a 19. század óta rendszerint a cannaei csata lefolyását emlegették példakép gyanánt.

Az ütközet későbbi elemzői annak következő főbb mozzanatait állapították meg:

- a) A hispaniai és gall gyalogság – Hannibal centruma – a római gyalogsággal való érintkezés felvétele után késleltető harcba ment át.
- b) A majdnem áttöréssé fokozódott római előnyomulás végső pillanatában az erre a célra felvonultatott afrikai gyalogság ellentámadást hajtott végre a két szárnyon.
- c) Az afrikai gyalogság kétoldali bekerítést hajtott végre, amíg a kartágói lovasság, visszatérve a rómaiak üldözéséből, hátulról zárta be a gyűrűt.

A cannaei győzelmet, a taktikai bekerítés iskolapéldáját tehát olyan karthágói sereg harcolta ki, amely hajlékony és erős szárnyak révén képes volt egy átkaroló hadmozdulatra, viszont az ellenfél, amelynek ilyen szárnyai nem voltak, képtelen volt a bekerítést megakadályozni. A rómaiak vereségének fő oka éppen ez, vagyis a szárnyak gyengesége és merevsége volt, nem pedig Varro hadvezéri alkalmatlansága, aki a nehézgyalogságot túlságosan nagy mélységben tömörítette. Hiszen gondoljuk csak meg: hagyományosan felállított római sereggel más hadvezér sem tudta Hannibalt legyőzni!

A phalanx ellen jól lehetett használni a nehézgyalogság manipulussait, különleges helyzetekben viszont többször is kiderült, hogy vagy a felálláson, vagy a fegyverzeten hasznos lenne változtatni. Mint láttuk, Beneventumnál Manius Curius Dentatus a lándzsás tábori őrséggel erősítette meg Pürrhosz elefántjai ellen harcoló manipulussait. Flaminius 223-ban Placentiánál hajítódárda helyett lándzsát adott a hastatusok kezébe, hogy megfékezze a gallok rendkívül heves első rohamát. A szárnyak merevségét azonban egyszeri *ad hoc* intézkedéssel nem lehetett megszüntetni. A rómaiaknak nem volt jó lovasságuk, a nehézgyalogság manipulussai pedig képtelenek voltak könnyedén kanyarodni vagy megfordulni.

Ebben a helyzetben a rómaiak számára csak taktikai reform jelenthetett kiutat, olyan reform, amely szárny felőli csapások végrehajtására teszi alkalmassá seregüket. Nem véletlen tehát, hogy a római vezérek Cannae után sokáig elkerülték a nyílt ütközetet Hanniballal, amíg végül egy nagy stratégia, a későbbi Publius Cornelius Scipio Africanus Maior

210 után, a hispaniai harcokban új, alkalmasabb taktikával lépett a színre. Ez volt a *cohors*-taktika, amelynek kialakulására még visszatérünk.

A cannaei csatának azonban távolabbra ható, közvetett hatása is volt a hadművészet történetére. A porosz *Karl von Clausewitz* (1780-1831), aki *A háborúról* c. művével megalapozta a modern hadtudományt, még úgy vélte, az ókor csatái nem sok tanulsággal szolgálhatnak a későbbi korok hadvezérei számára. Ezért a cannaei ütközzettel sem foglalkozott, viszont egy ponton mégis hozzájárult ahhoz, hogy ez az összecsapás az ő tanain felnőtt militarista porosz-német tisztikar fantáziáját megmozgassa. A német nagyvezérkar 1903-ban adta ki a *Csatasiker (Der Schlachterfolg)* c. dokumentumot, amely Clausewitz említett könyvéről többek között ezt írta: „Ami művének tartós értéket kölcsönöz, az a megsemmisítés gondolatának (*Vernichtungsgedanke*) hangsúlyozása, amely mindent áthat. Így valójában Clausewitznek köszönhetjük, hogy egy hosszú békeidőszakon át az igazi háború eszméje a porosz tisztikarban élő maradt.”

Cannaet a modern hadművészet számára az az *Alfred Graf von Schlieffen* (1833-1913) fedezte fel, aki táborszernagyi rangban 1891 és 1906 között a német vezérkar főnöke volt, és aki többek közt kidolgozta a róla elnevezett tervet, amelynek alapján Németország az első világháború kezdetén, Belgium semlegességét megsértve megtámadta Franciaországot. Mint azt *Cannae* című tanulmányában kifejtette, az ellenség teljes megsemmisítését előidéző – vagyis a clausewitzi elgondolást maradéktalanul megvalósító – első történelmi példa a cannaei ütközet volt. Schlieffen a cannaei csatát igazi megsemmisítő erejű összecsapásnak (*Vernichtungsschlacht*) értékelte, és ezért állította azt hadtörténeti érdeklődése középpontjába. Azzal kevésbé törődött, hogy legalább két legiónyi római harcos, sikerrel vágva át magát az ellenséges gyűrűn, megmenekült. Schlieffen a cannaei ütközet elemzése révén receptet kívánt adni saját kora és a jövő hadvezéreinek ahhoz, hogy hasonló nagy győzelmeket arathassanak, mint azt egykor Hannibal tette. A pun hadvezér taktikai alapeszméjének – helyesen – azt tartotta, hogy gyengébb erőkkel vagyis a hispaniai és gall gyalogság félhold alakzatával fogta föl a rómaiak túlerejű centrális támadását, miközben ő az elhárító harc által nyert időt kihasználva a két szárnyon győzelmet aratott. Ezután a félhold alakzat szélein felállított afrikai gyalogság, valamint a harcrend szárnyain győztes lovasság bevetésével kétoldali bekerítést hajtott végre az ellenség előrenyomuló gyalogsága körül. Ennek nyomán írta Schlieffen: „Csak ha az átkarolás kétoldali, amint az Leipzignél (lipcsei „népek csatája”, ahol 1813-ban Napóleon vereséget szenvedett a szövet-

ségesektől), Gravelotte-nál és Sedannál (az 1870/71-es francia-porosz háború porosz-német győzelemmel véget ért két csatájában) történt, akkor vezet, vagy legalábbis vezethet a támadás az ellenséges sereg teljes bekerítéséhez.” (Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy *J. E. Lendon* az athéniak Kr. e. 490-ben, Marathónnál alkalmazott bekerítési manőverét Hannibal cannaei taktikája előfutárának tekinti. Ugyanis Miltiadész is hadrendje meggyengített centrumával fogta fel a perzsák túlerejű támadását, és ezzel lehetővé tette, hogy megerősített szárnyai bekerítő mozdulatot hajtsanak végre.)

Ehhez a megállapításhoz kapcsolódva a tábornagy Napóleon és az idősebb Moltke (1800-1891, tábornagy, 1857 és 1888 között a porosz-német vezérkar főnöke) több ütközetét elemezte. Kiemelte, hogy a cannaei sémát, ha nem is tudatosan, ők is alkalmazták, persze a modern körülményekhez alkalmazkodva, amikor „a hiányzó Haszdrubalt (vagyis Hannibal balszárnai lovasságát) olykor egy természeti akadállyal vagy egy semleges állam határával pótolták.” Tehát e kiváló katonák az ellenfelet alkalmanként nem kétoldali bekerítéssel bénították meg, hanem csupán az egyik szárnyon hajtottak végre átkaroló műveletet, mivel a másik oldalon természetföldrajzi vagy politikai okok következtében az ellenséges erők amúgy sem rendelkeztek mozgástérrel. Ilyen szituáció persze csak a modern időkben keletkezhetett, amikor már nem százezer alatti, hanem a milliót megközelítő vagy éppen meghaladó létszámú seregek csaptak össze a harctereken.

A Hannibal életművét és a vele foglalkozó szakirodalmat feldolgozó *K. Christ* teljes joggal állapította meg: „... a német militaristákra Cannae egy végzetes ígézetet gyakorolt, mivel e vonatkozásban a hadvezér Hannibal izolált apoteózisa háttérbe szorította azt a pusztá tény, hogy Róma és nem Hannibal nyerte meg a II. pun háborút.”

A „génusz” misztifikálása, amely a történelmi személyiség fogalmának helytelen felfogásában gyökerezett, és végül tragikus módon a Hitler-imádatban csúcsonódott ki, nagy mértékben megtalálható Schlieffen Hannibal-értékelésében, aki a zseniális Hanniballal szemben Terentius Varro római consul hadvezéri gyengeségét jelölte meg a karthágói győzelem legfőbb okaként. Holott nem egyszerűen Varro maradt alul Hannibal ellenében, hanem a római hadsereg szenvedett vereséget a minőségileg jobb karthágóitól. Mint ahogy a háborút Róma javára eldöntő 202-es zamai ütközet során sem Hannibal hadvezéri talentuma mondott csődöt, hanem ekkor már a római hadsereg volt lényegesen hatékonyabb korábbi önmagánál.

Cannaenál tehát elsősorban nem a két hadvezér, hanem a két hadsereg méretett meg. Az persze vitán felül áll, hogy Hannibal kiválóbb vezér volt Varrónál. Ám ezt Schlieffen hatására a későbbi német szakirodalom erősen eltúlozta a hadművészeti meggondolásokkal szemben. E túlzások következtében Hannibal a német militarizmus példaképévé lett.

A történelem furcsa és a német nép számára tragikus fintoraként a legújabbkor hadtörténetében éppen a Wehrmacht kárára valósult meg legtökéletesebben a *Cannae-gondolat* akkor, amikor a német csapatok elszenvedték a sztálingrádi vereséget. (Az sajnálatos tény, hogy a voronyezi katasztrófa kapcsán a kárt szenvedettek között ott volt a 2. magyar hadsereg is.) W. Adam ezredesi rangban első segédtisztként szolgált a Sztálingrádot ostromló 6. német hadsereg parancsnoka, Paulus vezértábornagy mellett. *Nehéz elhatározás* címmel magyarul is megjelent emlékiratában egy érdekes beszélgetést idéz fel parancsnokával. 1942 októberének végén már kibontakoztak annak a szovjet ellentámadásnak a kontúrjai, amely végül november 19-én indult meg, és amelynek eredményeképp a szovjet erők: a Délnyugati Front, Doni Front és Sztálingrádi Front összesen 1 106 100 harcosa, 15 501 lövege és aknavetője, valamint 1463 harckocsija bekerítette a németeket. (Az adatokat V. I. Csujkov: *Az évszázad ütközete* c. könyvéből vettük.) A számukra szomorú jövő komor előérzetében Paulus azt javasolta Hitlernek, hogy állítsák le a sztálingrádi támadást. A Führer elutasító válasza után Paulus így panaszkodott segédtisztjének: „Márpedig ebben elvérzünk. S még nem is ez a legrosszabb. Sztálingrád Cannaevá válhat a 6. hadsereg számára.”

Paulus helyesen érzékelte, hogy az ő seregét is a teljes bekerítés reális veszélye fenyegeti, ezért érthető, hogy azonnal Cannae jutott az eszébe. De vajon a másik oldal is tudatában volt annak, hogy milyen ókori példa nyomán jár el? Sztálingrádot 180 napon át Csujkov tábornok védte a 62. hadsereg élén. Ugyanazt a szerepet vállalta, mint Cannaenál Hannibal félhold alakzata, vagyis gyengébb erők birtokában vívott elhárító harcot a túlerejű ellenséges támadással szemben, miközben a három szovjet front időt nyert a felvonuláshoz és a németek teljes bekerítéséhez. Nos, Csujkov sem volt járatlan a történelemben. Említett műve, *Az évszázad ütközete*, amely a sztálingrádi csata hiteles leírása, utolsó fejezetének *A XX. század Cannaeja* címet adta.

A cannaei csata tehát két évezred múltán is hatott a történelemre. Alapvetően azonban megvívása időszakában befolyásolta meghatározóan a világ sorsát.

Rómát gyászba borította a katasztrófa híre. De mint előző megpróbáltatásai esetében, most is igyekezett méltósággal viselni sorsát. A kormányzat a halottak hozzátartozóinak mindössze harmincnapi gyászidőt engedélyezett, nehogy bárkit is huzamosabb ideig elvonjon személyes fájdalma a közügyektől. A kétségbeesetten és megalázottan visszatérő Varrót consulnak kijáró tisztelettel fogadták, üdvözlésére egészen a városkapukig kivonult Róma népe a főtisztviselők és senatorok vezetésével, és dicsérettel illették őt szemrehányás helyett, hiszen ilyen nagy szerencsétlenség után mégis összeszedte a szétszórt sereg egy részét, és velük együtt visszasietett a városba, hogy amennyire tud, hasznára legyen népének. Hogy pedig az ellenség egy percre se higgye azt, hogy Róma fegyveres erő nélkül maradt, katonai szolgálatra hívták be a város minden 17. életévét betöltött polgárát, ezenkívül az állam 8 ezer rabszolgát vásárolt, akikből két legiót szerveztek. Itt figyelemreméltó mozzanat, hogy csak azokat a rabszolgákat vették igénybe, akik hajlandónak mutatkoztak a fegyveres szolgálatra. Őket azután hivatalosan *volones*, vagyis „önkéntesek” megnevezéssel jelölték.

A rendkívüli módon megnőtt hadikiadások és a háborús veszteségek következtében akut pénzhiány lépett fel. Ezt a cannaei vereség évében az as bronztartalmának csökkentésével, 215-ben pedig a vagyonadó kétszeresére növelésével próbálták orvosolni.

Rómában tehát a vereség tettekrekészséggel párosult. Nyilvánvaló, hogy a tenni vágyás még nagyobb lehetett a győztesek táborában. Hannibal veszteségei eltörpültek a rómaiakéhoz képest. Csak mintegy 4000 gall, 1500 hispaniai és afrikai gyalogos, valamint kétszáz lovas esett el seregéből a történetíró Polübiosz szerint. Érthető hát, hogy a pun hadvezérek már Itália urainak vélték magukat. Liviusnál olvashatunk arról, hogy Maharbal, aki a cannaei csatában a karthágói had jobbszárnyát vezette, azt követelte Hannibaltól, küldje őt a lovassággal Róma ellen, s ő garantálja, hogy vezére öt nap múlva győztesként falatozhat a Capitoliumon. De Hannibal, aki a Trasimenus-tónál aratott győzelme után sem indult Róma ellen, lelohasztotta alvezére lelkesedését. Ekkor mondta a hagyomány szerint Maharbal e szállóigévé vált mondatot: „Győzni, azt tudsz, Hannibal, de a győzelmet kihasználni nem!” (*Vincere scis Hannibal, sed victoria uti nescis.*)

A pun fővezér, csakúgy, mint egykor Pürrhosz, győzelmét nem Róma megsemmisítésére akarta felhasználni, erre amúgy sem volt esélye, csupán kedvező békét kívánt elérni. Karthalót, környezetének egyik megbecsült tagját tehát Rómába küldte egy csoport római fogollyal, forma sze-

rint azért, hogy a kezére került hadifoglyok sorsáról tárgyaljon, valójában azonban béketárgyalások kezdeményezése céljából. De – és ez jellemző a rómaiak elszántságára – Karthalt be sem engedték a város falai mögé.

A rómaiak lelkiállapotát jellemzi az alábbi történet is. A Karthallal együtt Rómába küldött tíz római fogolynak az volt a feladata, hogy a senatusszal ismertessék Hannibal feltételeit a fogolycseréről. E feltételek meghatározták, hogy az egyenlő számú foglyok kicserélése után még karthágói kézen maradtakért mennyit kell fizetni. A váltságdíj eltérő mértéke jól mutatta a hadifoglyok társadalmi helyzetében megmutatkozó különbséget. Livius tudósítása szerint egy római katona szabadon bocsátásáért 300, egy szövetséges harcosért 200, egy rabszolgaért 100 denariust követeltek. Elindulása előtt ez a tíz ember megesküdt, hogy ha a senatus nem fogadja el Hannibal feltételeit, azonnal visszatér a pun táborba. A senatus elutasította a karthágói javaslatokat. A foglyoknak esküjük értelmében el kellett hagyniuk a várost. Megrendítő jelenetek zajlottak le az őket marasztaló családtagok és az esküjük megtartása mellett szilárdan kitartó férfiak között. Végül is nyolcan visszatértek Hannibalhoz, ketten azonban nem. Ezek azt mondták, hogy őket már nem köti esküjük, mivel az ellenséges táborból elindulva valami ravasz ürüggyel egyszer még visszamentek, majd azután csatlakoztak a többiekhez. Vagyis eleget tettek Hannibálnak tett esküjüknek, hiszen *akkor* visszatértek hozzá. Polgártársaik mély megvetéssel vették tudomásul ezt a római jellemhez méltatlan, hitszegő magatartást. Állítólag a senatus is foglalkozott ügyükkel, és csak csekély szavazattöbbséggel állt el attól, hogy erőszakkal vesse vissza őket a karthágói táborba. A hagyomány szerint e két embert annyira meggyűlölte a nép, hogy végül mindkettő önkezével vetett véget életének.

A rómaiak elszántsága teljesen érthető, ha meggondoljuk, hogy a fővárost nem fenyegette komoly veszély, az Itália megközelítése szempontjából jelentős Észak-Hispaniát, Szardíniát és Szicíliát pedig egyelőre szilárdan a kezükben tartották. Ráadásul továbbra is a római gályák uralták a tengert. Hannibal viszont csak Dél-Itáliában javíthatta pozícióját. Ezzel a lehetőséggel élt is a karthágói fővezér. A Cannae-nál foglyul ejtett itáliaiakat, akik Róma szövetségeseiként harcoltak ellene, szabadon bocsátotta, ezzel a gesztussal is hangsúlyozva: nem üres propaganda az az ígérete, hogy Itália népeit felszabadítja a római uralom alól. Miután katonái kipihenték a cannaei győzelem fáradalmait, Hannibal Észak-Apulia, Dél-Samnum és Campania térségeibe vezette őket. Sikertől is elárnyékolva, hogy néhány apuliai város, például Arpi, Salapia és Aecae, Samnumban

Compsa, Campaniában pedig a népes Capua a punok szövetségese lett. Ugyanakkor Hannibal alvezére, Hanno egy másik haddal Lucaniában és Bruttiumban igyekezett szövetségesekre szert tenni. A hadseregbe bizony szükség volt ahhoz, hogy hol kényszerítő eszközként, hol pedig erődemonstrációként ott legyen a szövetségesek toborzásánál. Gyorsan kiderült ugyanis, hogy még az itáliai szövetségbe viszonylag nemrég bekeverült Dél-Itáliában sem annyira népszerűtlen Róma, amint azt Hannibal képzelte.

Ebben a helyzetben, amikor Hannibal már sok csatát nyert, de a teljes győzelmet még nem vívta ki, a pun vezér azt fontolgatta, hogyan mérhetne újabb csapást Rómára. Azt tervezte, hogy a karthágói kormányzat támogatásával Itálián kívül indíttat hadműveleteket, s ez esetben a római haderő szétforgácsolódik, az ellenség stratégiai helyzete pedig tovább romlik. Évgett mellette harcoló öccsét, Magót a hadizsákmány egy részével Karthágóba küldte. Mondják, hogy Mago, amikor érzékeltetni próbálta, milyen nagy diadalt is aratott fivére, a karthágói államférfiak elé szórta azt a nagy halom aranygyűrűt, amelyet a Cannaenál elesett római lovagok ujjairól húztak le. Akár e színpadias jelenet, akár a józan megfontolás hatására, a karthágói vezetés úgy döntött, hogy fokozza a Hannibalnak nyújtott támogatást, és általában a harctéri erőfeszítéseket. Elhatározták, hogy Magót Hispaniába küldik 12 000 gyalogossal és 1500 lovassal, hogy segítsen másik fivérének, Haszdrubalnak megfordítani a hadiszerencsét. Azt is eldöntötték, hogy Szardínia visszaszerzésére felállítanak egy harmadik sereget, magának Hannibalnak pedig 4000 numida lovast, 40 elefántot és ezer talentum ezüstöt küldenek. Minthogy ekkorra már Szardínia őslakói fegyvert ragadtak Róma ellen, és az sem volt lehetetlen, hogy Szürakuszaiban Karthágó-barát fordulatra kerül sor, a Hannibal által támogatott karthágói katonai intézkedések azt ígérték, hogy végül is sikerül bekeríteni Rómát és hozzá még hú szövetségeseit. Ha erre a bekerítésre valóban sor kerül, Hannibal még jobb pozícióból láthat hozzá Közép-Itália meghódításához, végül olyan békekötésre kényszerítve Rómát, hogy az elveszíti nagyhatalmi státusát.

A rómaiak felismerték a karthágói stratégiában rejlő veszélyeket, és új tervekkel dolgoztak ki a háború eredményes folytatására. Most már belátták, hogy Fabius Maximusnak volt igaza, amikor dictatorként nem vállalta a nyílt összecsapást Hanniballal. Óvatosságát és bölcs előrelátását, amit néhány évvel ezelőtt még kigúnyoltak, most isteni adományként kezdték magasztalni. Úgy gondolták, akkor lesz jó kézben a római hadvezetés, ha az ő előrelátó mértéktartását egybekapcsolják a legvakme-

rőbb római hadvezér, Marcus Claudius Marcellus tehetségével. Így 215 után ennek a két hadvezérnek adták a legnagyobb szerepet az itáliai harcokban. Bízta Fabius tapasztaltságában, hiszen ő volt az előző évek egyetlen római főparancsnoka, aki nem szenvedett vereséget Hannibaltól. De bízta Claudius Marcellus vitézi erényeiben is, mert még jól emlékeztek rá, hogyan győzte le párviadalban az insuberek vezérét 222-ben. Később mondták is a rómaiak, hogy Fabiust pajzsuknak, Marcellust pedig kardjuknak tekintették, hiszen Fabius szilárd kitartása és óvatossága Marcellus kockázatoktól sem visszariadó hadvezetésével párosulva mentette meg őket. Hannibal is állítólag azt mondta, hogy Fabiustól mint tanítómesterétől, Marcellustól azonban mint ellenfelétől fél, mert az előbbi magakadályozza abban, hogy valami rosszat tegyen, de az utóbbi vele művel valami rosszat.

A gyakorlatilag kimeríthetetlen emberanyaggal rendelkező Róma mind Itálián kívül, mind Itáliában továbbra is minden tőle telhetőt megtett, hogy keresztülhúzza Hannibal számításait. 215-ben Szardínián leverték a felkelést, a partra szállt pun haderőt és a helyi harcosokat szétosztották, vezéreiket foglyul ejtették. Hispaniában, a Karthágóból érkező csapaterősítések ellenére, újabb győzelmeket aratott a két Scipio testvér, Publius és Gnaeus. Hannibálnak az a terve tehát, hogy Észak-Hispania, Szardínia és a Pó völgye, valamint Szicília megszerzésével harapófogóba zárja Itáliát, legalábbis Hispania és Szardínia vonatkozásában kudarcot vallott. Hasonlóan felemás eredményt hoztak az itáliai harcok. Hanno 215 tavaszán elfoglalta Bruttium két kikötővárosát, Krotont és Lokroi Epizephüroit, s ezáltal közvetlen tengeri összeköttetés jött létre Karthágó és Hannibal között. Bomilkar, a pun hajóhad parancsnoka Lokroinál tette partra a Karthágóból érkező utánpótlást. Ami Hannibalt illeti, ő 216 ősztől arra törekedett, hogy Capua városa mellett Campania többi részét is elfoglalja. Ez a természeti kincsekben és emberanyagban egyaránt gazdag vidék stratégiai előnyöket is kínált. Innen ágaztak szét az utak Közép-Itália felé. Bár néhány város behódolt a punoknak – Casilinum, ahol 217-ben Fabius majdnem törbe csalta Hannibal seregét, csak hosszú ostrom után adta meg magát –, Neapolis és több más tengerparti kikötő hű maradt Rómához. Délkelet-Campania legfontosabb városa, Nola is sikeresen állta a punok ostromát.

Nola védelme Marcellus érdeme volt. A merész hadvezér Neapolisból érkezett hadával a városba, ahol a köznép nagy része már azt fontolgatta, hogy Hannibal oldalára áll. A köznép hangulatát a római történétírók szerint egy Bantius nevű kiszolgált katona befolyásolta. Ez az ember

részt vett a cannaei ütközetben, ahol vitézül helyállt. Sok pun harcost megölt, majd nyilaktól és dárdáktól találva összeesett. A halottak eltakarítása közben fedezték fel a súlyos sebesültet a karthágóiak, és csodálkoztak, hogy még életben van. Hannibal elé vitték, aki egyrészt politikai megfontolásból, másrészt a vitézség iránti csodálatból nem csak szabadon engedte, hanem meg is ajándékozta, és vendégbarátjának fogadta. Szinte természetes, hogy a hálás Bantius ezután Hannibal odaadó híve lett, és mindent megtett azért, hogy Nola népét a pun vezér mellé állítsa. Marcellus felismerte, milyen befolyásos ez a Bantius, és elhatározta, hogy megnyeri a rómaiak ügyének. Amikor egy alkalommal találkoztak, és hallotta a katona nevét, megkérdezte tőle, mintha nem tudná, hogy ő-e az a Bantius, aki Cannaenál saját testével fogta föl az Aemilius Paullus consulnak szánt nyílveesszőket, és akiről Rómában többet beszélnek, mint bárki másról? Bantius igenlő válasza után Marcellus szemrehányást tett a katonának, miért nem adott módot már előbb a rómaiaknak, hogy kimutassák hálájukat, majd egy harci mént és nagyobb pénzüsszeget ajándékozott neki. Ettől kezdve Nolában nem volt tüzesebb híve Róma ügyének, mint éppen Bantius. Általa sikerült leleplezni a szemben álló párt embereinek többségét.

Marcellus például megtudta: ezek azt forralják, hogy elhordják a rómaiak harci felszerelését, mihelyt ő kivonul a városból Hannibal ostromló serege ellen. A római vezér tehát a város belsejében állította hadrendbe katonáit, az ellenséges érzületű lakosságtól veszélyeztetett felszerelést pedig a falak közelében helyezte el, s a polgároknak megtiltotta, hogy a falakhoz merészkedjenek. Persze elnéptelenedtek a városfalak, és Hannibal azt hitte, beveheti a védtelenül maradt bástyákat. Nem is vesztegette az időt azzal, hogy csapatait elrendezze, hanem parancsot adott az azonnali támadásra. Amikor a karthágóiak a falak alá értek, a csatasoraikkal szemben álló kapu hirtelen kinyílt, és Marcellus legjobb lovasai élén vadul az ellenségre rontott. Alig kezdődött el a közelharc, kinyílt egy másik kapu, amelyen viszont a római gyalogság özönlött elő. Hannibal éppen ellenük irányította hadereje felét, amikor egy újabb kapun át friss római csapatok támadták oldalba az élen küzdő harcosait. A pun sereg teljesen megzavarodott, és csakhamar visszahátrált táborába. A karthágóiak számbeli veszteségénél is nagyobb volt az a kár, amelyet Hannibal presztízse szenvedett. Szertefoszlott legyőzhetetlenségének nimbusza.

Néhány hónap múlva megint fellángoltak a harcok Nola birtokáért. Marcellus kegyetlenül leszámolt a város Karthágó-barát elemeivel, mintegy hetven embert bárdal lefejeztetett, mások ellen pedig vizsgálatot

indított. Hannibal ismét a város elé vonult, egyrészt azért, hogy megpróbáljon híveinek segíteni, másrészt, hogy nyílt csatában győzze le Marcellust. A római vezér azonban nem fogadta el a kihívást, viszont amikor Hannibal seregének nagyobb része éppen a vidéket fosztogatta, rátámadt a Nola előtt tanyázó punokra. Ismét nagy diadalt aratott, amit az is jelez, hogy a háború folyamán először 300 hispaniai és numida lovas átszökött a punoktól a rómaiakhoz.

Nola sikeres védelme lehetővé tette a rómaiak számára, hogy elzárják Hannibal elől a Dél-Samniumba és Lucaniába vezető utakat. A karthágói fővezér így Capua környékén kívül nem tudta uralma alá vonni Campaniát, hiszen a tenger felé vezető utakat Cumae, Puteoli és Neapolis állta el. Ilyen körülmények között egyre nehezebbé vált Hannibal számára dél-itáliai uralmának megszervezése. Róma szardíniai, hispaniai és itáliai sikerei – az időnkénti igen súlyos veszteségek ellenére – 215-ben kezdték kiegyensúlyozottá tenni a hadi helyzetet. Ekkor azonban két olyan – Róma számára igen kellemetlen – Itálián kívüli esemény történt, amely ismét Hannibal esélyeit növelte.

215 nyarán meghalt a szicíliai Szürakuszai uralkodója, II. Hierón. Utóda unokája, a mindössze tizenöt éves Hierónümosz hajlott arra, hogy Karthágó oldalára álljon a gigászok viadalában, persze területi juttatások fejében. Szürakuszai ajánlata igen jól jött Karthágónak, hiszen stratégiai szempontból nagyon sokat jelentett ez az Afrika és Itália között fekvő szövetséges. Így nyomban katonai segítséget ígértek az ifjú uralkodónak, és hozzájárultak, hogy Szürakuszai a Himerasz folyóig terjessze ki határait. Hannibal még egy száműzött szürakuszai testvérpárt, Hippokra-tészt és Epiküdeszt is Hierónümosz udvarába küldött, hogy ott állandóan képviseljék érdekeit.

A másik, Róma számára kedvezőtlen fejlemény az volt, hogy Hannibal és V. Philipposz makedón király szövetséget kötött. Ez egyáltalán nem volt váratlan esemény. Gondoljunk csak vissza a 219-es év történéseire, amikor Róma a második illír háború során megszilárdította balkáni pozícióit, és az általa elűzött Démétriosz, Pharosz uralkodója V. Philipposz makedón királynál talált menedéket. A dolognak az lett a folytatása, hogy a rómaiak bajait kihasználva a makedón király egyre-másra foglalta el Illíria azon vidékeit, amelyek Róma védnöksége alatt álltak. Róma és Makadónia érdekszférája tehát egészen közel került egymáshoz, s ez a tény nehéz jövőt sejtetett. Növelte a „keleti veszélyt” az is, hogy 217-ben befejeződött a 220-tól húzódó szövetséges háború, amelyet az aitol szövetség ellen vívtak a makedónok és az akhájok. Ez a

patthelyezethez vezető küzdelemsorozat a tengeri kereskedelemben érdekelt államok, Egyiptom, Rhodosz és Büzantion közvetítésének eredményeképp ért véget. Az ókori történetírók szerint a felek harci kedve részben az itáliai hadi események miatt lohadt le. A 217-es naupaktoszi békeértekezleten – a trasimenusi csata évében – a hellének joggal tárgyalhattak arról, hogy ha tovább gyengítik magukat belviszályaikkal, akkor elsősorban a nyugaton győztes nagyhatalom fogja lefölni annak a hasznát, akár Róma, akár Karthágó legyen is az. Ha pedig így áll a helyzet, erőgyűjtésre van szüksége a hellénségnek, hogy felkészülhessen a nyugatról fenyegető veszély elhárítására. Plasztikusan fejezi ki ezeket a gondolatokat az a beszéd, amelyet Polübiosz ad az aitol küldött, Agelaosz szájába:

„A helléneknek legfőképpen attól kell most óvakodniuk, hogy egymás ellen háborút viseljenek. Sőt, nagy hálával tartozhatnak az isteneknek, ha egymással mindenben egyetértve és kezet kézbe öltve, ahogy a nagy gázlókon keresztül menők teszik, képesek lesznek a barbárok támadásait visszaverve megmenteni önmagukat és városaikat. De ... ha ez teljességgel nem volna keresztülvihető, legalábbis a jelen helyzetben együttes erővel kell óvakodniuk, ha a nyugaton kiobbant háborúra s az abban résztvevő seregek tömegére tekintenek. Mert már most is nyilvánvaló kell, hogy legyen mindenki előtt, aki csak egy kevéssé ért a közügyekhez, hogy akár a karthágóiak győzik le a rómaiakat, akár a rómaiak maradnak felül a karthágóiakkal szemben ebben a háborúban, semmiképpen sem valószínű, hogy a győztes majd megelégszik Itália és Szicília birtokával, hanem terveit és erő kifejlesztését nyilván a kíváncsú mértéken túl fogja feszíteni. Ezért ezt a veszélyes helyzetet mindenkinek szem előtt kell tartania, leginkább azonban Philipposznak. Ez az óvakodás elsősorban abban áll, hogy tartózkodjék a hellének megkárosításától és meggyengítésétől egy esetleges támadással szemben. Ellenkezőleg, úgy kell rájuk tekintenie, mint hozzátartozóira, és Hellasz minden részében fel kell ismernie rokonait és barátait, és így is törődnie velük. Mert ha így intézi az ügyeket, a hellének rokonszenvenn lesznek iránta, és szilárd szövetségesei maradnak bármilyen támadással szemben. Kívülállók pedig, rettegve a hellének iránta való hűségétől, kevésbé mernek uralma ellen terveket szőni. Ha pedig nagy tettekre törekszik, akkor... nézzon Nyugat felé, s az Itáliában pusztító háborúkra figyeljen. Bölcs megfigyelőként ezen a területen keresse az alkalmat a legtöbb hatalom megszerzésére, az ilyen lehetőség reménye ugyanis egyáltalán nincs kizárva. A görögökkel felmerülő vitákat és háborúkat azonban halassza nyugalmasabb időkre. Legfőbb törekvése az legyen, hogy a jövőben

egyáltalán meg legyen a lehetősége arra, hogy akkor visel ellenük háborút és akkor hagyja abba, amikor ő akarja. Mert ha egyszer ez a Nyugat felől fenyegető felhő Hellasz fölött üríti ki terhét, akkor... nagyon félni kell attól, hogy az ilyesfajta béketárgyalásoknak, háborúknak és mindennek az apró viszálynak, amellyel most játszadoxunk, örökre elmúlik a lehetősége. Egykor még imádkozni fogunk az istenekhez, bár adatnék nekünk annyi szabadság, hogy akkor viseljünk háborút és akkor kössünk egymással szövetséget, amikor mi akarjuk, és egyáltalán, mi magunk legyünk urai egymás közötti vitás ügyeinknek."

(5. 104. – Hahn István fordítása.)

Ez a rendkívüli politikai éleslátásról tanúskodó beszéd, ha egyáltalán ebben a formában hangzott el, a hellének figyelmét a második pun háborúra irányította. Nyilvánvaló, hogy a rómaiak cannaei veresége után sokan úgy vélték, Karthágóé lesz a végső győzelem. Így gondolkodott V. Philipposz is, aki belátta, hogy kellemetlen szomszédja, Róma ellenében Hanniballal kell szövetségre lépnie. Ilyen módon Illíriát uralma alá hajthatja, és Karthágótól sem kell a jövőben tartania. 215-ben tehát az athéni Xenophanész vezetésével követséget küldött az Itáliában harcoló Hannibalhoz avégett, hogy szövetségre lépjen vele.

Már az is jól jellemzi az Itália földjén dúló háborús zűrzavart, ahogy ez a küldöttség végül eljutott Hannibalhoz. Hajóval keltek át Philipposz követei az Adrián, és elkerülve a római gályák által ellenőrzött Brundisium és Tarentum környékét, a Krotontól délre fekvő Lacinium (Lacinium) Juno szentélye mellett léptek partra. Tervük az volt, hogy Apulián át sietnek Capua vidékére, ahol Hannibal táborozott. Számításukat azonban keresztülhúzta a véletlen. Római őrzőpatrok kezére kerültek, és ezek a Luceria mellett táborozó Marcus Valerius Laevinus praetor elé vezették őket. A ravasz Xenophanész nem esett kétségbe a sors fordulatán, hanem megőrizve lélekjelenlétét azt hazudta a római praetornak, hogy őt és társait Philipposz a római néppel kötendő barátsági szerződés megtárgyalása végett küldte Rómába. A római vezér természetesen nagyon megörült annak, hogy éppen Róma sanyarú helyzetében ajánlkozik egy tekintélyes szövetséges, és a jó hír feletti örömtől áthatva mindent megtett azért, hogy a követség biztonságban haladhasson tovább. Legionáriusok kísérték át Philipposz embereit a rómaiak által megszállt területeken, majd részletesen elmagyarázták nekik, merre menjenek tovább, hol kell kikerülniük Hannibal katonáit, és merre haladhatnak bizalommal olyan vidékeken át, ahol ismét rómaiakkal találkozhatnak. A római-

ak előzékenysége folytán azután Xenophanész és társai a legrövidebb úton meg is érkeztek – Hannibalhoz. Itt örömmel fogadták őket, és csakhamar meg is született a barátsági szerződés, amelyet Karthágó nevében Hannibal kötött V. Philipposzal.

A szerződés lényege az volt, hogy tisztázták és elismerték egymás érdekszféráit. Megegyeztek abban, hogy a háború sikeres befejezése után Itália Karthágó fennhatósága alá kerül, és minden zsákmány Hannibalt illeti, a punok viszont Itália meghódítása után áthajóznak a Balkánra, megtámadják a király által megjelölt népeket, és minden Makedóniával szomszédos államot és szigetet Philipposz aklába terelnek. Maga Philipposz pedig – amíg Hannibal ki nem harcolja a győzelmet Itáliában – fegyverrel segíti a punokat Róma ellen.

A makedón király követei dolguk végeztével visszaindultak Lakinion felé, ahol partraszállásukkor egy öbölben rejtették el hajójukat. Velük tartott Hannibal három embere, Giszkón, Bosztar és Mago (nem Hannibal öccse), hogy a makedón király jóváhagyását Itáliába visszatérve majd megvigyék uruknak. Ám nem sokkal azután, hogy a hajó kifutott a nyílt tengerre, felbukkant a calabriai partok mentén cirkáló római hajóraj. Ennek parancsnoka, Caius Valerius Flaccus elfogatta a menekülni próbáló gályát, majd kihallgatta utasait. Xenophanész ismét a már bevált hazugsághoz folyamodott. Azt mondta, hogy Philipposz követeként érkezett Itáliába és jutott el Valerius Laevinus táborába. A praetor, miután megtudta, hogy Rómába viszi a makedón uralkodó szövetségi ajánlatát, kíséretet adott mellé, amely Campaniáig vezette őt és társait. Csakhogy hiába próbáltak átjutni a punok által megszállt Campanián. A Róma felé vezető utat az éberen őrködő punok lezárták, így ők most éppen dolguk végezetlen próbálnak visszatérni Makedóniába. Flaccus érdeklődéssel hallgatta Xenophanész beszámolóját, csak az tűnt fel neki, hogy foglyainak egy része karthágói öltözetet visel. Ezeket külön is faggatni kezdte, és csakhamar kiderült, miképp kerültek a punok a makedón követek társaságába. Amikor pedig Hannibal levelét is megtalálták náluk, és saját szemükkel olvashatták a makedón király és a pun fővezér megállapodásának pontjait, a rómaiak végképp megbizonyosodtak arról, hogy nem mindennapi fogást csináltak. Flaccus nyilván úgy gondolta, hogy ő sem lehet kevésbé előzékeny Xenophanészéhez, mint Valerius Laevinus volt. Ha Laevinus megmutatta nekik a Róma felé vezető utat, és egy darabig elkísértette őket, akkor neki kötelessége egyenesen Rómába vitetni a díszes társaságot. Úgy is tett. Őt hajót küldött Róma felé Valerius

Antias parancsnoksága alatt, szigorú paranccsal, hogy a foglyokat külön hajókon, egymástól elkülönítve szállítsák.

Csak hogy útközben az a hajó, amelyen a követséget elfogták, megszökött, és megvitte Philipposzhoz a történetek hírért. A makedón király ekkor újabb küldöttséget menesztett Hannibalhoz, mivel csak a szerződéskötés tényéről értesült, a feltételekről már nem. Ez a második követjárás ugyan sikerült is, ám közben össze fordult az idő, és a 215-ös év anélkül telt el, hogy V. Philipposz és Hannibal együttes csapást tudott volna mérni Rómára. Itt a senatus intézkedett az elfogott követek bebörtönzéséről, majd utasította Flaccust, hogy megerősített hajóhaddal őrizze Itália keleti partjait, és igyekezzék értesüléseket szerezni a makedónok háborús készülődéseiről. Ilyen előzmények után robbant ki a 215-től 205-ig tartó úgynevezett *első makedón háború*, miközben Rómát a Hannibal elleni küzdelem terhei is nyomasztották.

A cannaei csata utáni másfél év mérlegét így vonhatnánk meg: ami az Itálián kívüli területeket illeti, mindkét harcoló félnek voltak sikerei is, balsikerei is. Szardínia szigetén a rómaiak keresztülhúzták a pun tervet, Hispaniában pedig a két Scipio elszántan és ügyesen elfoglalta a pun területek jelentős részét. Ugyanakkor viszont Szürakuszai elfordult Rómától, ami Szicília elvesztésével fenyegetett, Makedónia pedig nyíltan Hannibal oldalára állt. Itáliában is egyre több város pártolt a punok mellé, de a nyílt ütközeteket elkerülő és az ellenséget állandóan zaklató római taktika következtében Hannibal nem tudta teljes mértékben megszállásítani dél-itáliai hódításait. Mivel tehát sem a punok fővezére nem tudta fő stratégiai célkitűzését megvalósítani, vagyis azt, hogy Itália megközelítési vonalainak elfoglalásával és Dél-Itália megszerzésével kedvező feltételeket teremtsen egy Közép-Itália elleni támadáshoz, sem a rómaiak nem tudtak olyan döntő katonai sikert elérni, amely elhárította volna fejük felett a veszélyt, sőt újabb hadszínterek ígérkeztek, a háborút még nagyobb elszántsággal vívták tovább az ellenfelek.

A háborús költségek – mint említettük – rendkívüli terheket róttak mind a karthágói, mind a római államkincstárra. Főként a rómaiakat érintette érzékenyen a már több éve húzódó harcok anyagi súlya, már csak azért is, mert a csatákban elesett római polgárok sokasága miatt jelentősen csökkent az adóalanyok létszáma. A termelés kiesés is igen nagy volt, a részben az ellenség, részben a felégetett föld taktikáját alkalmazó rómaiak által elpusztított itáliai települések száma meghaladta a négyszázat. Az adózásra kötelezett provinciák sem tudtak hozzájárulni a közkiadásokhoz, mivel maguknak kellett eltartaniuk a védelmük céljából

náluk állomásozó seregeket. Az államvezetés ezért azokhoz fordult, akiknek gazdasági érdekeit sohasem hagyták figyelmen kívül, és akik eddig éppen az állam által nyújtott lehetőségekkel élve növelték vagyonukat. A lovagrend tagjait kérték fel, hogy vállalják a szükségét szenvedő hispaniai hadsereg élelemmel és felszereléssel történő ellátását úgy, hogy az államnak haladékokat hagynak a fizetésre. Tizenkilencen engedtek a kérésnek. Ezek három társaságban tömörültek, és vállalták, hogy lelkiismeretesen elvégzik a rájuk bízott feladatot. Csak annyit kértek, hogy mentesítsék őket a katonai szolgálat alól, ha pedig az ellenség támadása vagy viharok kárt tesznek hajóikban vagy áruikban, a kár megtérítését az állam vállalja magára. Livius szükségesnek tartja megjegyezni, hogy ezek a derék vállalkozók hazafias kötelességüknek érezték az üzlet tisztességes lebonyolítását. Semmit sem vontak meg a hispaniai csapatoktól csak azért, hogy nyereségüket növeljék.

Nem véletlen, hogy a történetíró kiemeli ezeknek az üzletembereknek a tisztességét. Néhány év múlva ugyanis csalás miatt felelősségre kellett vonni két vállalkozót, és ez aligha volt elszigetelt jelenség. Éppen a hispaniai áruszállítások kapcsán robbant ki az a botrány, amelyet a modern korok biztosítási csalásaihoz lehetne hasonlítani. Két vállalkozó, Marcus Postumius és Titus Pomponius, mivel az állam magára vállalta a vihar okozta károk megtérítését, hamis hajótörési híreket továbbított a kormányzatnak, ezenkívül azt is megtette, hogy rozoga hajókat csekély értékű áruval rakott meg, a nyílt tengeren meglékelte őket, a legénységet pedig előre készenlétbe helyezett csónakokon megmenekítette. Mindezek fejében hatalmas kártérítéseket követeltek: a szándékosan elsüllyesztett hajók esetében a valóságnál sokkal nagyobb értékű áru elvesztéséről adtak számot.

A csalók azonban csak törpe kisebbséget alkottak. A tehetős polgárok áldozatkészségére bizton lehetett számítani. 214 során közadakozás révén összegyűlt pénzből szereltek fel több csapatot, hitelből vásároltak rabszolgákat katonai szolgálatra, és állami építkezésekre kötöttek szerződéseket anélkül, hogy a kifizetés dátumát meghatározták volna. A szűkös helyzetben az özvegyek és árvák támogatására korábban létrehozott alapítvány vagyonát elkobozták, és számos hazafias érzelmű lovag és tiszt lemondott zsoldjáról. 210-ben a polgárok nemesfémből készült tárgyaik, valamint megtakarításaik egy részétől váltak meg önként, kölcsön formájában, hogy ezzel is segítsenek a pénzügyi gondok megoldásában. 209-ben a szentélyek birtokában lévő kincseket használták fel hadicélokra. A coloniák eltérő mértékben vették ki részüket az erőfeszíté-

sekből. Amikor 209 során 12 latin colonia megtagadta további csapatok vagy pénz rendelkezésre bocsátását, akkor másik 18 önként megnövelte hozzájárulásait. A társadalom összefogása nemsokára a hadszíntéren is kamatozott.

A hispaniai seregek utánpótlási gondjainak megoldása jótékonyan hatott a római sasok sikereire. A Scipiók 214-ben és 213-ban győzelmeket arattak az Ebrótól kiinduló déli irányú támadásaikkal, sőt nagy diadalt vívtak ki diplomáciai téren is. Egyezsége léptek ugyanis a numidák egyik Karthágóval szemben álló fejedelmével, Szüphaxszal. Igaz ugyan, hogy Szüphax nemsokára vereséget szenvedett Gala, Karthágó-barát numida fejedelem akkor tizenhét éves fiától, Masszinisszától, de az egyenletlenség magvát így is sikerült elhinteni ama nép között, amely ebben a háborúban eddig a punok szilárd támasza volt. Kevésbé jól haladtak Róma szempontjából az események Szicília szigetén. Szürakuszai ifjú uralkodója, Hierónümosz 214 elején formálisan is szövetséget kötött Hanniballal. Ám néhány hónap múlva Róma-barát oligarchák meggyilkolták. Ezeknek rövid életű kormányzatát viszont Hannibal párthívei döntötték meg Hippokratész és Epiküdész vezetésével. Szürakuszai példája nyomán néhány szicíliai város szakított Rómával.

Marcellus hiába ostromolta Szürakuszait. A város is bátran védekezett, és Karthágó is akcióba lépett. Bomilkar vezérlete alatt karthágói hadihajók bukkantak fel Szürakuszai előtt, megakadályozva a rómaiak tengeri blokádját. 213 tavaszán pedig Himilko irányításával 28 000 harcos és 12 harci elefánt szállt partra Szicília déli részén, és a sziget nagy területeit szervezte újra Karthágó uralma alá. Ezekben az években V. Philipposz is egyre-másra foglalta el Illíria azon vidékeit, amelyek egykor a római érdekszféra keleti határán terültek el. A makedón király kiterjesztette hadműveleteit az Apollóniától északra fekvő vidékre, de arra már nem futotta erejéből, hogy közvetlen segítséget nyújtson Hannibálnak az itáliai harcokhoz.

Itáliában váltakozó sikerrel folyt a küzdelem. 214 nyarán Hannibal ismét Campania meghódítására indult. Először Puteoli kikötőváros, majd Nola ellen vonult, de nem ért el eredményt. Ráadásul Hannót, azt az alvezérét, aki frissen toborzott csapatokkal Bruttiumból Campania felé menetelt, Beneventum közelében Tiberius Sempronius Gracchus proconsul megállította, és miután legyőzte, visszaűzte Lucaniába. Hannibal, mivel a remélt segítség elmaradt, lemondott Campania teljes meghódításáról, és ismét Apuliába vonult. 214–213 telét Észak-Apuliában töltötte, majd délnek indult, hogy megpróbálkozzék Tarentum megszer-

zésével. Sikerült is a Tarentumi-öböl környékét meghódítania, de amit nyert a réven, azt elveszítette a vámon, mert amint Itália déli szögletéhez ért, Róma sorra visszafoglalta a punok kezére került északibb fekvésű városokat. Visszavették tehát a Voltturnus menti Casilinumot – ez fontos kiindulópont lehetett a Capua visszaszerzésére indítandó akciókhoz –, éjszakai rajtaütéssel pedig bevették Arpi városát.

Arpi elfoglalása Fabius Maximus fiának az érdeme volt. Az ifjabb Fabius, aki a jelek szerint éppoly okos volt, mint atyja, az éj leple alatt 600 katonát küldött létrákkal a város legjobban megerősített, ezért legkevésbé őrzött részéhez. Itt a közeli vízesések zaja elnyomta a falakra hágó és a kaput belülről megnyitó római katonák lármáját. Észrevétlenül sikerült tehát szabaddá tenni az utat a lesben álló csapatok előtt, amelyek egyetlen rohammal bevették a várost.

Tarentum kikötője persze az adott helyzetben, amikor punok harcoltak Szicíliában, és Hannibal szövetségese, V. Philipposz hadakozott az Adria túloldalán, fontosabb volt az egyre kiterjedtebb háború különböző szálainak összefogása szempontjából, mint az a néhány város, amelyet a rómaiak Észak-Apuliában visszafoglaltak. Ezért akarta Hannibal mindenképpen megszerezni a kikötővárost. 213–212 telén ez végre sikerült a pun vezérnek: árulás segítségével egy éjszakai rohamban lemészárolta a védőket. A fellelővár azonban Marcus Livius római parancsnok kezén maradt. Érdekes, hogy néhány évvel később az idős Fabius ugyancsak árulás folytán szerezte vissza Tarentumot. Hannibal meg is jegyezte, hogy a rómaiaknak is van Hannibaljuk, hiszen a punok ugyanúgy veszítették el a várost, amint megszerezték.

Ugyancsak Tarentum visszafoglalásához kapcsolódik az a történet, amely szerint Fabius fényes diadalmenettel ünnepelte meg győzelmét. Marcus Livius, az ottani helyőrség parancsnoka azonban zokon vette, hogy Fabius kisajátítja a dicsőséget. A senatusban kijelentette, hogy Tarentum visszavétele nem Fabiusnak, hanem egyedül neki köszönhető. Fabius erre nevetve megjegyezte: „Igazad van, mert ha te nem veszítetted volna el, én sem foglalhattam volna vissza.”

De térjünk vissza a 212-es év elejéhez, amikor Tarentum még a kartágóiak kezén volt, és Hannibal előtt megnyílt az út Thurioi, Hérakleia és Metapontion felé. 212 nyarára Bruttium, valamint Lucania és Apulia legnagyobb része pun uralom alá került. Dél-Itáliát az a veszély fenyegette, hogy mindenestől a punok birtoka lesz. Emiatt az eddigieknél is nagyobb figyelem irányult Szicíliára. Ha ugyanis Szicília és Dél-Itália Karthágó birtokába kerül, akkor már igen nehéz lesz lerombolni Hanni-

bal hídfőállásait. Akkor akadálytalanul özönlik majd az utánpótlás Észak-Afrikából, és a bázisok nélkül maradt római hajóhad meg sem kísérelheti a tengeri háborút a déli vizeken. A rómaiak mindezt felmérték, és 212 nyarán újból megrohanták Szürakuszait.

Itt már 213 óta folytak a hadműveletek, amelyeket Marcus Claudius Marcellus vezetett. Szürakuszainak a védelem szempontjából legfontosabb részei a következők voltak: Akhradina, a tenger felé eső fellegvár; Hexapülon (Hat Kapu), a város főkapuja a Leontini felé vezető út mentén; Tükha és Epipolai, a fellegvártól nyugatra fekvő kerületek; végül Nészosz (Naszosz), egy, a kikötő előtt fekvő sziget (sziget egyébként görögül *nészosz*). Marcellus úgy döntött, hogy szárazföldön a Hexapülonnál, a tenger felől pedig Akhradina városrésznél támad, miután az igen nagy és meglehetősen széttelepült várost lehetetlen volt egyszerre minden oldalról hatásosan ostrom alá venni. Összes ostromgépét a megjelölt célpontokhoz vitette, és abban reménykedett, hogy összpontosított csapásaival gyorsan elfoglalja a város kiszemelt részeit. Számításait azonban keresztülhúzta Szürakuszai jól előkészített védelme, amelynek technikai irányítója nem más volt, mint Arkhimédész. A kiváló tudós a város védelméhez ötletesen felhasználta a vidék természeti adottságait. A szárazföld felől csak a dombokkal és mély völgyekkel átszegdelt terepen lehetett a bástyák közelébe jutni. Ezt a nehezen járható terepszakaszt védőfallal erősítette meg, és a falra követő és nyíllövő gépeket szerelteszt. Az Akhradina falát viszont a tenger hullámai óvták.

Marcellus itt kezdte meg a támadást hatvan öt-evezősoros és több kisebb hajóval. A kisebbeken íjászok, parittyások és hajítódárdások helyezkedtek el, akik a bástyák védőit igyekeztek harcképtelenné tenni. Az öt-evezősoros gályákra különleges feladat hárult. Egy-egy pár hajót egymáshoz kapcsoltak: a belső oldalak evezősorait bevonták, majd az egymáshoz simuló hajótesteket összeerősítették. Mint óriási katamaránok törtek hát előre az úszó monstrok, amelyeket a két külső oldal evezősorai lendítettek a falak felé. Egy-egy ilyen gályaiker fedélzetén több emeletes ostromtornyok, faltörő kosok, követők és nyíllövők jutottak a falak közelébe.

A szürakuszaiak azonban Arkhimédész irányítása alatt derekasan védekeztek. A lőrésen keresztül hajítógépeikből óriási kötömböket zúdítottak a felvonuló római hajókra, a falak közelébe ért kisebb gályákra viszont nyílvesszők és apróbb kőgolyók valóságos zápora zúdult. A rómaiak körében a legnagyobb zűrzavart azok az elmés szerkezetek keltették, amelyeket a kettős hajók elhárítására alkalmaztak a védők. A bäs-

tyák tetejére hatalmas kétkarú emelőket állítottak, amelyeknek két végén vasláncok lógtak. Az elülső láncra vasmacskát kötöttek, a hátsóra súlyos ólomgolyót. Ha az ólomgolyót megemelték, az elől lévő vasmacska lezúdult, és beékelődött a falakhoz közel merészkedett hajók fedélzetébe. Amikor pedig elengedték az ólomgolyót, a gálya fatestébe kapaszkodó vasmacska nagy erővel indult fölfelé, és megbillentette a hajótestet. Tengerészek tucatjai és az ostromgépek is a vízbe sodródtak. Ráadásul óriási daruk kosarából hatalmas kötömböket is zúdítottak a római hajókra.

Van olyan hagyomány, amely arról számol be, hogy Arkhimédész hatalmas tükrök által összegyűjtött napsugarak energiáját felhasználva felgyújtotta a támadók gályáit. Ez a leleményes védekezés elvette a rómaiak kedvét attól, hogy továbbra is a tenger felől ostromolják Szürakuszait. Marcellus ekkor a szárazföld felől próbálkozott. Mivel azonban itt is kudarcot vallott, elhatározta, kiéhezteti a várost úgy, hogy teljesen elvágja a külvilágtól. Ehhez elsősorban azt a felmentő sereget kellett megsemmisítenie, amely az Anaposz síkságon táborozott. Ezt a szicíliai görögökből és karthágóiakból álló hadat Himilko és az a Hippokratész vezette, akit még Hannibal küldött néhány évvel korábban érdekei védelmére Szürakuszaiba. Titus Quinctius Crispinus, Marcellus alvezére és maga Marcellus szétverte ezt a sereget, amelyet a rómaiak kardján kívül egy pestisjárvány is megtizedelt. Himilko és Hippokratész is a járvány áldozata lett. Most már csak Bomilkar pun hajóhada fenyegetett az ostromgyűrű áttörésével. A pun flottaparancsnok azonban nem merte megkockáztatni Marcellusszal a tengeri ütközetet. Ez eldöntötte Szürakuszi sorsát. A magára hagyott városban 212 késő nyarán vagy 211 tavaszán a Róma-barát elemek szervezkedni kezdtek, és miután felvették a kapcsolatot Marcellusszal, titkokban kezére játszották az erődítményeket.

A bevonuló rómaiak kegyetlen bosszút álltak a városlakókon, akiknek dacos elszántsága miatt éveken át annyi véráldozatra kényszerültek. A kegyetlenül fosztogató katonák Arkhimédészt is megölték. A híres tudós haláláról több verzió keletkezett. Egyesek úgy tudták, hogy éppen egy geometriai ábra felett tépelődött, amikor egy legionárius felszólította, hogy kövesse Marcellushoz. Mivel Arkhimédész nem akart addig elindulni, amíg a mértani feladványt meg nem oldja, a katona türelmetlen lett, és haragjában ledöfte. Mások szerint egy római katona kivont karddal lépett hozzá. Amikor a tudós megpillantotta, azt kérte, várjon a gyilkossággal addig, amíg a feladatot megoldja. A katona azonban nem törődött a kéréssel, és lesújtott rá. Érdekes a harmadik változat is. Eszerint Arkhimédész éppen Marcellushoz tartott, és egy nagy dobozban magá-

val vitte matematikai műszereit. Fosztozó katonák azonban azt hitték, hogy aranyát menti, és nyereségvágyból leszúrták. Egy későbbi, talán a legismertebb anekdota szerint a mértani ábrák, körök és négyzetek rajzolásba mélyedt matematikus, aki tudomást sem vett a körülötte zajló eseményekről, e szavakkal utasította rendre a rátörő rómaiakat: „Ne zavarjátok a köreimet!” Miután e szállóigévé vált mondat elhangzott, a támadók megölték.

Arkhimédész halála – bármelyik verzió felel is meg a valóságnak – Szürakuszai elfoglalásának talán a legtragikusabb eseménye. A történetírók szerint maga Marcellus is nagyon elszomorodott, amikor a híres férfiú halálát jelentették neki.

Szürakuszai elfoglalása óriási fordulatot hozott a második pun háború menetében. Elszakadt az a kapocs, amely a Dél-Itáliában tartózkodó Hannibalt Észak-Afrikával összekötötte. És bár a szigeten még néhány évig dúltak a harcok, a küzdelem végső kimenetele nem lehetett vitás. Szürakuszai bevétele megnyitotta az utat Róma előtt egész Szicília birtokbavételéhez. Még ugyancsak 212-ben, Hispania földjén is nagy római győzelem született. Saguntum, amely a háború kitörésekor Erisz almájának szerepét játszotta a punok és a rómaiak viszályában, egykori szövetségese, Róma birtokába jutott. De átvették a rómaiak a kezdeményezést Dél-Itáliában is. Itt fő erőiket Campaniában vonták össze, hogy előkészítsék a tartomány legjelentősebb központja, Capua visszafoglalását. Csakhamar szoros gyűrűt vontak a város köré, amelyet már éhínség fenyegetett. A Lucaniából Capua számára gabonát szállító Hannót a rómaiak Beneventum közelében megállították, s ez tovább súlyosbította a védők helyzetét. A város vezetői végső szorultságukban a Tarentumban tartózkodó Hannibalhoz fordultak.

A karthágói fővezérnek már csak politikai okokból is reagálnia kellett. Ha megtagadja a katonai támogatást legtekintélyesebb itáliai szövetségétől, akkor végképp elveszíti hitelét Itália többi, még az ő pártján álló városa előtt is. Ezért 211-ben seregével Capuához vonult. Mivel azonban a várost körülvéő jól megerősített római állásokat nem lett volna okos megtámadnia, a rómaiak pedig ez alkalommal sem vállalták a nyílt ütközet kockázatát, ravasznak tűnő megoldáshoz folyamodott. Egész seregével váratlanul Róma felé indult, és rövid időn belül a főváros közvetlen közelébe ért. Állítólag ekkor hangzott fel a rémült kiáltás: „*Hannibal ante portas!*”, vagyis „Hannibal a kapuk előtt!” Hannibal természetesen tisztában volt azzal, hogy Róma környékének kifosztásán kívül vajmi keveset érhet el. 20-25 000 katonájával semmi esélye sem volt arra, hogy Ró-

mát eredményesen megostromolja. Manőverének célja valójában az volt, hogy erkölcsi nyomást gyakoroljon a rómaiakra, megmutassa nekik, hogy még megvan a cselekvési szabadsága. Arra is joggal gondolhatott, hogy a Capuát ostromló legiókat ezzel a hadmozdulattal elvonja feladatuktól, mivel a római hadvezérek aligha tűrhetik, hogy ő büntetlenül fenyegetse a birodalom szívét. A rómaiak azonban nem ültek fel az elterelő hadmozdulatnak. Tudták, hogy a karthágóiak nem sokat árthatnak Rómának, a csekély veszteségekért pedig, amelyeket a punok rablásai okoztak, bőven kárpótolta őket Capua küszöbönálló elfoglalása. És Hannibal kénytelen volt ismét Dél-Itáliába vonulni anélkül, hogy fel tudta volna menteni Capuát, amely így hamarosan a rómaiak kezére került.

Az áruló város súlyos és a többi hűtlenné vált település számára tanulságos büntetést szenvedett. Senatorait kivégezték, majd a következőképpen jártak el:

„A környéke miatt, amely Italiának közismerten minden terményt legbővebben termő területe volt, megkegyelmeztek a városnak, hogy legyen valamilyen szálláshelye azoknak, akik környékét megművelik. S hogy megfelelő számú legyen a népesség, visszatartottak benne igen sok itt lakó szabadost, szatócsot és kézművest. A teljes földterület és a hivatalos épületek a római nép tulajdonába kerültek. Egyébként úgy döntöttek: Capua csak annyiban legyen város, hogy lakók népesítik be, de nem lehet állami léte, senatusa, népgyűlése, vezető testülete, s a tömeg éljen benne minden nyilvános tanácskozási jog, minden előjáróság nélkül. Tagjait ne fűzze össze semmilyen kapcsolat, s ne legyenek képesek közösséggé alakulni. Az igazságszolgáltatás intézésére minden évben egy előjárót küldenek hozzájuk Rómából.”

(Livius XXVI. 16.)

A rómaiak szicíliai és dél-itáliai sikerei éppúgy hatottak a hellén világ politikai erőire, amint ellenkező előjellel hatással voltak rájuk annak idején Hannibal győzelmei is. 217-ben a trasimenusi csatáról érkező híreknek volt szerepük a szövetséges háborút lezáró naupaktoszi békeszerződés megkötésében, a cannaei ütközetben Rómát sújtó katasztrófa pedig végső lökést adott V. Philipposz és Hannibal közeledésének. Most, hogy fordult a kocka, és a győzelem istennője, Victoria Romulus fiait tüntette ki kegyeivel, természetesen mozgásba jöttek azok a hellén erők, amelyek Karthágó és Makedónia kapcsolatfelvételétől saját érdekeiket féltették. Hannibal és Philipposz szerződése – mint emlékszünk rá – kimondta, hogy a Balkánon együtt fognak harcolni mindazok ellen, akik ellen a

makedón király hadakozni akar. Ez a fenyegetés elsősorban az aitól szövetségnek szólt, amely a szövetséges háborúban is Makedónia fő ellenfele volt, és amely mindig következetesen szembeszegült a makedón uralkodók hegemonisztikus törekvéseivel. Élisz, Spárta, Szkerdilaidasz illír és Pleuratosz thrák király Aitóliával szövetségben ugyancsak függetlenségük védelmében küzdöttek a makedónokkal. Ezek a hellén, illetve hellénisztikus erők, amelyekhez később a kis-ázsiai Pergamon uralkodója, I. Attalos is csatlakozott, elsősorban egy erős Makedóniában látták a fő veszélyt. Így azután természetes, hogy a Karthágóval szövetkező V. Philipposzal szemben ők épp Karthágó ellenfeléhez, Rómához kívántak csatlakozni. Ez 212 végén vagy 211 elején meg is történt. Marcus Valerius Laevinus, az Adria vizén cirkáló római flotta parancsnoka katonai szerződést kötött az aitól szövetséggel, amelyhez azután csatlakoztak Aitólia előbb megnevezett barátai is. A szerződés kimondta, hogy az aitólok azonnal kezdjenek háborút Philipposz ellen, és ehhez a rómaiak 25 hajóval járuljanak hozzá. Az Aitóliától Kerküraig húzódó területen lévő városok és falvak az aitólok birtokába kerülnek, míg ingóságait Róma kapja meg. Abban is megállapodtak, hogy ha bármelyik fél békét kötne Philipposzal, ki kell kötnie, hogy a király a szövetségesekkel is hasonló megegyezésre jusson.

Az aitólok és a rómaiak szövetkezését csak Hellasz egy része helyeselte. Polübiosz ismerteti az akarnaniai Lükiszkosz véleményét, aki, mintha már látnokként megálmodta volna a következő évtizedek eseményeit, ezekkel a szavakkal próbálta eltántorítani a spártaiakat a római szövetségtől:

„Ez a mostani háború azzal fenyegeti a görögöket, hogy idegenek szolgálásába süllyednek, akiket tiszterintetek csak Philipposz ellen hívtatok be, és nem látjátok, hogy magatok ellen és egész Görögország ellen folyamodtatok hozzájuk. Az aitóliaiak most pontosan úgy járnak el, mint azok a népek, amelyek háború idején helyőrségeket fogadnak be városaikba, nagyobb számban, mint saját haderejük, és így gondolják megerősíteni helyzetüket, de azután, csakhogy meneküljenek az ellenség rettegésétől, barátaik hatalmába adják magukat. Mert az aitóliaiak, miközben le akarják küzdeni Philipposzt, és meg akarják törni a makedónok erejét, maguk sem tudják, mit cselekszenek, amikor Nyugatról olyan felhőt zúdítottak magukra, amely az első időkben talán csak a makedónokat fogja beárnyékolni, de azután súlyos megpróbáltatásokkal veszélyezteti az egész görögséget.”

(9. 37,7-10. – Borzsák István fordítása.)

Az aitolokkal való megegyezés Rómának legalább annyi előnyt nyújtott, mint Makedónia hellénisztikus ellenfeleinek. Ez utóbbiak azt ünnepelték, hogy nincsenek többé kiszolgáltatva az erős Makedóniának, Róma viszont végképp kiküszöbölte azt a veszélyt, hogy egy időben kényyszerüljön hadat viselni Karthágóval és Makedóniával.

Szürakuszai elfoglalása, Capua kézre kerítése és az aitolokkal kötött szerződés nyomán a rómaiak először kerültek fölénybe Hanniballal szemben. Eddig a karthágói fővezér próbálta stratégiailag bekeríteni Rómát. Most neki kellett a bekerítéstől tartania. V. Philipposz segítségével többé nem reménykedhetett, honfitársai fokozatosan kiszorultak Szicíliából, ő maga pedig egyre reménytelenebb harcot vívott az ellene küldött római vezérekkel, akik ekkorra kiismerték harcmódorát, és már nem adtak neki alkalmat arra, hogy nyílt ütközetben mutassa meg erejét. Hannibálnak ebben a vészhelyzetben a karthágói kormányzat belső civódásai is sok fejtörést okoztak. A sorozatos kudarcok hatására mozgolódni kezdtek a Barkidák régi ellenfelei, akik elérték, hogy Szürakuszai eleste után Hannibal ellensége, Hanno – egy újabb Hanno történetünkben – vegye át a Szicíliában maradt pun erők feletti főparancsnokságot. Hanno hamarosan összetűzött Hannibal szicíliai megbízottjával, Muttinésszel, aki a szigeten állomásozó karthágói lovasság vezére volt. Hogy erre a viszályra egyáltalán sor kerülhetett, már önmagában mutatja Hannibal tekintélyének hanyatlását. A belviszály törvényszerűen – mint már annyiszor ezelőtt és ezután – most is katasztrófát idézett elő. 210-ben Hanno önkényesen leváltotta Muttinészt, és helyébe saját fiát nevezte ki. Muttinész erre hű lovasaival átállt a rómaiakhoz, és harc nélkül átadta nekik a déli tengerpart legfontosabb kikötőjét, Agrigentumot. Ezzel mindörökre gyászos véget ért a Szicília feletti pun uralom.

Rómában e fejlemények hatására kezdett megint testet ölteni az a hadászati elgondolás, amelynek jegyében még 218-ban útnak indították Publius Cornelius Scipio és Tiberius Sempronius Longus seregeit. Feléledt az a koncepció, hogy a háborút igenis Itálián kívül kell megnyerni. Szicíliát meg kell tartani, Hispaniát pedig végleg leigázni, azután a legiók partra szállhatnak Afrikában. Ez a követendő cél, s ennek érdekében le kell nyelni azt a szégyent, amelyet Hannibal itáliai jelenléte okozott. Ennek az elgondolásnak a jegyében került át 210-től a háború súlypontja nyugatra, ettől fogva vált Hispania a legfontosabb hadszínterré.

Ez a fejlemény egyébként azért is tartogatott érdekes fordulatokat a jövő számára, mert éppen az ibérek földjén érték 211-ben vereségek Róma hadseregét. Hispaniában három pun sereg vette fel a harcot a római-

akkal. Ezek közül kettőt Hannibal két öccse, Haszdrubal és Mago irányított. A harmadik sereg vezérét ugyancsak Haszdrubalnak hívták. Láthatjuk, hogy a névadásban igazán nem voltak valami leleményesek a karthágóiak. A sok Hanno, Mago, Haszdrubal bizonyára zavart okoz, ezért is igyekszünk mindig tisztázni, kit kivel nem szabad összetéveszteni. Nos, ez az utoljára említett Haszdrubal valószínűleg annak a Giszcónnak a fia volt, aki olyan ügyesen harcolt az első pun háború szicíliai hadszínterén, és akit később a lázadó zsoldosok gyilkoltak meg bestiális módon. Ha valóban ennek a Giszcónnak a fia volt Haszdrubal, akkor elmondhatjuk róla, hogy örökölte atyja tehetségét. Előbb Mago társaságában Publius Scipiót verte meg, majd Magóval és Haszdruballal együttműködve Gnaeus Scipióra mért súlyos vereséget. Mindkét Scipio elesett, a Hispaniában vezér nélkül maradt római csapatok pedig szétszóródtak. Elérkezett az alkalom, hogy az Ibériai-félszigetről egyszer és mindenkorra kiszorítsák a rómaiakat.

Ám az alkalmat a punok elszalasztották. Giszcón fia Hannibal két fi-vérével szemben sajátos hatalmi igényekkel lépett fel. Ebben nyilván közrejátszott az a tudat, hogy ő jobb hadvezér a másik kettőnél, és a győzelmekben játszott szerepe arányában illeti őt meg a jutalom is. Ugyanakkor Hannibal tekintélyének csökkenése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy ez a Haszdrubal már nem tekintette Hispaniát a Barkidák magánbirtokának. A hatáskörökért vívott küzdelem szembeállította egymással a félszigeten állomásozó karthágói hadak parancsnokait, megakadályozva őket abban, hogy teljes energiával törjenek a győzelemre.

Két veszekedő között a harmadik örül – tartja a közmondás; a hispaniai hadi események ismeretében ezt úgy módosíthatnánk, hogy három veszekedő között a negyedik örül. A három viszálykodó karthágói vezér rovására ugyanis 210-től egy negyedik parancsnok emelkedik ki Hispaniában. Csakhogy ez a negyedik – római. Körülbelül 25 esztendő, de fiatal kora ellenére már kitüntette magát az itáliai ütközetekben. A népgyűlés talán erre, talán családi hagyományaira tekintettel addig példa nélkül álló megtiszteltetésben részesítette. Ugyanis amikor addig szokatlan módon nyilvános pályázatot hirdettek a hispaniai hadműveletek vezetésére, és az ifjú ember élt a lehetőséggel, akkor mellette döntöttek. Imperiummal, vagyis csak a legfelsőbb tisztségviselőket megillető hatalommal és proconsuli jogkörrel ruházták fel, noha magánszemély volt, és imperium csak megválasztott hivatalnokokat illetett meg. Az ily szokatlan hatalomban részesített fiatalembert sereg élén Hispaniába

küldték. Az új vezért ugyanúgy hívták, mint ott elesett atyját. A neve: Publius Cornelius Scipio.

Az ifjabb Scipio – utóbb *Maiornak*, vagyis *idősebbnek* fogják nevezni, hogy ezzel különböztessék meg attól a hadvezértől, aki 146-ban majd lerombolja Karthágót – a 218-as év Ticinus-parti csatájában, alig 17 esztendősen egy bátor lovasrohamot vezényelve mentette meg sebesült atyját, Róma consulját attól a szégyentől, hogy az ellenség fogságába essen. 2 évvel később már katonai tribunus rangban vett részt az „évszázad ütközetében”, a cannaei csatában. Minden legióban hat katonai tribunus szolgált. Őket azok közül a kiemelkedő harci eredményeket csillogtató fiatal arisztokraták közül választották, akik elsősorban katonai pályán képzeltek el előrehaladásukat. Scipio megfelelt a választásakor belé helyezett bizalomnak. Három másik tribunus társával 4000 gyalogos és 200 lovas katona élén kitört a cannaei gyűrűből, és harcosait az apuliai Canusium biztonságos falai közé vezette. Ott azután a megmenekültek őt és tribunus társát, Appius Claudius Pulchert választották fővezérüknek. Scipio példás fegyelmet tartott legionáriusai között, és a később oda érkező consulnak, Varrónak a legnagyobb rendben adta át csapatait.

A 236/235-ben született Scipio tehát nem mindennapi tettekkel hívta fel magára a római társadalom figyelmét, amely a már ekkor évek óta Hispaniában harcoló atyja és nagybátyja miatt amúgy is a családra irányult. Ritka jelenség, hogy egy *ilyen* családhoz tartozó ifjú a saját jogán élvezze honfitársai megbecsülését. E megbecsülés nyilvánvaló jeleként 213-ban elnyerte az aedilis tisztséget. Amikor pedig a hispaniai események Róma számára tragikus fordulatot vettek, a közvélemény mind családjá, mind az ő érdemei figyelembe vételével támogatta a hispaniai fővezérség néki ítélését.

Scipio hadvezéri tehetségét már az antik utókor is gyakran állította párhuzamba Nagy Sándoréval. Sajnálatos módon Plutarkhosz Scipióról írott életrajza elveszett, így erről a kiváló katonáról kevesebbet tudunk, mint néhány kevésbé tehetséges, ám az irodalmi hagyományozás terén szerencsésebb hadvezér társáról. Különböző szerzőknél, például Gelliusnál is fennmaradtak azonban anekdoták, közszájon forgó hiedelmek, mitikus motívumok Scipio életéről. Egyáltalán nem véletlen, hogy ezek többsége gyanúsán hasonlít a Nagy Sándor életrajzaiban olvasható közlésekhez. Akárcsak Olümpiasz, Alexandrosz anyja, ugyanúgy Scipio anyja ágyában is hatalmas kígyót véltek felfedezni, és ahogy ezután megszületett a makedón világhódító, úgy szülte meg Scipiót is addig meddőnek tartott anyja a különös jelenség utáni tizedik hónapban. Nagy

Sándor elfordította tekintetét a foglyul ejtett gyönyörű perzsa nőkről, mert nem akart becsületükön és saját tisztességén foltot ejteni. Új-Karthágó meghódítása után Scipio is érintetlenül szolgáltatva vissza családjának azt a világszép szüzet, akit egyébként hadizsákmány gyanánt megtarthatott volna ágyasának. Nagy Sándor nemcsak a fegyverrel, de a szavakkal vívott párharcnak is mestere volt, ha hinni lehet az erről szóló sok anekdotának. Scipióról Frontinus, római katonai szakíró jegyzett fel néhány hasonló esetet. Történt például, hogy Scipio az egyik katonánál nagyon is cifra pajzsot látott. Nem állta meg, hogy meg ne szólítsa a harcost. Azt mondta neki, nem csodálkozik azon, ha ilyen gonddal díszítette pajzsát, amiben jobban bízik, mint kardjában. Máskor megrótták Scipiót, hogy nem eléggé harcias. Válasza rövid volt és méltóságteljes: „Anyám hadvezérnek, nem pedig harcosnak szült.”

Hogy Scipio valóban hadvezérnek született, azt hamarosan be is bizonyította. Kihasználva a karthágói erők megosztottságát, 209-ben váratlan támadással bevette Új-Karthágót, a punok legfontosabb támaszpontját az Ibér-félszigeten. Tömérdek zsákmány került e nagyszerű haditett révén a rómaiak birtokába. Livius így ír erről:

„A foglyul ejtett szabadon született férfiak száma mintegy tízezerre rúgott. Scipio szabadon engedte azokat, akik Új-Karthágó polgárai voltak, s visszaadatta vagyonukból mindazt, ami a harcok után megmaradt. Volt köztük körülbelül kétezer kézműves is; ezeket a római állam szolgáltnak nyilvánította, megígérve, hogy hamarosan szabadulhatnak, ha a háborús szükségletek ellátására megfeszített erővel dolgoznak. A lakosságból a többi fiatalkorú s a jó erőben levő rabszolgákat a legénység kiegészítésére a hajókra osztotta be, s hajóhadát is nyolc elfogott hajóval gyarapította.

A lakosságon kívül ott voltak a városban a hispaniai túsok is; ezekről ép-púgy gondoskodott, mintha szövetségeseink gyermekei volnának. Igen nagy mennyiségű hadi felszerelést is zsákmányoltak: százhusz legnagyobb fajtájú és kétszáznyolcvanegy kisebb hajítógépet, huszonhárom nagyobb és ötvenkét kisebb dárdavetőgépet, s igen nagy mennyiségű kisebb-nagyobb skorpiót [az előzőeknél kisebb nyíllövő gépet], fegyvereket, lövedékeket és hetvennégy hadijelvényt. Igen sok aranyat és ezüstöt is vittek a főparancsnokhoz: kétszázhetvenhat, egyenként majdnem egy font súlyú aranytálat, tizennyolcezer-háromszáz font súlyú, részben feldolgozatlan, részben kiveret ezüstöt, s rendkívül sok ezüstedényt. Mindezt, megmérve és számba véve, Caius Flaminius quaestornak adták át. Négyszázezer mérő búzát és kétszázhetvenezer mérő árpát találtak. A kikötőben hatvanhárom teherha-

jót támadtak meg és ejtettek zsákmányul, s nem is egyet rakományával együtt: gabona, fegyver, ezenkívül réz, vas, vitorlavászon... s egy hajóraj felszereléséhez elegendő egyéb felszerelés volt rajtuk, úgyhogy a tömérdek zsákmányolt hadi felszerelés között maga Új-Karthágó volt a legkisebb zsákmány.”

(XXVI. 47)

Livius részletes közlése, amely többek között Szilénosz, 2. századi görög történetíró és az 1. századi római *annalista*, Valerius Antias adataira támaszkodik, sok mindent elárul Scipio tehetségéről. Ügyes hadvezér, hiszen gyors és hatékony támadása eredményeképp nagyobb veszteségek nélkül foglalta el a punok legerősebb hispaniai támaszpontját. Jó politikus, mert a hispaniai polgárokkal udvariasan bánt, a helyi törzsek túszként fogva tartott előkelőit védelmébe vette, ezekkel az intézkedésekkel is felcsillantva a hispaniai római uralom várható előnyeit. Okos gazda, aki állama szorult gazdasági helyzetében nem engedte meg katonáinak az elfoglalt város kifosztását, hanem gondoskodott arról, hogy a szakszerűen begyűjtött zsákmányt a köz javára fordítsák.

Scipio sikere helyreállította a rómaiak tekintélyét ezen a hadszíntéren is. Tovább növelte a karthágói vezérek közötti egyenetlenséget, és megingatta az addig Karthágóhoz hűséges ibér törzsek szilárdságát. Ugyanakkor kedvező feltételeket is teremtett a további harcokhoz. Mivel a hispaniai pun hadak dekoncentráltan tevékenykedtek, Hannibal öccsei közül Haszdrubal a mai Kasztília földjén, Mago a Gibraltári-szorostól nyugatra, a másik Haszdrubal a *lusitanok* szállásterületén állomásozott, és remény sem volt arra, hogy összehangolják hadmozdulataikat, a római vezér időhöz jutott, és ezt az időt új taktika kidolgozására használta fel.

A második pun háborúban a karthágóiak olyan sereget vezettek a rómaiak ellen, amely rugalmasságában felülmúlta a nehezen és inkább csak előre-hátra manőverező manipuláris legiót. A pun hadsereg meg tudta kerülni az ellenfelet, szárnyait megnyújtotta, és erőteljes csapást volt képes végrehajtani velük. A trebiai és cannaei csata bebizonyította, hogy a nem eléggé rugalmas mozgású legiók nem állhatnak ellen az ilyen támadásnak. A rómaiak ezért hosszú ideig kerülték a nyílt ütközetet, de a megoldást nyilván egy hatásos taktikai-stratégiai ellenszer kidolgozásában kellett keresniük.

Több egyéb tényező, elsősorban Hispaniában, szintén nehezé tette a rómaiak helyzetét. A csekély létszámú manipulusok nem mindig tudták

visszaverni az ék alakban felfejlődő bennszülöttek rohamát. Erről Livius – igaz, néhány évtizeddel későbbi harcok leírásánál – így tudósít:

„A celtiberek, látva, hogy a rendezett sorokban, ember ember ellen vívott harcban nem érnek fel a legiókkal, ék alakban nyomultak előre, s ebben a harcneben olyan kiválóak voltak, hogy bárhol is indultak így támadásra, nem tudtak nekik ellenállni. Most is megzavarták a legiókat, s arcvonalukat majdnem áttörték.”

(XL. 40.)

Növelte a veszélyt, hogy a hispaniai gyalogság együttműködött a lovassággal, amelynek kitűnően idomított, még hegymászásra is alkalmas állatai voltak. Előnyt jelentettek továbbá a rómaiakkal szemben a történetírók szerint igen kiváló minőségű hispan kardok, amelyeknek rettenetes hatását később, éppen az azokat forgató római katonák által véghezvitt mészárlás leírásánál Livius így mutatja be:

„...amikor ezek [ti. a makedónok], akik hozzászoktak, hogy a görögökkel és illyrekkal harcoljanak, s csak dárda és nyíl, s nagy ritkán lándzsa ütötte sebeket láttak, megpillantották a hispan karddal megcsonkított, töből levágott karú testeket, a törzstől a nyakat teljesen átszelő vágással leválasztott fejeket, a felhasított belső részeket és a többi iszonyú sebet, mind rémülettel eltelve gondoltak rá, hogy milyen fegyverek és férfiak ellen fognak harcolni.”

(XXXI. 34.)

Megnehezítette a római legiók helyzetét az is, hogy a hispaniaiak ügyes gerilláknak bizonyultak. A manipuláris legio már említett merevsége éppúgy megakadályozta az ókori partizánok elleni eredményes hadviselést, amiként a pun seregek ellen is.

Az említett tényezők együttesen két irányban vetették fel a taktikai reform szükségességét a római hadseregben. A veszedelmesen támadó ék, a gyalogsággal kombinált lovasság rohama, a kiváló ibér kard és a szárnyak felőli erőteljes csapások elleni védekezés céljából szükségessé vált a taktikai koncentráció megvalósítása. Ezt úgy kívánták elérni, hogy három manipulus összevonásával erősebb, nagyobb ellenálló erejű egységet, *cohors*ot hoznak létre. Ugyanakkor a *cohors*, mint a manipulusnál lényegesen átütőbb, zárt alakulat, könnyebben mozgatható, esetenként önállóan is képes harci feladat megoldására. Így azután alkalmas a lesből le-

csapó ellenség felszámolására éppúgy, mint szárnyként erőteljes csapás végrehajtására. Megfelelő hadvezetés mellett tehát a cohors egy másik követelménynek is eleget tehet, mégpedig a rugalmasan mozgó ellenséggel szemben a *stratégiai széteszlás* feladatának. Mindezt nagyszerűen felismerte és a gyakorlatban alkalmazta Scipio, akit ezért joggal tekinthetünk a római cohors-taktika atyjának.

Scipio fokozatosan dolgozta ki az új taktikát. A cohorsokban történő felállítás és összehangolt harc nagy gyakorlottságot kívánt meg a katonáktól. Ehhez jó anyagot talált a római fővezér az alatta szolgáló hadseregben, amelynek egyes csapatai már közel tíz éve hadakoztak az Ibériai-félszigeten, s így nem csupán rutinos, de a helyi viszonyokban tapasztalt katonák voltak. Ezenkívül a sereg tagjainak egy része mindig is a Scipiók alatt szolgált, hiszen az előző években vagy jelenlegi vezérük atya, vagy nagybátyja volt a parancsnokuk, így a fővezérhez való személyes viszonyuk alapján is megközelítették egy hivatásos had színvonalát. Elmondhatjuk, hogy eddig Hannibal számára bármely római parancsnokkal szemben gyakorlati előnyt jelentett az a feltétel nélküli tekintély, amellyel katonáit irányította. Most a római táborban is felbukkant egy hasonlóan tekintélyes, és mint látni fogjuk, szakmailag sem csekélyebb értékű hadvezér.

Scipio előbb valószínűleg kisebb feladatokat bízott cohorsaira. Ilyen feladat lehetett az élelmiszer-beszerzés, a lesből támadás, egy fontos útszakasz ellenőrzése, stratégiai fontosságú pontok megszállása és így tovább. Első nyílt hispaniai ütközetében még nem alkalmazta őket a csataterén. Erre az ütközetre 208-ban került sor Baeculánál. Haszdrubal, Hannibal öccse kezdeményezte az összecsapást azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az Új-Karthágó elvesztése miatt megcsappant tekintélyét helyreállítsa, esetleges győzelme révén pedig elejét vegye a másik Haszdrubal további intrikáinak. Talán ezért sem avatkozott a küzdelemben névrokonának serege, holott együttesen talán győzni tudtak volna Scipio ellen.

Baecula a Guadalquivir (ókori nevén Betis) völgyébe vezető út torkolatánál feküdt, környékén dús hozamú ezüstbányák voltak. A város melletti síkság alkalmas helyet kínált a csatára. Az ütközet előtt Scipio két cohorsot alakított ki. Az egyiket a völgszoros bejáratának ellenőrzésére, a másikat a városból a földekre vezető út biztosítására rendelte. Magában a nyílt ütközetben nem alkalmazott cohorsokat, viszont, éppen Hannibal cannaei győzelmének néhány tanulságát levonva, seregét új elgondolások szerint állította harcrendbe.

A baeculai ütközet volt a római történelem ismert csatái közül az első, ahol a nehézgyalogság nem a centrumban harcolt, hanem a szárnyakon. Scipio a könnyűgyalogságot és a lovasság egy részét helyezte el középen, azzal a nyilvánvaló feladattal, hogy felfogja az ellenséges centrum támadását. A szárnyakra ellenben nehézgyalogságának manipulusait irányította, abban bízva, hogy azok helyt fognak állni a fölényben lévő ellenséges lovassággal szemben. Ezt a haditervet bizonyos mértékig a cannaei sémára alapozta. Középen védekezésre rendezkedik be, és legértékesebb csapatainak a szárnyakon történő elhelyezésével jobb- és baloldalt az ellenség átkarolására törekszik. A csata kimenetele igazolta, hogy Scipio jól hasznosította a rómaiak tragikus vereségeinek tapasztalatait, amikor átvette Hannibal taktikai elgondolásait. A rómaiak heves küzdelemben végül győzelmet arattak, az elkeseredett Haszdrubal pedig úgy döntött, hogy Hispaniáról lemondva Itáliába vezeti seregének roncsait.

Ideje most pillantást vetnünk a Hispanián kívüli hadszínterekre is. Haszdrubal kétségbeesett döntésének pillanatában Szicília már római kézen volt. Keleten nem túlságos hévvel folyt az első makedón háború, anélkül, hogy ez Rómát zavarta volna Hannibal elleni küzdelmében. Itáliában Hannibal uralmi körzete Bruttium és Lucania területének egy részére zsugorodott. És bár portyázó numida lovasoknak sikerült megölniük Marcellus consult, a másik consul, Titus Quinctius Crispinus pedig súlyosan megsebesült, a 208-as év sem hozott szerencsés fordulatot a punok számára az itáliai csatatereken. Így azután némiképp érthető, hogy a hispaniai reményeit feladó Haszdrubal megmaradt 15 000 emberével bátyja segítségére akart sietni.

Haszdrubal nagyjából Hannibal egykori útvonalát követve vonult Itália felé. Galliában telelt, majd kora tavasszal kelt át az Alpokon. Mint-hogy hada egyrészt kis létszámú volt, másrészt dolgát nyilvánvalóan megkönnyítették az első, a 218-ban végrehajtott átkelés tapasztalatai, ezt a felvonulást korántsem övezi olyan nimbusz, mint Hannibalét. Eredményei sem voltak valami látványosak. Legalábbis nem pozitív értelemben. A rómaiak ugyanis fölkészültek rá, hogy a két testvér találkozását megakadályozzák. 207 elején Marcus Livius Salinator consul Közép-Itália védelme és Haszdrubal előnyomulásának megakadályozása végett északnak vonult seregével. Consultársa, Caius Claudius Nero pedig előbb Lucaniában, majd Észak-Apuliában manőverezett, hogy elejét vegye Hannibal minden kísérletének, amely az öccsével való kapcsolatfelvételre irányul. Ezt a gondosságot a veszély nagysága indokolta. Haszdrubal a Pó síkságán gallokat fogadott szolgálatába, s ezekkel

majdnem 30 000 főnyire növelte seregét. Hannibálnak is volt még 20-25 000 katonája. Ha a testvérek seregei egyesülnek, kárba vész az az erőfeszítés, amelyet Róma az utóbbi években tett Itália ellenséges megszállást nyögő részeinek visszaszerzéséért.

Haszdrubal hada Placentiától indult meg Ariminum (mai Rimini) felé. A pun vezér levelet küldött bátyjának, amelyben Umbria tartományt jelölte meg találkozásuk helyéül. Ez a terv azonban kivihetetlen volt, mert Claudius Nero elzárta Hannibal elől az északra vezető utakat. Ráadásul a római consul lovasai elfogták a levelet vivő különítményt, négy gall lovast és két numidát. Nero azonnal cselekedett. 7000 katonáját a legnagyobb titokban kivonta a Hannibalt sakkban tartó seregből, majd Livius Salinatorhoz vonult, aki a levél olvastán nyomban mobilizálta hadát. Haszdrubal – a történetekről mit sem sejtve – elhaladt Ariminum mellett, és átkelt a Metaurus folyón. Itt azonban hirtelen fölbukkantak vele szemben a túlerőben lévő rómaiak, akik most szinte „pun ravasz-sággal” állítottak csapdát Sena Gallica (mai Sinigaglia) térségében. A karthágói sereg megpróbálta elkerülni az ütközetet, a rómaiak azonban csatára kényszerítették. Az összecsapás heves volt, de az inváziós erő megsemmisült. Elesett a mindvégig bátran küzdő Haszdrubal is. Claudius Nero parancsára a pun vezér fejét levágták, és a Hannibal táborát őrző előőrsökig lovagoltak vele. A levágott fejet a római lovasok a karthágóiak lába elé dobták, majd két afrikai foglyot elengedtek, hogy legyen, aki Hannibálnak elbeszélje öccse szomorú sorsát.

207-ben tehát Hannibal utolsó esélyét is elveszítette, hogy fordulatot idézzon elő az itáliai háború menetében. Azután Hispania is elveszett. A Guadalquivir völgyében fekvő Ilipánál Scipiónak sikerült megsemmisítenie az utolsó igazán jelentős pun sereget az Ibér-félszigeten. Az ilipai csata mérőföldkő a római hadművészet történetében. Scipio itt továbbfejlesztette a Baeculánál bevált taktikát; harcrendje közepébe most kevésbé megbízható hispaniai szövetségeseit állította, míg a szárnyakra elhelyezett nehézgyalogságot cohorsokba vonta össze. Baeculánál a szárnyakon aratott győzelemért súlyos véráldozattal kellett fizetniük az ott csoportosított manipulusoknak. Ezért – most először – a nehézgyalogság cohors alakzatban vett részt egy nyílt ütközetben. Scipio ilipai haditerve iskolapéldája annak, hogy a jó hadvezér miképp alkalmazhatja saját hadserege sajátos viszonyaira a mástól átvett taktikai elképzeléseket. Középen feltartani az ellenséget, és a szárnyakon legyőzve bekeríteni – ez volt a Hannibaltól átvett taktikai alapelv. Csakhogy Hannibálnak volt jó lovasága, amelynek révén erős, ugyanakkor rugalmas szárnyakat tudott ki-

alakítani. A rómaiak, akiknek nem volt igazán hatékony lovasságuk, más csapatokból voltak kénytelenek szárnyakat létrehozni. Így került sor a nehézgyalogság új alakulatainak, a cohorsoknak a bevetésére és a szárnyakon való alkalmazására. Mint az ilipai csata kimenetele bizonyítja, teljes sikerrel.

Ilipánál Scipio ellenfele Giszkón fia, Haszdrubal volt. A pun vezér 50 000 katonát állított szembe Scipio 45 000 harcosával. A nagyravágyó Haszdrubal előtt megnyílt a régen várt alkalom. Most bebizonyíthatta, hogy méltóbb a Hispania feletti uralomra, mint Hannibal testvérei. Ám ehhez le kellett győznie Scipiót. Csakhogy kettejük közül Scipio volt a jobb katona. Végig kezében tartotta a kezdeményezést, és a harctéren végül az történt, amit ő akart. Először is sikerült álcáznia harcrendjének újszerű felállítását. Ezt úgy érte el, hogy több napon át kivezényelte seregét a csatatérre. Középre minden alkalommal a nehézgyalogság manipulusait helyezte, a csatát viszont nem vállalta. Az ellenség természetesen megfigyelte a római harcrendet, és ennek megfelelően készült fel az ütközetre. Aznap viszont, amikor Scipio valóban készen állt a csatára, a kivonuló római sereg menet közben megváltoztatta harci rendjét, a nehézgyalogság manipulusai a szárnyakra vonultak, és ott cohorsokba olvadtak össze. Az ellenséget meglepte ez a szokatlan felállítás, főként ezért is győztek végül a rómaiak. Scipio állítólag azzal is megzavarta pun ellenfelét, hogy a korán reggel, éhgyomorral csatasorba álló karthágói hadat csak a napfelkelte utáni hetedik órában támadta meg, amikor az ő katonái már jóllaktak és kipihenték magukat, az álldogálástól és éhségtől kimerült punok viszont éppen megkezdték a visszavonulást táborukba, mivel azt hitték, hogy aznap sem lesz ütközet.

A Haszdrubal elleni ilipai győzelem után hosszú ideig nem hallunk Hispanián kívül a cohorsokról. Itt az idősebb Cato arat majd proconsulként győzelmet cohorsaival. A 2. század legjelentősebb ütközezeit azonban a rómaiak mind Makedóniában, mind Kis-Ázsiában phalanx felállású és arcból támadó seregek ellen vívták. Ezek ellen a manipulusok begyakorolt manőverei továbbra is beváltak. De Jugurtha, azután a gallok és a germánok mozgékony, „szabálytalanul” verekedő hadai a 2. század végén és az 1. század folyamán elkerülhetetlen szükségességgé teszik majd a cohors taktika egyeduralmának kialakulását a római harcászatanban. Marius és Caesar diadalittas cohorsai azonban az ilipai példán nőttek fel. Ebben rejlik az ilipai ütközet hadtörténelmi jelentősége, amely egyébként a cannaei csata közvetlen hadművészeti hatásának értékelhető.

Ilipa után a punok már nemigen akadályozhatták a rómaiak hispaniai terjeszkedését. Giszakón fia, Haszdrubal visszatért Afrikába, Mago előbb a Baleárokra hajózott, majd átkelt Itáliába, hogy Liguria hegyvidékén kezdjen partizánharcot a rómaiakkal. Ezzel azonban nem sok vizet zavart. Ráadásul az első makedón háború is elcsendesült. 206-ban az aitol szövetség, 205-ben Róma kötött békét V. Philipposzal, aki ekkorra már világosan látta, hogy a pun szövetségtől semmit sem remélhet. 205-re Scipiót consullá választották Publius Licinius Crassus társaságában. Az új consul Szicíliaba ment, és felkészült rá, hogy Afrikában vívjon meg az ellenséggel.

A dolgok azonban egyáltalán nem mentek olyan simán, mint ahogy évezredek távolából, a történelmi múlt felszínes ismeretében azt gondolnánk. Consullá választásakor Scipio még alig töltötte be 30. életévét. A néhány évtizeddel később a korábbi szokásjogot írott jogszabályban rögzítő törvény, a *lex Villia annalis* 43 éves kornál előbb nem engedélyezte a consuli rang felvételét, és azt is kikötötte, hogy előtte praetornak kell lenni (ehhez a korhatárt a 40. életévben szabta meg). Scipio tehát messze volt kinevezésekor a kívánatos kortól, ráadásul a praetorságot sem töltötte még be. Minden hivatali előzmény nélkül nyert annak idején imperiumot hispaniai tevékenységéhez, és elért sikerei megérdemelt jutalmaként élvezett consullá választásakor újabb kivételezést. De a senatus, amely féltékenyen őrködött saját kollektív hatalma fölött, nem volt híve az ilyen rendkívüli karriernek. Várható volt, hogy ha Scipio nem lassít a felemelkedés iramán, akkor súlyos nehézségei támadnak. Ő azonban öntörvényű egyéniség volt. Bízott abban, hogy Victoria a legnagyobb diadalt is neki szánja. Az pedig kétségtávol Hannibal legyőzése és Karthágó térdre kényszerítése volt. Ezért mit sem törődve a hagyományokkal, jó értelemben vett gátlástalansággal – amelynek elsőrendű célja hazája üdve volt – látott hozzá consuli teendőihez.

Mivel úgy látta, itt az ideje a hadszíntér Észak-Afrikába telepítésének, a senatushoz fordult. Kérte, szakítsanak a régi gyakorlattal, ami szerint sorsolással döntenek el a két consul katonai tevékenységének helyszínét. Ehelyett bízzák őt meg azzal, hogy a birodalom leendő tartományában, Afrikában hadakozzék. Amikor pedig észlelte a senatorok ellenséges hangulatát, kilátásba helyezte, hogy a népgyűléshez fordul kérése elutasítása esetén.

Scipio kérése, amely inkább követelésként hangzott a népgyűlés felmentésével, hatalmas felzúdulást keltett. A senatusi közvéleménynek az agg Fabius Maximus – az egykori dictator, aki már 265-ben, tehát hatvan

esztendővel ezt megelőzően tisztséget töltött be (*augur* vagyis madárjós volt) – adott hangot. Először azt kérdőjelezte meg, hogy Scipiónak joga van-e Afrikát kérni működési területül, amikor az a föld még nem is része az államnak. Meg aztán egyáltalán miért is fordult a senatushoz, ha már előre a népgyűléssel fenyegetődzik? A közelmúltban sokan fizettek rá vakmerőségükre Róma hadvezérei közül. Ő maga, akit *Cunctator*nak csúfoltak, saját tetteivel igazolta a bölcs megfontoltság előnyeit. Győzze le tehát Scipio előbb *itt* Hannibalt, és csak azután akarjon győzni *ott*, Afrikában. És higgye el Scipio, ha itteni győzelme után esetleg másik római dicsősége lesz Karthágó bevétele, akkor sem fogják elfeledni: az ő győzelme készítette elő a másodikat.

Válaszában Scipio önérzetesen hivatkozott ősei és saját haditetteire. Majd logikusan érvelt amellett, hogy Hannibalt leginkább azzal lehet Itália elhagyására kényszeríteni, ha magát Karthágót fenyegetik ostrommal. Ez az érve más körülmények között egymagában meggyőző lehetett volna, hiszen nem másról volt szó, mint amit a rómaiak már 218-ban fontolgattak, amikor Sempronius Longus consult két legióval Szicíliába telepítették egy észak-afrikai partraszállás kilátásával. Végül a senatorok érzelmeire is hatni kívánt, amikor szenvedélyes hangon a következőket mondta:

„Herculesre! – ha az általam javasolt módon sem tudjuk gyorsabban befejezni a háborút, még akkor is arra kötelez a római nép méltósága s a külföldi népek és királyok körében élvezett hírneve, hogy bebizonyítsuk: erőnk nemcsak Italia megvédésére elég, hanem Africa megtámadására is; nehogy az legyen az általános vélemény, hogy egyetlen római vezérnek sincs bátorsága arra, amire Hannibal vállalkozott, s hogy míg az előző pun háborúban, amikor Szicília birtokáért folyt a harc, seregeink és hajóhadunk szüntelen támadásokat intéztek Africa ellen, most, míg Italiáért folyik a harc, Africában béke uralkodik. Legyen egyszer már nyugalma az annyit szenvedett Italiának; most Africán a sor, azt kell felégetni és végigpusztítani. S inkább Carthago kapui előtt emelkedjék fenyegetve a római tábor, s ne mi legyünk kénytelenek az ellenség sáncait ismét ott látni falaink előtt. Africa legyen színtere a háború utolsó felvonásának, költözzék át oda mindaz, ami tizennégy éven át ránk zúdult: a rémület, menekülés, a földek elpusztítása, a szövetségesek elpártolása, a háborúval járó valamennyi szenvedés.”

(Livius XXVIII. 44.)

Miután teljesen nyilvánvaló volt, hogy a népgyűlés szimpátiája Scipio mellett áll, a senatus végül kényszeredetten egy kompromisszumos megoldással élt. Scipio megkapta katonai működésének színteréül Szicíliát és az engedélyt, hogy amennyiben azt az állam érdekei megkívánják, adandó alkalommal áthajózhat Észak-Afrikába. Ugyanakkor viszont azt is tudtára adták, hogy a haza jelenlegi szorult helyzetében sem hajóhadat, sem megfelelő létszámú haderőt nem képesek a rendelkezésére bocsátani. Scipio ilyen feltételek között foglalta el szicíliai állomáshelyét, a senatusi atyák zöme pedig árgus szemekkel figyelte minden tettét, hogy az első adandó alkalommal belékössenek.

Scipio ezúttal sem tagadta meg önmagát. Csak a kitűzött cél elérésével törődött. Felhívást tett közzé, hogy önkénteseket vár hadijelvényei alá, és felkért minden itáliai népet és várost arra, hogy élelmiszerral és hadi felszereléssel járuljon hozzá katonai előkészületeihez. Felszólítása minden előzetes várakozást felülmúlóan sikeres volt. Negyvenöt nap alatt harminc hadihajót sikerült ácsoltatnia, amelyek fedélzetén hétezer önkéntes érkezett Szicíliába. A pénz, a hadianyag és az emberutánpótlás bősége sen áradt Scipióhoz az Appennini-félsziget népeitől, amelyek már sokat szenvedtek az otthonaikat dúló háborútól, és bíztak annak gyors befejezésében. A római senatus természetesen ugyancsak gyors és sikeres befejezést akart, de azért Scipióval is éreztetni kívánta fensőbbiségét. Ezért az ultrakonzervatív idősebb Marcus Porcius Catót tették meg mellé *quaestornak*, vagyis pénzügyi ellenőrnek. Erről a Catóról mesélték utóbb, hogy hispaniai fővezérsége leteltével harci ménje nélkül tért vissza Rómába, mert kiszámította, hogy a paripa utaztatásának költségei meghaladnák a ló értékét. Nem csoda, hogy e férfiú jellemzésénél életrajzírója, Plutarkhosz sem tudta igazán eldönteni, hasonló tettei az ősökhöz méltó szerénységét vagy éppen beteges kicsinyességét bizonyítják-e. Cato persze rossz szemmel nézte Scipio bőkezű költekezését, és miután sikertelenül próbálkozott annak gátat vetni, feljelentette őt a senatusnál. Scipio véleménye az volt, hogy néki nem a pénzről, hanem a tetteiről kell számot adnia, és erről a kiküldött vizsgálóbizottság tagjait is meggyőzte, akik értékelték csapatai növekvő harcészültségét.

Egy másik ügybe azonban majdnem beletörött Scipio bicskája. A Bruttiumban fekvő Locri városát visszavette a karthágóiaktól, majd Pleminius nevű alvezérét küldte oda helytartónak. Mivel maga minden figyelmét az afrikai partraszállás előkészítésére fordította, nem ellenőrizte a kellő alaposággal Pleminiust, aki kifosztotta a várost, majd képtelen volt megakadályozni a zsákmányoló római katonák között kirobbanó

fegyveres összecsapást. Locri lakói panaszt tettek Rómában, és sok senator kedvező lehetőséget látott arra, hogy végre féket rakjon Scipio gyors karrierjére. Újabb vizsgálóbizottság szállt ki, amelyet felhatalmaztak arra, hogy ha Scipiót bűnösnek találja, váltsa le, és vigye őt Rómába. A körütekintő és objektív vizsgálódás szerencsére kiderítette, hogy Scipio csak felületes volt, de nem bűnös. Ezért Pleminiust és harminckét tisztjét küldték megbilincselve Rómába, míg Scipiónak sok sikert kívántak közelgő hadjáratához.

Róma nem csupán katonai előkészületeket tett a végső győzelem kivívása érdekében. Az állam vezetői úgy gondolták, vallási téren is mindent meg kell tenniük a győzelemért. A senatus tehát utasította az arra illetékes tífós testület tagjait, hogy kérjenek tanácsot a nevezetes Sibylla-könyvektől, ezenkívül küldöttséget menesztett Delphoiba, hogy az ottani Apollón szentély jóslatát kérjék. A jósok mindkét esetben csak úgy ígértek diadalt, ha a rómaiak bevezetik a kis-ázsiai termékenység istennő, *Magna Mater* (Nagy Anya), más néven Kübelé kultuszát. Mivel az első makedón háborúban Róma és az aitólok oldalán harcoló pergamoni király, I. Attalosz volt az egyedüli olyan kis-ázsiai uralkodó, akivel a rómaiak jó kapcsolatban álltak, az ő segítségével folyamodtak. Római követek utaztak Pergamonba. A király a Galatia tartományban fekvő Pesszinusz városába vezette a követeket, ahol az istennő központi szentélye állott. Itt egy fekete követ adott át nekik, az istennő jelképét. A bűvös kő meteorit lehetett, amelyet, hiszen az égből hullott alá, különös tiszteletben részesítettek. Ezt a szent követ azután Itáliába szállították. Ostia kikötőjében Scipio Nasica vette át, majd látványos szertartások során 204 áprilisában helyezték el a Palatinus dombon, ahol templomot is emeltek a Nagy Anyának. Később azután minden évben április 4. és 10. között ünnepi játékokkal kedveskedtek az istennőnek.

Mármost akár I. Attalosz intézte úgy, hogy a jósok a Kübelé-kultusz bevezetését ajánlják Rómának, s ily módon alkalmá legyen szívességet tenni nagy hatalmú szövetségesének, akár Róma kívánta ezzel a gesztussal szorosabbra fűzni kapcsolatát a hellénisztikus világgal, annyi bizonyos, hogy az istennő kultusza nem lett igazán népszerű a római polgárság körében. A szigorú római erkölctől ugyanis távol álltak az istennő tiszteletével járó, orgiába torkolló szertartások. Római polgár nem is lehetett Kübelé papja, s nem vehetett részt rítusaiban. Később, Kis-Ázsia meghódítása után pedig az egykori szövetségesekkel szembeni ellenséges érzelmek miatt a Nagy Anya kultusza lehanyatlott.

205-ben azonban még örömmel várták Rómába Kübelét, aki Kis-Ázsiából az „örök városba” készült átkelni akkor, amikor Scipio ugyan-csak egy átkelésen munkálkodott. Őt viszont nyilván másfajta érzelmekkel várták azok, akiket meg akart látogatni. 205–204-ben a Hispaniából Karthágóba visszatért Haszdrubal volt a pun főváros legbefolyásosabb politikusa. Tudjuk róla, hogy Hispaniában nem viselkedett barátságosan a Barkida testvérekkel szemben. Odahaza sem árult el szimpátiát Hannibal hívei iránt. Valószínűleg az ő befolyásának volt a következménye, hogy a rómaiak észak-afrikai támadásának küszöbén a karthágói vezetés nem hívta vissza Hannibalt, hanem hagyta, hogy szinte bénultan, teljesen elszigetelve bolyongjon hadával Bruttium kietlen tájain. Haszdrubal stratégiája az volt, hogy lemondva a tengerentúli területekről, Észak-Afrikában erősítse meg államát. Hannibal és hívei ezzel nem értettek egyet, de nem voltak abban a helyzetben, hogy az eseményeket befolyásolni tudják. Annál is inkább nagyobb esélye volt Haszdrubal koncepciójának a sikerre, mivel a Róma és Karthágó között ingadozó nyugat-numidiai fejedelmet, Szüphaxot a pun vezér a maga oldalára tudta vonni, többek között azzal, hogy leányát hozzá adta feleségül. Cserében a Karthágónak ígért katonai támogatásért Szüphax a rivális kelet-numidiai fejedelmet, Masszinisszát megfoszthatta hatalmától, és Numidia országrészét saját uralma alatt egyesíthette. A megerősödött Karthágó-barát numida királyság és a punok együttes ereje nem volt lebecsülendő. Erre az erőre alapozva próbálta Haszdrubal megbízásából Szüphax lebeszélni Scipiót az afrikai partraszállásról. Scipio azonban már elszánta magát a döntő összecsapásra.

204 nyarán 35 000 harcosával elindult Afrikába. A flotta, amely az inváziós hadat vitte, Lilübaion kikötőjéből futott ki. A tengerparton óriási tömeg búcsúztatta a legiókat. Mintha mindenki érezte volna, hogy azok a katonák, akik most Afrika felé hajóznak, nem mindennapi dicsőséget fognak szerezni maguknak és hazájuknak. Virradatkor, az indulás előtt, maga a fővezér is átérezhette a történelmi pillanat nagyságát, amikor a vezérhajón levágott áldozati barom gőzölgő belső részei fölé hajolva így fohászkodott az istenekhez:

„Istenek és istennők, akik a tengereket és földeket lakjátok, hozzátok esdek és könyörgök, hogy ami az én fővezérségem alatt megtörtént, történik, és ezután fog történni, azt számomra, Róma népe és polgárai számára, a szövetségesek, a latinok és mindazok számára, akik a római nép mellett és mellettem állnak, s a szárazföldön, tengeren és folyóvizeken fővezéri sza-

vamnak és jósjeleimnek engedelmeskednek, vigyétek jó végre, egész vállalkozásunkat jóindulatúan támogassátok, áldó segítségekkel előre vigyétek, hogy jó egészségben, épségben, s az ellenség legyőzése után annak fegyvereivel ékesítve, zsákmánnyal megterhelve, velem együtt diadalmenettet tartva vezéreljétek haza őket: engedjétek, hogy ellenfeleinken és ellenségeinken bosszút álljunk; s ami sorsot a karthágói nép a római államnak szánt, arra a sorsra – intő példát szolgáltatva – én és a római nép juttathassuk a karthágói államot.”

(Livius XXIX. 27.)

A fohász végeztével Publicus Cornelius Scipio, akit a történelem későbbi győzelméért *Africanus Maior*, az Idősebb Afrikai névvel ruházott fel, a hullámokba dobta az áldozati állat vértől csöpögő máját, szívét és beleit. Így adózva Neptunusnak és a többi istenségnek, magasba emelte jobbját. A vezér jelére kürtző harsant, és az armada elindult Róma addigi történetének legnagyobb diadala felé.

A flotta zavartalan utazás után érkezett Észak-Afrika partjaihoz, és Utika közelében tette szárazföldre az inváziós sereget. Utika (Utica) a rómaiak számára gyászos emlékezetű Bagradasz torkolatánál fekvő kikötőváros volt, amelyet föníciaiak alapítottak egy hagyomány szerint 1101-ben. A település nevének jelentése *Régi város*, szemben a később alapított *Új várossal*, Karthágóval. A rómaiak mindjárt megpróbálkoztak egy Utika elleni támadással, sikertelenül. Ezután Scipio a várostól keletre húzódó egyik földnyelvre vezette hadát, hogy ott teleljen át. Haszdrubal és Szüphax ekkor elzárták a földnyelv kijáratát, majd a numida király tárgyalásokba kezdett a római vezérrel. A megbeszélések alapjául felajánlotta, hogy a punok kivonulnak Itáliából, ha a rómaiak is távoznak Afrikából. Ha ez megtörtént, kössenek békét. Úgy látszik, a karthágói kormányzat is hajlott a békére. Scipio taktikai okokból nem zárkózott el a tárgyalások elől. Fegyverszünet jött létre az Észak-Afrikában farkasszem néző ellenfelek között. A római vezér azonban nem azért tárgyalt, mert valóban békés megegyezésre törekedett. Időt akart nyerni, hogy azután az ellenség számára legváratlanabb pillanatban lecsapjon. Az alkalmas időpont 203 kora tavaszán jött el. Scipio felmondta a fegyverszünetet, megszakította a tárgyalásokat, majd egy váratlan éjszakai támadással megrohanta az ellenséget. Először Laelius nevű alvezérét és a táborában tartózkodó Masszinisszát utasította, hogy éjféltájt a rómaiak oldalán harcoló numidákkal együtt dobjanak gyújtócsóvákat Szüphax seregének szálláshelyére. Amikor ez megtörtént, s az égő numida tábor-

ban föl-alá futkározó harcosokat saját véreik gyilkolták halomra, Scipio rárontott Haszdrubal táborára. Az éjszakai támadás teljes sikerrel járt. Most is bebizonyosodott az, amit mindenki tudott: Karthágónak Hannibalon kívül nincs kiemelkedő tudású hadvezére.

Haszdrubal valóban nem volt lángelme, de szervezőképessége és elszántsága sem tagadható. A súlyos katonai kudarc ellenére nem esett kétségbe, hanem azonnal új sereget toborzott. A legyőzött had maradványaiból, az újonnan toborzott harcosokból és Szüphax numidáiból csakhamar újabb 30 000 fős hadsereget állított szembe Scipióval. Az erélyes toborzásra és a nagy sietségre nem csak katonai indokok késztették Haszdrubalt. Az Utika közelében elszenvedett vereség után, szinte magától értetődően, ismét Hannibal nevét kezdték emlegetni Karthágóban. A most már szinte önkéntes száműzöttet egyre többen szerették volna hazahívni. Amennyiben Haszdrubal nem akarta átadni Hannibalnak vezető helyét az állam élén, akkor gyorsan kellett cselekednie. Márpedig nem akarta; megint a személyes érdekek kerekedtek tehát vészhelyzetben az államérdek fölé. Ha Haszdrubal védelemre rendezkedik be, és bevárja Hannibalt, talán meg lehetett volna menteni Karthágót a súlyos vereségtől. Haszdrubal azonban inkább hazája sorsát tette kockára, semmint lemondott volna egyéni ambícióiról. Kockáztatott – és veszített. A Bagradas folyónál, ott, ahol az első pun háborúban Atilius Regulus elveszítette seregét, most a punokra sújtott le a végzet. Haszdrubal vereséget szenvedett Scipiótól, és így örökre befellegzett politikai törekvéseinek. Szüphaxot Róma-barát ellenfele, Masszinissza fosztotta meg hatalmától. Karthágó számottevő véderő és szövetséges nélkül maradt.

Ebben a tragikus helyzetben végre Karthágóban is győzött a józan ész. A város felkészült a védelemre, Hannibalért és öccséért pedig követek siettek Itáliába. Persze Scipio sem tétlenkedett. Elfoglalta a Karthágóba vezető szárazföldi utakat ellenőrző Tunisz városát, amely mindössze 25 kilométerre volt a pun fővárostól. A helyzet annyira aggasztó volt, hogy Karthágó azonnali béketárgyalásokra szánta el magát. Ezen nincs miért csodálkoznunk, hiszen utoljára a zsoldosok lázadásának idején fenyegette hasonló közvetlen veszély a pun birodalom szívét. Scipio igen kemény feltételeket szabott. Azt követelte, hogy a béke fejében a punok adják vissza a foglyokat, a szökevényeket, a szökött rabszolgákat, mondjanak le Hispaniáról, vonuljanak ki Itáliából, Galliából, az Itália és Afrika között fekvő valamennyi szigetről, ezenkívül, hogy soha többé ne tudjanak kezet emelni Rómára, húsz hajó kivételével valamennyi gályájukat adják át a rómaiaknak, végül fizessenek 5000 talentum jóvátételt. A karthágói

követek látszatra hajlottak a feltételek elfogadására, ezért ideiglenes fegyverszünet jött létre addig, amíg a pun megbízottak Rómában tovább tárgyalnak a békéről.

A fejlemények arra utalnak, hogy ezúttal Karthágó választotta az időhúzás taktikáját. Csak addig kívántak fegyvernyugvást, amíg Hannibal megérkezik. Ő is, a Liguriában partizánháborút folytató Mago is kész volt hazatérni. Ám Mago súlyosan megsebesült, és meghalt, mielőtt visszaérhetett volna. Hannibal viszont átkelt szülőföldjére, és az észak-afrikai Hadrumetumban ütött tábort. Seregébe olvasztotta Mago harcosa- it, és ő, aki Itáliában végül is tizenöt éven át nem szenvedett komolyabb vereséget, viszont olyan győzelmeket aratott, amilyen a cannaei volt, most arra kényszerült, hogy az egész mediterrán világ feletti uralom helyett saját szülővárosa fennmaradásáért küzdjön.

Lassan véget ért a 203-as esztendő. Karthágó követei Rómában alkudoztak, s miközben Itália fellélegzett az utolsó idegen csapatok eltávozá- sa hallatán, Észak-Afrika fölött még mindig viharfelhők gyülekeztek. Róma népe örvendezett, hogy a győzelem küszöbére ért, de az örömben öröm is vegyült. Meghalt a háború „nagy öregje”, az előbb kigúnyolt, majd köztisztelettel övezett Fabius Maximus. Erről az eseményről így ír Plutarkhosz:

„Fabius Maximus már nem élte túl a háború végét, és nem értesült Han- nibal vereségéről. Nem érte meg hazája jól megalapozott nagy jólétét sem, mert abban az időben, amikor Hannibal hadaival elhagyta Itáliát, súlyosan megbetegedett és meghalt. Való igaz, hogy Epameinóndaszt közkölségen temették el a thébaiak, mert teljes szegénységben halt meg, és amint mond- ják, halála után házában egyetlen vasnyáron kívül semmit nem találtak. Fabiust nem közkölségen temették el, de a temetési költségekhez mindenki hozzájárult a legkisebb értékű pénzdarabbal, nem mintha Fabius ilyen szegény lett volna, hanem hogy a nép saját atyját temesse el, és halálában életéhez méltó tisztelettel és megbecsüléssel vegye körül.”

(Fabius Maximus 27.)

Az igazi gyászt azonban Karthágó idézte saját fejére. A pun vezetés, látva Hannibal állandóan növekvő seregét, váratlanul megszakította a béketárgyalásokat. Való igaz, hogy Hannibálnak 202 kora tavaszára sike- rült vagy 40 000 főnyi hadat gyűjtenie, továbbá még 2000 numida lovast is, akiket Szüphax egyik volt bizalmasa, Tükhaiosz vezetett. Ez a haderő azonban nem volt döntő létszámfölényben, sőt Scipio, akihez

Masszinissza 4000 lovasa is csatlakozott, a lovasságot tekintve erősebb volt ellenfelénél. Az esélyek tehát a döntő ütközet előtt nagyjából egyenlőek voltak. Nem voltak viszont egyenlőek a háború egész menetét illetően. Karthágó gyakorlatilag elvesztette tengerentúli területeit és afrikai szövetségeseit. Ugyanakkor Róma maga mellé állította a numidák zömét, és nagyobb területekre terjesztette ki fennhatóságát a Földközi-tenger medencéjében, mint valaha. Hannibal keze alatt Karthágó utolsó szervezett hadserege gyűlt össze. Ezenkívül már nem volt katonai erő, amely a rómaiak útjába állhatott volna. Scipio azonban csak Róma egyik seregének volt a parancsnoka. Ha ő elbukik, egy másik vezér áll a helyébe és újabb sereg. Hannibal után viszont nem jöhetett senki. Ilyen körülmények között, amikor még egy győztes csata is legfeljebb csak meghosszabbíthatta volna a háborút, Karthágó részéről felelőtlenség volt mindent a fegyverekre bízni. Ha igaz, hogy a zamai csata előtt Hannibal személyesen találkozott Scipióval, utolsó kísérletként a békés megegyezésre, akkor ez is csak azt támasztja alá, hogy a pun vezér világosan látta: a további küzdelem nehezen vállalható kockázattal jár.

Mivel Karthágó megszakította a béketárgyalásokat, a fegyvereknek kellett döntenüik. 202 tavaszán Zamánál találkozott az ókor két nagy hadvezérének serege. A csata leghitelesebb leírását Polübiosz adja, aki jó barátja volt az örökbefogadás révén a Scipio családba bekerült ifjabb Scipio Africanusnak, teljes nevén Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minornak, a harmadik pun háború későbbi győztesének. Ily módon első kézből ismerhette az eseményeket. A zamai ütközetben mind Scipio, mind Hannibal igyekezett felhasználni azt a rengeteg tapasztalatot, amelyet a hosszú háború folyamán szereztek. Taktikai elképzeléseik, amelyeket már a csapatok felállítása is jól szemléltet, valószínű mester munkák.

Scipio ezúttal a nehézgyalogságot állította a centrumba. Megtartotta a hagyományos manipulus alakzatokat, a szokásostól eltérően viszont ezek hármass vonalát egymás mögé helyezte, nem pedig úgy, hogy a manipulusok az előttük álló alakzatok közötti réseket fedezzék.

Azért szakított a sakktáblaszerű felállással, hogy az elefántok rohama elől a manipulusok könnyebben ki tudjanak térni. A balszárnyon helyezte el Caius Laelius itáliai lovasait, amíg a jobbszárnyra Masszinissza került numidáival. Az első sor nehézgyalogos manipulusai közötti térközt könnyű fegyverzetű osztagokkal töltötte ki, megparancsolva nekik, hogy ők kezdjék a csatát. Ha aztán az ellenséges támadás vagy az elefántroham elől hátrálniuk kell, akkor részben a harcrend háta mögé vo-

nuljanak, részben a szárnyakon folytassák a harcot, támogatva a lovasságot.

A római csatatervet vizsgálva feltűnik, hogy most egészen más taktikát választott Scipio, mint híres hispaniai ütközeteiben. Nehézgyalogságát ismét a hagyományoknak megfelelő módon a centrumba állította, és megőrizte a hagyományos manipulus alakzatot is. Mi lehetett ennek az oka? Minden bizonnyal az a körülmény, hogy a punokkal vívott csaták során most először volt túlerőben a római oldalon harcoló lovasság. Megvolt tehát a módjuk rá, hogy a szárnyak csapásait a nehézgyalogság támogatása nélkül hajtsák végre. Ezzel a nehézgyalogság ismét átvehette megszokott támadó funkcióját a harcrend közepén. Így az eredeti, a cannaei ütközetben Hannibal által megvalósított elgondolással szemben Zamánál Scipio nem centruma késleltető harcával, éppen ellenkezőleg, egy általános támadással kívánta előkészíteni a szárnyak csapásait. Egy ilyen, az egész harcrend egyidejű aktivitását feltételező taktika alkalmazásakor, ahol a nehézgyalogság archból találkozik az ellenséges gyalogosokkal, nem lett volna indokolt a hagyományosan bevált manipulusok cohorsokba való összevonása. Az azonban indokolt volt, hogy Scipio a manipulusok három vonalát egymás mögé, nem pedig egymás réseinek fedezésére állította fel. Ily módon hosszirányú utcák nyíltak a nehézgyalogság alakulatai között, s oldalirányú mozgással ezeket az utcákat tetzés szerint szélesíteni vagy szűkíteni lehetett. Ezzel a rugalmas felállással igyekezett Scipio elkerülni, hogy nehézgyalogsága nagyobb veszteséget szenvedjen az ellenséges harci elefántok támadása nyomán.

Scipio jól átgondolt haditervével szemben nem kevésbé hatásosnak tűnt Hannibal elképzelése. A karthágói fővezér 80 elefántot állított harcrendje élére. Ezek mögött, a centrumban állította fel 12 000 gyalogos zsoldosát. Ezt a ligurokból, gallokból, baleárokból és mórokból álló soknyelvű sereget a gyalogság második vonala követte. Ebben a nem sokkal erősebb második vonalban karthágói polgárok és libüéiek (észak-afrikaiak) küzdöttek. Mögöttük körülbelül 200 méternyire állt fel a karthágói had legértékesebb része, a Hannibal irányításával Itáliából hazatért veteránhadsereg. A balszárnnyra – Masszinisszával szemközt – a Hannibalhoz hű numidák kerültek, míg a jobbszárnnyon állt föl a karthágói lovasság.

Ebből a felállásból kitűnik, hogy Hannibal megpróbált alkalmazkodni az új helyzethez, vagyis ahhoz, hogy lovassága gyengébb az ellenfél lovasseregénél. Célja – amint az a csata közben adott parancsaiból is kitűnik – az volt, hogy gyengébb szárnylovasságával mindkét oldalon elcsa-

logassa az ütközet színteréről az ellenség lovasait, s közben áttörjön a római gyalogság arcvonalán. Avégett, hogy a római gyalogságot szétzúzza, éspedig minél gyorsabban, mielőtt még a lovascsata eldőlné, két fontosabb elgondolás lebegett a szeme előtt. Első elképzelése az volt, hogy az elefántok támadásával alaposan meggyengíti a római manipulusok harci erejét. Ha ez megtörtént, akkor pedig szakaszosan veti be a megzavart római gyalogosok ellen saját gyalogságának két, előre állított vonalát. A zsoldosoknak tulajdonképpen az áldozati bárány szerepét szánta. Terve szerint a zsoldosoknak, akár saját felmorzsolódásuk árán is, minél súlyosabb veszteséget kellett okozniuk az ellenséges gyalogságban, a karthágóiaknak és libüéieknek pedig akkor kellett a siker elmélyítése végett előnyomulniuk a második vonalból, amikor a zsoldosok már megállították az előretörő ellenfelet. Harmadik vonalban felálló veteránjait harcászati tartaléknak tekintette. Őket a csata sorsdöntő pillanatában akarta bevetni, hogy ezzel a harcedzett és tapasztalt segrésszel csikarja ki a győzelmet.

Nemcsak hadseregek, hanem kiváló elmék óriási összecsapása is volt a zamai ütközet. Mindkét haditerv olyan jól szolgálta a két hadvezér stratégiai célját, hogy ha külön-külön szemléljük őket, mindkettőtől sikert várhatunk. Mint látni fogjuk, végül is olyan, szinte véletlenszerű mozzanatok döntötték el a csata kimenetelét, amelyekre a haditervek kidolgozásánál senki sem számíthatott. Először a rómaiak jobb- és a karthágóiak balszárnán csoportosult numidák csaptak össze, majd Hannibal parancsára dübörögve megindultak a harci elefántok. A pun vezérnek még egyetlen ütközetében sem sikerült addig ennyi elefántot összevonnia egy római sereg ellen. Itáliai hadjárata során javarészt elveszítette azt a nem túl sok ormányost, amelyik kibírta az Alpokon való átkelést. Nem csoda, ha most átütő eredményt várt az „ókor tankjaitól”. Ám mindjárt felborította számításait egy váratlan esemény. Az elefántok egy része ugyanis megriadt a két táborban felharsanó és rohamra buzdító csatakürtök rikoltozásától, és ahelyett, hogy a római nehézgyalogság ellen vágatott volna, balra kanyarodva megfordult, és szétzavarta a karthágói oldalon harcoló numida balszárnát. Az elefántoknak így csak egy töredéke érte el a római hadsorokat. Ezeknek feltartóztatására a római könnyűfegyverzetűek húzódtak előre, és sok elefántot meg is sebesítettek. Ugyanakkor az elefántok is derekasan pusztítottak közöttük. Végül alig néhány elefánt érte el a manipulusokat, de kárt nem tett bennük, mert azok, kihasználva újszerű elrendezésük előnyeit, rugalmasan kitértek előlük. Az elefántrohamnak tehát nem sikerült a római nehézgyalog-

ságot megzavarnia. Ellenkezőleg. Nemhogy hatástalan volt, hanem a visszaforduló állatok szét is zavarták a karthágói balszárnyat. Laelius, a rómaiak balszárnyának parancsnoka nem sokat tévovázott, hanem azonnal rátört a karthágói lovasságra, s amikor az megfutamodott, Masszinisza csapataival együtt üldözőbe vette őket.

Ezzel véget is ért az ütközet első szakasza. Megvalósult Scipiónak az a terve, hogy a manipulusok pontosan egymás háta mögé történő helyezésével és a könnyűfegyverzetűek előrevonásával hatástalanítsa az elefántok támadását. Hannibal számítását keresztülhúzta az elefántok közt támadt pánik és a rómaiak újszerű felállása. Ezenkívül elveszítette serege balszárnyát. A csalódásért csak némiképp kárpótolta őt, hogy a római lovasságot valóban sikerült egy időre elcsalogatni a csatateréről.

Az ütközet második szakaszában a lényegében érintetlen római nehézgyalogság összecsapott a punok zsoldosaival. A zsoldosok kezdetben fölényt harcoltak ki mozgékonyaságuk és merészségük révén, és sok rómait levágtak. Ahogy azonban az elesett rómaiak helyett mindig újabbak és újabbak léptek elő, a zsoldosok lankadni kezdtek. A küzdelmet így sem adták fel, hiszen arra vártak, hogy a mögöttük álló karthágói különítmény a segítségükre siet. Ezek azonban nem mozdultak. A zsoldosok ekkor döbbentek rá, hogy őket eleve feláldozták, hősi halálra ítélték. A felismerés okozta vak düh gazdáik ellen fordította őket. Hátat mutatva a rómaiaknak, dühödten támadtak a karthágóiakra, akiknek így egyszerre kellett harcolniuk saját zsoldosaik és a nyomukban tolongó római legionáriusok ellen. Rövid, de heves közelharc után a karthágóiakból és libüéiekből álló második pun csatavonal is összeomlott. Ezzel véget ért a csata második szakasza, Hannibal reményei pedig füstté váltak. Ki számíthatott rá, hogy a zsoldosok végső elkeseredésükben saját hadseregük katonáira támadnak? De mivel ez történt, Hannibal kénytelen volt rögtönözni, és a tervezettnél sokkal hamarabb harcba vetni veteránjait.

A veteránok támadásával kezdődött a csata harmadik szakasza. Hannibal az első két gyalogosvonalból megmenekült harcosokat a szárnyakra csoportosította, és ezáltal sikerült annyira megnyújtania gyalogsága arcvonalát, hogy bekerítéssel fenyegette a rómaiakat. Már-már úgy látszott, hogy a kedvezőtlen fejlemények ellenére a pun fővezér megtalálta az ellenség legyőzésének módját. Ám amilyen gyorsan és hatékonyan reagált Hannibal a hadi helyzet változásaira, éppoly rugalmasan vezette a maga seregét Scipio is. A római parancsnok nyomban felismerte, mekkora veszély fenyegeti túlságosan előretört és a derékhardtól elszakadt hastatus manipulusait. Ha a gyalogsági tartalékot nem küldi sürgősen a

segítségükre, akkor bekerítik őket. Ugyanakkor viszont a csatatéren emelkedő véres hulladombok, a földön fekvő rengeteg sebesült és a mindenfelé eldobált fegyverek miatt a római tartalék nehézgyalogság csak lassan közeledhetett az ellenséghez. Scipio tehát azt tette, ami ebben a helyzetben a leghasznosabb volt. Kürtszóval visszahívta hastatusait, és amíg azok elhelyezkedtek harcrendje centrumában, megtisztította a csapatai előtt álló térséget. Ezután meghosszabbította arcvonalát: a princepsket és a triariusokat a szárnyakra rendelte. Amikor így sikerült kivédenie a punok bekerítő mozdulatát, katonái összecsaptak Hannibal gyalogos seregével. A punok most már csak akkor győzhettek volna, ha ezt az újabb összecsapást igen gyorsan, még az ellenség üldözéséből visszaindult római és numida lovasság megérkezése előtt megnyerik. Ám erre nem volt esélyük. Derekasán helytálltak ugyan, és vitézségben egyenrangúnak bizonyultak a rómaiakkal, de amikor a karthágói lovasság üldözéséből megtért római és numida lovasok hátba támadták őket, már tudták, hogy elérkezett a vég.

A hátulról érkező lovasrohammal a csata negyedik, egyben befejező szakasza kezdődött el. Ebben a rómaiaknak sikerült szétverniük Hannibal seregét. Állítólag a pun had 20 000 katonája maradt a csatamezőn, és majd ugyanennyien kerültek fogságba, míg a rómaiak mindössze 1500 embert veszítettek. A legendás hírű karthágói vezér néhány lovasával Hadrumetumba menekült. Karthágó elveszítette az utolsó csatát, Róma pedig megnyerte a háborút.

A vesztes ütközet után karthágói küldöttek jelentek meg Scipio táborában. Békét kértek és kaptak, de természetesen sokkal keményebb feltételekkel, mint amilyeneket 203-ban szabott a római vezér. Akkor 5000 talentum hadisarcot követelt, most 50 esztendő alatt 10 000 talentum kifizetésére kötelezte őket. Akkor 20 hadihajó megtartását engedélyezte volna, most már csak tízét. Karthágónak nem csupán Afrikán kívüli területeiről kellett lemondania, hanem még afrikai birtokaiból is át kellett engednie azokat a földeket, amelyekre Masszinissza igényt tartott. Karthágónak száz előkelő túszt kellett Rómába küldenie, akik szabályos időközönként váltották egymást, egészen addig, amíg a punok a 10 000 talentumot ki nem fizetik. Ezenkívül megtiltották Karthágónak, hogy Afrikán kívül háborút viseljen, sőt afrikai földön is csak Róma engedélyével hadakozhatott. Ilyen feltételek alapján 201-ben megszületett a béke Kartágó és Róma között.

Nemcsak a zamai ütközetre, hanem az egész második pun háború lefolyására és következményeire nézve is igen találóak azok a mondatok,

amelyekkel Polübiosz vezeti be a közel két évtizedes küzdelmet lezáró csata ismertetését:

„... A karthágóiak pusztá fennmaradásukért és Afrika sorsáért harcoltak, a rómaiak pedig az egész földkerekség fölötti teljes hatalomért és uralomért. Aki ezt végiggondolja, aligha maradhat közömbös a történetekkel szemben: mert soha nem fordult még elő, hogy harciasabb seregek, sikeresebb és tapasztaltabb hadvezérek alatt, magasabb célért küzdöttek volna, mint ahogy akkor történt! Aki felülmarad a csatában, arra nemcsak az Afrika vagy Európa feletti hatalom reménye várt, hanem az emberiség látókörében levő minden lakott terület feletti uralom lehetősége is. A valóság hamarosan igazolta is ezeket az elképzeléseket...”

(15. 9. – Hahn István fordítása.)

A SASOK KELETRE SZÁLLNAK

A hannibali háborúval lezárult egy korszak. A Földközi-tenger nyugati medencéjéért vívott küzdelem végérvényesen az itáliai nagyhatalom javára dőlt el. Róma távoli népek és Itáliába hurcolt rabszolgák tömegének urává lett. A római társadalom, amely a 3. század elejére kiküszöbölte legnagyobb belső ellentmondásait, e század végéig megmutatta a világnak, mire képes a szabad társadalmi csoportok alapvető érdekazonossága a sikeres külpolitika megvalósításában. Az a Róma, amely a 280-as években még Itáliában keresett biztos határokat, a 201-ben kötött békeszerződés révén az első pun háború után megszerzett tengerentúli birtokain kívül most már egész Szicíliát és Hispania legértékesebb területeit is birtokba vette. És a jövő óriási perspektívákat tárt fel a hét dombon épült város előtt, hiszen az újabb erőforrások birtokában Róma új zsákmányt remélhetett: a belső harcokban lassan felmorzsolódó keleti hellénisztikus világot. A köztársaság ugyan elszegényedve és sebektől vérezve ünnepelte Hannibal feletti győzelmét, a világuralom kapujának kulcsa azonban már a kezében volt.

Kezdett tehát kialakulni a Római Birodalom, az *imperium Romanum*, és mi sem természetesebb, mint hogy a birodalmat létrehozó politika is *imperiumi*, vagyis imperialista volt. A római szabad társadalom kifelé forduló aktivitása Róma gazdasági és politikai érdekeit valósította meg előbb az itáliai, majd az Itálián kívül élő népek rovására. E megállapítás általános igazságát nem csorbítja az a körülmény, hogy éppen a birodalomalkotás irányába fejlődő politika nagyvonalúságából adódóan a római hódítások előnyeit rövidebb-hosszabb ideig a köztársaság szövetségesei is élvezték.

De milyen volt maga a köztársaság a hannibali háború befejezése után?

A közel két évtizeden át dúló harcok kimerítették a római társadalom gazdasági forrásait. Modern számítások szerint – amelyek feltételezik a kiadások és a bevételek egyensúlyát – az állam összesen 286 millió denariust költött a következő megoszlásban (a megadott számok millió denariusban értendők): a sereg zsoldjára 180, a szövetséges csapatok ellátmányára 36, szárazföldi szállításra 15, fegyverekre 20, a hajóhadra és tengeri szállításra 35. Az évi átlagos hadikiadás az I. pun háborúhoz vi-

szonyítva 3 és félszeres nagyságú volt. A bevételekre becsült 286 millió denarius az alábbi összetevőkből alakult ki: a polgárok adója 65, a Szicíliaira és Szardíniára kivetett tized 24, kikötői és egyéb vámbevételek 10, hadizsákmány 65, a szentélyek kincsei 5, kölcsönök, adományok, különadók 117.

Róma helyzetét a 201 utáni években tehát sajátos kettősség jellemezte. Ez a kettősség az új pozíciók várható nyereségei, illetve az adott pillanat, a háborús pusztítások okozta szegénység ellentmondásosságából adódott. Jól jellemezte a helyzetet, hogy miközben már 206-tól megindult a később hatalmas nemesfém jövedelmet hozó hispaniai provinciák szervezése, addig az állam a második pun háború idején a hadseregnek hitelbe szállító vállalkozók számára képtelen volt teljesíteni a vállalt részlettörlesztéseket. A 200-ban kirobbanó *második makedón* háború előestéjén a senatus úgy igyekezett kárpótolni a hoppon maradt üzletembereket, hogy jelképes bérleti díj ellenében állami földeket juttatott nekik.

Itt kell megjegyezni, hogy már a hannibali háború Róma számára sikeresebb második szakaszában, kiváltképp Haszdrubal seregének a Metaurus folyónál történt megsemmisítését követően, hatékony intézkedésekkel igyekeztek csökkenteni az államra zúduló anyagi terheket. 205/204-ben arra a 12 latin coloniára, amelyek korábban megtagadták a háborús hozzájárulást, különadót vetettek ki. Az így befolyt összegből 204 és 202 során visszafizették annak az önkéntes adakozásnak a kétharmadát, amit a polgárok 210-ben tettek a köz javára. A fennmaradó egyharmad megváltásaként az adakozók 200-ban földjuttatásban részesültek. Mind az államnak hitelt nyújtó vállalkozók, mind a kölcsönt nyújtó polgárok termőfölddel való kárpótlását az itáliai *ager publicus* területének jelentékeny növekedése tette lehetővé. Erre később még visszatérünk.

A társadalom szerkezete a II. pun háború következményeként alaposan megváltozott. Amíg 234 és 204 között 56 000 fővel csökkent a római polgárok száma, addig ennél is nagyobb mértékben emelkedett az Itáliába behurcolt rabszolgák, illetve az ott szabadságukat elvesztők tömege. Ezzel egy olyan belső konfliktus magvai jutottak az itáliai földre, amely a 2. század második felének rabszolgafelkeléseiben szökkent szárba.

A helyzet átmeneti javulására azonban garanciát nyújtott a római államvezetés soha nem lankadó és célratörő irányító tevékenysége. Jól példázza e tevékenység hatékonyságát Szicília és Hispania ügyeinek intézése. Szicíliában Szürakuszai visszafoglalása után nem lehetett visszatérni az első pun háborút követő rendezéshez. Az árulókat meg kellett büntet-

ni, a hűségesek pedig jutalmat érdemeltek. Róma három várossal kötött szerződést, elismerve önállóságukat és adómentességüket. Ezek: Messzana, Tauromenion és Neéton. További öt város: Szegesza, Kenturipa, Panormosz, Haliküai és Halaisza egy senatusi határozat révén szabadnak nyilvánított, de velük a köztársaság nem kötött szerződést. Ezek a városok, hasonlóképpen az illír háborúk révén római védnökség alá jutott balkáni poliszokhoz, a másodrangú szövetségesek szerepére kényszerültek. A sziget többi része, részben római polgárok-nak juttatott földbirtokok formájában, adófizető terület lett. Természet-szerűleg ez sokkal nagyobb volt, mint a korábbi adófizető körzet.

Az ilipai győzelem után Hispania punoktól megtisztított déli és keleti vidékein megkezdődött *Hispania Citerior*, Innenső Hispania, illetve *Hispania Ulterior*, Túlsó Hispania provinciák szervezése, amely 197-ben fejeződött be. Hispania Citerior az Ebro völgyét és a Baria városától északra húzódó tengerparti sávot foglalta magában. Olyan jelentékeny városok voltak itt, mint Új-Karthágó, Saguntum, Tarraco. Hispania Ulterior a Sierra Morenától délre fekvő vidéken szerveződött, központjában a Guadalquivir völgyével. Ez a két tartomány lett a római előretörés bázisa a félszigeten. Hispania nagyobb törzseivel és városaival szemben Róma gyorsan tisztázta igényeit. Szicíliában a termények tizedét követelte adóként, az Ibériai-félszigeten viszont helyi nyersanyagból vert pénzben vagy feldolgozatlan nemesfémekben kellett leróni a rómaiak által meghatározott összegű adót. A római állam számára a legnagyobb jövedelmet az ezüstabányák hozták. Ezek termelése főként azután nőtt meg, hogy 179-ben lovagrendi üzletemberekből álló társaságok vették őket kezelésbe – nagy összegű bérleti díj fejében. Új-Karthágó környékének ezüstabányái 140 körül – Polübiosz szerint – évi 1500 talentum jövedelmet hoztak az államnak.

A senatus intézkedései azonban nem merültek ki a provinciák ügyeinek rendezésében, hanem radikálisan befolyásolták Itália politikai térképét is. Az áruló Capua és Tarentum területének többségét állami tulajdonba vették. Capua körülbelül 50 000 polgárát, emlékezhetünk, még 210-ben megfosztották római polgárjogától, 209-ben pedig Tarentum 30 000 lakóját adták el rabszolgának. Bruttium földjére római és latin coloniákat telepítettek. A 190-es évektől föllendült a Pón túli területek pacifikálása. Bononia, vagyis a mai Bologna, Mutina, Parma, Luca és Luna coloniák létrehozásával a rómaiak védővonalat alakítottak ki a Pótól délre, hogy a jövőben ne fenyegetse Itália szívét gall támadás. Néhány összeecsapás után az insuberek és cenomanusok ismét Róma aláve-

tett szövetségeseivé váltak, míg a náluk veszélyesebb bojusokat az Alpokba telepítették Placentia és Ariminum között fekvő szállásterületük-ről.

Az árulónak minősített dél-itáliai városok, valamint az észak-itáliai gallok megbüntetése, földjeik elkobzása révén az állami tulajdonba került földek (*ager publicus*) nagysága 204 és 174 között 24 000 négyzetkilométerről 55 000-re, tehát több mint kétszeresére növekedett. Mivel a római polgárok száma ez idő alatt a rendelkezésre álló itáliai földterület több mint százszázalékos megnagyobbodása mellett csupán huszonöt százalékkal, 214 000-ről 269 000 lélekre nőtt, a fellendült telepítési program mellett – épp a munkáskéz hiánya következtében – alaposan emelkedett a rabszolgák iránti szükséglet. Ezt a szükségletet még fokozta is, hogy sokan földet vásároltak a pénzükön, mások viszont, mindenféle bérleti díj nélkül, egyszerűen használatba vették a parlagon maradt területeket. (Utóbbi gyakorlatot nevezték okkupálási jognak, latinul *ius occupationis*.) A 2. század hódító háborúi és az egyre szélesedő rabszolga kereskedelem eredményeképp a rabszolgák száma Itáliában rohamosan emelkedett. A század közepére, mint már említettük, egyes számítások szerint Itália szabad lakossága elérte a négymillió, a rabszolgák száma pedig az egymillió főt. Ezekkel a becslésekkel azonban óvatosan kell bánni. P. A. Brunt, a kérdés jeles kutatója már a gallok elleni 225. évi hadjárat idejére kétmillióra becsülte a rabszolgák számát Itáliában. Ha az ő véleményét fogadjuk el, akkor a 2. század derekán még több rabszolgával kell számolnunk. Ami viszont témánk szempontjából nagyon lényeges: részben a tartományok ésszerű gazdasági kiaknázása, részben az állami tulajdonba került itáliai földterület nagyságának növekedése, a rabszolgamunka egyre intenzívebb kihasználása révén a 2. század első felében a Róma vezette itáliai szövetség politikailag és gazdaságilag egyaránt megerősödött. Számítások szerint 200-ban Róma nemzeti vagyonának összértéke 1000 millió denariust tett ki, és ez 150-re 2-3-szorosára növekedett. Az így felgyülemlett energia fűtötte Róma újabb külpolitikai ambícióit.

Az előbb vázolt fejlemények azonban nem gyakoroltak egyértelműen pozitív hatást Róma minden társadalmi csoportjára. A parasztságot súlyos gazdasági veszteségek érték Hannibal itáliai hadjárata következtében. Birtokait letarolták, s a vesztes csaták is jobbra az agrártömegek élőerejét pusztították. A parasztok zöme anyagi eszközök hiányában nem tudott élni sem a megnövekedett és birtokba vehető földterület, sem a rabszolgák beáramlása által adódó lehetőségekkel. Ráadásul a második

pun háború utáni újabb és újabb csatározásokban még mindig elsődlegesen ők alkották a sokszor évekig Itáliától távol harcoló legiók emberanyagát. Mindez oda hatott, hogy a cenzusképes római polgárok száma alig nőtt. A 204 és 174 közötti 55 ezres növekedésből körülbelül 50 000 abból adódott, hogy Campania lakói visszakapták a római polgárjogot, amit a második pun háború idején megvontak tőlük, elsősorban Capua emlékezetes árulása miatt.

A parasztság helyzetének ez a 3-2. század fordulójától kezdődő fokozatos leromlása lassanként kikezdte a társadalmi csoportok érdekazonosságát, amely egészen a második pun háborúig Róma külpolitikai sikereinek egyik záloga volt. Fokozatosan kezdett kibontakozni egy ellentmondás, amelynek az volt a lényege, hogy a folyamatos hódítások munkáját a hódításokban egyre kevésbé érdekelt paraszthadsereg végezte. Ezt az ellentmondást, amely a 2. század közepe táján éleződött ki a maga teljességében, és amely végül a polgárháborúk véres korszakát idézte elő, *Arnold Toynbee*, a korszak egyik elmés kutatója, a nagy kultúrtörténész „Hannibal kései bosszújának” nevezte, így utalva a tényre, hogy a pun vezér itáliai hadjárata mérte a végzetes csapást a római társadalom alapját képező birtokos parasztságra. A római államvezetés idejében észlelte ezt a jelenséget, és ha addig nem is jutott el, hogy társadalmi-gazdasági reformok útján már kialakulása kezdetén megpróbálja orvosolni, külpolitikai ambícióinak megvalósításánál mindenesetre igyekezett figyelembe venni.

Itt kell megemlíteni, hogy a római mezőgazdasági kisüzem a 3-2. század fordulójára a hannibali háború negatív következményei nélkül is már komoly nehézségekkel nézett szembe. A parasztcsaládok átlagban 2-10 iugerumnyi parcellákat műveltek. Egy *iugerum* körülbelül 1/4 hektárnak (1 hektár = 10 ezer négyzetméter) felelt meg, és eredetileg azt a földdarabot jelentette, amelyet egy ló- vagy ökörfogat egy nap alatt fel tudott szántani. Közepes földminőség mellett egy négytagú családnak legalább 7-10 iugerum földre volt szüksége ahhoz, hogy az élelemhez és vetőmaghoz szükséges gabonát magának megtermelje. Ilyen szűkös helyzetben a parasztok zöme csak úgy volt képes gazdasága fenntartására, ha a közös föld (*ager publicus*) által a takarmánybeszerzés és legeltetés terén nyújtott lehetőségeket kihasználhatta. Ezenkívül a kényszer arra is rávitte őket, hogy vagy maguk, vagy családtagjaik, esetleg mindannyian bér munkát vállaljanak a közeli nagybirtokokon. Békeidőben a rossz termés, a békétlen időszakokban a háborús pusztítások és a férfiakat harcmezőre szólító parancs tovább rontották a parasztság gyenge életlehetőségeit. Ha

meggondoljuk, hogy a modern szakirodalom szerint az állam lakosságának 90%-a dolgozott a mezőgazdaságban, akkor nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy a parasztság romló helyzete valóban súlyos társadalmi válsággal fenyegetett. A plebejusok polgárjogi küzdelme eredményeképp javuló életkörülményeik csak az előző korszak állapotaihoz képest jelentettek relatív életszínvonal emelkedést, és a háborús zsákmány is csak addig segített a parasztgazdaság anyagi gondjain, amíg a harcok elkerülték Itália földjét.

Ha konkretizáljuk Toynbee megállapítását „Hannibal kései bosszújáról”, vagyis ha közelebbről vesszük szemügyre a II. pun háború ütötte sebeket, akkor a következő tényekkel szembesülhetünk:

A harcok sújtotta Apulia, Lucania és Közép-Itália jelentős területein a kisbirtokos parasztság nagy része tönkrement, míg más vidékeken, mint Samnium és Szicília földjén a kis-és középbirtokok újjászervezése legalább részsikereket tudott felmutatni. A tönkrement parasztgazdaságok helyét részben az állattenyésztésre (marha, juh, kecske) alapozott mezőgazdasági nagyüzem, részben a vagyonosak villagazdaságai foglalták el az agrártermelésben. Az utóbbiak modern mezőgazdasági termelő egységek voltak, melyek ideális típusáról az idősebb *Marcus Porcius Cato* ezt írta:

„Ha azt kérded tőlem, melyik a legjobb birtok, így felelek: 100 iugerum, amelyen mindenfajta föld van, s a legjobb helyen fekszik; első a szőlő, ha jó bort és sok bort terem, második az öntözéses konyhakert, harmadik a füzes, negyedik az olajfa-ültetvény, ötödik a rét, hatodik a gabonaföld, hetedik a lombadó erdő, nyolcadik a futtatott szőlős erdő, kilencedik a makkos erdő.”

(De agri cultura I. 7. – Kun József fordítása.)

Mint Cato leírásából kitűnik, a villagazdaság nem volt monokultúra, hanem részben önellátásra, részben eladásra termelt gabonát, zöldséget, gyümölcsöt, tenyésztett állatot, állított elő bort stb. A gazdaságot egy szakember rabszolga (*vilicus*) irányította, akinek a felesége (*vilica*) segíthetett. Az alkalmazott rabszolgáknál a szakértelmet tartották elsősorban fontosnak, rajtuk kívül napszámosokat dolgoztattak. Az arisztokrata vagy módos lovagrendi birtokos általában több villagazdaságot tulajdonolt, melyeket csak alkalmanként keresett fel. A korabeli nagybirtokosok tehát nem összefüggő földterület felett rendelkeztek, hanem Itália különböző vidékein mozaikszerűen elhelyezett birtoktesteik voltak. A gyenge

parasztagazdaságok nem lehettek versenyképesek ezzel a birtoktípussal, amely egyre inkább uralta a piacokat.

A kormányzat újabb coloniák létrehozásával igyekezett enyhíteni a parasztság gondjain. Így az Appenninek északi nyúlványainál futó és Placentiát Ariminummal összekötő Via Aemilia biztosítására létrehozták Parma és Mutina coloniákat, melyekbe 2-2 ezer római polgárt telepítettek. Ám ezek között csak 5-8 iugerumnyi parcellákat osztottak szét. Mivel ez volt a coloniákban szétszert birtokok átlagos mérete, azt lehet mondani, hogy a parasztság ismert termelési problémái egyáltalán nem oldódtak meg megnyugtatóan. E vonatkozásban ritka kivételt jelentett a 181-ben alapított latin jogú colonia, Aquileia. Az utóbb Placentiával a Via Postumia révén összekötött település rövidesen az észak-adriai partok kereskedelmi központjává fejlődött. Gazdasági és stratégiai jelentőségénél fogva ide veteránokat telepítettek le, akiknek 50, az egykori tiszteknek 100, a római lovagoknak 140 iugerumnyi területet osztottak.

A lovagrend és a senatusi arisztokrácia – a parasztsággal ellentétben – egyértelműen a kialakult politikai helyzet haszonélvezője volt. E társadalmi csoportok azt is világosan látták, hogy a további hódítások újabb gazdasági lehetőségeket kínálnak. A csábító lehetőségek nemcsak a lovagrendet izgatták. A *lex Claudia* elfogadása óta ugyan e társadalmi réteg irányította a tengerentúli kereskedelmet, ami a hódítások kiszélesedésével növekvő hasznot ígért. Ugyancsak e rend tagjai készen álltak, hogy vállalják az állam által meghirdetett közmunkák lebonyolítását, a provinciák termelési ágainak bérbevételét. De a haszonszerzés lehetősége az arisztokrácia előtt is nyitva állt. Jól képzett, főleg keleti eredetű rabszolgákkal megoldhatták nagybirtokaikon a termelés korszerűsítését – ennek útja elsősorban a már említett villagazdaságok kiépítése volt. Az elfoglalt országok kifosztása révén kezükbe került óriási vagyonnal növelhették földtulajdonukat. Tovább gazdagodhattak anélkül, hogy szakítaniuk kellett volna őseik agrárius szemléletével. Rabolni, felhalmozni és a mezőgazdaságban befektetni – ez volt a római arisztokrácia külpolitikai törekvéseinek jól-rosszul leplezett gazdasági háttere.

A római külpolitikát a 2. század első felének hódításai idején továbbra is szilárdan az *arisztokrácia* irányította. Hogy ezt a vezető pozíciót a római társadalom egyetlen más csoportja sem vitatta el, abban kétségtelenül szerepe volt annak, hogy a *plebs* tömegesen jutott koldusbotra, politikai befolyása gyengült, válsága azonban még nem mélyült el annyira, hogy nyíltan szembeforduljon az arisztokráciával. A *lovagrend* ugyanakkor lemondott politikai ambícióiról, és cserében gazdasági kedvezmények-

ben részesült. De maga a győztes hannibali háború is azt bizonyította, hogy az arisztokrácia alkalmas a politikai irányításra. Megvan benne a rugalmasság, hogy alkalmazkodjon az új helyzetekhez, de a kitartás is céljai eléréséhez. 227 óta a két *consul* mellé négy *praetor* választottak. Ennyi főtisztviselő azonban kevésnek bizonyult a második pun háborúban harcoló római seregek irányítására. 212-ben például tizenöt hadseregparancsnok tevékenykedett a harctereken. A senatus ezért azt a megoldást választotta, hogy az alkalmas vezérek megbízatását külön határozattal hosszabbította meg. Ilyen alapon irányította a Hispaniában küzdő római hadat 218 és 212 között Gnaeus és Publius Cornelius Scipio, és hasonló módon tartotta meg parancsnoki beosztását Scipio Africanus Maior is 210 és 201 között. Több rátermett hadvezért egymás után választottak meg consullá, így is biztosítva az eredményes hadvezetést. Quintus Fabius Maximus Verrucosus például, aki már 233 és 228 folyamán is betöltötte a consuli tiszte, 215-ben, 214-ben és 209-ben lett ismét consul, Marcus Claudius Marcellus 215-ben, 214-ben, 210-ben és 208-ban viselte ezt a tisztséget. A vezető hivatalok többszöri betöltése – akár sorozatos újraválasztás, akár a megbízatás meghosszabbítása révén – megnövelte az irányító arisztokrata nemzetségek tekintélyét, és alkalmasságukat is növelte az állam irányításában. A Fabiusok, Aemiliusok, Corneliusok, Claudiusok, Valeriusok, Liviusok, Semproniusok és más nagy nemzetségek hivatásos politikusok kimagasló képességű gárdáját adták az államnak. És ha a legnagyobb egyéniségek és a körük gyűlt párthívek olykor rivalizáltak is egymással a senatusban, ez a versengés nem volt annyira éles, hogy a római bel- vagy külpolitikában törést idézzon elő.

Mindezt tisztázni kellett, mielőtt rátérnénk azon újabb háborúk sorozatára, amelyek a hellénisztikus világ rovasára további területekkel gazdagították előbb a római befolyási övezetet, majd magát a birodalmat. A hellénizmus világa a Balkántól Indiáig terjedő, Délkelet-Európát, a Közel- és Közép-Keletet felölelő térség lakóinak társadalmi, gazdasági és kulturális életét fogta össze. Ebben a világban a Nagy Sándor halála utáni évtizedek háborúi során három nagyhatalom alakult ki. Ezek közül legnagyobb a Szeleukidák, I. Szeleukosz utódainak államkolosszusa volt. Magában foglalta többek között Kis-Ázsia nagy részét, Szíriát és Mezopotámiát. Területe, amelynek nagysága állandóan változott, legnagyobb kiterjedésekor elérte a három és fél millió négyzetkilométert, lakóinak száma meghaladta a 25 milliót. Makedóniában Démétriosz Poliorkétész utódai, az Antigonida dinasztia tagjai kezében volt a trón. Országuk te-

rülete 100 000 négyzetkilométerre, lakóinak száma három-négy millióra tehető. A harmadik nagyhatalom a Ptolemaioszok Egyiptoma volt, amely kiterjesztette fennhatóságát az észak-afrikai Kürénaiké mellett Szíria déli részére, Kis-Ázsia, az Égei-tenger szigetvilága és a Balkán bizonyos vidékeire. Területe a sivatagok nélkül 150 000 négyzetkilométer volt, körülbelül 5-6 millió lakossal, de ez a népesség az 1. századra 7 millióra növekedett.

A hellénisztikus világban, ahol a nagyhatalmak politikai ereje dominált, a második pun háború végső szakaszával egy időben mélyreható változások zajlottak le. A diadokhosz-háborúk korától, vagyis a Nagy Sándor utódai között kirobbant harcoktól fogva fennálló hatalmi egyensúly, amely Makedónia, Egyiptom és a Szeleukida Birodalom viszonylagos erőazonosságán alapult, 204-től végképp felborulni látszott. Ebben az évben halt meg Alexandriában IV. Ptolemaiosz, akit V. Ptolemaiosz néven kiskorú fia követett a trónon. A tényleges hatalom kicsúszott az uralkodó kezéből. Egyiptom belső anarchiába süllyedt, ereje sorvadni kezdett.

Az egyiptomi változások miatt valószínűleg már 203-ban V. Philipposz makedón király és III. (Nagy) Antiokhosz Szeleukida uralkodó megegyezett egymással a Nílus völgyén kívül fekvő ptolemaioszi birtokok felosztásában. Mindkét uralkodó külpolitikai sikereket aratott az előző években. V. Philipposz a rómaiak rovására növelte illíriai befolyási övezetét, III. Antiokhosz pedig olyan belső-ázsiai királyságokkal ismertette el fennhatóságát, mint Baktria és az iráni *parthusok* birodalma. A két király külpolitikai ambíciói most az égei-tengeri térségre irányultak. Megegyezésük következtében reálissá vált az a veszély, hogy a hellénisztikus világ zöme idővel Makedónia és a Szeleukida állam fennhatósága alá kerül. Ez fenyegette Rómát, hiszen egy tovább erősödő Makedónia még kellemetlenebb szomszéd lehetett, mint az, amellyel 215-től háborúzott. De ennél is veszélyesebbek voltak ezek a fejlemények Róma keleti szövetségesei számára, akiket az első makedón háborúban az aitólok közvetítésével oldalára vont. Sőt, miután V. Philipposz 202-ben a Márvány-tenger partján fekvő aitól-barát városok megszerzésére hadjáratot indított, azok a hellén városok és szövetségek is félni kezdtek, amelyek addig nem voltak Róma szövetségesei. Nem csupán Pergamon és az aitól szövetség, de az addig a nagyhatalmak viszályában semleges Athén és az akháj liga, valamint Rhodosz is Makedóniát kezdte fő ellenségének tekinteni. A makedón-Szeleukida összefogással szemben lassan formát

öltött egy koalíció, amely a jövőben csakis Róma természetes szövetségese lehetett.

A Makedóniával szemben álló hellénisztikus erőkre leselkedő veszélyt csak némiképp csökkentette az a bizalmatlanság, amely Philipposz és Antiokhosz szerves együttműködését akadályozta. A gyakorlat bizonyította: a két király szerződése nem jelenti azt, hogy együttes katonai fellépésre szánják magukat, sokkal inkább érdekszféráikat próbálták elhatárolni egymástól. Így történt ez 202-ben is, amikor Philipposz Kis-Ázsiában hódított, miközben Antiokhosz Dél-Szíriát ragadta el Egyiptomtól. És a Szeleukida király később, a második makedón háborúban sem segítette Philipposzt. A Makedóniával szemben álló erők viszont 202-ben még nem számíthattak Rómára, amely éppen Zamánál készült a döntő összecsapásra – Karthágóval. Ebben a helyzetben a kis-ázsiai Pergamon királya, I. Attalosz igyekezett összefogni a Makedónia által fenyegetett államokat.

I. Attalosz volt az, aki még 205-ben támogatást nyújtott Rómának a Magna Mater-kultusz bevezetésében. Most szövetségre lépett Rhodosszal, a Földközi-tenger keleti medencéjének híres kereskedőszigetével. A rhodoszi köztársaság, a 3. században megerősödve, Kis-Ázsia déli részén nagy területeket vont fennhatósága alá. A Fekete-tenger felé irányuló rhodoszi kereskedelmet viszont könnyen megbéníthatta a makedón király területszerző hadjárata. Ezért Rhodosz – noha addig rossz viszonyban volt Pergamonnal – most csatlakozott I. Attalosz Makedónia elleni harcához.

Az egyesült rhodoszi-pergamoni hajóhad 201 júliusában Khiosznál vereséget mért V. Philipposz makedón flottájára, majd 201-200 telén a kariai Bargülia városánál körülzárta azt. Kevésbé szerencsésen alakultak viszont a szövetségesek számára a dolgok a szárazföldön. A makedón seregek létszámfölénye következtében I. Attalosz kénytelen volt eltérni, hogy V. Philipposz elpusztítsa a pergamoni királyság virágzó vidékeit. Magát a fővárost, a kulturális központnak számító és csodálatos épületekkel ékes Pergamont, amelyet Attalosz még korábban jól megerősített, az ellenség nem tudta elfoglalni, de a városfalakon kívüli szentélyek elpusztultak. Utánpótlási nehézségek miatt azonban V. Philipposz elvonulni kényszerült Pergamon alól. A makedón király tehát szárazföldi hadaival és a bargüliai blokádot áttörő flottájával visszavonult a Balkánra. Célja szemmel láthatóan az volt, hogy miután Kis-Ázsiában megnyitotta ellenségeit, a Balkánt hódítsa meg. I. Attalosz ekkor Athénba vezényelte hajóhadát, és a városban Athén, Pergamon és Rhodosz rész-

vételével makedónellenes szövetséget hozott létre. Róma, amelynek seregei Karthágó legyőzése után ismét felszabadultak, ugyancsak hajlandó volt hadba vonulni Makedónia ellen.

Pergamonról és királyairól még sokszor kell beszélünk. Ennek fő oka az, hogy a bekövetkező fél évszázad – Róma és a hellénisztikus világ kapcsolatát befolyásoló – eseményeiben fontos szerep jutott ennek a monarchiának és uralkodóinak. Az olvasónak Pergamon nevéről esetleg a pergamen jut eszébe, az a kikészített juh- vagy szarvasmarhabőr, amely a papirusz pótlásaként itt készült először nagyüzemi módszerekkel. Mások talán a híres Zeusz-oltárra gondolnak, amely a berlini Pergamon Múzeum büszkesége, az ókori képzőművészet egyik csodája. Ám Pergamon nem csupán kultúrtörténeti érdekesség. Olyan államról van szó, amelynek önálló léte egy „sikkasztás” következményeképp született, majd egy talányos végrendelet révén szűnt meg. A két esemény időpontja: 283, illetve 133. A két évszám között eltelt másfél évszázad foglalja magában a hellénisztikus világ egyik vezető államának fordultatos történelmét. Érdeemes megismerkednünk Pergamon kialakulásával és megerősödésével, már csak azért is, hogy felfedhessük azokat az indítékokat, amelyek a hellénizmus világának egy részét Róma oldalára állították a Makedónia és a Szeleukida Birodalom ellen vívott háborúiban.

Pergamon, a későbbi királyság hasonnevű fővárosa a mai törökországi Bergama kisváros közelében feküdt. Központja arra a 300 méter magas hegyre épült, amely az Égei-tengerbe ömlő Kaikosz folyó partján emelkedett, 28 kilométerre a folyó torkolatától, a szárazföld belsejében. Az első biztos híradásunk Pergamon lakóiról Xenophóntól származik. Ez a kiváló görög író és hadvezér 401-ben, az ifjabb Kürosz oldalán részt vett a Kürosz bátyja, II. Artaxerxész perzsa király elleni felkelésben. A vereség és Kürosz halála után a vesztes seregben harcoló több mint 10 000 görög zsoldos hosszú és fáradságos, kalandokkal teli úton vergődött el Ázsia belsejéből a Fekete-tenger partjáig, ahol hajóra szállhatott. Xenophón, aki egyik irányítója volt a „tízezrek hadjáratának”, *Anabaszisz* című könyvében írta meg élményeit. Tőle tudjuk, hogy 400-ban katonái egy részével Pergamonban is járt. Itt olyan görögök leszármazottai éltek akkor, akiket az 5. század elején Dareiosz perzsa király, majd fia, Xerxész telepített le, mint hontalanná vált száműzötteket. Amikor Nagy Sándor meghódította Kis-Ázsiát, Pergamont is makedón helyőrség szállta meg. A Kaikosz partján emelkedő várhegy adott otthont a világhódító kedvesének, a perzsa Barszinénak és fiuknak, Héraklésznek. A diadokhoszok háborúinak korában Pergamon és Kis-Ázsia környező vidékei

Antigonosz és fia, Démétriosz Poliorkétész uralma alá kerültek. 302-ben azonban a diadokhoszok egyike, a Thrákiát kezében tartó Lüszimakhosz serege élén átkelt Kis-Ázsiába, és megtámadta Antigonosz phrügiai városait. Ezek egyikének, Szünnadának makedón parancsnoka, Dokimosz elárulta Antigonoszt, és harc nélkül átadta Lüszimakhosznak a többi rábízott erődöt is. Az áruló szolgálatában állt egy Philetairosz nevű zsoldosvezér. Lüszimakhosz később őt tette meg a szintén kezére került pergamoni erőd parancsnokává, és rábízta összerabolt kincseinek egy részét is, körülbelül 9000 talentumot. Az erőd parancsnoka húsz éven át hűséggel szolgálta urát, Lüszimakhoszt.

De mit is tudunk Philetairoszról, aki utóbb az Attalida dinasztia és a pergamoni birodalom alapítójaként vonult be a történelembe? 343 körül született a kis-ázsiai Paphlagonia tartomány partvidéki városkájában, Tieionban. Atyját Attalosznak hívták, s a név makedón eredetre utal. A család nem lehetett valami előkelő származású; ezt az a hagyomány is alátámasztja, hogy Philetairosz anyja, a helyi születésű Boa fuvalásnő és *hetaira* volt. Ókori források szerint a fiú egy gyermekkori baleset következtében impotenssé vált. Több történész azonban úgy gondolja, hogy ez a pletyka csak azért terjedt el, mert Philetairosz sohasem nősült meg, és törvényes fiú utóda sem volt. Az alacsony sorban született fiatalember bizonyára rátermettsége révén ért el tiszti rangot Antigonosz helyőrségparancsnoka, Dokimosz seregében. És alig múlt 40 esztendő, amikor Lüszimakhosz Pergamonban biztonságba helyezett kincseinek őrzője lett. Mint pénz, egy attikai talentum közel 26,2 kilogramm ezüst értékének felelt meg. Philetairoszra tehát körülbelül 235 800 kg ezüst, illetve ezzel egyenértékű kincs őrzését bízta. Ha az óriási vagyon csábította is Philetairoszt, hogy orozza el, az erős Lüszimakhosz miatt ezt sokáig nem merte megkockáztatni. A 280-as évek közepétől azonban megváltozott a helyzet. Ptolemaiosz és Lüszimakhosz viszonya feszültté vált, mert ez utóbbi udvarába fogadta a trónöröklésből kizárt Ptolemaiosz Keraunoszt, I. Ptolemaiosz Eurüdikétől született fiát. (Eurüdiké a nagyhatalmú diadokhosz, Antipatrosz lánya volt, akit utóbb Ptolemaiosz Berenikével cserélt fel, és avval nemzett fiát jelölte utódául.) A két uralkodó viszálya kedvezett Szeleukosznak, aki Mezopotámia és Szíria térségei után Kis-Ázsiában akart hódítani. Szeleukosznak kapóra jött az is, hogy 284-ben Lüszimakhosz megölette első feleségétől született fiát, Agathoklészt, a fiú özvegye, valamint több híve pedig hozzá menekült.

Az újabb, most már Szeleukosz és Lüszimakhosz között kirobbanó háború küszöbén Philetairosz úgy gondolta: elérkezett az önálló cselek-

vés pillanata. 283-ban levelet küldött Szeleukosznak, amelyben felajánlotta segítségét Lüsziimakhosz ellen. Ajánlatát kegyesen meghallgatták, és miután 281-ben a kis-ázsiai Korupedionnál Lüsziimakhosz csatát veszítve elesett, Pergamon Szeleukosz alárendelt szövetségesévé vált. A Szeleukida hatalomtól való formális függés ellenére azonban Pergamon lényegében önálló politikai egység lett. Ha meggondoljuk, hogy vezetője, Philetaiosz a várossal és környékével együtt Lüsziimakhosz 9000 talentumát is megkaparintotta, akkor nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk: Pergamon önállósulása egy *sikkasztás* révén ment végbe.

A megszerzett összeggel Philetaiosznak úgy kellett sáfárkodnia, hogy ez a vagyon egy egészségesen dinamikus állami fejlődés biztosítéka legyen. Jó érzékkel ismerte fel, hogy előbb politikailag kell erősítenie Pergamon feletti hatalmát. Ki kell használnia a Szeleukida szövetség előnyeit, ugyanakkor viszont olyan szoros kapcsolatokra kell törekednie Kis-Ázsia görög városaival, amelyek lehetővé teszik számára, hogy a nagyhatalmakkal szemben megőrizze függetlenségét. És ami a legfontosabb: ha óriási anyagi áldozatok árán is, de el kell feledtetnie a hellén világgal uralmának fölöttébb kétséges törvényességét. Ezek az elsőrendű politikai célok határozták meg Philetaiosz, sőt közvetlen utódai tevékenységét. 281-ben legfőbb szövetségesét, Szeleukoszt Makedóniában Ptolemaiosz Keraunosz meggyilkolta. Philetaiosz ekkor drága pénzen megvásárolta a holttestet, a hamvakat pedig elküldte Szeleukosz fiának, a 281-261 között uralkodó I. Antiokhosznak.

A Szeleukidákhoz fűződő jó kapcsolat fenntartása mellett Pergamon urának lényegi törekvése volt a stratégiaiul fontos kis-ázsiai görög városok megnyerése is. Ez politikailag megszilárdította helyzetét, ugyanakkor gazdasági szempontból is előnyös volt számára, hiszen Pergamonnak ekkor még nem volt tengeri kikötője. Ezért például pénzadománnyal támogatta Pitané városát, amelynek fontos szerepe volt az égei-tengeri kereskedelemben, és több éven át segítette a Márvány-tenger mellett épült Küzikoszt. A hellén világ közvéleményét befolyásoló tényezők megnyerése és kicsiny állama hellén jellegének elismertetése szempontjából igen értékes volt az a jó viszony, amelyet gazdag adományok révén Pergamon és a delphoi Apollón szentély között sikerült létrehoznia. Ugyancsak ebből a szempontból volt igen szerencsés Philetaiosz Attalosz nevű unokaöccsének a négyes csikófogatok versenyében elért olimpiai győzelme valamikor 276 táján.

Az így megteremtett tekintély révén Philetaiosz viszonylag zavartalanul növelhette kicsiny államának belső szilárdságát. Megkezdte annak

a zömmel zsoldosokból, valamint kis-ázsiai bennszülöttekből és pergamoni polgárokból álló seregnek a kiépítését, amelytől hódításokat remélhetett. Azt ugyanis világosan látta, hogy Pergamonnak előbb-utóbb tengeri kijáratot kell szereznie, valamint olyan határokat, amelyek biztonságosabban megvédhetők. Ha más nem, az ekkor már Kis-Áziát fenyegető gall veszély ezt bizonyára tudatosította benne. Jól tudta ezenkívül, hogy Pergamon egyedül nem védheti meg magát egy erősebb ellenségtől. Még akkor sem, ha vannak szövetségesei. A túlélésre csak egy nagy területű államnak van lehetősége, amely már nem Pergamon, a hegyen települt városka és szűkebb környéke, hanem az a köré épült pergamoni birodalom. Pergamon tehát legyen alkalmas rá, hogy egy ilyen birodalom fővárosává növekedjék. Ennek az elképzelésnek a jegyében kezdte meg a pergamoni erőd átépítését, ezért emeltette fivérével, Eumenésszel közösen a díszes épületekben később olyannyira bővelkedő város első templomát.

Philetairosz halála után a 263-ban őt az uralomban követő I. Eumenész – Philetairosz Eumenész nevű fivérének fia – folytatta a birodalomalkotás munkáját. Sikeréhez arra volt szükség, hogy Pergamon elszakítsa azt a köldökzsinórt, amely a Szeleukidákhoz fűzte; e függés ugyanis meglehetősen szűkre szabta cselekvési szabadságát. Az alkalom hamarosan érkezett. 274 és 271 között háború tört ki II. Ptolemaiosz és Szeleukosz utóda, I. Antiokhosz között. Ez az úgynevezett *első szíriai háború* megerősítette Egyiptom kis-ázsiai pozícióit. Amikor I. Eumenész hatalomra jutott, Epheszosz és Milétosz városa, valamint a kariai tengerpart már II. Ptolemaiosz birtokában volt. Az új szomszéd bátorította Pergamonnak a teljes függetlenségre irányuló törekvéseit. Nyilván ez lehetett az oka, hogy I. Eumenész első jelentős tette egy I. Antiokhosz elleni háború volt 262/261-ben. Erről a háborúról konkrétan csak annyit tudunk, hogy valamikor 261 júliusa előtt – ugyanis ekkor halt meg I. Antiokhosz – Szardeisz városánál összecsapott a pergamoni és a Szeleukida hadsereg. A régen elbukott lüd birodalom egykori fővárosa előtt Eumenész győzelmet aratott. A katonai sikernek az lett a politikai eredménye, hogy megszűnt Pergamonnak a Szeleukida Birodalomtól való formális függése.

A Philetairosz lázadását követő évtizedek során tehát Pergamon, kihasználva a hellénisztikus nagyhatalmak marakodásait, a független államok sorába emelkedett. A következő lépés szükségszerűen az állam megerősítése volt. A már Philetairoszt is vezérlő célok jegyében I. Eumenész hódításokra törekedett. Ezt annál is inkább megtehetette, mert

egyrészt 258-tól 253-ig tombolt a *második szíriai háború* Egyiptom és a Szeleukida Birodalom között, másrészt az új Szeleukida uralkodót, II. Antiokhoszt az is akadályozta a hatékony ellenakcióban, hogy saját szakadár keleti tartományai ellen kellett hadakoznia. Mindezek mellett még családi belviszályok is gátolták, hogy hatásosan fellépjen. 247-ben végül első felesége megmérgezte. Ezt az alkalmat ragadta meg I. Eumenész arra, hogy északi, nyugati és keleti irányban fontos területeket vonjon fennhatósága alá. Elfoglalta az Éleiai- és az Adramüttöioni-öböl partvidékét városaikkal együtt, és uralmát egészen a trójai partig, az Ida-hegy lejtőjéig terjesztette ki. Államszervezetét is annyira megszilárdította, hogy utóda hamarosan felvehette a királyi címet.

Mondják, hogy ez a szerencsés I. Eumenész eléggé méltatlan körülmények között fejezte be pályafutását. Halálra itta magát. Lehet, hogy valóban ez történt, de azért érdemes elgondolkodni azon, hogy a dinasztiaalapító Philetairoszt a hagyomány heréltnek ábrázolta, kiváló államférfivá lett utódát pedig idült alkoholistának. Talán nem tévedünk, amikor ezért az elfogult történetírókat tesszük felelőssé, akik boldogan használtak fel minden olyan pletykát, amellyel e fejedelmeket diszkreditálhatták. A hellénisztikus uralkodók portréjának megrajzolásánál, főleg ami a római uralom korának történetírását illeti, gyakran ugyanaz a rosszindulat érvényesült, mint Suetonius vagy a „*Historia Augusta*” fantáziadús császár-életrajzaiban, amelyek a valóságosnál sokkal sötétebb képet festettek hőseikről. A cél is ugyanaz volt: igazolni, hogy az *ilyen* politikusok által vezetett rezsimek erkölcsileg alkalmatlanok voltak a társadalom boldogítására. A hellénisztikus világ nagyjainak befeketítése azt igazolhatta: Róma jogosan vetett véget utódaik hatalmának.

I. Eumenész, gyermektelen lévén, Philetairoszhoz hasonlóan oldotta meg az utódlás problémáját. Adoptálta unokafivérének, az olimpiai fogatversenyen győztes Attalosznak a fiát, s így 241-ben ez a kijelölt utód foglalta el a trónt I. Attalosz néven. Az új fejedelem, aki később olyan fontos szerepet vállalt Róma és a hellénisztikus világ egy részének szövetkezésében, 269-ben született Attalosz és a Szeleukida uralkodóházhoz tartozó Antiokhisz házasságából. A 28 esztendőskorában hatalomra került I. Attalosz dicső tettel avatta emlékezetessé trónra lépését: megtagadta az adófizetést a Kis-Ázsiát dúló galloknak, sőt fegyvert fogott ellenük. A gallok feletti győzelem lett azután az a politikai tőke, amely ország-világ előtt elismertette és királysággá emelte a pergamoni fejedelemséget.

A gallok pusztításairól és a pacifikálásukkal kapcsolatos nehézségekről már megemlékeztünk Róma 3. századi történetének tárgyalásakor. Kis-Ázsiába úgy került ez az igen harcias és zsoldos feladatot szívesen vállaló nép, hogy I. Nikomédész, a Márvány- és Fekete-tenger kis-ázsiai partvidékén húzódó Bithünia királya 278/277-ben szolgálatába fogadta őket. Merész lépésének az volt a háttere, hogy lázadás tört ki uralma ellen. A lázadás leverése után azonban a király rájött, hogy a gallokkal bizony „törököt fogott”. A vad portyázók rettegésben tartották a kis-ázsiai városokat. I. Eumenész valószínűleg csak adófizetés ellenében tudta kicsiny országát megmenteni dúlásaiktól. I. Attalosz azonban elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy fegyverrel védje meg államát. Megtagadta hát az adófizetést, mire a Nagy Anya, Kübelé templomvárosa, Pesszinusz közelében letelepült gall törzs, a *tolisztoagioi* népe Pergamon ellen indult. I. Attalosz a pergamoni sereggel a Kaikosz forrásvidéke felé nyomult, ott ütközött meg az ellenséggel. A csatában győzelmet aratott, majd felvette a királyi címet.

A Kaikosz forrásainál aratott győzelemmel új szakasz kezdődött Pergamon történetében: a királyság kora. A győzelem jelentőségét az Athéné istennő tiszteletére I. Attalosz által állított szoborcsoport és többek között a gall háborút az istenek és gigászok harcával párhuzamba állító győzelmi emlékmű, a II. Eumenész által emeltetett világhírű Zeusz-oltár is bizonyítja. Az I. Attalosz megrendelésére készített szoborcsoport egyik legismertebb darabja a „haldokló gallus” alakja. Ugyancsak e diadal jelentőségére utal az a sok legenda, amely a csatáról született.

Polüainosz, az időszámítás szerinti 2. század egyik görög katonai szakírója szerint a pergamoni katonák a csata előtt nemigen mutattak bátorságot. Attalosz ezért kénytelen volt csellel bátorítani a nyúlászívű sereget. Szudinesz nevezetű kaldeus jósaival áldozatot mutattatott be, az áldozati állat megvizsgálása ürügyén pedig a jós rámeteszte a belekre a következő mondatot: „A győzelem a királyé.” S ugyanezt visszafelé ráírta a saját tenyerére is. Amikor azután a kaldeus kihirdette a „csodát”, a katonák igencsak nekibuzdulva indultak a harcba. *Frontinus*, a történetíró hasonló históriát jegyzett fel Nagy Sándorról. Ugyancsak Frontinusnál, a Kr.u. 1. századi római katonai szakírónál olvashatunk egy ellenkező előjelű eseményről, amely viszont arról tanúskodik, hogy az ütközet előtt a gallok is tartottak ellenfeleiktől. A gallok állítólag nagy halom aranyat hordtak össze, és az öröket azzal bízták meg, hogy ha netán az ellenség áttörné soraikat és üldözné őket, a kincset szórják szét; gondolták, majd csak hajba kapnak az aranyon az üldözők. Természetesen ez a hadicsel is

többször előbukkan Frontinusnál, régebbi ütközetek fantáziadús tárgyalásakor.

A 230-as években a gall adótól megszabadult pergamoni királyság területe tovább gyarapodott. A Szeleukida Birodalom az Egyiptom ellen 246 és 241 között megvívott *harmadik szíriai háborúban* igencsak meggyengült, ráadásul 236-ban II. Szeleukosz ellen fellázadt az öccse, Antiokhosz Hierax, a *Karvály*, aki magának követelte a birodalom kis-ázsiai részét. I. Attalosz a közel egy évtizedes testvérháborúba II. Szeleukosz oldalán avatkozott be, és katonai sikerei eredményeképp Kis-Ázsia fontos körzetei az ő uralma alá kerültek. A pergamoni királyság része lett Lüdia, Nagy-Phrügia, az úgynevezett Hellészpontoszi-Phrügia, vagyis a Márvány-tenger déli partvidéke, valamint Lükáonia tartomány jelentős hányada. A Szeleukida Birodalomból kihasított területek 143 000 négyzetkilométert tettek ki. Ezáltal Pergamon Kis-Ázsia vezető hatalmai közé emelkedett.

Ám Pergamon frissen szerzett pozíciója sem volt szilárd. 226-ban meghalt II. Szeleukosz, akit fia, III. Szeleukosz követett a trónon. Miután pedig néhány év múlva őt orgyilkosok megölték, öccse, III. Antiokhosz lett a Szeleukida állam ura. Ezt a 223-tól 187-ig uralkodó királyt a történelem a *Megasz*, Nagy jelzővel tisztelte meg, okkal. Ha kisebb-nagyobb buktatókkal is, de az évtizedek során zenitjére emelte a Szeleukida-ház hatalmát. A 219 és 217 között Egyiptommal szemben vívott *negyedik szíriai háborúban* ugyan nem sikerült jelentősebb eredményt elérnie, elsősorban a 218-ban Raphiánál elszenvedett vereség miatt, végül azonban 200-ban megszerezte Dél-Szíriát, Föníciát és Palesztinát. Kelet felé egészen Indiáig terjesztette ki birodalmának határait.

Nagyobb gondot okozott neki, hogy kis-ázsiai birtokait visszaszerezze.

Akhaiosz, a Szeleukida uralkodócsalád tagja, anyai ágon magának I. Attalosznak is távoli rokona, kapott parancsot arra, hogy Kis-Ázsiában helyreállítsa a régi határokat. Most ismét megmutatkozott, hogy erős szövetséges vagy az ellenséget megosztó egyenetlenség híján Pergamon könnyen sebezhető. Két év leforgása alatt Akhaiosz egyik vereséget a másik után mérte Attaloszra. A korábban meghódított pergamoni területek gyorsan elvesztek. Pergamon általában számíthatott Egyiptom támogatására a Szeleukidák ellen, most azonban korántsem volt egyértelmű a helyzet. III. Ptolemaiosz, majd őt követő fia, a 222/221-től 204-ig uralkodó IV. Ptolemaiosz felismerték a lehetőséget, hogy a két Szeleukidát, Akhaioszt és Antiokhoszt jól ki lehet játszani egymás ellen. Az elszigetelődött Attaloszt végül az húzta ki a csávéból, hogy Akhaiosz – kihasz-

nálva bátyja lekötöttségét a negyedik szíriai háborúban – királlyá kiáltotta ki magát, és a Szeleukida Birodalom nagy területeit vonta saját fennhatósága alá. Az újabb Szeleukida testvérháborúban a pergamoni Attalosz ismét a törvényes király mellé állt. Végül is egyesített haderejükkel legyőzték Akhaioszt, Pergamon pedig visszanyerte korábbi területeit.

Az okos I. Attalosz azonban tisztában volt azzal, hogy Antiokhosz – mihelyt végleg úrrá lesz a birodalom belső zavarain – visszaveszi tőle a korábban Szeleukida fennhatóságú kis-ázsiai területeket. A Pergamonnal északkeleten határos kis királyság, Bithünia a makedónok szövetségese volt, és uralkodói rossz szemmel nézték I. Attalosz birodalomgyarapító tevékenységét. Rhodosz viszont kereskedelmi monopóliumát féltette az Északnyugat-Kis-Ázsiában terjeszkedő pergamoni államtól, s igyekezett keresztelni törekvéseit. Ebben a helyzetben Pergamonnak új szövetséges után kellett néznie. Ezt a szövetségest meg is találta az aitolokban, akik, legalábbis makedónellenességükben, hasonló politikát követtek. A 215-től 205-ig tartó első makedón háború azután azt a lehetőséget kínálta I. Attalosznak, hogy az aitolokkal kiépített baráti viszony révén fegyvertársa legyen az itáliai nagyhatalomnak, Rómának. Pergamon királya nem minden alap nélkül gondolta úgy, hogy ez az új kapcsolat megvédi majd országát ellenségeivel szemben. Ennek megfelelő komolysággal vett részt a Makedónia elleni háborúban, amit az is bizonyít, hogy 210/209-ben őt választották az aitol szövetség fővezérévé, sztratégoszává. A háborús részvétel egyik konkrét eredményeként királyságához csatolhatta Aigina szigetét. Az új kapcsolatok igazi próbaköve azonban az volt, hogyan reagál Róma III. Antiokhosz és V. Philipposz 203. évi szövetkezésére és a makedón király ezt követő kis-ázsiai és balkáni hadjárataira.

Az a körülmény, hogy az eddig egymással rivalizáló Pergamon és Rhodosz most egységesen lépett fel Makedónia ellen, és ehhez a koalícióhoz csatlakozott a valaha dicső Athén, felhívta Róma figyelmét a keleti helyzet komolyságára. 202-ben egyszer már felszólították Róma vezetőit az aitol szövetség követői, hogy lépjenek fel Makedóniával szemben. De egyrészt akkor még a legiók nagy részét lekötötte a Hannibal elleni háború, másrészt a rómaiak nehezményezték, hogy néhány évvel korábban, 206-ban az aitolok úgy kötöttek békét V. Philipposzal, hogy előtte nem kérték ki az ő tanácsukat. 201-ben viszont a senatus – Hannibal legyőzése után – visszanyerte cselekvési szabadságát. Fogadta I. Attalosz és a rhodosziak követeit, így első kézből tájékozódhatott a makedón király kis-ázsiai hadjáratainak eseményeiről. Megfontolta, hogy ha a római nép veszélyeztetett helyzetében 215 után segítséget kapott Makedónia ellen-

ségeitől, akkor most, amikor ezeket az államokat ugyanaz a hatalom veszélyezteti, nem tagadhatja meg támogatását tőlük. A senatus tagjait ezenkívül nyilván bosszúvágy is vezérelte azzal a királlyal szemben, aki gyászos cannaei vereségüket használta ki országa gyarapítására. És mindenek felett a római állam vezető stratégái nemkívánatos fejleménynek tekintették Makedónia és a Szeleukida Birodalom összefogását és további erősödését. A senatus mindezen indokok alapján hajlott rá, hogy hadat üzenjen V. Philipposznak.

A népgyűlés azonban a 201–200. év fordulóján nem volt hajlandó megszavazni a háborút. A polgárokat meggyötörték az előző évek véres megpróbáltatásai, és ez a tényező jobban befolyásolta döntésüket, mint az újabb harc várható gazdasági és politikai előnyei, amelyek közvetlenül amúgy sem érintették volna a köznép tömegeit. Ez a hosszú évek egyetértését megszakító első komoly véleményeltérés a szenatori rend és a köznép között azt jelezte, hogy megszűnőben van a római társadalom szabad csoportjai közötti érdekezonság – aminek gazdasági okait már ismertettük.

A népgyűlés elutasító döntése ellenére a senatus folytatta háborús előkészületeit. Róma három kiemelkedő szerepet játszó nemzetségéből kiválogattak egy tekintélyes küldöttséget, amelyet azzal bíztak meg, hogy egyrészt híveket toborozzon Hellaszban a Makedónia elleni háborúhoz, másrészt diplomáciai eszközökkel próbálja meg – ha ez egyáltalán még lehetséges – V. Philipposzt eltéríteni hódító szándékától, és rávenni arra, hogy a pergamoniaknak és más államoknak okozott kárt megtérítse. A három követ: Caius Claudius Nero, Marcus Aemilius Lepidus és Publius Sempronius Tuditanus természetesen tisztában volt azzal, hogy csak küldetése első felének teljesítésére van reális esélye. A követek tehát szerföltött kedvező alkalomnak tartották a Makedónia-ellenes tábor erősítése végett éppen Athénba tartó I. Attalossal és Rhodosz követeivel való találkozást. Az eseményről érzékletesen tájékoztat Polübiosz:

„Athén népe egy követséget küldött Attalos királyhoz, hogy gratuláljon neki a történelemért [a Philipposz elleni tengeri győzelemért – K. I.], és hogy meghívja őt, jöjjön Athénba a helyzet megvitatására. A király, néhány nappal később megtudván, hogy a rómaiak megérkeztek Peiraieuszba [Athén kikötőjébe– K. I.], és szükségesnek tartva, hogy találkozzon velük, sietve kihajózott. Athén népe, meghallva közelgő érkezését, a legbökezűbb adakozást tette a király fogadására és megvendéglésére. Attalos a Peiraieuszba érkezése utáni első napon megbeszélést tartott Róma követei-

vel, és igen megörült, amikor úgy látta, hogy azok egyrészt tekintettel voltak a Rómával való múltbeli közös akciójára, másrészt pedig készek háborút kezdeni Philipposzal. Másnap nagy pompával Athénba ment a rómaiakkal és az athéni arkhónokkal együtt. Ugyanis nem csak az összes tisztviselő és lovag, de az összes polgár is feleségével és gyermekeivel kivonult, hogy találkozzék vele, és amikor ők csatlakoztak hozzá, az egy olyan jele volt a nép rómaiak, de még inkább Attalosz iránti szeretetének, hogy azt szívéllyességgben semmi sem múlhatta felül. Mikor belépett a Dipylonon [Athén egyik városkapuján – K. I.], a papokat és papnőket felsorakoztatták az út két oldalán, ezután megnyitották az összes templomot, és áldozati állatokat vittek minden oltárhoz, kérve őt, hogy hajtsa végre a szertartást. Végül olyan megtiszteltetéseket szavaztak meg neki, melyeket ily gyorsan nem adtak még egyetlen korábbi jötevőnek sem... ”

(16. 25,1-9. – Kertész István fordítása.)

Az athéni tárgyalások megerősítették Róma háborús szándékát. Ez tűnik ki abból, hogy a római követek nem sokkal ezután ultimátumot juttattak el V. Philipposzhoz, a király Attika közelében portyázó vezérének, Nikanórnak a közvetítésével. Követelték, hogy a makedón király hagyjon fel minden háborús cselekménnyel, és fizessen kártérítést I. Attalosznak. Az ultimátum süket fülekre talált, sőt V. Philipposz ostrom alá vette a Hellészpontosz kis-ázsiai partján fekvő Abüdosz városát. A történetíró Livius szerint miként néhány évtizeddel ezelőtt Saguntum elfoglalása Hannibal által, úgy most Abüdosz ostroma volt az, amely végképp háborúra ingerelte a rómaiakat. Az események bizonytalan kronológiája miatt nem tudni pontosan, hogy a római hadüzenetet mikor hirdették ki. Annyi azonban bizonyos, hogy a római követek athéni találkozási I. Attalossal és a rhodoszi követekkel, valamint a Nikanórnak átadott ultimátum makedón részről történt visszautasítása döntően befolyásolta a fejleményeket. 200 tavaszán vagy kora nyarán Róma hadiállapotban lévők nyilvánította magát, miután a népgyűlés a római presztízst ért sérelem miatt – noha kellenlennül – megszavazta a háborút.

A történetírónál olvasható anekdoták egy-egy háború kitöréséről vagy éppen befejezéséről gyakran domborítják ki a rómaiak erkölcsi fölényét ellenségeikkel szemben. A Philipposzhoz eljuttatott római hadüzenet egyik közvetlen előzménye az volt, hogy a már említett követek közül a legfiatalabb, Marcus Aemilius Lepidus – mondják – megjelent az Abüdoszt ostromló király előtt, és Livius szerint ifjú korához méltó hévvel hányt szemére az uralkodónak agresszív magatartását. Éles szavak-

kal bélyegezte meg Philipposz támadását Pergamon és Rhodosz ellen, majd merészen felelősségre vonta Abüdosz ostromáért is. Philipposz indignáltan azzal vágott vissza – az első makedón háborúra, valamint az újabb harcokra célozva –, hogy először Attalosz és a rhodosziak támadták meg őt. De amikor Aemilius Lepidus gúnyosan megkérdezte tőle, vajon az abüdosziak is maguk támadtak-e rá, a makedón király felháborodva kikérte magának ezt a hangot. Közölte a követtel, hogy ifjúsága és az a tudat, hogy római, nyilván nagyon is vakmerővé teszi, de vigyázzon ő is, meg vigyázzanak honfitársai is, mert

„...ha háborúval támadtok rám, majd megtapasztaljátok, hogy engem is büszkeséggel tölt el királyságom és a makedón név, amely semmivel sem kevésbé dicső, mint a római.”

A háború tehát, amely néhány hellénisztikus állam, Pergamon és Rhodosz, valamint Makedónia között már 201-ben elkezdődött, 200-ban Róma belépésével új fordulatot vett. A történészek ettől az időponttól számítják a *második makedón háború* kezdetét. A hadi cselekmények mellett természetesen a diplomáciai csatározásoknak is nagy szerepük volt az események alakulásában. A Makedóniával szomszédos illír, *athamasz* és *dardán* nép fejedelmei már az ellenségeskedések kezdetén csatlakoztak a Makedónia elleni koalícióhoz. Sok függött azonban attól, hogyan döntenek az aitólok, akik még 206-ban békét kötöttek a makedónokkal, és akik haragudtak Rómára, amiért 202-ben nem hallgatta meg segélykérésüket. A naupaktoszi tanácskozáson, az aitólok szövetségi gyűlésén kellett eldönteni, bekapcsolódik-e az aitól szövetség a háborúba, és ha igen, akkor melyik fél oldalán. A tanácskozáson megjelentek Róma, Philipposz és az athéniai követei is, hogy ékesszóló beszédeikkel befolyásolni próbálják az eseményeket.

Először a makedón követ kapott szót. Kijelentette, hogy Makedónia tiszteletben tartja az aitólokkal kötött békét, az aitóloknak tehát semmi okuk rá, hogy ahhoz a Rómához csatlakozzanak, amely 202-ben cserbenhagyta őket. Különböző is legyenek óvatosságok a rómaiakkal! Köztudomású, hogy ők először azért léptek Szicília földjére, hogy Messzanának segítsenek, másodszor meg azért, hogy visszaadják a karthágóiaktól elnyomott Szürakuszai szabadságát. Most pedig mit lát a világ? Mind Messzana, mind Szürakuszai, sőt egész Szicília az ő uralmuk alatt van. Jól gondolják meg az aitólok, hogyan járt Tarentum vagy Capua, Itália egykor legvirágzóbb városai! Vagy talán nem tudják, hogy Capua a campaniai nép sírja lett? Lakóit száműzték, akit meg otthagytak, sírbolt-

nak tekinti egykori hazáját. Így uralkodnak mások felett a rómaiak, és örültség volna azt hinni, hogy itt, a Balkánon bármi is változatlan maradna, ha ezek a vadidegen emberek, akiket nyelvük, erkölcsük és törvényeik sokkal inkább elválasztanak Hellasz lakóitól, mint a tenger, egyszer megvetnék a lábukat. Ezek után ám döntsenek az aitolok, hogy szakítanak-e Philipposzal, aki semmi mást nem vár tőlük, mint hogy tartásuk meg a vele kötött békét. Meglehet, úgy vélik, Makedónia veszélyezteti függetlenségüket. De ha eltűrik, hogy ezen a földön idegen katonák üssék fel táborukat, akkor viszont bizonyosan elveszítik majd szabadságukat.

Ezután Athén követe emelkedett szólásra. Keserű szavakkal elpanaszolta, hogy Philipposz, akinek követe a rómaiakat jött-menteknek és barbároknak titulálja, minden barbárt felülmúló gyalázatokkal követett el Attikában. Mert az még rendjén lenne, ha felégetik a vetést, lerombolják a házakat, elhajtják az embert és a jószágot. Minden háborút pusztítás kíséri. De Philipposz az isteneket is megszenteltelenítette. Feldúlta az ősi sírokat, lángba borította a régi szentélyeket, tönkretette Attika emlékekben gazdag földjét. Mindezzel megmutatta, milyen sors vár Aitolíára és egész Hellaszra, hacsak a rómaiak meg nem segítik görög barátaikat.

Az athéni küldött hozzászólása után Lucius Furius Purpurio római legatus kapott szót. Először is kiegészítette az athéni követ vádjait azzal, hogy közölte: a Philipposz által eddig feldúlt települések, például Abüdosz, Khiosz, Parosz, Szamosz és a többiek még Attika földjénél is többet szenvedtek. Azután taglalni kezdte azt, amit a makedón követ Rómáról mondott. Felemlítette, hogy a rómaiak három éven át ostromolták a Hannibal elleni háború idején Szürakuszait, mégis, miután véráldozatokkal elfoglalták, visszaadták a várost lakóinak. Igaz, hogy Szicília Róma tartománya lett, és az is igaz, hogy a szigetnek azok a városai, amelyek Karthágó oldalára álltak egykor, most Rómának fizetik az adót. Ezt mi nem tagadjuk – mondta a követ, majd nyomatékosan kijelentette, hogy vegye tudomásul minden nép, *kinek-kinek a sorsa a Rómának tett szolgálatai szerint alakul*. E meglehetősen önhitt és a római politikai elképzeléseket leplezetlenül feltáró kijelentést a római tettek részletes indoklása követte. A beszéd e részéből néhány mondatot szó szerint idéznünk Liviustól:

„Vagy talán szégyenkezzünk amiatt, hogy megbüntettük a campaniabelieket, amiért még ők maguk sem panaszkodhatnak? Ezek az emberek, akiknek az érdekében mi majdnem hetven éven át hadakoztunk,

nagy vereségeket szenvedve, a samnisok ellen, s őket magukat először szerződéssel, majd házassággal és rokonsági kötelékek szálaival, végül pedig a polgárjog megadásával fűztük magunkhoz, mikor ránk nehéz idők jártak, helyőrségünket galádul legyilkolva Itália valamennyi népe között először pártoltak át Hannibalhoz, majd felbőszülve azon, hogy körülvártuk városukat, Hannibalt Róma megostromlására küldték. Nos, ha nem marad meg sem maga a városuk, sem benne egyetlen lélek, ki vethetné a szemünkre, hogy keményebben bántunk velük, mint megérdemelték? Bűnük tudatában sokkal többen választották közülük önként a halált, mint ahányat mi megtorlásul kivégeztünk. A többiektől pedig úgy vettük el városukat és földjüket, hogy földet és lakóhelyet adtunk nekik; a mit sem vétett várost épségben állni hagytuk, hogy aki ma látja, nem veszi észre rajta az ostrom vagy elfoglalás legcsekélyebb nyomát sem. De miért emlegetem én Capuát? Hiszen békét és szabadságot adtunk még a legyőzött Karthágónak is! Inkább attól kell félnünk: éppen azzal, hogy a legyőzötteknek túl készségesen megbocsátunk, még sokkal több népet hozunk kísértésbe, hogy háborút próbáljon indítani ellenünk... Ami pedig benneteket illet, aitoliaiak... mikor az istenek jóakaratából befejeztük a pun háborút, s minden erőnkkel Makedónia ellen fordulunk, nektek is alkalom kínálkozik, hogy megújítsátok velünk a barátságot és szövetséget, hacsak nem az a feltett szándékotok, hogy inkább elpusztultok Philipposzal együtt, ahelyett, hogy a rómaiak oldalán győznétek!"

(XXXI. 31)

A makedón, az athéni és a római követ felszólalása pro és kontra sok olyan politikai érvet tartalmazott, amelyek akkoriban a szemben álló felek részéről igen gyakran elhangzottak. Makedónia a hellén egység jegyében kívánta Róma ellen összefogni a balkáni államokat és szövetségeket, de nyilvánvaló volt, hogy hellén egységen makedón uralmat ért. Róma viszont a gyengék védelmezőjének szerepében tetszelgett, s ha meg kellett magyarázni, hogy a mások védelmében viselt háborúk eredményeképp miért a Római Birodalom növekedett nagyra, akkor mindjárt kész volt a válasz: a népek és államok visszaéltek a rómaiak jóindulatával. Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy az aitolok úgy döntöttek: amíg lehet, távol maradnak a háborútól.

A naupaktoszi tanácskozás egyik tanulsága lehetett Róma szempontjából a vele szemben megnyilvánuló bizalmatlanság. Valószínűleg már ekkor sem sokan hitték el a római külpolitikáról, amit az 1. században

Cicero oly meggyőződéssel állított épp az általunk tárgyalt korszak vonatkozásában:

„...ameddig a római nép birodalmát jótettekkel tartották fenn, nem jogtalanságokkal, és a háborúkat vagy a szövetségesekért, vagy a birodalomért viselték, addig a háborúk kimenetele vagy enyhe volt, vagy a szükséges szigorra korlátozódott, a senatus királyok, népek és nemzetek kikötője és menedéke volt; magistratusaink és hadvezéreink pedig abból az egy dologból kívánták a legnagyobb dicsőséget megszerezni, hogyha a provinciákat, hogyha a szövetségeseket méltányossággal és lelkiismeretességgel megvédelmezték; ezt tehát inkább lehetett a földkerekség feletti atyai gondviselésnek, mint uralomnak nevezni.”

(De officiis 2. 8, 26-27. – Kertész István fordítása.)

Minthogy Róma ebben az időben csapatokat volt kénytelen bevetni egyrészt hispaniai birtokainak biztosítására, másrészt a Pó menti gallok elcsendesítésére, erőinek kímélése miatt és persze politikai érdekből is nagy szüksége volt hellén szövetségesekre a Makedónia elleni háborúhoz. Ezért, továbbá hogy a politikájával szembeni kételyeket eloszlassa, I. Attalosz népszerűségét vette igénybe az ingadozó balkáni államok megnyeréséhez. A gazdag és ambiciózus pergamoni király, aki Európában is kis-ázsiai birtokaiért harcolt, beváltotta a rómaiak reményeit. Mint az aitolok régi és bőkezű szövetségese, bizonyára nagy szerepet játszott abban, hogy a szövetség végül is Róma oldalára állt. De még ennél is nagyobb jelentőségű volt az akhájok megnyerése. I. Attalosz itt rábeszélőképessége mellett vagyonát is latba vetette. 199-ben Sziküónba, az akháj szövetség egyik legfontosabb városába ment. Itt Apollón szentélye javára nagy pénzüsszeget ajánlott fel. Viszonzásképp a város lakói két évvel később az isten temploma melletti piactéren felállították a király hatalmas szobrát. A kölcsönös tiszteletadás aktusai közepette az akhájok csatlakoztak a makedónellenes koalícióhoz.

A rendkívül aktív és nagy hatású pergamoni uralkodó egész életére jellemzőek halálának körülményei. 197 tavaszán Thébaiban tartózkodott, hogy a boiót államok szövetségét megnyerje az V. Philipposz elleni háborúhoz. Evégett ékesszólóan beszélt, felsorolva azokat az ajándékokat, amelyekkel ősei már Philetairosztól kezdve e népnek kedveskedtek. Beszéd közben azonban rosszul lett, s miután állapota tovább romlott, Pergamonba szállították. A meghatott boiótok csatlakoztak a Makedónia elleni harchoz, maga Attalosz pedig hetvenkét éves korában, nem sokkal

ezután elhunyt. Fia és utóda, II. Eumenész gyorsan biztosította Rómát arról, hogy hűségesen követi atyja politikáját. 190-ben, a senatus előtt elmondott beszédében büszkén emlékezett vissza Attalosz Róma-barát érzelmeire:

„...ő volt, gondolom, az első Ázsia és Hellasz lakói közül, aki elnyerte barátságokat és szövetségeket, s azt a legigazabban megtartotta halála napjáig, és pedig nem csupán elhatározásában, hanem tetteiben is. Hiszen részt vett összes görögországi háborútokban, és összes szövetségesetek közül a legtöbb embert és hajót szerelte fel, a háborúhoz szükséges dolgokból ő adta a legtöbbet, és szembeszállt a legnagyobb veszéllyel; és mindezek betetőzéseképp úgy fejezte be életét, hogy éppen a Philipposz elleni háború érdekében tevékenykedett, amikor a boiótokat arra buzdította, kössék magukat a ti barátságotokhoz és szövetségeitekhez...”

(Polübiosz 21. 20, 3-6. – Kertész István fordítása.)

Róma Pergamon közreműködésével elért diplomáciai sikerei és az a körülmény, hogy III. Antiokhosz nem avatkozott be makedón szövetségese oldalán a háborúba, kedvező feltételeket teremtett V. Philipposz legyőzéséhez. A makedónokra végül 197-ben, a künoszkephalai ütközetben sújtott le a végzet. Ennél a thesszáliai hegyláncnál került ugyanis sor a második makedón háború döntő csatájára.

Philipposz csapataival szemben a makedónellenes koalíció részéről római és aitol sereg sorakozott fel. A római parancsnok, Titus Quinctius Flamininus vezérlete alatt 26 000 katona harcolt, valamint az aitolok 6000 gyalogosa és 400 lovasa. A makedón had is hasonló nagyságú volt. A két tábornok a Künoszkephalai-hegylánc választotta el egymástól.

A csata előjátékaként, a kora reggeli órákban a könnyű fegyverzetű járőrök csaptak össze a magaslatokon. A csúcsokat derékig átölelő felhők és a felszálló hajnali pára miatt azonban az ellenfelek alig látták egymást. Amikor viszont magasabbra emelkedett a nap, és a friss szél eloszlatta a felhőket, a tiszta láthatáron kirajzolódott a két sereg. A véletlen úgy hozta, hogy a rómaiak balszárnya előtt felsorakozott könnyűgyalogság és lovasság – kihasználva azt a körülményt, hogy a hegylánc a római tábor felé eső oldalán lankásan emelkedett, míg a makedónok felé meredek és nehezen járható volt – igen gyorsan előretörve már korán beleütközött a makedónok jobbszárnyi phalanxába. Ez utóbbi már korábban felállt a hegygerincen. A zárt phalanxon megtört a római könnyűgyalogság és lovasság rohama, majd a makedónok egyazon lendülettel visszanyomták

a római balszárny manipulusait is. V. Philipposz ekkor nagy hibát követett el. Kezében érezve a győzelmet, megfélelkezett az óvatosság elemi szabályairól. A meredek kapaszkodón lemaradva küszködő balszárnyának támadási parancsot adott. Mivel azonban a balszárny phalanxa a nehéz terepen csak osztagonként volt képes előnyomulni, a hegygerince egymás után felért makedón oszlopok – anélkül, hogy egymást bevárva harcrendbe rendeződtek volna – egyenként vívtak meg a római jobbszárny nehézfegyverzetű gyalogosaival. Ezt a jobbszárnyat ráadásul a római hadtörténet során először harci elefántok is erősítették. A manipulusokkal szemben a részekre bomlott gyalogos phalanx nem tudott helytállni. A rómaiak gyors győzelmet arattak, és ezzel egyszeriben megfordították a csata sorsát. Flamininus parancsára a győztes jobbszárny egy része, mintegy 20 manipulus nem üldözte tovább az ellenséget, hanem balra kanyarodva az előnyomuló és már-már diadalittas makedón jobbszárny mögé került. Ez a manőver eldöntötte a csatát. A két tűz közé szorult makedón phalanx megingott, és csakhamar felbomlott. Nyolcezer makedón maradt holtan a csatatéren, ötezren fogságba estek. A rómaiak mindössze 700 embert veszítettek.

A 197 júniusában vívott künoszkephalai ütközet után Róma immár megszabhatta a balkáni béke feltételeit. Nem volt jelentősége, hogy Róma a koalíció egyik tagjaként, egy már zajló háborúba kapcsolódott be annak idején. A rómaiak a győzelem dicsőségét maguknak sajátították ki – persze nem minden alap nélkül –, és a győztes jogán saját akaratukat igyekeztek rákényszeríteni Hellaszra. Flamininus, amíg a senatus részletes békefeltételei nem érkeztek meg, a békéért folyamodó V. Philipposzt kötelezte 200 talentum azonnali megfizetésére, a Makedónián kívül fekvő területek kiürítésére és arra, hogy kisebbik fiát kezesként kiszolgáltatassa. A senatus békefeltételeit Polübiosz ismerteti:

„A senatusi határozat legfontosabb pontjai a következők voltak: minden görög, akár ázsiai, akár európai, szabad, és a maga törvényei szerint élhet; azokat a görögöket pedig, akik eddig Philipposz fennhatósága alá tartoztak, valamint a makedón helyőrségek által megszállva tartott városokat Philipposz köteles átadni a rómaiaknak még az iszthmoszi játékok előtt. Köteles szabadságot adni Eurómosznak, Pedaszának, Bargüliának és az iasszosziak városának, valamint Abüdosznak, Thaszosznak, Mürinének, Perinthosznak, és ezekből a városokból köteles kivonni a helyőrségeket. Ami az iasszosziak felszabadítását illeti, Titusra várt a feladat, hogy a senatus határozata értelmében ezt Prusziasszal [a Makedóniával szövetség-

ges Bithünia királya – K. I.] közölje. Philipposz kötelezte magát, hogy a fentebb említett időpontig kiszolgáltatja a rómaiaknak az összes hadifoglyot és szökevényt, kiszolgáltatja továbbá valamennyi fedélzetes hajóját öt vitorlás és egy tizenhat-evezősoros hajó kivételével. Köteles volt végül ezer talentumot fizetni, mégpedig ötszázat azonnal, a fennmaradó részt tíz év alatt, egyforma részletekben.”

(18. 44,1-3. – Borzsák István fordítása.)

A feltételek érdekessége, hogy azok alapján Philipposznak azonnal szabaddá kellett tennie a Görögországon kívül fekvő városokat, például Bargüliát és Abüdoszt. Ezeket a zömmel kis-ázsiai városokat, valamint néhány thrákiai települést azért nyilvánították ilyen sietve szabadnak, hogy dacolhassanak a Szeleukida uralkodó, III. Antiokhosz hódító törekvéseivel. A görögországi városokat viszont Philipposz Róma kezébe adta, és azok Rómától nyerték vissza szabadságukat. Ezzel a gesztussal Róma világossá akarta tenni a makedón uralom alól felszabadított hellének számára azt, hogy szabadságukat neki köszönhetik. Ezt hangsúlyozta Flamininus is, amikor a 196-os iszthmoszi játékokon szabaddá nyilvánította a korinthosziak, phókisziak, lokrisziak, euboiaiak, a phtiotiszi akhájok, magnésziaiak, thesszáliaiak és perrhaibiaiak népét.

Az Iszthmoszon, a Közép-Görögországot a Peloponnészoszi-félszigettől elválasztó keskeny földszoroson zöldellt Poszeidón tengeristen szent fenyőligete. Itt minden olimpiász második és negyedik évében sportversenyeket és művészeti vetélkedőt tartottak, és mint már korábban említettük, az első illír háború után a rómaiak is részt vehettek e versenyeken, mint „tisztetlebeli hellének”. Kétségtelen, hogy a legnagyobb római sikert a játékok történetében az jelentette, amikor Titus Quinctius Flamininus, a második makedón háború győztese a 196-os játékok idején az Iszthmoszra utazott, és ott egy *praeco*, vagyis egy kikiáltó nyilvánosságra hozta a senatus határozatát a felsorolt népek szabadságáról. A közlemény hatását jól érzékelteti Livius:

„A praeco szavainak hallatára az embereken olyan öröm lett úrrá, amit a maga valóságában nem is tudtak felfogni. Alig hitték el, amit hallottak, s úgy tekintett álmélkodva egyik a másikra, mintha hiú álomkép játszana velük, s mivel nem hittek saját fülüknek, különösen abban, ami rájuk vonatkozott, szomszédaikat kezdték kérdezgetni. Még egyszer előszólították a praecót, mivel mindenki égett a vágytól, hogy szabadsága hírüladóját ne csak hallja, hanem lássa is. Ez újra kihirdette az előbbi határozatot, s ek-

kor, mivel örömük bizonyossággá vált, akkora örömrivalgással kísért tapsban törtek ki, s ezt annyiszor ismételték, hogy ez is nyilvánvalóan bizonyította: nincsen az életnek olyan ajándéka, amely e népnek annyira kedves lenne, mint a szabadság.”

(XXXIII. 32.)

A lelkenedező tömeg soraiban aligha gondolt valaki is arra, hogy az iszthmoszi proklamációban szabaddá nyilvánított népek területeit római csapatok szállták meg a háború végén. Ezek a területek így a római csapatok *kivonásának* köszönhatték szabadságukat, amint a rómaiak jóindulatából váltak adómentesekké is. A proklamáció tehát, akárcsak a Philipposzal megkötött békeszerződés, erőteljesen hangsúlyozta azt a gondolatot, hogy a görög szabadságnak Róma a szülőanyja. És ebben a gondolatban természetesen ott bujkált Rómának azon igénye is, hogy a jövőben a hálás görögök vegyék tekintetbe az ő akaratát, és vessék is alá magukat az ő politikai célkitűzéseinek.

Hogy mik voltak ezek a politikai célkitűzések, és hogyan értelmezte Róma a hellének szabadságát, arra hamarosan választ adtak az események. Thesszáliában például, amelynek „szabadságát” az iszthmoszi proklamáció szavolta, a rómaiak saját társadalmi rendjük mintájára bevezették a *timokratikus* alkotmányt. (*Timokráciának* nevezzük az olyan politikai rendszert, amelyben a lakosok vagyoni helyzetüknek megfelelően részesülnek a hatalomból.) Boiótiában pedig még az iszthmoszi bejelentés előtt a rómaiak jóváhagyásával meggyilkolták Brakhüllaszt, a boiót szövetség makedónbarát vezetőjét. Amikor a boiótok felelősségre vonták a gyilkosokat, és kiderült, hogy római felbujtásra cselekedtek, valószínűleg partizánháború kezdődött a megszálló római csapatok ellen. Több mint háromszáz római katonát gyilkoltak meg, a holttesteket pedig a Kopaisz-tó mocsaras partján tüntették el. A mocsárból később kiásott tetemekért egy-egy talentum bánatpénzt követelt Flamininus, és ragaszkodott a bűnösök kiadatásához is. Amikor a boiótok vonakodtak, csapataival feldúlta földjüket. Végül a rómaiakkal jobb viszonyban lévő akhajok közvetítése útján létrejött a megegyezés. Boiótia harminc talentum sarcot fizetett a „felszabadítóknak”, és kiadta a bosszúállás fő szervezőit.

Róma elsődleges politikai célkitűzése a Philipposzal kötött békeszerződéssel és az iszthmoszi proklamációval végül is az volt, hogy Hellasz területén olyan erőegyensúly alakuljon ki, amely római katonai jelenlét nélkül is biztosítja a békét. A görög népek és városok szabadságának kihirdetése egyben figyelmeztetés is volt a győztes fél oldalán harcoló

akháj és aitol szövetség címére: mások rovására ők sem növelhetik befolyásukat. Igaz, hogy amit a naupaktoszi tanácskozáson a római követ bátran kimondott; „kinek-kinek a sorsa a Rómának tett szolgálatai szerint alakul”, érvényesült a második makedón háború kapcsán is, de hozzá kell tennünk, hogy *csak a római célok engedte határokon belül*. Ahogy az aitol és az akháj szövetség kénytelen volt viszonylag csekély nyereséggel beérni, ugyanúgy a vesztes Makedónia és a vele rokonszenvező Spárta sem gyengült meg túlságosan. Mindez azért történt így, hogy Makedónia ellensúlyozza az aitolokat, Spárta pedig továbbra is sakkban tartsa az akháj szövetséget.

Ez a Flamininus által képviselt stratégia Róma részéről indokoltnak nevezhető. Hasonló erejű, viszonylag gyenge részekre tagolt hellén világ tartósítása a Balkánon, amelyben nyílt beavatkozás nélkül is érvényesíteni lehet a római érdekeket – nos, ez ésszerű elképzelés volt, hiszen Róma ekkor még okkal idegenkedett a nagyobb méretű birodalom építésétől. A római társadalom fokozatosan felbomló belső békéje, a tartományok igazgatásával járó személyi feltételek hiánya – a városállam viszonylag kis létszámú hivatalnokserege nem állt készen a birodalmi méretű kormányzásra –, a hadsereg túlzott igénybevétele és pénzügyi nehézségek miatt a 2. század elején Róma szívesebben alkalmazta azt a politikát, amelyet többen *hegemoniális imperializmusnak* neveznek. Az sem véletlen, hogy ezt a politikát a „szabadság” jelszava mögé rejtették. Rómának át kellett vennie a hellénisztikus államok politikai módszereit, hiszen ezek az államok a Földközi-tenger keleti vidékein egyelőre még túlerőben voltak vele szemben. Így akár őszintén, akár propagandisztikus céllal, hangoztatnia kellett a hellén szabadság gondolatát. És ha meggondoljuk, hogy a minden hellén szabadsága egyben a legyőzött ellenség és a győztes oldalon álló szövetséges együttes szabadságát jelenti, akkor a politikai jelszó mögött könnyen felfedezhetjük a már említett stratégiai célt. Mert az nyilvánvaló, hogy ha mindenki szabad, akkor igazán senki sem az. Makedónia szabadsága csak az aitolok rovására valósulhatott meg, és fordítva, az önálló Spárta mellett nem lehetett szó az akháj szövetség teljes szabadságáról sem. Róma mindezt számításba vette, és tudatában volt annak, hogy Hellaszban nem a görögök, hanem a *saját* szabadságát valósította meg.

Hellasz még ezért a szabadságért is súlyos árat fizetett. Lerombolt városok, rabszolgaságba hurcolt tízezrek mellett erről tanúskodik a győztes hadvezér, Flamininus diadalmenetének leírása is. Az a hatalmas tömegű kincs, amely ez alkalommal ott csillogott Róma polgárai előtt, jól bizonyí-

totta: a köztársaság seregei igen alkalmasak rá, hogy módszeresen kirabolják a „szabaddá tett” népek hazáját. Liviust idézzük:

„A diadalmenet három napon át tartott. Az első napon a fegyvereket, dárdaikat, s a főképpen Philipposztól, részben pedig a városoktól szerzett bronz- és márványszobrokat, a másodikon pedig a feldolgozatlan és a kiveret aranyat és ezüstöt hordozták körül. A kidolgozatlan ezüst súlya tizennyolcezer, a kidolgozott ezüst tárgyaké kétszázhetven font volt; közöttük a legkülönbözőbb edények akadtak, a legtöbb domborművekkel ékített, s némelyik rendkívül művészi értékű. Volt sok bronzból készült műtárgy is, s ezenkívül még tíz ezüst pajzs. A kiveret ezüst negyvenezer tetradrachmának nevezett attikai pénzérme volt, egy-egy pénznek mintegy négy dénárt [18,192 gramm] ért az ezüsttartalma. Az arany súlya három-ezer-hétszáztizennégy fontot nyomott, s ehhez járult még egy színarany pajzs s tizennégyezer-ötszáztizennégy Philipposz-arany. A harmadik napon száztizennégy arany koszorút hordoztak körbe, a városok ajándékait, s ezek után haladtak az áldozati állatok...”

(XXXIV. 52.)

„BIRODALMUNK HATÁRA AZ ÓCEÁN LEGYEN !”

A második makedón háború utáni stratégiai rendezés azt a római óhaját valósította meg a Balkánon, hogy ott hasonlóan gyenge politikai egységek egyensúlya alakuljon ki, s ezt az állapotot a legiók bevetése nélkül is fenntarthassák, Róma politikai igényeinek teljes kielégítésével. A rómaiak ezen elképzelését az általunk már elemzett belső nehézségek indokolták. Úgy tűnik azonban, hogy a római kormányzat a 190-es évek közepén még csak Délkelet-Európára vonatkozó elképzeléseit alakította ki. Bizonytalan volt viszont azt illetően, mi történjék Kis-Ázsiában. Kétségtelen, hogy az iszthmoszi proklamáció intézkedett néhány kis-ázsiai görög városról, Pergamon és Rhodosz szövetségesi viszonya pedig megszilárdult Rómával. 197-től kezdve azonban Kis-Ázsia északnyugati részén ismét terjeszkedni kezdett a Szeleukida hatalom. A senatusban a Fabius nemzetség körül tömörült konzervatív csoport volt ekkortájt a legbefolyásosabb. Ők, akik támogatták Flamininus politikáját, amelynek értelmében a római katonaságot kivonták görög földről, nem szívesen vállaltak volna egy újabb fegyveres konfliktust keleten. Most annál is inkább szerették volna elkerülni a háborút, mivel Hispaniában már évek óta fegyveres harcot vívtak a félsziget egyes törzsei. A lázadók leverésére nagy haderőt kellett mozgósítani. Marcus Porcius Cato csak 195-ben, erélyes hadvezetése eredményeként lett úrrá a helyzeten. Am Hispania ezután is hadszíntér maradt. Előbb a lusitanok, majd a *keltiber*ek indítottak újabb háborút, és a több évtizedes harcok csak 179-ben csitulnak el. Ez idő tájt Róma évi átlagban a felnőtt férfi polgárok viszonylag magas hányadát volt kénytelen fegyverben tartani, érthető módon arra törekedett tehát, hogy inkább diplomáciai eszközökkel érvényesítse akaratát, semmint újabb háborúval. *H. Schneider* adatai szerint 195-ben a polgárjoggal rendelkező férfiak száma 243 704 (a 194. évi census alapján) volt, közülük 55 ezren teljesítettek fegyveres szolgálatot, vagyis a polgárok 22,56%-a. A megbomló társadalmi egyensúly viszonyai között a kormányzat szívesen csökkentette volna a mobilizált haderő létszámát.

Am bonyolította a helyzetet, s Róma és III. Antiokhosz között egyfajta „hidegháború” robbant ki amiatt, hogy a Szeleukida király rátámadt a Pergamonnal szövetséges kis-ázsiai városokra; ezek közül a két legerő-

sebb, Szmürna és Lampszakosz sikeresen ellenállt, sőt ez utóbbi Róma segítségét kérte. A segítségkérés formája jellemző volt a korra, amikor néha mitológiai hivatkozásoknak is politikai értéke volt. Lampszakoszi követek hajóztak a távoli Massziliába. Azon az alapon, hogy mindkét várost phókaiai telepések hozták létre, Masszilia közbenjárását kérték Rómánál. Masszilia már a hannibali háború előtt Róma szövetségese volt. A lampszakosziak közölték a közvetítésre felkért massziliaiakkal, hogy Róma polgárait saját honfitársaiknak tekintik, mivel Lampszakosz Tróasz tartományban fekszik, a rómaiak pedig köztudomás szerint Trójából származnak. Szmürna, a másik ostromlott város pedig úgy igyekezett Róma segítségét kiérdemelni, hogy 195-ben templomot állított Róma városának, illetve az azt megtestesítő istennőnek.

Róma nem tehetett mást, mint hogy felszólította III. Antiokhoszt a kisázsiai görög városok szabadságának tiszteletben tartására és arra, hogy ne avatkozzék a görögországi ügyekbe. A felszólítás süket fülekre talált. Antiokhosz csapatai betörték Thrákiába, és néhány várost elfoglaltak. Most már nemcsak arról volt szó, hogy Kis-Ázsiában Rómával szövetséges vagy római támogatásra igényt tartó városok kerültek veszélybe, hanem veszély fenyegette a Róma égisze alatt végrehajtott egész balkáni rendezést is. 196 őszén ezért római követek keresték fel a Hellészpontosz nyugati partján fekvő Lüszipakhiában tartózkodó III. Antiokhoszt, és megismételték – most már határozottabb formában – Róma korábbi figyelmeztetéseit.

A király és a követek között meglehetősen éles szócsata bontakozott ki. Természetesen mindkét fél a görög szabadság védelmezőjének vallotta magát. Antiokhosz kétségbe vonta Rómának azt a jogát, hogy beleszóljon az ő kis-ázsiai tetteibe, minthogy ő sem avatkozik Róma itáliai ügyeibe, görögországi ambícióit pedig azzal indokolta, hogy meg kell védenie a helléneket a thrákoktól és más barbároktól. Thrákiai hódításait teljesen jogosnak tartotta, hiszen Thrákia egykor Lüszipakhosz birodalma volt. Lüszipakhoszt viszont az ő őse, I. Szeleukosz győzte le, vagyis a hadijog alapján ez a terület őt illeti meg.

A lüszipakhiai megbeszélések csak elmélyítették a szakadékot Róma és a Szeleukida király között. Nyilvánvalóvá lett, hogy ez utóbbi nem hajlandó elismerni a második makedón háború után Délkelet-Európában kialakított rendet. Az, hogy Antiokhosz is a hellének szabadsága érdekében állt ki, arra utalt, hogy nemcsak a rómaiak, de ő is a „szabadság bajnoka” kívánt lenni, hogy azután erre hivatkozva saját elképzeléseit valósítsa meg. Hogy a hellének szabadságának követelése miképp vezethet el

az e jelszót hangoztató uralmához a hellének felett, az jól kitűnik II. Eumenésznek 189-ben, a római senatus előtt elhangzott beszédéből, amelyben a pergamoni király az ő fennhatósága alatt álló görög városok szabadságát követelő rhodosziakról mondta a következőket:

„...a görög városok ügyét fogják előhozni, s ki fogják jelenteni, hogy ezeknek meg kell adni a szabadságot. De ki kételkednék abban, hogy – ha céljukat eléri – nemcsak a szabadságukat elnyert városokat fogják elidegeníteni birodalmamtól, hanem azokat is, amelyek valamikor a mi adófizetőink voltak. Ők azonban ezeket az oly nagy jótéteménnyel lekötöztetett városokat úgy fogják tekinteni, mint akik névleg szövetségeseik ugyan, valójában azonban alá vannak vetve birodalmuknak, és tőle függenek. És miközben – ha ezt az istenek is eltűrik – ilyen nagy hatalom után áhítoznak, azt színelik, hogy ez a dolog egyáltalán nem érinti őket, s csupán azt fogják mondani, hogy ez méltó hozzátok, ez méltó korábbi cselekedeteitekhez.”

(Livius XXXVII. 53.)

II. Eumenész igen jól tapintott a dolgok lényegére, amikor megállapította, hogy az a hatalom, amely a görög városok szabadságát kiharcolja, a továbbiakban alárendeltjeinek fogja őket tekinteni, olyan közösségeknek, amelyek a szabadságot tőle kapták, és ezért ki kell elégíteniük az ő politikai igényeit. A pergamoni király ezt a taktikát a rhodosziak szemére vetette, bár ő maga és a korszak minden jelentősebb állama ugyanígy cselekedett. Mindehhez hozzá kell azonban tennünk, hogy ez idő tájt a „szabadság” fogalma is tartalmi változáson ment keresztül. A Nagy Sándor hódításait követő korban a városállamok nagy területű monarchiák vagy államszövetségek politikai fennhatósága alá kerültek. Így az *eleutheria*, a szabadság, amint azt A. B. Ranovics magyar nyelven 1952-ben megjelent könyvében („A hellénizmus és történeti szerepe”) megállapította: „véggképp elveszíti minden kapcsolatát az állami függetlenség és szuverenitás fogalmával”. A „szabaddá” nyilvánítás, amint azt feliratok tömege bizonyítja, inkább önkormányzatot, saját törvénykezést, bizonyos szolgáltatások alóli mentességet jelentett. Ez a gyakorlat a római hódítások idején is tovább élt. Hogy aztán még ezzel a szűkre szabott „szabadsággal” is többnyire csak propagandaeszközként éltek azok, akiknek módjukban állt osztogatni, az igen természetes egy olyan korban, amelynek nemzetközi életét egymás területeire éhes nagyhatalmak határozták meg.

E nagyhatalmak közül Róma most szívesen választotta volna egy újabb háború helyett a békét, és egyelőre nem adta fel a reményt, hogy diplomáciai eszközökkel útját állhatja III. Antiokhosz már Európára is kiterjedő hódító tevékenységének. És miközben ez kötötte le Róma figyelmét, aggasztó hírek érkeztek Karthágóból. Itt az előző évek átmeneti nyugalma után ismét kitört a vihar, s a kezdeményező személye veszedelmesen ismerős volt. 196-ban ugyanis suffetté választották Hannibalt.

Rómának ez az elkeseredett ellensége nem tudott belenyugodni a második pun háború kudarcába. Ellenfelei rémületére azt a benne feszülő hatalmas energiát, amely korábban Hispania és Itália csataterein, tehát Karthágótól távol keresett működési teret magának, most apróvá zsugorodott hazájában mozgósította. Elgondolása az volt, hogy reformok révén rendezi Karthágó pénzügyeit, és az anyagi gyarapodás feltételeinek biztosítása után legalább a reményét újjáteremti egy későbbi sikeres háborúnak Róma ellen. Elképzelései előtt a legnagyobb akadályt a karthágói politikai „elit” tagjai jelentették. Ezek az emberek hozzászoktak ahhoz, hogy önző módon, a maguk hasznát előtérbe helyezve kezeljék az állam pénzét. Addig, amíg Karthágónak hatalmas afrikai és tengerentúli birtokai voltak, e harácsoló tevékenység ellenére is megtelt a kincstár. 201 után viszont alaposan megcsappantak a bevételek, ugyanakkor a hadisarc évenkénti törlesztése miatt nőttek a kiadások. Most már pénzügyi katasztrófával fenyegettek a politikai elitet képviselő állami tisztviselők szabálytalanságai. A növekvő hiányt a polgárok adóterheinek súlyosbításával igyekeztek pótolni, és ez a köznépet végképp ellenük hangolta. (Ilyen jelenséggel későbbi korokban is találkozhatunk...)

A dühödt közhangulatot használta fel Hannibal arra, hogy az állam egyik vezetőjévé választassa magát, majd a népgyűlés erejére támaszkodva elmozdítsa a társadalomra rátelepedett korrupt arisztokratákat. Ezek persze nem ültek ölbe tett kézzel. Bevádolták Hannibalt a római senatus előtt avval, hogy Róma ellen lázít. A senatust a hispaniai harcok és III. Antiokhosz tevékenysége már épp eléggé nyugtalanították ahhoz, hogy komolyan vegye ezt a bejelentést. Jóllehet Hannibal zamai legyőzője, Publius Cornelius Scipio Africanus hosszú beszédben tiltakozott az ellen, hogy Róma beavatkozzék Karthágó belügyeibe, és a feljelentőket támogatva Hannibal vesztére törjön, a senatus háromtagú bizottságot küldött a pun fővárosba azzal a feladattal, hogy hivatalosan vádat emeljen Hannibal ellen. Mivel fennállt annak veszélye, hogy a római vádak alapján a karthágói kormányzat egyszerűen megöleti Hannibalt, Cannae

hőse titokban elhagyta hazáját. Kalandos menekülése méltó volt addigi fordulatos életéhez.

Hannibal éjszaka indult el Karthágóból, és egy erődítményhez lovagolt, Thapszosz határában. Itt már jó előre elrejtett egy felszerelt és evezősökkel ellátott hajót. Rögtön elhagyta az afrikai partvidéket, és Cercina szigetéhez hajózott. Ez az olajfákkal és szőlőültetvényekkel zöldellő sziget, amely a mai tunéziai partok mellett fekvő Bordj el Marsával azonos, kedvelt étel-ital vételező állomása volt a Karthágóból induló, illetve oda tartó hajóknak. Itt most is sok föníciai teherhajó állomásozott, amelyek legénysége csakhamar megtudta, hogy a híres karthágói a szigetre érkezett. Köré sereglettek, s ő azt mondta, hogy hivatalos küldetésben Türoszba utazik. Mivel azonban attól tartott, hogy valamelyik éjjel kifutó hajó hírt visz felőle Karthágóba, cselhez folyamodott. Nagy áldozati lakomát rendezett a parton, és meghívta a hajók kapitányait és a kalmárokat. A vendégeket arra kérte, szereljék le hajóikról a vitorlákat és vitorlarudakat, hogy árnyékos tetőt tudjanak vonni a lakomázók feje fölé. Így történt, és a vásznak alatt hajnalig mulatott együtt a társaság. Amikor azután a mámoros vendégsereget elnyomta az álom, Hannibal hajóra szállt, és elhagyta a szigetet. Mire a hajósok felébredtek, és több órás munkával felszerelték a vitorlákat, a karthágói vezér gályája már eltűnt a horizont mögött, útban Türosz felé. A föníciai város polgárai, akiknek ősei megalapították Karthágót, igen szívélyesen fogadták nagy hírű rokonukat, aki azonban nem sokáig időzött körükben, hanem továbbutazott: a kis-ázsiai Epheszoszba ment. Itt találkozott III. Antiokhossal, aki rangjához és érdemeihez méltóan fogadta.

A 190-es években, amikor Egyiptomot meggyengítette a belső anarchia, Makedónia pedig a második, Rómával vívott háború miatt elvesztette korábbi befolyását, kétségkívül a Szeleukida Birodalom volt a Kelet legerősebb, leghatalmasabb állama. Területének nagyságát és lakóinak számát tekintve korábban is ez volt a hellénisztikus világ legnagyobb birodalma, de amint azt Pergamon történetének rövid áttekintésekor említettük, a belső viszályok és keleti tartományainak elszakadási törekvései miatt erejét elpazarolta. 200 táján azonban megváltozott a helyzet. III. Antiokhosz Thrákiától egészen Indiáig terjesztette ki fennhatóságát, és diplomáciai lépéseket tett befolyási övezete további bővítésére. Ennek érdekében egyik leányát Ariarathész kappadokiai királyhoz adta feleségül, a másikat pedig Egyiptom urához, V. Ptolemaioszhoz. Most azután Hannibal személyén keresztül felvillant előtte a remény, hogy Karthágót is megnyerheti.

Miközben a király és Hannibal a Róma elleni háború terveit fontolgatja, Rómában a senatus és Antiokhosz követei tárgyaltak. A senatus nevében Flamininus beszélt a Menipposz és Hégészianax vezette követséggel. Menipposz kifejtette, ő és társai azért jöttek Rómába, hogy elnyerjék a köztársaság barátságát. Azt mondta, nem egészen értik, partnereik miért nem nyújtanak baráti jobbot – feltételek nélkül. Hiszen az államok és királyok kölcsönös barátságukat szövetséggel szokták megpecsételni. Ennek három módja van. Az első az, amikor egy háborút zárnak le, és a győztes feltételeket szab a legyőzöttnek. A második, amikor a fegyveres harc résztvevői – egyenlő erejűek lévén – egyenlő feltételekkel kötnek békét; ilyenkor méltányosan figyelembe veszik egymás jogos igényeit. A harmadik fajta szerződést akkor kötik, amikor olyanok szövetkeznek egymással, akik sohasem voltak ellenséges viszonyban. Ekkor azonban nem is lehet feltételeket szabni, hiszen nincs hadviselő fél, nincs győztes vagy vesztes. Ezért ő és követtársai nem is tartják helyénvalónak, hogy a rómaiak a barátsági szerződés fejében előírják nekik, Ázsia mely városait nyilvánítsák szabadnak, honnan vonják ki királyuk helyőrségeit.

A Szeleukida uralkodó követeinek szándéka, ahogyan az Menipposz szavaiból is kitűnt, az volt, hogy Rómával elismertessék Antiokhosz kis-ázsiai és európai hódításait, és a frissen kialakult *status quo* alapján kösenek barátsági szerződést. Persze az sem garantálta volna a békét, ha Róma ebbe beleegyezik, hiszen ekkor már Antiokhosz és Hannibal háborút forralt. A tárgyalások valódi célja inkább csak az volt, hogy időt nyerjenek. Ezzel tisztában lehettek a rómaiak is. Flamininus válasza kemény volt és egyértelmű. Ha Antiokhosz azt akarja, hogy a rómaiak ne törődjenek az ázsiai városok sorsával, akkor ő is vonuljon vissza Európából. Ha azonban nem fér meg a tágas Ázsiában, és átkel Európába, akkor a rómaiak is megvédik az ázsiai városokhoz fűződő baráti kapcsolataikat. Ebből a válaszból kiderült, hogy végső engedményként Róma hajlandó lett volna megosztani a befolyási övezeteket Antiokhoszsal. Ha Antiokhosz beéri Kis-Ázsiával, és lemond Európáról, akkor ez átmenetileg megfelelt volna Róma biztonsági érdekeinek. Mivel azonban a Szeleukida király követeit semmiféle engedményre nem hatalmazták fel, a megbeszélések félbeszakadtak azzal, hogy alkalmas időpontban újra fölveszik a tárgyalások fonalát.

Csakhogy az újabb tárgyalásoknak egyre csekélyebb esélyük volt a megbékélésre. Hannibal tovább szította Antiokhosz Róma-ellenes érzelmeit, és a királynak egy grandiózus tervet sugallt Róma stratégiai bekerítése végett. Ennek lényege az volt, hogy Rómát egy óriási patkóban el-

lenséges koalíció fogja körül. A patkó a Rómában mélységesen csalódott aitolokkal kezdődött volna, akik már kapcsolatba léptek a Szeleukida uralkodóval, és úgy tűnt, hogy a balkáni rendezés ellen tiltakozva vele kötnek baráti szerződést. A patkó azután Thrákia, Kis-Ázsia, Fönícia és Szíria érintésével a király birodalmának népeit fogta volna össze, majd folytatódott volna a rokoni kapcsolat révén a Szeleukidákhoz fűzött Egyiptommal. A patkó szára nyugat felé Karthágó bevonásával csak hosszabbodott volna, optimális esetben pedig túlsó végét a mindig forrongó Hispania alkothatta, ha sikerül kapcsolatot teremteni az ottani lázadókkal. E stratégiai ívből két nyíl irányult volna Róma szíve felé. Hannibal száz hadihajót, 10 000 gyalogost és ezer lovast kért Antiokhosztól. Úgy tervezte, hogy ezzel a haderővel előbb Afrikába megy, Karthágót ismét a rómaiak ellen fordítja, azután átkel Itáliába. Ez volt Hannibal grandiózus terve. Ugyanakkor Antiokhosznak Thrákiába kellett volna vonulnia seregével, hogy onnan ő is bármikor átkelhessen Itáliába. A terv nagyvonalúsága Hannibalra vall. Ha a királyban is hasonló erények lakoznak, mint a pun hadvezérben, talán megvalósult volna a nagy terv. Ám Antiokhosznak mindjárt az első kudarc kedvét szegte.

194 őszén Hannibal egy Arisztón nevű módos türoszi kereskedőt Karthágóba küldött azzal a megbízatással, hogy ott a Barkidák híveivel titokban ismertesse az új Róma-ellenes koalíció tervét. A látogatás célja azonban kiszivárgott, s a karthágói kormányzat megtette a szükséges intézkedéseket, hogy meggátolja Hannibal visszatérését. Ráadásul Karthágó vezetői Rómát is értesítették mindarról, amit Arisztón küldetéséről megtudtak. Ily módon Hannibal tervének nem csupán abból a részéből nem lett semmi, hogy Karthágóból kiindulva újból megpróbáljon partra szállni Itáliában, hanem a rómaiak is felismerték a veszélyt, és ennek megfelelően megmerevítették Antiokhoszsal szemben kialakított álláspontjukat. Az eseményekből a király levonta a tanulságot. Hannibalnak többé nem adott lehetőséget arra, hogy beleszóljon az államügyekbe. Ez súlyos hiba volt részéről, hiszen amint az eljövendő háború is bizonyította, serege élén ugyancsak szüksége lett volna ilyen nagyszerű hadvezérre.

Róma, bár a háborús feszültség érezhetően növekedett, még mindig igyekezett elkerülni a nyílt konfliktust a Szeleukida Birodalommal. Ennek jeleként 194-ben az utolsó római csapatokat is kivonták a Balkánról. Ennek a gesztusnak ország-világ előtt azt kellett tanúsítania, hogy Róma szándékai békések. Mégis nyilvánvaló volt, hogy a legiók hamarosan

ismét megjelennének, ha a rómaiak által teremtett „rendet” közvetlen veszély fenyegetné. Hogy e vonatkozásban minden kétséget eloszlassanak, a köztársaság vezetői egy utolsó kísérletet tettek rá, hogy egyezsége jussanak Antiokhossal. Publius Villius Tappulust, Publius Sulpicius Galba Maximust, Publius Aelius Paetust és Scipio Africanust tárgyalások végett a királyhoz küldték. Ez a rendkívül tapasztalt és már korábban is fontos pozíciókat betöltő politikusokból álló küldöttség előbb Pergamonba ment, hogy a rómaiak legtekintélyesebb kis-ázsiai szövetségével, II. Eumenész pergamoni királlyal egyeztesse álláspontját.

A követek 193 nyarán egy meglehetősen kétségbeesett Eumenésszel találkoztak. A pergamoni uralkodó több városát ekkorra már elfoglalta Antiokhosz, és amint azt Lampszakosz és Szmürna kapcsán már említettük, néhány Pergamonnal szoros szövetségben lévő várost ostrom alá fogott. Egészen természetes tehát, hogy Eumenész minden rábeszélő képességét latba vetette avégett, hogy meggyőzze a rómaiakat: a háború Antiokhossal elkerülhetetlen. A követeket talán azért is sikerült meggyőznie, mert Publius Sulpicius megbetegedett, és egy ideig Pergamonban maradva élvezte Eumenész gáláns vendégszeretetét.

Valószínű azonban, hogy a követeket nem kellett nagyon győzködni a háború kérdésében. Erre utal az, hogy Publius Villius rendkívül határozottan viselkedett, amikor a rómaiak végül találkoztak Antiokhossal Apameia városában. Itt mindkét fél megismételte korábban már kifejtett álláspontját, és a nézetek egy jöttányit sem közeledtek egymáshoz. A tárgyalások azért is hamarosan félbeszakadtak, mert időközben megérkezett a király egyik fiának a halálhíre. Villius erre visszautazott Pergamonba, majd a felgyógyult Sulpicius társaságában Epheszoszba ment, hogy Antiokhosz képviselőjével, Minnióval tárgyaljon tovább. A római követség másik két tagja valószínűleg Kis-Ázsia nyugati partvidékét járta ezalatt, hogy minél több információt szerezzenek a Szeleukida király hadműveleteiről, és szövetségeseiket toborozzanak az esetleges háborúhoz. Az epheszoszi megbeszélések Minnio és a rómaiak között teljes kudarcra végződtek. A római követek azzal a meggyőződéssel tértek vissza hazájukba, hogy a háború elkerülhetetlen. Ebben tökéletesen igazuk is volt. 192-ben az aitol szövetség, amely az első makedón háború idején még Róma legjobb barátját, I. Attaloszt választotta sztratégoszául, most ugyannerre a tisztségre Róma adáz ellenfelét, III. Antiokhoszt emelte. És a Szeleukida uralkodó, akit Minnio és más tanácsadói meggyőztek arról, hogy hadereje szét tudja szórni a római legiókat, még ugyancsak 192-ben átkelt seregével a Helléspontoszon.

A Szeleukida király megjelenése Görögországban egyértelmű volt a nyílt hadüzenettel, annál is inkább, mivel előbb Euboia szigetén, Khalkisz városánál támaszpontot létesített, majd hadával Thesszáliába vonult. Már útvonalának megválasztása világosan mutatta, hogy nem éri be eddig megszerzett thrákiai területeivel, hanem egész Hellaszra akarja terjeszteni fennhatóságát. Ezt Róma természetesen nem engedhette meg. Antiokhosz európai hadjáratának hírét egyébként II. Eumenész pergamoni király öccse, Attalos is megerősítette, aki bátyja megbízásából informálta a senatust a keleti fejleményekről.

Nem lehet pusztán véletlen, hogy a fegyveres konfliktus kirobbanásának előestéjén éppen a pergamoni uralkodóház egyik tagja volt a senatus vendége. Emlékezhetünk rá, hogy a 193-ban, tehát egy évvel a római seregek Görögországból történt kivonása után Antiokhoszhoz küldött politikusok, P. Villius és társai előbb II. Eumenésszel tárgyaltak, és csak azután a Szeleukida királlyal. Ez a követség a tárgyalások két szakasza, vagyis az apameiai és az epheszoszi megbeszélések között ismét megfordult Pergamonban. Eumenész minden ékesszólását latba vetette, hogy rávegye őket: semmilyen engedményt ne tegyenek a királynak, és ők nem is tettek. Valószínű, hogy előbb-utóbb mindenképpen kitört volna a háború Róma és a Szeleukida Birodalom között, de abban, hogy ez már 192-ben megtörtént, Pergamon uralkodójának is szerepe volt. De nemcsak Pergamon, hanem Rhodosz és az akháj szövetség is szívesen állt Róma mellé az új háborúban, hiszen Antiokhosz hódító lépései csakúgy, mint néhány évvel ezelőtt a makedón V. Philipposz hasonló ambíciói, halálos veszéllyel fenyegették a kisebb hellénisztikus államokat. Az a körülmény viszont, hogy Róma legkorábbi hellén szövetségese, az aitol lig most az ellenség oldalán állt, arra utalt, hogy sok görög egyvalamit már világosan látott: a római védelem is súlyosan veszélyezteti a hellének szuverenitását.

192 fontos eseménye volt még az a haditanács, amelyet III. Antiokhosz tartott Demetriaszban. Thesszáliának ezt az erős városát a diadokhosz háborúk korszakának legszínesebb egyénisége, Démétriosz Poliorkétész alapította a Kr.e. 290-es években. Most méltó utód érkezett falai közé. A tanácskozáson hosszú évek után ismét hallatta szavát Hannibal. Szemrehányást tett a Szeleukida királynak azért, hogy nem bocsátotta rendelkezésre a kért haderőt, így most nem a rómaiak védik saját földjüket, hanem Antiokhosznak kell Görögország védelmére gondolnia. De ha már így alakult a helyzet, sürgősen meg kell nyerni V. Philipposzt. Thoasz, az aitolok követe, amikor rábeszélte az uralkodót: vonuljon be Görögor-

szágba, fő érvként azt hozta fel, hogy a legyőzött és megalázott makedón király tombol tehetetlen dühében, és alig várja, hogy bosszút állhasson megaláztatásáért. Hát most itt az alkalom. Állítsa maga mellé Antiokhosz a makedón királyt, és működjön együtt az ő korántsem csekély haderejével, amely néhány évvel ezelőtt egymaga is dacolt a rómaiakkal, nem is reménytelenül. Kettejük seregei ellen nem győzhetnek a legiók. Vagy ha Philipposzt nem sikerül megnyerni a Róma elleni háborúhoz, akkor legalább Szeleukosz, a király Thrákiában tartózkodó fia kezdje pusztítani a makedón határvidéket, hogy Philipposz, saját földjének védelme közben, ne támogathassa a rómaiakat. Antiokhosz flottája pedig, akár sikerül megnyerni Philipposz közreműködését, akár nem, hajózzon ki a tengerre, egyik része álljon készenlétben Kerküra mellett, hogy a rómaiak átkelését az Adrián megakadályozza, másik része közelítse meg Dél-Itália partjait, hogy egy itáliai partraszállás esetén kéznél legyen.

Hannibal tanácsai kétségkívül hasznosak voltak, de Antiokhoszból, ebből a keleti kényúrból teljesen hiányzott az a racionalitás, amely nem csak Hannibalt, de a rómaiakat is jellemezte. Meghallgatta a pun hadvezér tanácsait, aztán ment a saját feje után. Egyik balgaságot a másik után követte el, amelyek mind igazolták, hogy valóban színes egyéniség – de rossz politikus. Először is elhatározta, hogy elföldelteti a 197-ben Künoszkephalainál csatát veszített makedónok temetetlenül hagyott csontjait. Talán azt hitte, Philipposz majd hálás lesz neki a szép gesztusért. Ha ezt hitte, súlyosan tévedett. Makedónia királyát annyira sértette ez a kéretlen kegyelet, hogy ő, aki kezdetben arra gondolt, hogy ha Antiokhosz sikeresen harcol, talán csatlakozik hozzá, most végképp a rómaiak pártjára állt. Azonnal értesítette Marcus Baebius Tamphilus *propraetort*, a seregével Illíriában állomásozó római vezért Antiokhosz hadmozdulatairól, és személyes találkozót javasolt neki a Szeleukida király elleni közös fellépést megbeszélendő. És nem ez a fejlemény volt Antiokhosz egyetlen diplomáciai kudarca. Hiszen veje, az egyiptomi uralkodó a háború első hírére felajánlotta segítségét Rómának, és ugyancsak tett – szinte egymással versengve a rómaiak kegyeiért – Masszinissza numida király és Karthágó is. Hol volt már az a stratégiai bekerítés, amely Hannibal számításai szerint körös-körül megbéklyózta volna Rómát? Csak az aitolokra számíthatott a Szeleukida király. Ő maga pedig ebben a nehéz helyzetben, amikor csak erélyes hadműveletek vagy ügyes diplomáciai húzások adhattak volna halvány reményt a győzelemre, ehelyett egy sokkal kellemesebb, bár aligha hasznosabb időtöltést

választott. 191 februárjában feleségül vette egy khalkiszi polgár leányát, és ahogy Livius írja:

„...elfeledkezve arról, hogy egyszerre mekkora két vállalkozásba fogott – a Róma elleni háborúba és Görögország felszabadításába –, a tél hátralevő részét, semmi egyébbel sem törődve, lakomázással, a borozást követő gyönyörökkel, majd ezektől inkább elfáradva, mint kielégülve, alvással töltötte el.”

(XXXVI. 11.)

Annál komolyabban vette a háborút Róma. Manius Atilius Glabrio consul a hadjárat megindulása előtt a következő fogadalmat tette:

„Ha az Antiokhosz elleni háború, amelynek megindítását a római nép elrendelte, a senatus és a római nép óhaja szerint végződik, akkor a római nép neked, Juppiter, egyfolytában tíz napon át tartó nagyszabású játékot rendez, s minden isten párnájára akkora értékű ajándékot helyez, amekkorára összeget erre a senatus megszavaz. Bármily helyen és időben rendezze is a játékokat bármelyik tisztviselő, a játékok megrendezése s az ajándékok átadása megfelelő módon történjék.”

(Livius: XXXVI. 2.)

Miután közölte óhajait a főistennel, és jó római szokás szerint azt is pontosan megmondta, hogy cserében milyen hálára számíthat, Manius Atilius Glabrio consul 20 000 gyalogossal és 2000 lovassal, valamint tizenöt harci elefánttal átkelt Görögországba. Thesszáliába érkezve egyesítette erőit V. Philipposz és Marcus Baebius csapataival, és megkezdte Antiokhosz seregeinek kiszorítását az elfoglalt területekről. A Szeleukida király – aitol szövetségesei támogatásával – Thermopülainál foglalt állást. Az volt a terve, hogy kihasználva a terepnek már a perzsa-görög háborúk korában bevált adottságait, megakadályozza a rómaiakat abban, hogy benyomuljanak Közép-Görögországba. Ahhoz azonban, hogy terve valóra váljon, jobb hadvezérnek és ügyesebb diplomatának kellett volna lennie. Mindössze 10 000 gyalogosa és 500 lovasa volt, mivel egészen egyszerűen nem tudta megszervezni a Kis-Ázsiában összegyűjtött csapatok átszállítását a Balkánra. Ugyanakkor az aitolokról is kiderült, hogy nem valami megbízható szövetségeseik. Csupán kétezer katonát küldtek Thermopülaihoz, a többi harcosukat visszavonták városaik védelmére, arra számítva, hogy a csatában úgyis a rómaiak győznek. A római vezér

tehát eleve túlerőben volt. Ezt tudta maga Glabrio is, és a csata előtt katonáihoz szóló magabiztos beszédében – Livius szerint – felcsillantotta legionáriusai előtt a győzelmek sorozatának várható előnyeit. Beszéde híven tükrözi azt a római ideológiát, amely az idegenek szabadságának megvédésében a világalom megszerzésének eszközét látta:

„...annak a gondolatnak is elöttetek kell lebegnie, hogy ti nem csupán Görögország szabadságáért harcoltok – noha ez is elég magasztos jogcím, hogy a Philipposz uralma alól korábban már felszabadított népet most megszabadítsuk az aitoliaiaktól és Antiokhosztól –, s nem csupán az lesz a jutalmatok, ami most a király táborában található, hanem zsákmányotok lesz mindaz a felszerelés is, amit ezek Epheszoszról nap mint nap várnak, s hogy ezután Ázsiát, Szíriát s valamennyi napkeletre fekvő országot megnyitjátok a római hatalom előtt. S mi akadály lesz ezután annak, hogy a Gadestől a Vörös-tengerig terjedő birodalmunk határa a földkerekséget övező Óceán legyen, s hogy az egész emberi nem mindjárt az istenek után a római névnek hódoljon? Úgy harcoljatok, hogy bátorságotok méltónak bizonyuljon ily roppant jutalmakhoz, hogy holnap az istenek segítségével az ütközetet a magunk javára döntsük el!”

(Livius XXXVI. 17.)

A római katonák úgy is harcoltak, ahogy vezérük kérte, s az ütközetben fényes győzelmet arattak. Antiokhosz 500 emberével Kis-Ázsiába futott, Görögországban pedig mindenki megbűnhődött, aki az ő segítségével szeretett volna megszabadulni a római „szabadságtól”.

A harcok ezután főként Kis-Ázsiában folytatódtak. Itt a Szeleukida uralkodó több évi ostrommal sem tudta bevenni Lampszakoszt és Alexandria Tróaszt, de sikeresen állt ellen seregeinek Szmürna, Kolophón és Adramüttion is. Ezeknek a részben Pergamonnal szövetséges, részben pedig Pergamonhoz tartozó városoknak az ellenállása csak megerősödött, amikor 191-190 telén a római, pergamoni és rhodoszi hajókból álló szövetséges flotta a görög vizekről Kis-Ázsia partjaihoz érkezett. Aiolisz és Iónia több városállama a római és pergamoni erők védelmét kérte és kapta. A nagyobb városok közül csak Epheszosz, Thüateira, a Maiandrosz melletti Magnészia, Szésztosz és Abüdosz került hosszabb időre Szeleukida fennhatóság alá, Kümé, Teósz és Phókaia viszont csak rövid ideig kényszerült arra, hogy alávesse magát Antiokhosz akaratának.

Kis-Ázsiában a Szeleukida hódítással szembeni ellenállás lelke II. Eumenész volt. Ő 190 elején saját seregével és római csapatokkal fontos hadműveleteket hajtott végre Thüateira környékén, majd a viharos tél elmúltával csatlakozott a Helléspontoszon át katonákat szállító római hajóhadhoz. Ám eközben a pergamoni királyság fővárosa fölött is viharfelhők gyülekeztek. II. Eumenész távollétét kihasználva Antiokhosz fia, Szeleukosz betört a Kaikosz völgyébe, majd csatlakozott hozzá királyi atyja is. A támadó seregben többek között 4000 gall harcolt. Attalos, a pergamoni király öccse védte a fővárost, de az ellenséget nem tudta elűzni a Kaikosz környékéről. II. Eumenész a baljós hírekre Éleiaiba, a fővároshoz közel eső kikötőbe sietett, majd katonái élén öccse felmentésére indult.

Kis seregével azonban nem merte megkockáztatni a döntő ütközetet az ellenséggel. Pergamon ostromának végül is az vetett véget, hogy a római és rhodoszi hajóhad befutott az Éleiai-öbölbe, mire Antiokhosz elvonult. Fiát, Szeleukoszt pedig II. Eumenész a támogatására érkező akháj csapatok segítségével űzte el Pergamon falai alól. Nem sokkal ezután került sor Magnészia közelében a döntő összecsapásra, amely a szövetségesek és III. Antiokhosz háborújának végső kimenetelét meghatározta.

Hála a bőséges forrásanyagnak, ezt a csatát részleteiben is jól ismerjük. A római és a Szeleukida sereg így állt csatasorba: a római centrumban két legio, mellettük jobbra és balra egy-egy szövetséges csapattest, összesen 21 600 gyalogos. A római nehézgyalogság négyszög alakzatokban, tehát manipulusokban sorakozott, a hagyományos rend szerint. A centrumtól jobbra II. Eumenész közepes fegyverzetű harcosai, a *peltasztészek* alkották a jobbszárny első részét – ezek a közéjük beosztott akháj szövetségesekkel együtt összesen háromezren voltak –, majd a lovasság következett. Ennek létszáma ugyancsak háromezer fő volt, közülük nyolcszázan pergamoniak, a többi római. Végül a jobbszárny legszélén 500 krétai íjász és 500 tralleszi könnyűgyalogos állt fel. Ily módon a sereg II. Eumenész által vezényelt jobbszárnyán rómaiak, akháj szövetségesek és a pergamoni király zsoldosai helyezkedtek el. A római harcrend leggyengébb része a balszárny volt. Mivel ez a Phrügiosz folyó meredek partjára támaszkodott, ide a rómaiak csak négy lovas osztagot állítottak, mindössze 120 lovas. A tábornok 2000 thrák és makedón zsoldos őrizte.

A római főparancsnok consuli minőségben Lucius Cornelius Scipio volt, aki győzelméért később megkapta az *Asiaticus*, vagyis az „Ázsiai”

melléknevet. Ókori történetírók szerint nem volt zseniális hadvezér, de hallgatott tanácsadóira. Ebben az ütközetben egyébként egyik alvezére nem volt más, mint fivére, Publius Cornelius Scipio Africanus, a zamai győző. Scipio Africanust részben féltékenységből, részben politikai megfontolásból a senatusban ez idő tájt többségben lévő konzervatív politikusok igyekeztek háttérbe szorítani. Amikor azonban Flaminius hellén politikája Antiokhosz támadása következtében csődbe jutott, ismét az ő hadvezéri tehetségét akarták kamatoztatni.

De hol volt a nagy ellenfél? Mi történt Hanniballal, aki örömmel vett volna revánsot egykori legyőzőjén? Nos, Antiokhosz arra kárhoztatta a szárazföldi csaták egyik legnagyobb zsenijét, hogy néhány tucat hajóval a tengeren lavírozzon. Ez betetőzése volt annak a hibasorozatnak, amely miatt végül a rómaiak győzelmet arathattak a Szeleukida király fölött.

A rómaiakkal szemben egyébként Antiokhosz a következőképp rendezte el seregét: a középén 16 000 nehéz fegyverzetű gyalogost, úgynevezett phalangitát helyezett el, mégpedig úgy, hogy tíz kisebb phalanxba osztotta őket, a phalanxok közötti résekbe és a szélekre pedig 22 elefántot állított. Az elefántok hátára erősített tornyocskákban négy-négy könnyű fegyverzetű harcos állt készen arra, hogy dárdáit az ellenségre hajítsa. A centrumtól jobbra 1500 gall gyalogos, 3000 páncélos lovas, 1000 válogatott *méd* lovas, 16 elefánt, 10 000 ezüstpajzsos királyi gyalogos testőr és 1200 *daha* lovas íjász állt fel. Ezek alkották együtt a jobbszárnyat. A balszárny 1500 gallból, 4700 könnyűgyalogosból, 3000 páncélos lovasból, 1000 „királyi” lovasból (ezeknek könnyebb páncélzatuk volt), 2500 gall és 500 lándzsás lovasból állt. Ide is állítottak 16 elefántot. Mindezekon kívül a két szárnyon túl csoportosítottak még több mint 25 000 különféle nemzetiségű könnyűgyalogost, és a balszárnyat tevés osztagok, valamint harci szekerek is erősítették.

Addig tehát, amíg a rómaiak és szövetségeseik összlétszáma 30 000 fő lehetett, a Szeleukida sereg 12 000 lovas és 60 000 gyalogost számlált. Már a puszta létszám jól mutatja, milyen erőtartalékai voltak Antiokhosznak, és mennyire nem volt tehetsége ahhoz, hogy ilyen tömeggel győzzön. Úgy tűnik, hogy a 242-ben született király, aki korábbi tetteivel kivívta magának a *Megasz* (Nagy) melléknevet, ekkorra már belefáradt az élet megpróbáltatásaiba. Bizonyára megrázta legidősebb fia halála is, és az sem tett jót neki, hogy a fájdalmat egy újabb házasság hosszú mézesheteivel próbálta ellensúlyozni. Tehetetlenségét, amely nemcsak az ő, de birodalma bukását is előrevetítette, már a csata helyének kiválasztása is igazolja. A Phrügiosz és Hermosz folyók közé ékelő-

dött szűk csatamezőn ugyanis nem tudta serege létszámfölényét arra felhasználni, hogy arcvonala megnyújtásával bekerítő hadmozdulatot kezdeményezzen.

A Szeleukida uralkodó, aki legmozgékonyabb osztagait, a harci szekereket is serege balszárnyán vonta össze, úgy látszik, a II. Eumenész vezette ellenséges jobbszárnyra akarta mérni az első csapást. Itt valószínűleg kisebb ellenállásra számított. A harci szekerek félelmetesen sorakoztak a hadsorok előtt:

„...a rúd mellett az igából szaro módjára tíz könnyöknyi dárdák meredeztek előre, hogy minden szembejövőt felnyársaljanak. S az iga két szélén is két-két kasza meredezett kétfelé, az egyik az igával egy magasságban, a másik mélyebben, a föld felé fordítva, hogy az egyik azt kaszabolja le, aki oldalról kerül az útjába, a másik pedig elérje azt, aki elesett, és a szekér alá került. Hasonlóképpen a tengelyekre is kétfelől két-két sarlóél volt erősítve.”

(Livius XXXVII. 41.)

A pergamoni király nem várta meg, amíg a szekerek zárt rendje csapataira támad. Íjászokat és könnyű fegyverzetű lovasokat küldött ellenük, akik nyilakkal és dárdákkal vadították meg a harci szekerek elé fogott lovakat. Az állatok vadul vágattak előre, ám a pergamoniak szétszéledtek, majd újra rájuk csaptak. A szekerek egy része erre visszafordult, másik része pedig céltalanul száguldozott a két sereg közötti üres térségen. A Szeleukida balszárny teljesen megzavarodott. A könnyűfegyverzetűek és más segédcsatatok rendezetlenül kezdtek visszavonulni, s emiatt a páncélos lovasok védtelenül maradtak. Ezt kihasználva a római lovasság oldalba támadta őket, s rövid időn belül az egész Szeleukida balszárnyat szétszórta.

A másik szárnyon ideig-óráig III. Antiokhosznak kedvezett a hadiszerencse. Mivel a rómaiaknak a Phrügiosz partján csak kis csapataik álltak, a Szeleukida király itt egy lendületes rohammal áttörte a római balszárnyat. A menekülő rómaiak egészen táborukig hátráltak, itt azonban összeszedték magukat, és megállították az ellenséget. Nem sokkal később, látván a veszélyt, Attalosz is megérkezett, akit bátyja küldött egy lovascsapattal a rómaiak megsegítésére. Ez a fejlemény megpecsételte III. Antiokhosz seregének a sorsát. A király elmenekült a csataterrről, ahol azután erre a hírré gyorsan szétzúllott a tarka, csak zsarnoki erőszakkal összetartott hadsereg.

Livius adatai szerint ezen a napon a rómaiak és szövetségeseik 50 000 ellenséges gyalogost és 3000 lovast vágtak le, 1500 embert fogtak el, továbbá 15 elefántot. A rómaiak közül csupán 300 gyalogos és 24 lovas, Eumenész seregéből 25 harcos esett el. Ha Livius adatai, mint rendesen, túlozzák is az ellenség veszteségeit, és alábecsülik a római halottak számát, az bizonyos, hogy Antiokhosz hadereje végleg felbomlott, a Szeleukida nagyhatalom pedig megindult a lejtőn.

„JAJ A LEGYŐZÖTTEKNEK!”

Egy egész éven át tartó egyeztető tárgyalássorozat után, 188-ban kötötték meg Róma és III. Antiokhosz között Apameiában a háborút lezáró békét. A békeszerződés értelmében a legyőzött király megkapta a „római nép barátja” címet. Cserében ki kellett ürítenie Kis-Ázsia legnagyobb részét, Róma számára 12 év alatt 15 000 talentum, Pergamon részére pedig 400 talentum jóvátételt kellett fizetnie. Ki kellett szolgáltatnia tíz kivételével valamennyi hadihajóját és minden harci elefántját. Húsz kezeset kellett Rómának átadnia, közöttük legkisebb fiát, Antiokhoszt. Végül kötelezte magát arra, hogy birodalmából kiűzi a rómaiak ellenségeit. A békeszerződésnek ez a kikötése Hannibalra is vonatkozott. A szerencsétlen száműzött kénytelen volt ismét más menedéket keresni. Armenia királyához, Artaxiaszhoz menekült, és szokása szerint igyekezett hasznossá tenni magát. Állítólag ő tanácsolta az uralkodónak, hogy az Araxész folyó mentén alapítson új fővárost. A későbbi Artaxata első terveit maga Hannibal készítette.

A győzelem hozadékaként az államkincstárt gazdagító hadisarc és gazdag zsákmány lehetővé tette a római kormányzat számára, hogy 187-ben, a korábbi consul, Gnaeus Manlius Vulso javaslatára visszafizessék a polgároknak azoknak a különadóknak az összegét, amiket a hannibali háború idején vetettek ki rájuk.

Róma az Antiokhosztól elvett birtokokat hűséges szövetségesei, Rhodosz és Pergamon között osztotta föl. Ez utóbbi különösen nagy jutalmat kapott királyai Rómának tett szolgálataiért. Az Attalidák királysága 173 000 négyzetkilométeres, öt és fél millió lakosú állammá duzzadt. Ami a Balkánt illeti, ott az aitolok megkapták a vesztes oldalon harcolót megillető büntetést: 500 talentum hadisarcot róttak ki rájuk, amelyből kétszázat azonnal, háromszázat pedig hat éven át egyenlő részletekben kellett kifizetniük. Ami azonban teljesen új momentum volt: az aitoloknak kötelezniük kellett magukat arra, hogy elismerik a római nép fennhatóságát, nem folytatnak önálló külpolitikát, Róma hozzájuk szökött ellenségeit pedig kiszolgáltatják. Itálián kívül fekvő görög állammal, illetve államszövetséggel ez volt az első, nem egyenlő feltételekkel megkötött békeszerződés (*foedus iniquum*), amely a legyőzöttet a győztes uralma alá rendelte, és a békefeltételeket elismerő felet (királyt, államot vagy államszö-

vetséget) nem ismerte el a „római nép barátjának”. Elismerték viszont a rómaiak az akhájok szolgálatait, akik a Peloponnészoszon megnövelhették ligájuk hatalmi körzetét.

A felsorolt intézkedésekből kitűnik a rómaiaknak az a stratégiai felfogása, amely szerint csak akkor tudják fenntartani a balkáni egyensúlyt, ha a Közel-Keleten saját szövetségeseik túlsúlyával biztosítják azt. Ezért most hajlottak olyan békefeltételekre, amelyek Rhodoszt és mindeneke-lőtt Pergamont valóságos nagyhatalommá tették. A római vezetés tisztában volt azzal, hogy akár a Szeleukidák, akár más kis-ázsiai uralkodók, mint Bithünia, Kappadokia és Pontosz királyai, akár a Galatiában letele-pült gallok potenciálisan veszélyeztetik keleti érdekeiket. Ezért a 188. évi apameiai béke, amely lezárta a III. Antiokhosz elleni háborút, annyira megerősítette Rhodoszt és a pergamoni királyságot, hogy azok képessé váltak az ellenséges erők féken tartására. Róma tehát, amely még nem készült fel a közvetlen hatalomátvitelre, az általa megerősített szövetség-esek révén igyekezett Kis-Ázsiában olyan rendet kialakítani, ahol érde-kei fegyveres beavatkozása nélkül is érvényesülnek. Ennek a rendnek két fő feladata volt: egyrészt gátat kellett vetnie mindenféle Róma ellen irá-nyuló hatalomgyarapítási kísérletnek, másrészt védenie kellett a balkáni békét a keleti támadásokkal szemben.

A római diplomácia változatlan célja volt tehát az, hogy a háborús terheket levegye – amennyire lehetséges – egyre jobban kifulladásos agrár-társadalma válláról. Jellemző e terhek nagyságára, hogy míg a 190-es évek közepén, a Balkánról történő kivonulás előtt – mint említettük – a polgárság 22,56%-a teljesített aktív katonai szolgálatot, addig 190-re ez az arány tovább nőtt. A 258 318 polgárból 71 500-at mobilizáltak, ami a pol-gárok 27,67%-át tette ki. Ebben a helyzetben a senatus óvakodott attól, hogy a társadalmi feszültségeket növelje, ezért külpolitikájában a követ-kező évek során is az óvatos lépések domináltak. Az óvatosság egyik hozadéka az volt, hogy 180-ban az elmúlt tíz esztendő alatt alig gyara-podott polgárság (258 794) már mindössze 44 ezer katonát volt kénytelen adni, vagyis a polgártársadalom 17%-át. Azonban minden óvatosság mellett egy vonatkozásban szilárd következetességet tanúsítottak az ál-lam vezetői: Róma elemi érdekeit mindig érvényre juttatták.

A második makedón háború után kialakított balkáni „békével” Róma célja az volt, hogy Aitólia Makedóniát, az akháj szövetség pedig Spártát tartsa sakkban, és megfordítva. Ez volt a viszonylag egyenlő erők köl-csönös egyensúlya, amelyen Róma rajta tartotta a szemét. Az Antiokhosz elleni háború és az a tény, hogy az aitól szövetség a harcban ellenség-

ként, az akhájok viszont szövetségesként vettek részt, arra kényszerítette Rómát, hogy némileg változtasson taktikáján. Tovább gyengítette az aitolokat, átmenetileg pedig megerősítette az akhájokat. Stratégiája azonban változatlan maradt: nem tűrt meg erős szövetségest a maga közelében. Az akhájokat, szolgálataik ellenére, igyekezett megfosztani a nekik juttatott előnyöktől. Erre a kétértelmű, bár politikailag indokolható magatartásra jellemző az alábbi eset: 189-ben Philopoimén, az akháj liga vezetője Spárta rovására tovább akarta erősíteni a szövetség befolyását. Ebből persze konfliktus támadt, és mindkét fél Rómába küldte képviselőjét. Hogy mi történt Rómában, azt Livius a következőképp adja elő:

„Bár a rómaiak ekkoriban nagy elismeréssel néztek az akháj népre, mégsem óhajtották Lakedaimón [Spárta] helyzetét bármi tekintetben is megváltoztatni, így hát annyira bonyolult választ adtak, hogy ezt az akhájok is úgy értették, hogy a lakedaimóniakkal szemben szabad kezet kaptak, s a lakedaimóniak is úgy magyarázták, hogy a rómaiak az akhájoknak nem engednek meg mindent.”

(XXXVIII. 32.)

Ez az esemény is alátámaszthatta A. J. Toynbee véleményét, aki *Hannibal's Legacy* (Hannibal öröksége) című könyvében a következőket írja a 189–188-as keleti rendezésekről:

„Kr. e. 189-re Pergamon ismét birtokolta majdnem az egész egykori Szeleukida Anatóliát (Kis-Ázsiát), míg az akháj szövetség kiterjedt az egész Peloponnészoszra. Kr. e. 189-ben azonban egy megfigyelő nem észlelhette a jelentős különbséget a körülményekben, amelyek között ez a két állam megnövelte határait a Kr.e. 3. században, illetőleg ekkor. Márpedig az ő időszakos ország gyarapításuk a Kr. e. 3. században saját tevékenységük eredménye volt, ám újbóli növekedésük a Kr. e. 2. században Rómáé... Az ő növekedésük közvetlenül Róma révén vagy beleegyezésével felkeltette a rómaiak gyanakvását és ellenséges érzelmeit, amelyek korábban Makedónia és a Szeleukida Birodalom felé irányultak. Következésképp azok, akiket Róma támogatott, végül az ő áldozataivá váltak...”

Természetesen az a fejlemény, amelynek során az akhájok, Pergamon és Rhodosz valóban Róma áldozataivá váltak, csak később következett be. Abban viszont igaza van Toynbeenak, már a 180-as évek vonatkozásában is, hogy Róma az általa megvalósított keleti rendezésekkel egyszer és mindenkorra kielégíteni látszott szövetségeseit. A római vezetők úgy

gondolták, hogy ha Kis-Ázsiában létrehozták szövetségeseik túlsúlyát, a Balkánon pedig kialakították a nem túlságosan erős politikai szektorokat, akkor mindezzel kellőképp sikerült megteremteniük Itália biztonságát kelet felől. Biztosították azt úgy, hogy ne legyen szükségük fegyveres erejükre. Ezen az elgondolásán Róma akkor sem volt hajlandó változtatni, amikor kis-ázsiai szövetségeseit háborús veszély fenyegette valamelyik Rómával nem szimpatizáló szomszédjuk részéről. Hogy ennek a magatartásnak az volt-e az oka, hogy Róma nem érzett e szövetségeseivel szemben további kötelezettséget, vagy pedig az, amit Toynbee „római gyanakvásnak és ellenséges érzületnek” nevez, a mai napig tudományos viták tárgya. Persze a be nem avatkozás politikája jól megfelelt a római diplomácia indokoltan óvatos irányvonalának. Némi joggal azonban arra gondolhatunk, hogy Róma azon is féltékenyen őrködött, nehogy saját szövetségesei erősödjenek meg túlságosan. Különösen kirívó volt ez Pergamon esetében.

186 és 183 között Pruszasz bithüniai király, 183 és 179 között pedig Pharnakész pontoszi király támadt rá Pergamon fennhatósága alatt álló területekre. II. Eumenész mindkét esetben Róma segítségét kérte, de egyszer sem kapott katonákat. És bár végül mindkét ellenfelét legyőzte, mélységesen csalódott a rómaiakban. Ezért küldte 182-ben öccsét, Attaloszt a senatushoz, hogy a díszes testülettől, ahogy azt Polübiosz írja, a „korábbi baráti kapcsolatok” visszaállítását kérje.

Róma szempontjából érthető, hogy nem volt kedve egy újabb keleti háborúhoz. Legfőbb ázsiai ellensége amúgy is megszűnt létezni. Az apameiai békekötés után a Szeleukida állam keleti tartományai önállósultak, és emiatt III. Antiokhosz hadjáratot indított ellenük. De amikor éppen a Tigris menti Elümaisz tartomány egyik Baál-templomát akarta kifosztani, meggyilkolták. Utóda, IV. Szeleukosz már nem okozott gondot Rómának. Határozott jelek utalnak arra is, hogy Róma nem vette rossz néven, ha az általa megerősített szövetségeseit mások tartják sakkban. Így azután, mire 183-ban a Flamininus vezette senatusi küldöttség eljutott Pruszaszhoz, a Pergamonra támadó bithüniai királyhoz, addigra a pergamoni seregek már győztek a harcmezőn. Pedig a rómaiak mindig gyorsan felvonultak – ha akartak. Az a körülmény is figyelmet érdemel, hogy bár Pruszasz olyan területért harcolt, amelyet a rómaiak Pergamonnak ítéltek, Róma mégsem büntette meg őt.

Flamininus követjárásának tragikus következménye volt Hannibal halála. Hannibal, amikor értesült Pruszasz Pergamon elleni hadjáratáról és arról, hogy a bithüniai uralkodó vezetésével, gall és makedón részvétellel

koalíció jött létre az Attalida királyság, Róma hű barátja ellen, mindjárt úgy érezte, hogy ott a helye Prusziasz mellett. Csatlakozott hát hozzá, és részt kapott a hadi események vezetésében is. Mégis furcsa játéka a sorsnak, hogy megint csak hajóhadat bízta rá, éppúgy, mint Róma és III. Antiokhosz háborújában. Ezzel a flottával a Márvány-tengeren legyőzte ugyan a pergamoni hajóhadat, a háború eredményét azonban ez a kis győzelem nem befolyásolta. 183-ban éppen Prusziasz udvarában tartózkodott, amikor Flamininus tudomást szerzett otlétéről, és követelte azonnali kiadatását. Prusziasz eleinte tiltakozott, de később kénytelen volt engedni a római követelésnek. Hannibal, megérezve a veszélyt, elhagyta az udvart, és egy Libüssza nevű faluban húzta meg magát, ahol föld alatti kijáratokat ásatott a házából. Ezt a házat vették körül a király katonái, és Hannibal, miután látta, hogy a titkos kijáratokat is fegyveresek őrzik, megmérgezte magát. Így halt meg 64 évesen, hazájától távol minden idők egyik legnagyobb hadvezére.

A római közvélemény ellenérzéssel fogadta Hannibal halálhírét. Méltatlannak tartották Flamininus eljárását, amivel egy immár veszélytelen embert pusztá dicsvágyból halálba kényszerített. Vele szemben Hannibal zamai legyőzőjének, Scipio Africanusnak a nemeslelkűségét hozták fel példának. Ő ugyanis, amikor 193-ban a római küldöttség tagjaként Epheszoszban tartózkodott, találkozott Hanniballal, és megadta neki a tiszteletet, nem viselkedett vele ellenségesen. Mondják, hogy beszélgetés közben megkérdezte a pun száműzöttől, az ő véleménye szerint ki volt a történelem három legnagyobb hadvezére. Hannibal azt válaszolta, hogy Nagy Sándor volt a legnagyobb, mivel maroknyi seregével számtalan nagy hadat szétvert, és igen távoli vidékekre jutott el. A második helyre Hannibal Pürrhoszt tette, akit a táborépítés mesterének tartott, és akit azért is becsült, mert Itália bizonyos népeit meg tudta nyerni magának. Scipio legnagyobb megrökönyödésére ezután azt mondta, hogy a harmadik helyre saját magát teszi. Scipio ekkor nevetve megkérdezte: mit mondana akkor, ha őt is legyőzte volna? – Akkor magamat tenném az első helyre – hangzott a csattanós válasz.

Érdekes, hogy maga Scipio Africanus is ugyanebben az esztendőben hunyt el. A második pun háborút közvetlenül követő években úgy látszott, régebbi ellentéteit a senatus konzervatív többségével feloldotta az őt övező dicsfény. 199 és 184 között a *princeps senatus* kitüntető tiszttét viselte. Ez azzal a megtiszteltetéssel járt, hogy mint az államtanács *első* tagja, minden ügyben ő nyilváníthatott elsőként véleményt. Hamu alatt azonban parázslott a vele szembeni gyűlölet, és ez a III. Antiokhosz ellen

viselt háború után ismét lángra lobbant. 190-ben ugyanis *legatus*ként, vagyis alvezérként elkísérte consullá választott öccsét, Lucius Cornelius Scipiót az ázsiai hadjáratra. Ekkor történt, hogy az ellenség Kis-Ázsia földjén foglyul ejtette a fiát. III. Antiokhosz azonban nem élt vissza a helyzettel, és még a sorsdöntő magnésziai csata előtt szabadon engedte az ifjút. A rómaiakban gyanakvást keltett e szokatlan nagyvonalúság, és ezt a gyanakvást növelte az, hogy Scipio Africanus az ütközetben betegsége miatt tevékenesen nem is vett részt. Marcus Porcius Cato és Scipio Africanus más régi ellenfelei elérkezettnek látták az időt arra, hogy Hannibal legyőzőjét sárba tiporják. Aknamunkájuk eredményeképp 187-ben, egy évvel az apameiai béke után két néptribunus, a Petilius fivérek azzal vádolták meg a politikust, hogy hűtlenül kezelte az Antiokhosz elleni háborúban szerzett pénzt és hadizsákmányt. *Aulus Gellius*, a Kr. u. 2. századi tudós író szerint, amikor Scipio meghallotta, mit vetnek a szemére, tógája öbléből előhúzott egy könyvet, és kijelentette, hogy abban van az elszámolás az egész pénzről és a zsákmányról. Azért is hozta magával a senatusba, hogy olvassák fel, és helyezték el a kincstárba. De most, hogy megvádolták, már nem adja oda – jelentette ki, majd hozzátette: – Nem alacsonyítom le magam! – Azzal a könyvet kettészakította, és apró darabokra tépte. Méltóságteljes fellépése akkora hatással volt a jelenlévőkre, hogy az eljárást felfüggesztették. Ugyancsak Gellius írja (Liviusnál más az események sorrendje), hogy három évvel később Naevius néptribunus mégis új vádaskodással állt elő. Azt mondta a népgyűlésen, hogy Scipio Africanus pénzt fogadott el III. Antiokhosztól, csak hogy enyhe békefeltételeket szabjon. Scipio annyira méltatlannak találta a vádat, hogy nem is válaszolt rá. Ehelyett a néphez fordult, és közölte, hogy éppen aznap van a zamai győzelem évfordulója. Hagyják hát magára ezt a semmirekellőt, és vonuljon mindenki a Capitoliumra, hogy a győzelemért háláját fejezze ki a „legjobb és leghatalmasabb” Juppiternek. A nép valóban otthagya a néptribunust, és Scipióval a Capitoliumra vonult, majd örömmujongás kíséretében házáig követte. Jóllehet a támadásokat visszaverte, Scipiót mélységesen elkeserítették a személye elleni intrikák. Visszavonult vidéki birtokára, és 183-ban megbántottan halt meg.

A véletlen úgy hozta, hogy a punok és a rómaiak legnagyobb hadvezére mellett ugyanebben az évben vesztette életét a hanyatló Hellasz utolsó kiemelkedő katonája, Philopoimén is. Ő, akit egy római az „utolsó hellénnek” nevezett erényei és vitézsége miatt, 70 éves korában adta meg magát a halálnak. Philopoimén az akháj szövetséghez tartozó Megalopoliszban született, és egész életét az akháj függetlenség védel-

mének szentelte. Nyolcszor választották meg a szövetség sztratégoszának. Hadi vállalkozásai során sikert sikerre halmozott. Fő törekvése az volt, hogy Spártát beolvassza az akháj szövetségbe, majd az egész Peloponnészoszt szilárdan akháj uralom alatt tartsa. 188-ban lerombolta Spárta falait, és eltörölte az ősi lükurgoszi törvényeket. Politikája visszatetszést szült Rómában, amelynek vezetői – mint már említettük – nem kívánták sem Spárta végleges meggyengítését, sem pedig az akhájok túlságos megerősödését. Így Philopoimén, akit korábban V. Philipposz orgyilkosokkal akart megöletni, a 180-as években elveszítette a római szövetséges kegyeit is. Végül éppen Róma kétszínű politikájának lett az áldozata.

183-ban Róma-barát oligarchákra támaszkodva egy messzénéi politikus, Deinokratész elszakította városát az akháj szövetségtől. A félhivatalos római támogatást élvező akció hírére Philopoimén büntető hadjáratra indult Messzéné ellen. Vállalkozása azonban kudarcot vallott. Ő maga fogságba esett, és méreggel vetett véget életének. Haláláért sztratégosz utóda, Lükortasz állt bosszút, aki meghódította Messzénét, és megölette Philopoimén elveszejtőit. Az „utolsó hellén” hamvait tartalmazó díszes urnát ünnepélyes körmenet kísérte Megalopoliszba. És aki végig az úton maga fogta kezébe a szalagoktól és koszorúktól borított hamvvedret, az nem volt más, mint Lükortasz fia, Polübiosz, a könyvünkben gyakran idézett híres történetíró.

Philopoimén személyes tragédiája jól jellemzi Hellasz helyzetét. Már az ő halálának évében érvényes volt a görögségre az, amit 217-ben a naupaktoszi értekezleten Agelaosz aitól küldött általunk korábban bemutatott beszédében így fogalmazott meg:

„... Egykor még imádkozni fogunk az istenekhez, bár adatnék néküink anynyi szabadság; hogy akkor viseljünk háborút és akkor kössünk egymással szövetséget, amikor mi akarjuk, és egyáltalán, mi magunk legyünk urai egymás közötti vitás ügyeinknek.”

A gyakorlatban nemcsak a megbüntetett aitólok, hanem a megjutalmazott akhájok sem folytathattak önálló politikát a III. Antiokhosz elleni háború után. A pohár, mint látni fogjuk, néhány évtized múlva betelt, s az akhájok leverése után Róma közvetlen uralma alá hajtotta Görögországot. Ezt a fejleményt egyes kutatók úgy értékelik, mint Róma jogos bosszúját azok felett, akik nem tudtak élni a szabadsággal. Pedig sokkal inkább arról volt szó, hogy a görögök nem tudtak szabadság nélkül élni.

A rómaiak görögországi „békéje” és „szabadsága” növekvő ellen-szenvet váltott ki Hellaszban. Erre a jelenségre egy Róma-barát politikus, az akhájok egyik képviselője hívta fel Róma figyelmét a senatus előtt 180-ban elmondott beszédével:

„... napjainkban minden nép államában két párt van. Az egyik párt azt tanítja, hogy engedelmeskedni kell a Rómából jövő rendelkezéseknek, és elsősorban a rómaiak törvényeit, szerződéseit és egyéb akarat megnyilvánulásait kell tisztelni. A másik párt törvényekkel, esküvésekkel, szerződésekkel hozakodik elő, és arra buzdítja a népet, hogy ne sértse meg ezeket, csak végső szükség esetében. Ez az utóbbi vélemény, amely a nép között nagyobb súllyal bír, sokkal inkább megfelel az akhaiaiak érzelmeinek; ezért van az, hogy a nép soraiban szégyen és gyalázat jut osztályrészül a rómaiak híveinek, míg ellenségeikre viszont egészen más szemmel néznek.”

(Polübiosz 24. 10-11. - Borzsák István fordítása.)

A 180-170-es évek a nyugtalan béke évei voltak a Rómától keletre eső területeken. Mind Kis-Ázsiában, mind a Balkánon időről időre kis háborúk robbantak ki, és Róma ezeket katonai erő alkalmazása nélkül igyekezett lecsillapítani, vagy megvárta, amíg a parázs magától kihuny. Csak-hogy közben azok a szövetségesei, akiknek nem segített, meginogtak hűségükben, ellenségei viszont felbátorodtak, mert a passzivitást a gyengeség jelének vették. Így azután amit megnyert Róma a vámon, vagyis azon, hogy seregeit nem kellett keleten bevetnie, azt elveszítette a réven azzal, hogy újabb háborús tűzfészek lobbantak fel. A legveszélyesebb tűzfészek központja Makedónia volt.

A 180-as éveket V. Philipposz arra használta fel, hogy megerősítse országát. Nagy tömegben telepített le thrákokat Makedóniában, hogy ezzel is növelje a lakosság lélekszámát. Miután a második makedón háborút lezáró békeszerződés értelmében csak 5000 fős hadsereget tarthatott, évente 4000 harcost képeztetett ki, majd küldött haza, hogy azután újakat toboroztasson. Ezzel a módszerrel elérte, hogy a rendelkezés ellenére szükség esetén meglehetősen erős hadsereget hívhatott fegyverbe. A pénzügyek rendezése céljából emelte a mezőgazdasági termékek adóját és az importilletékeket, és újra megnyitotta a régi nemesfém-bányákat. Ezeket és más, az állam erejének növelését célzó intézkedéseit az ókori történetírók Róma elleni háborús készülődésként állítják be. Lehetséges, hogy valóban azok is voltak. Tény, hogy Démétriosz nevű fiát, aki Róma-barát politikát folytató utóda lett volna, megölette. Amikor pedig 179-ben

ő is meghalt, másik fia, a Rómával szemben ellenséges Perszeusz került a trónra.

Az új makedón király először is szövetségesek után nézett. Feleségül vette a Szeleukida uralkodó, IV. Szeleukosz leányát, Laodikét, saját nővérét pedig Bithünia királyához adta nőül. Később megnyerte Genthiosz illír fejedelem és az épeirosziak támogatását. Kihasználva a görög államokban és államszövetségekben forrongó Róma-ellenes hangulatot és azt a körülményt, hogy a rómaiak a felső társadalmi rétegeket támogatták, Perszeusz a tömegeknek tett szociális ígéreteket. Makedóniában az állam adósainak elengedte tartozásaikat. Népszerűsége ezért a görögök között egyre nőtt, a boiótok például, akik még Brakhüllasz megölését sem felejtették el, az elsők között léptek vele szövetségre.

Rómában a 180-as évek közepétől az úgynevezett Fulvius-csoport ragadta magához a politikai irányítást; e csoport igyekezett elkerülni a keleti ügyekbe történő mélyebb beavatkozást. A Fulviusok most egyre inkább kezdték belátni, hogy Perszeuszt meg kell leckéztetniük. 172-re mozgásba jött egész Hellasz, amikor II. Eumenész megérkezett Rómába.

Ha a pergamoni királyi család valamelyik tagja Rómába látogatott, az rendszerint csalhatatlan jele volt annak, hogy valami fontos esemény készül. Most sem volt másképp. A pergamoni királyságot éppúgy fenyegette Perszeusz politikája, mint Rómát. Róma elveszítette görögországi szövetségeseit, és könnyen szembe találhatta magát a Balkán jelentős részének támogatását élvező Makedóniával. Ez nem csupán a rómaiak által létrehozott keleti „rendet” veszélyeztette volna, hanem Róma biztonságát is. Pergamon esetében hasonló volt a képlet. Makedónia megfoszthatta őt az előző két makedón háborúban szerzett európai birtokaitól, a Perszeusszal szövetséges Szeleukida Birodalom – itt 175-től IV. Antiokhosz volt a király –, valamint Bithünia pedig Kis-Ázsiában fenyegethették. Ráadásul a Rómával szemben ellenséges hellén közhangulat miatt Pergamon befolyása is gyengült a görög világban. II. Eumenész mindezek tudatában és a hűségéért járó jutalom, a római barátság megerősödése reményében utazott Rómába, és jelent meg a senatus előtt. Itt beszédet tartott, amelyben részletesen felvázolta a Rómára nézve is valóban fenyegető balkáni helyzetet, Perszeusz agresszív politikai céljait, s határozott lépéseket követelt. A szónoklat tetszett a senatorok többségének, s a pergamoni királyt gazdag ajándékokkal halmozták el. A háború elkerülhetetlennek látszott. És ekkor egy gyilkossági kísérlet csak tovább mérgecsépte a helyzetet.

Perszeusz bosszút forralt II. Eumenész, a makedónok ősi ellensége ellen. Amikor tudomást szerzett arról, hogy Eumenész útban hazafelé megáll Delphoiban, hogy áldozatot mutasson be Apollónak, megérett benne az elhatározás: megöleti a királyt. Egyik delphoi vendégbarátja házában, a krétai Euandrosz vezetésével rejtőztek el az orgyilkosok. Tervük az volt, hogy a templom felé vezető szűk ösvényen kősziklákkal sújtják halálra a pergamoni uralkodót.

A delphoi Apollón-jósda szent ligete, ahol az isten nevében már évszázadok óta ihletett jóslatokat adtak a papnők, a Phókisz tartományban emelkedő Parnasszosz-hegy déli lejtőjére települt. Az ide látogató valóságos kőbe vésett történelmet láthatott, hiszen a különböző szinteken pompázó teraszokon győzelmi emlékművek, kincsházak, kolosszális méretű szobrok és különféle impozáns épületek sorakoztak, melyeknek feliratai fontos történelmi eseményeket örökítettek meg, miközben a győzteseik háláját tolmácsolták a jövőt mutató Apollón istennek. A szent körzet bejáratától szerpentinszerűen felfelé kanyargó keskeny út vezetett Apollón dór stílusban épült templomáig, amelyet rövidebb oldalain hat-hat, hosszabbik oldalain pedig tizenöt-tizenöt oszlop koszorúzott. Innen tovább haladva juthatott el a hívó a körülbelül ötezer nézőt befogadó színházhoz, ahol az Apollón tiszteletére négyévenként rendezett úgynevezett Püthói Játékok művészeti versenyei zajlottak. A hegyoldalba beépült nézőtér félkörívben hajló kőüléseiről csodálatos kilátás nyílt a szemközti völgyre és a tenger távolról sejlő kék vizére. A színház fölött mintegy harminc méterrel magasodott a stadion, a már említett Püthói Játékok atlétikai küzdelmeinek helyszíne.

Az összeesküvők által tervezett csapda jónak látszott, ugyanis a merénylet végrehajtására kiszemelt szűk helyen a testőrök kénytelenek voltak a király mögött haladni. A véletlen azonban megmentette Eumenész életét. Amikor az aitol Pantaleóonnal beszélgetve az ösvényre lépett, a merénylők két szikladarabot hengerítettek rájuk. Az egyik a király fejét, a másik a vállát találta el. Eumenész elveszítette eszméletét, de kísérője ráborult, és így felfogta az élettelen testre tovább záporozó kisebb követ. Az orgyilkosok azt hitték, hogy elvégezték feladatukat, ezért kis idő után elmenekültek. Eumenész kísérői, akik saját életüket jobban féltették királyukénál, elkésve avatkoztak közbe. Másnap, amikor a király visszanyerte öntudatát, Korinthoszba vitték, majd a Pergamon birtokában lévő Aigina szigetén ápolták.

Eumenész felgyógyulása és Pergamonba történő visszatérése azonban hosszabb időt vett igénybe, s ezalatt elterjedt a halála híre. A király

legidősebb fivére, Attalosz, állítólag nem is ellenőrizve a tényeket, a trónra ült, és viszonyt kezdett özvegynek hitt sógornőjével. Lehetséges, bár erre nincs bizonyíték, hogy e rövid együttélés gyümölcseként született meg a későbbi III. Attalosz. Akármi is történt, Eumenész később hazatért, a kormányzásban és a családi életben pedig egyaránt helyreállt a korábbi állapot.

A merénylet híre nagy részvétet keltett Rómában, és természetesen Eumenész hitelét is növelte Perszeusz ellenségei körében. Mindazonáltal a római harci készülődést viták előzték meg a senatusban: Marcus Porcius Cato, a *De agri cultura* („A földművelésről”) című mezőgazdasági szakkönyv írója, a neves politikus, aki 195-ben consulként sikerrel fejezte be a hispaniai harcokat, egy anekdota szerint például így válaszolt azoknak a háborúpartiaknak, akik a pergamoni király kiválóságát dicsérték:

„Elismerem, hogy az [mármint kiváló – K. I.], de minden király természeténél fogva ragadozó állat, és a sokat magasztalt királyok közül egyik sem méltó arra, hogy Epameinóndasz, Periklész, Themisztoklész, Manius Curius vagy Hamilkar Barkasz mellé állítsák.”

(Plutarkhosz: Cato 8.)

Cato és néhány konzervatív politikus ellenvetései dacára a senatus többsége elkerülhetetlennek vélte a Perszeusz elleni háborút. Különös lelkesedéssel agitált a háború mellett a politikai „új hullámot” alkotó plebejus senatorok egy csoportja. Egyik legmarkánsabb képviselőjük Quintus Marcius Philippus volt, aki 172-ben, követség élén bejárta Görögországot, és igyekezett Róma mellé állítani az ingadozókat. Sikerült is többek között a boiótok egy részét kiszakítani Perszeusz szövetségéből. Októberben ez a követség találkozott magával a makedón királlyal is. Marcius Philippus, annak ellenére, hogy tudta: a senatus már elhatározta a háborút, nagy ravaszul mégis rávette Perszeuszt, hogy küldöttséget menesszen Rómába. Így a háború és béke kérdésében még bizonytalan királlyal szemben sikerült időt nyerni, és miközben az még reménykedett a békében, a római csapatok Gnaeus Sicinius praetor vezetésével Épeiroszban hídfőállást létesítettek a később felvonuló consuli sereg számára.

Érdekes volt ennek a manővernek a római visszhangja. A senatus egy része rendkívül ésszerűnek tartotta Marcius Philippus és követársai eljárását, mások azonban, főleg az idősebb senatorok, a római jellemhez méltatlannak ítélték Perszeusz becsapását. Ez utóbbiak azt emlegették, hogy

őseik sohasem cselvetéssel, hanem nyílt kiállással viseltek háborút. Az ellenséget olykor még a csata helyéről és időpontjáról is értesítették, mert tudták, csak az igazi hősiesség növeli dicsőségüket. Még az Itáliát dúló Pürrhosz királyt is figyelmeztették rá, hogy orvosa meg akarja mérgezni. Ez vall igazi római jellemre, nem a punoktól ellesett ravaszság, a görögöktől eltanult agyafúrtság. Így moralizáltak a konzervatívok, mindhiába. Az ősöknek az idő múlása által továbbbővült jellemvonásaira hivatkozni naiv anakronizmust jelentett már ebben a korban.

Persze más volt az ideológia és más a politika. Az igazságos háborúk és a más népek szabadságáért vívott harcok ideológiája eddig sem zárta ki a politikai gyilkosságot és az intrikát, a „szabaddá” tett népeket korábban is szolgásgba süllyesztették. Elég, ha Brakhüllasz meggyilkolására, Philopoimén halálának körülményeire vagy a „felszabadított” Thesszáliára kényszerített római mintájú alkotmányra gondolunk. A 170-es évekre azonban a gyakorlatban a római imperialista politika olyan brutális módszereket alkalmazott, hogy – bár az ilyen eseteket legtöbbször hivatalosan elítélték – egyre nehezebb volt a történeteket „ideologizálni”. A brutalításban azok a plebejus arisztokraták jártak az élen, akik Marcius Philippusszal együtt úgy gondolták, félre kell tenni a szép jel-szavakat, és kíméletlen nyíltsággal elismertetni Róma uralmát ott, ahol az eddig alkalmazott szemérmesebb politikai eszközök a népekben a viszonylagos szabadság illúzióját keltették. Jó példa erre a szemléletre a plebejus Marcus Popillius Laenas consul liguriai hadjárata. Ő az Alpokban és az Appenninek északnyugati nyúlványai között élő ligurok ellen hadakozott 173-ban. A consul csatát provokált egy olyan törzzsel, amely nem is akarta őt megtámadni, majd amikor az ütközetet megnyerte, azokat, akik megadták magukat, rabszolgának adatta el. A senatus ugyan túlkapásnak minősítette az esetet, és a consult meg akarta büntetni, de a következő év consulja, aki történetesen a vétkes hadvezér Caius nevű fivére volt, ezt megakadályozta. Végül az ugyancsak plebejus Caius Licinius praetor idézte maga elé Marcus Popillius Laenast. A vádlott két meghallgatáson adta elő védekezését, majd harmadszorra a praetor március idusára idézte őt be. Ezzel azután végképp sikerült kijátszania a törvényt, mivel március 15-én léptek hivatalba az új főtisztviselők, így a praetor, ekkor már, mint magánember, nem ítélezhetett.

A Perszeusz ellen vívott úgynevezett *harmadik makedón háború* 171-ben kezdődött eseménysorozata már ezt a korábban „pun hűségnek” csúfolt új magatartásformát tükrözte. 170-ben Caius Cassius Longinus consul a senatus parancsa ellenére önkényesen Galliából Makedónia felé vezette

seregét, abban a reményben, hogy itt nagyobb zsákmányhoz juthat. Ugyanebben az évben Caius Lucretius Gallus praetort, majd utódát, Lucius Hortensiust kellett a senatusnak rablás címén felelősségre vonnia. Az utóbbi nem csupán etikai, hanem súlyos politikai hibát is elkövetett. Ő ugyanis a thrákiai Abdéra városát ostromolta II. Eumenésszel együtt. A pergamoni király, aki nem akarta, hogy a szép város elpusztuljon, rábeszélte a polgárokat, hogy nyissák meg a kapukat. Szavatolta, ha megadják magukat, semmi bántódásuk nem lesz. A király szavában bízó abdériaiak megadták magukat. A praetor azonban, mit sem törődve szövetségese ígéreteivel, parancsot adott a város kifosztására, lakóit pedig rabszolgának adatta el. A diszkreditált pergamoni király ezután már csak mérsékelt lelkesedéssel vett részt a Perszeusz elleni háborúban, és Róma más szövetségesei is kezdtek inkább Rómától, semmint a makedónoktól rettegni.

A szövetségeseikkel való méltánytalan bánásmód tipikus példája volt az az eljárás, amely Publius Licinius Crassushoz, a 171-es év consuljához fűződött. Ő a thesszáliai Kallünikosz-hegy közelében csatát veszített Perszeusszal szemben. Pergamoni csapatok is harcoltak vele II. Eumenész és öccse, Attalosz vezetésével, és tekintélyes létszámú harcost küldtek az aitolok is. Az ütközet utáni haditanácson a római consul – igaztalanul – az aitolokra hárította a felelősséget, és öt aitól vezetőt Rómába szállíttatott, hogy ott szabjanak ki büntetést rájuk.

A Róma jóhiszeműségével szembeni kételyeket jól megfigyelhetjük az akháj szövetség vezetőinek 170-ben tartott értekezletén. Itt Lükortasz azt fejtegette, hogy sem Rómát, sem a makedónokat nem szabad segíteni a háborúban, mert amelyik fél végül győzedelmeskedik, az aggasztóan megerősödik, és ennek az akhájok is kárát látnák. Lényegében ugyanez volt vezértársa, Arkhón véleménye is, aki azonban hangsúlyozta, hogy a rómaiakat semmi szín alatt ne bántsák meg, nehogy ők, az akhájok is az aitól vezetők sorsára jussanak. Az akhájok végül arra kényszerültek, hogy Róma oldalán lépjenek be a háborúba, de ezt korántsem azzal a lelkes buzgalommal tették, amely a második makedón vagy a III. Antiokhosz elleni háború idején még jellemezte őket.

A lelkes buzgalom, mint említettük, II. Eumenészből is elszállt. Több ókori forrás szerint 169/168-ban titkos tárgyalásokat kezdett Perszeusszal. Bár ezeknek a híradásoknak a történeti hitelét sok mai kutató kétségbe vonja, az ügyről legalaposabban tájékoztató Polübiosz szavahihe-tőségét valószínűsíti, hogy magukkal a tárgyalások résztvevőivel ugyan nem beszélt, Perszeusz környezetének több tagjával viszont igen. Azt is

figyelembe kell venni, hogy maga Perszeusz és levéltára is a háború végeztével Róma kezére került, s a Scipiók közvetítése révén Polübiosz értékes adatokhoz juthatott. Nos, a történetíró feljegyezte, hogy II. Eumenészt egy Kúdasz nevű krétai, míg Perszeuszt egyik bizalmasa, Hérophón képviselte a megbeszéléseken. Utolsó küldetése alkalmával Hérophón kifejtette II. Eumenésznek, hogy Róma hatalma minden hellénisztikus államra egyaránt veszélyes, és királya nevében kérte a pergamoni uralkodót, segítsen Makedóniának abban, hogy békés meg egyezésre jusson Rómával.

168-ra valóban jelentékenyen romlott Makedónia helyzete részben a római hadi sikerek következtében, részben amiatt, hogy a makedón uralkodó sem Bithüniától, sem a Szeleukida Birodalomtól nem részesült a rokoni kapcsolatok miatt elvárható támogatásban. II. Eumenész pedig, aki csalódott a rómaiakban, nyilván úgy látta, hogy az országát fenyegető makedón veszély immár elmúlt, Makedónia teljes veresége után viszont mindannyian feltétel nélkül ki lesznek szolgáltatva az egyetlen fennmaradt nagyhatalomnak, Rómának. Ezért hajlott rá, hogy teljesítse a makedónok óhaját. Állítólag megígérte, hogy 500 talentumért 168-ban a maga részéről befejezi a Makedónia elleni háborút, vagy ha sikerül, 1500 talentum fizetségért békét közvetít Róma és Perszeusz között. A makedón király a második lehetőséget választotta volna, de a tárgyalások végül is abbamaradtak. Polübiosz a következőt írja erről:

„...[Perszeusz] az 500 talentummal kapcsolatban azt mondta, hogy az lealacsonyító arra nézve, aki adja, és még inkább arra, aki elfogadja, mivel azt hinnék, hogy ez a semlegesség bére; de, mondta, küldeni fogja Polemokratészt Szamothrakéra 1500 talentummal, és azután ott tárgyaljanak, lévén Szamothraké az ő birtoka. De Eumenész, akit hasonlóan a rossz orvosokhoz jobban érdekelt a fogadópénz, mint a végső díj, megtagadta addigi erőfeszítéseit... Ezen tények közül néhány az eseményekkel egy időben kiszivárgott, másokat rövidebb idő után Perszeusz belső barátaitól hallottam, és amit tőlük megtudtam, eléggé meggyőző engem arról, hogy a kapzsóság minden bűnnek a felébresztője...”

(XXIX. 8. 7-10. - Kertész István fordítása.)

Hogy az Eumenész és Perszeusz közötti tárgyalások azért szakadtak-e meg, mert a pergamoni király nem bízott abban, hogy megkapja a kialakított összeget, vagy pedig azért, mert nyilvánvaló lett a rómaiak győzelmei nyomán, hogy a békeközvetítésnek semmi esélye, nem tudjuk.

Azt viszont igen, hogy a két király tárgyalásairól tudomást szereztek a rómaiak, és addigi legkitartóbb szövetségeseik, II. Eumenész kegyvesztett lett náluk.

Ugyanígy jártak mások is, akik azt hitték, hogy Róma határozott beleegyezése nélkül politikai akciókat kezdeményezhetnek. A legkirívóbb Rhodosz esete volt. Quintus Marcius Philippus, a korszak legismertebb „héjája” 169-ben arra ösztönözte a rhodosziakat, hogy próbáljanak közvetíteni Róma egymással hadban álló két szövetségese, a Szeleukida IV. Antiokhosz és az egyiptomi VI. Ptolemaiosz között. IV. Antiokhosz, aki vel Róma megújította az atyjával még 188-ban megkötött apameiai egyezményt, vigyázott arra, hogy ne hívja ki a hatalmas Róma haragját, ugyanakkor azonban arról sem mondott le, hogy birodalmát megerősítse. Éppen ezért is támadt Egyiptomra. Róma a Makedónia elleni háború miatt nem ért rá foglalkozni az ügygel, és amíg el nem dőltek a dolgok, nem ingerelte IV. Antiokhoszt. Ezért jól jött volna Rhodosz közvetítő missziója. Lehetséges, hogy Philippus arra is célzást tett a rhodoszi vezetőkkel folytatott megbeszéléseken, hogy Róma kedvezően fogadna egy békítési kísérletet Makedóniával. Ez a forrásokból nem derül ki. Az viszont tény, hogy amikor 168-ban a rhodoszi követek a senatus előtt felszólaltak a béke érdekében, a rómaiak igen élesen reagáltak erre a javaslatra.

A rhodoszi követség vezetője ékesszóló beszédében felsorolta a római népnek tett szolgálataikat, amelyek elsősorban a III. Antiokhosz elleni háború idején voltak igen értékesek, és azt is elmondta, hogy Rhodosz barátsága nem csupán Rómáé, hanem Perszeuszé is, hiszen a makedón királlyal még akkor alakítottak ki jó viszonyt, amikor az nem állt harcban Rómával. Mivel tehát két barátjuk küzd egymás ellen, akik közül ők kényszerűségből a rómaiakhoz csatlakoztak, és mert ez a háború sokféle gazdasági hátrányt jelent a kereskedő-köztársaságnak, felszólítják mind Rómát, mind Perszeuszt, kössenek békét egymással.

A rómaiak válasz nélkül hagyták a rhodoszi indítványt, ellenben felolvasták azt a senatusi határozatot, amelynek értelmében a római nép szabadnak nyilvánította a kis-ázsiai Karia és Lükia addig rhodoszi fennhatóság alatt álló lakosait. A szónok, aki nemrég még oly nagy önbizalommal adta elő Rhodosz álláspontját, a határozat hallatára eszméletlenül összerogyott.

Az ügynek folytatása is volt: 167-ben a senatus árulónak minősítette Rhodoszt, sőt Marcus Iuventius Thalna praetor még arra is javaslatot tett, hogy háborúval büntessék az engedetlen szövetségest. Ezt a javaslatot

ugyan elvetették, de Rhodosz súlyos büntetésben részesült. A Rhodosz sorsáról szóló senatusi vitában felszólalt Marcus Porcius Cato is. Beszédében igen józanul fogalmazta meg azt, miért akartak békét a hellénisztikus államok és népek Róma és Makedónia között:

„Én azonban úgy értékelem a helyzetet, hogy a rhodosziak sem azt nem akarták, hogy olyan nagy győzelmet arassunk, amilyent végül is elértünk, sem azt, hogy Perszeuszt legyőzzük. De ezt véleményem szerint nemcsak a rhodosziak, hanem éppúgy sok nép és nemzet sem akarta, és nem tudom, vajon ezek egy része nem olyan volt-e, akik nem a mi megszegyenítésünk miatt nem akarták győzelmünket, hanem inkább azért, mert féltek, hogy ha nem lesz senki, akitől tartsunk, majd azt tesszük, ami nekünk tetszik. Úgy vélem, ezen a nézetén saját szabadságuk miatt voltak, nehogy egyedül a mi hatalmunk alatt, a mi rabságunkban éljenek. És mégsem segítették sohasem nyíltan Perszeuszt a rhodoszaiak. Gondoljátok csak el, mennyivel ravaszbabban intézzük mi a saját ügyeinket! Ugyanis ha bárki közölünk úgy értékeli, hogy valami az ő érdeke ellen történik, a legnagyobb erővel ellenszegül, hogy azt megakadályozza; ezek ellenben tűrték...”

(Gellius, VI. 3., 16. sk. - Kertész István fordítása.)

Amit Cato arról mondott, hogy a makedónok feletti győzelem után a népekben megerősödött a félelem a korlátlan római hatalomtól, az beigazolódott egy, a korra rendkívül jellemző híres epizódban. Néhány nappal a rómaiaknak a makedónok felett Püdnánál aratott döntő győzelme után Caius Popillius Laenas egy küldöttség élén felkereste az Egyiptomot dúló IV. Antiokhoszt. Az volt a feladata, hogy a Szeleukida királyt serege visszavonására bírja. Polübiosz a következőképp adja elő az esetet:

„Amikor Antiokhosz Ptolemaiosz király földjére ért, Péluszion birtoklása kedvéért, Popillius római hadvezér az őt már messziről hangos szóval köszöntő és jobbját feléje nyújtó királynak csupán azt a kezében tartott jegyzőkönyvet nyújtotta át, amely a senatus határozatát tartalmazta. Egyben felszólította Antiokhoszt, hogy mindenekelőtt ezt olvassa el. Úgy vélem, nem akarta a barátságnak semmilyen jelét adni mindaddig, amíg nem ismeri meg az általa köszöntött személy szándékát, vajon ez baráti-e avagy ellenséges. Amikor a király elolvasta az írást, azt mondta, hogy azt előbb társainak kell átadnia, hogy az ennek nyomán kialakult helyzetről tanácskozzanak. Ennek hallatára Popillius olyasmit tett, ami szemlátomást kért, sőt valósággal öntelt eljárásra vallott. Keze ügyében volt ugyanis egy szőlővessző, ezzel kört vont Antiokhosz köré, s kijelentette, hogy a ki-

rály addig nem távozhat a körből, amíg az írásra választ nem ad. A király megdöbbsen ettől a parancsoló hangtól, majd rövid gondolkodás után azt válaszolta: mindent megtesz, amit a rómaiak parancsolnak neki. Ezután Popillius kísérői megragadták a király jobbját, és immár barátilag üdvözlötték. A levélben pedig az foglaltatott, hogy tüstént abba kell hagynia a Ptolemaiosz elleni háborút. Így hát a rómaiak által engedélyezett néhány napon belül seregeit visszavonta Szíriába, sok panaszkodás és nyögés közepette, de mégis engedvén a helyzet parancsának... a már végső veszélybe jutott Alexandria városát és egész Egyiptomot az a véletlen mentette meg, hogy Perszeusszal szemben a döntés már korábban megtörtént. Mert ha ez nem történt volna meg, és Antiokhosz erről akkor még nem értesül, aligha hiszem, hogy a rómaiak pusztá parancsának engedett volna.”

(XXIX. 11. - Hahn István fordítása)

A Perszeusszal szembeni döntés, amely valóban egyeduralkodóvá tette Rómát a Földközi-tenger medencéjében, 168. június 22-én született. A döntést Lucius Aemilius Paullus hadvezér csikarta ki. Paullus már több sikeres ütközetet vívott Liguriában és Hispaniában, amikor a Perszeusz elleni háborúban ismét consullá választották. Ennek az 59 esztendő arisztokratának a megválasztása egyben azt is jelentette, hogy a senatusban háttérbe szorították a politikailag tisztességtelen ultraradikális plebejusokat, és ismét az a mérsékelt szárny került előtérbe, amely a harmadik makedón háború előtt is irányította a római politikát. Aemilius Paullus kijelölése a Perszeusz elleni harcra azt mutatta, hogy a római nép nem felejtette el hasonnevű atyját, aki 216-ban a cannaei csatában oly bátran áldozta életét a hazájáért.

A háborúba igyekvő vezért állítólag egy szerencsés előjel figyelmeztette a kedvező végekifejletre. Mielőtt elindult volna hazulról, leánya, Tertia sírva mondta neki, hogy Perszeusz nevű kutyájuk kimúlt. – Ezt jó jelnek tekintem – örvendezett Aemilius, és ezután nem kételkedett abban, hogy győzni fog.

A római külpolitika felbátorodásában nem kis szerepe volt annak, hogy az általunk már vázolt itáliai telepítési program és a magnésziai csata óta eltelt mintegy két évtized viszonylag békés éveinek hozadéaként átmenetileg enyhülni látszottak a társadalmi békét veszélyeztető gondok. A 169. évi census 312 805 felnőtt férfi polgárról adott számot, ami például 190-hez képest 54 487 fős növekedést jelentett. A természetes szaporulat ilyen látványos emelkedése nyilvánvalóan az életszínvonal

növekedését jelezte. Lassanként megtelt az államkincstár is. Ehhez nagyban hozzájárult az, hogy az elmúlt időszak háborús sikerei nyomán 8 265 600 denarius hadisarc folyt be a legyőzött ellenfelektől. Ugyan a Titus Quinctius Flamininus által a második makedón háború, Marcus Fulvius Nobilior révén az aitolok, végül Lucius Aemilius Paullus által a harmadik makedón háború során összeharácsolt zsákmány: 6 061 530, 8 107 050 és 52 500 000, összesen 66 668 580 denarius töredéke került csak a harcoló parasztkatonákhoz, jelentős részét az arisztokrácia kaparintotta meg, mégis megállapítható, a parasztságra nehezedő egzisztenciális problémák súlya csökkent. Ehhez kisebb jelentőséggel hozzájárult az is, hogy az egyre drágábban és rosszabb minőséggel termelő kisbirtok gabonáját a hadsereg szükségletei egyelőre piacképessé tették. Így a 170-ben mozgósított 56 600 katona fegyverben tartása - ez a fegyverfogásra képes polgárság 18,09%-a volt - nem veszélyeztette a társadalmi békét, noha Cato és senator társai egy részének a háborútól való húzódozása mögött nyilván az ettől való félelem húzódott meg. A háborúk lehetőség szerinti elkerülésének politikáját indokolta az is, hogy a nemzeti jövedelem döntő hányadát a hadikiadások nyelték el. Modern számítások szerint ezek ebben a korszakban elérték a 77 %-ot.

Perszeusz és a rómaiak a makedóniai Püdna városánál vívták meg a döntő ütközetet. A római sereg mindössze 26 000 főt számlált, amíg a makedónok több mint 40 000 harcost állítottak csatasorba. A római történelem addigi csatái már bizonyították, hogy a létszámfölény önmagában nem dönti el egy ütközet kimenetelét. Meghatározó szerepe volt a csapatok harcértékének, amint azt a magnésziai csatánál is megfigyelhettük, ahol a Szeleukida had számbeli túlsúlyát kiegyenlítette a rómaiak és szövetségeseik minőségi fölénye, vagy döntő jelentőségű a hadvezetés színvonala, amit jól példáz a cannaei ütközet, ahol a rómaiak számbeli túlerejét Hannibal hadának minőségi előnyei mellett a pun vezér kiváló csatavezetése tette semmissé.

A püdnai csatában győzött a római minőség a makedón mennyiség felett. A makedón had vegyes összetételű volt. Harcoltak benne daliás termetű thrákok, testüket csillogó fehér pajzs és lábpáncél védte, mellükön fekete *khitón* feszült. Nehéz harci bárdal szálltak szembe az ellenséggel. A különféle népekből verbuválódott tarka zsoldossereg tömegéből kiemelkedett a válogatott makedón harcosok osztaga. Ezek a férfiak aranyozott fegyvereket forgattak, és díszes bíborköntösben pompáztak. Ha a látvány nagyszerűsége döntött volna, úgy minden bizonnyal a makedónok nyerik az ütközetet.

Az összecsapás tipikus gyalogcsata volt. Érdekes jelenség, hogy amíg Nagy Sándor keleti hódító hadjárataiban nagy fontosságot tulajdonított a lovasság szárnytámadásainak, és e vonatkozásban nyugodtan tekinthetjük őt akár Hannibal tanítómesterének is, addig a makedón utódállamok hadviselése fokozatosan visszatért a gyalogsági harc favorizálásához, s ami ezzel együtt járt, a szárnyak csapásaival szemben a frontális támadást részesítette előnyben. Ez a körülmény kedvezett a rómaiaknak, akiknek nem volt erősségük a lovas küzdelem.

A kézitusa a római könnyűfegyverzetűek, illetve a makedónok thrák és más nemzetiségű zsoldosai között kezdődött, majd bekapcsolódtak a harcba a manipulusok és a makedón phalanx katonái. A phalanx, támadásának első lendületével, visszanyomta a római nehézgyalogság manipulusait, amelyek – kihasználva a sakktábla azonos színű kockáinak fekvéséhez hasonló harcrendjüket – soraikat folyamatosan a másik mögé visszavonva, lassan hátrálni kezdtek. A makedón phalanx elleni küzdelemben kitűntek két közép-itáliai nép, a *paclignusok* és a *marrucinusok* harcosai. A *paclignusok* vezére, Salvius, amikor látta, hogy katonái viszszaesnének a szembeszegeződő lándzsaerdőtől, elkeseredésében az ellenség sorai közé dobta csapatainak hadi jelvényét. A *paclignusok* erre vad dühvel rontottak a makedónokra, mivel náluk szentségtörésnek számított a hadi jelvény elvesztése. A *marrucinusok* segítségükre siettek. Kardjaikkal megkísérelték félreütni a lándzsákat, a bátrabbak pedig pusztá kézzel próbálták kicsavarni a fegyvert a makedónok kezéből. Az erős lándzsákkal szemben azonban nem boldogultak. Csakhamar *paclignus* és *marrucinus* harcosok holtteste borították a csatamezőt. Felnyársalt tetemeiket a diadalittas makedónok ordítózva dobálták a hadsorok felett. Aemilius Paullus kétségbeesve és köntösét megtépve nézte, hogy serege egyre gyorsabban hátrál. Észrevette azonban, hogy az egyenetlen talajon, a gyors üldözés közben az ellenséges phalanx egysége kissé megbomlott. A hosszú arcvonala egyes szakaszain rések, hézagok nyíltak. Parancsot adott ezért hastatus és princeps manipulusainak, hogy kisebb osztagokra, centuriákra oszolva nyomuljanak előre, és ékelődjenek be a résekbe. Amikor ez megtörtént, a makedón nehézgyalogság támadása megtorpant, s az újabb közelharc során egyre szélesebb utcák nyíltak a lándzsaerdő sűrűjében. A consul ekkor elrendelte, hogy a triariusok manipulusai kétoldalt kerüljék meg a phalanxot, és oldalról, valamint hátulról támadjanak rá. A gyors római hadmozdulat annyira sikeres volt, hogy a makedón hadrend teljesen szétesett, mielőtt a lovasság a segítségére siethetett volna. A makedón lovasság, amely létszámfő-

lényben volt a rómaival szemben, a gyalogság vesztét látva szinte harc nélkül hagyta el a csatateret. 20 000 makedón esett el, 11 000 került fogságba.

A csatában vitézül helytállt két fiatalember. Az egyik a már általunk is megismert Marcus Porcius Cato hasonló nevű fia, a másik Aemilius Paulusnak a Scipiók által adoptált gyermeke volt. Ez utóbbi teljes lendülettel vetette magát a küzdelembe, majd a csata forgatagában eltűnt atyja szeme elől. Már véget ért az ütközet, és az este is leszállt, de az ifjú még mindig nem került elő. Aemilius Paullus már majdnem bizonyos volt benne, hogy fia elesett. Fáklyás katonák keresgéltek a fővezér gyermekét a holttestek között, és részvéttel nézték a kiváló consult, akit íme most győzelme örömétől fosztanak meg a kiszámíthatatlan istenek. Éjfél tájt azonban váratlan dolog történt. Az ellenség véréből borított ifjú épen és sértetlenül visszatért a táborba, és büszkén mesélte el atyjának, milyen sok ellenséges harcos életét oltotta ki. Az atya örömmel hallgatta fia hőstetteit. A harcias ifjú neve Publius Cornelius Scipio Aemilianus volt. Később majd a Numantiánál aratott győzelem és Karthágó lerombolása miatt kapja meg a Numantinus és az Africanus melléknevet.

Perszeusz a vereség után fővárosába, Pellába menekült. Itt magához vette kincseit, majd családjával együtt Szamothraké szigetén keresett menedéket. Egyetlen vereség elegendő volt ahhoz, hogy lemondjon nagyra törő terveiről, lemondjon királyságáról, lemondjon a szabad életéről. Hamarosan római fogságba került hozzátartozóival és féltve őrzött kincseivel egyetemben. Hogy Makedónia miképp bűnhődött, arról később még beszámolunk.

A senatus úgy rendelkezett, hogy az Aemiliusszal harcoló katonák jutalomképpen kifoszthatják a makedónokhoz pártolt Épeirosz városait. Ehhez a munkához a consul római alapossággal látott hozzá. Mivel egyszerre és váratlanul akarta meglepni áldozatait, minden városból maga elé rendelt tíz vezető embert, és megparancsolta nekik, hogy a kijelölt napon szolgáltassák be lakóhelyük ezüst- és aranytárgyait. Amikor elbocsátotta őket, velük küldött egy-egy szakasz katonát, forma szerint azért, hogy azok vegyék át a kincseket. A kijelölt nap elérkeztével katonái rátörttek a szerencsétlen városokra, és teljesen kifosztották őket. Állítólag egyetlen óra alatt 150 ezer ember vált rabszolgává, és mintegy hetven város vesztette el azt a vagyont, amelyet a polgárok nemzedékei évszázadok szorgalmas munkájával gyűjtöttek össze.

De nemcsak a római katonák harácsoltak a győztes jogán. Hatalmas zsákmány jutott az államnak is. Aemilius Paullus három napon át tartó

diadalmenete során sohasem látott kincseket bámulhattak meg a diadalmas sereget és vezérét köszöntő polgárok. Nézzük, mit ír erről a történetíró:

„A felvonulás három napon át folyt; az első nap alig volt elegendő a kétszázötven szekéren vitt kisebb és nagyobb méretű zsákmányolt szobrok és festmények végignézésére. A második napon vitték több szekéren a legszebb és legdrágább makedón fegyvereket. A fegyverek frissen kifényesített vas és érc részei pompásan csillogtak, és bár művészi gonddal voltak elrendezve, mégis úgy tűnt, mintha véletlenül dobták volna fel a szekerekre; sisakokat pajzsokra, mellvértet lábpáncélokra, krétai kerek és thrák négyszögletes pajzsokat, tegezeket, zablákat egybekeverve, s közülük élesre fent kardok és hosszú lándzsák nyúltak ki. Mindezt a sok fegyvert lazán rakták egymásra, s így menet közben harcias, komor hangot adtak, s a legyőzött ellenség fegyvereinek megpillantása önmagában is félelmet keltő látvány volt. A fegyvereket vivő szekerek után háromezer férfi haladt, s kétszázötven edényben háromszáz talentum súlyú vert ezüstpénzt vittek; egy-egy edényt négy ember hordozott. Mások ezüstkelyheket, ivókürtöket, kupákat és csészéket vittek; ezek mind szép művészi látvánnyal gyönyörködtették a nézőket nagy méretükkel és gazdag véseteikkel.

Harmadnap mindjárt kora reggel kürtösök vezették a menetet, de nem a menetelésnél vagy díszfelvonulásnál szokásos dallamokat fújták, hanem azt a dalt, amellyel a rómaiak a csatára lelkesítik magukat. Ezek után százhusz aranyozott szarvú hízott ökröt vezettek, szalagokkal és virágfüzérekkel feldíszítve. Az ökröket díszes kötényt viselő ifjak vezették áldozatra, gyermekek vitték az italáldozathoz szükséges ezüst- és aranyedényeket. Őket követték a vert aranypénzt vivők, ezek is, mint akik az ezüstpénzt vitték, három talentum súlyú pénzt vittek egy-egy edényben; az edények száma három híján nyolcvan volt. Azután jöttek, akik azt az áldozati aranyedényt hordozták, amelyet Aemilius drágakövekkel kirakva tíz talentum súlyú aranyból készíttetett, majd az Antigonosz, Szeleukosz és Théríklész nevéről ismert aranyedényeket, úgyszintén Perszeusz arany étkészletét. Ezeket követte egy szekér Perszeusz fegyvereivel, s rajtuk legfelül koronája. Jöttek azután kis távolságra a király gyermekei... A gyermekek és szolgakíséretük után maga Perszeusz haladt a menetben sötét színű köntösben és magas szárú makedón cipőben; látszott rajta, hogy az őt ért szerencsétlenség teljesen megzavarta, s elvette esztét. Őt barátainak és udvari embereinek serege követte a fájdalomtól elgyötört arccal... Sorrend szerint ezután négyszáz arany koszorú következett, amelyeket a városok küldtek követeikkel Aemiliusnak győzelmi díj gyanánt. Utánuk Aemilius

következett pompásan feldíszített diadalszekéren, az a férfiú, aki e nélkül a pompa nélkül is magára irányította volna a figyelmet; aranszállal hímzett bíborköntöst viselt, és jobb kezében babérágot tartott. A katonák is mindnyájan babérágot tartottak kezükben, s cohorsokba és szakaszokba osztva követték vezérük diadalszekerét. Közben római szokás szerint tréfás dalokat, majd győzelmi énekeket és Aemiliust dicsérő hőskölteményeket énekeltek...”

(Plutarkhosz: Aemilius Paullus. 32-34.)

Perszeusz nem sokkal ezután börtönében meghalt. Az államából Rómába hurcolt kincsek pedig lehetővé tették a köztársaság számára, hogy polgárai válláról levegye az egyenes adók terhét.

„MINDEN URALMAT ÖRÖKRE NEKIK FOGOK ADNI”

Könyvünk második fejezetének végén már elhangzott ez a címadó verssor. Az első pun háború megnyerésével Róma megtette az első lépést e Vergilius által Juppiter szájába adott jósigék beteljesedéséhez. A harmadik makedón háborúban kivívott győzelem újabb lépés volt a diadalmenetben. A 171-ben kirobbant küzdelemsorozat 167-ben ért véget azzal, hogy a rómaiak „új rendet” teremtettek a Balkánon. „Szabaddá” nyilvánították a makedónokat és az illíreket, ami azt jelentette, hogy a királyi hatalmat megszüntették, és mindkét országot részekre tagolták. Makedóniát négy, Rómának adót fizető körzetre osztották. Az egyes körzetek központja Amphipolisz, Thesszaloniké, Pella és Pelagonia lett. A körzetek között megtiltottak mindennemű politikai és gazdasági kapcsolatot. Épeirosz kifosztását már említettük. Ami a görögországi rendcsinálást illeti, az kevésbé volt brutális, mivel maguk a rómaiak is tisztában voltak azzal, hogy népük uralmára a görög államok és államszövetségek semmiféle veszélyt nem jelenthetnek már. Mindenesetre felhasználták az alkalmat, hogy a Róma-ellenes elemeket mindenhol eltávolítsák a politikai életből. Ebben segítségükre voltak azok a Róma-barát hellén vezetők, akik azt hitték, hogy politikai ellenfeleiket Róma kezére játszva megtarthatják szülőföldjük függetlenségét. Aitóliában Lükiszkosz, Akhajában Kallikratész produkált feketelistákat azokról, akiket Róma-ellenességgel gyanúsítottak. De készültek ilyen listák Épeirosz, Akarnania és Boiótia vezetőinek egy részéről is. Aitóliában római katonák a szövetségi tanács 550 tagját legyilkolták. Más politikusokat innen is, az előbb említett tartományokból is Rómába hurcoltak. Az akhájok közül több mint ezer embert deportáltak, közöttük a későbbi történetírót, Polübioszt.

Makedónia végletes meggyengítése, Görögország megtisztítása és a Szeleukida államnak a Popillius Laenas-epizódban ismertetett megalázása után Róma legfontosabb közel-keleti szövetségesei is megkapták a magukét. Rhodosszal kapcsolatban már említettük, hogy békeközvetítési kísérletéért kis-ázsiai területeinek elvesztésével lakolt, sőt a felbőszült Róma majdnem háborút indított ellene. Holott, mint arra *M. Rostovtzeff*, a hellénizmus történetének talán legkiemelkedőbb kutatója rámutat, Rhodosz csak azt a „bűnt” követte el, hogy úgy viselkedett, „mintha sza-

bad és független lenne”. A területvesztés mellett súlyos csapást jelentett Rhodosz számára a rómaiaknak az az intézkedése, amellyel szabadkikötővé nyilvánították Déloszt. A kereskedőhajók ezután Rhodosz helyett inkább Déloszon kötöttek ki, és emiatt a kereskedő-köztársaság vámokból befolyó jövedelme 85 százalékkal csökkent. A rómaiak neheztelését jelezte az is, hogy egészen 164-ig bizonytalanságban tartották Rhodoszt saját sorsa felől, és csak ekkor voltak hajlandók a végsőkéig megrettent állammal szövetséget kötni.

Pergamon királya sem úszta meg azt a vakmerőséget, hogy Róma véleményének meghallgatása nélkül önálló politikai akciót kezdeményezett a harmadik makedón háború idején. Róma először testvérét, Attaloszt akarta kijátszani II. Eumenész ellen.

Amikor Attalosz Rómába érkezett, hogy a püdnai győzelemért bátyja és a saját nevében gratuláljon a senatusnak, a vezető politikusok némelyike megpróbálta rávenni, hogy bátyjától ragadja el a hatalom egy részét. Attalosz az ajánlatot elutasította, aminek következtében Pergamon nem kapta meg a háborús részvétele jutalmául kért thrákiai városokat. Attalosz arra is felkérte a senatust, hogy a Kis-Ázsiában Pergamon ellen lázadó gallokat csendesítse le. Róma eljárása ebben az ügyben Pergamon szempontjából ismét szomorúan következetes volt. A senatus küldöttséget menesztett a kis-ázsiai gallokhöz.

„A gallus fejedelemmel P. Licinius volt consul tárgyalt, s azzal tért vissza, hogy hiába próbálta őket lebeszélni, a gallusok ettől csak még szilajabbá váltak; s különösnek lehet találni, hogy a római követek szavai, amelyek annyira hatottak olyan hatalmas királyokra, mint Antiokhosz vagy Ptolemaiosz, hogy azonnal megkötötték a békét, a gallusoknál teljesen eredménytelennek bizonyultak.”

(Livius XLV. 34.)

Livius nem véletlenül tartja különösnek, hogy Róma hatalmi szóval nem volt képes a gallokat nyugalomra inteni. Amit leír, abból kitűnik, hogy ő is arra gondolt: Róma igenis elérte célját. Csakhogy nem azt, amit a nyilvánosság előtt magáénak vallott, hanem azt, amit önmagában eltökölt: a gallok lázításával is gyengíti Pergamont. II. Eumenész azt hitte, hogy római látogatásával változtatni tud a senatus Pergamon-ellenes érzelmein. Bízott abban, hogy tisztázni tudja magát az árulás vádjától, amelyet hivatalosan nem is közöltek vele, és amelyre bizonyíték sem volt. Bizonyíték erre a vádra már csak azért sem lehetett, mert ő tényleg

nem árulta el Rómát. Csapatai a háború folyamán mindvégig együttműködtek a rómaiakkal, békeközvetítési kísérlete pedig egyrészt nem tekinthető árulásnak, másrészt nem is lett belőle semmi.

167 őszén tehát II. Eumenész Itáliába utazott. Ám partraszállása után még el sem hagyta Brundisiumot, amikor kézhez kapta a senatus határozatát, amely megtiltotta, hogy egyetlen király is belépjen Róma városának területére. A határozat nyilvánvalóan őellene szólt, amit csak hangsúlyozott az a körülmény, hogy ugyanebben az időben fogadták Rómában II. Pruszaszt, Pergamon ellenségét, Bithünia addig Rómával egyáltalán nem rokonszenvező uralkodóját. II. Eumenész dolgvégezetlen tért vissza országába, amelynek életerejé a római barátság elvesztése következtében ezután lassú, de megállíthatatlan sorvadásnak indult.

A harmadik makedón háborút követő intézkedések a római stratégia módosulását jelzik. A második makedón háború eredményeképp Róma erőegyensúlyt hozott létre a Balkánon, és ez a helyzet az Antiokhosz elleni háború után sem változott lényegesen, mert bár az akháj szövetség gyarapította területeit, ennek előnyeit a római politika alig engedte kihasználni. Láttuk, hogy a 188. évi apameiai béke révén Róma első számú szövetségesei, Pergamon és Rhodosz túlsúlyát hozta létre Kis-Ázsiában, hogy baráti ütközőállamokkal is biztosítsa a balkáni rendezést egy esetleges keleti támadással szemben. A harmadik makedón háború után Romulus fiai szemmel láthatóan felkészültek a Balkán feletti közvetlen hatalomátvételre. Erre utal Makedónia és Illíria részekre szabdalása, a Róma-ellenesnek minősített politikai erők likvidálása. A hatalomátvétellel Róma egyedül készült felelősséget vállalni a görög anyaországért, így már nem volt szüksége erős kis-ázsiai szövetségesekre a keleti rend védelméhez. Sőt erős szövetségesei, akik a jelek szerint már felismerték a római uralomban rejlő veszedelmeket, egyáltalán nem voltak kíváncsok számára. Ezért ragadott meg minden ürügyet arra, hogy akár Rhodoszt, akár Pergamont gyengítse. Az ezzel a két állammal szembeni magatartás azt mutatja, hogy Róma célja Kis-Ázsiában most éppúgy az „egyenlő erejű gyengék” által kialakított erőegyensúly megteremtése volt, mint néhány évtizeddel előbb a Balkánon – és mindezzel itt is a közvetlen hatalomátvételt készítette elő.

Ennek a megváltozott római magatartásnak a hatását figyelhetjük meg a 160-as években épült világhírű pergamoni Zeusz-oltár ábrázolásain. Ez a Berlinben, a Pergamon Múzeumban látható műemlék, amelyet az athéni Phüromakhosz által vezetett szobrászcsoport készített, még napjainkban is a hellénisztikus művészet egyik csúcscsaként emlékeztet Pergamon

egykori dicsőségére. A *Zeusz Szótér* (Megváltó Zeusz) és *Athéné Niképhorosz* (Győzelemhozó Athéné) tiszteletére emelt oltárt két körbefutó fríz díszíti. A nagyobbik domborműsorozat témája az istenek és gigászok harca. A II. Eumenész megbízásából dolgozó művészcsoport ezzel a mitológiai párhuzammal utalt a hellénisztikus civilizációt védelmező pergamoni dinasztia győzelmére a gallok felett. Az *olümposzi rendet* védelmező istenek vívják itt csatájukat a Földanya iszonyatos gyermekeivel, a gigászokkal. Az istenek és gigászok viaskodásának bemutatásában Héraklész az egyik főszereplő, hiszen a feldolgozás alapjául szolgáló mítoszváltozat szerint egyedül ez a hérósz képes az istenek által levert gigászok életét kioltani. Ez a változat azért volt indokolt, mert a pergamoni uralkodók ősatyjukon, Télephoszon keresztül egészen Héraklészig vezették vissza családfájukat. Az oltárt díszítő kisebbik fríz éppen Télephosz történetét örökíti meg.

A Télephoszról regélő töredékes domborműsorozat a következő mondát ábrázolja: Aleosznak, az arkadiai Tegea királyának megjósolják, hogy amennyiben leánya, Augé gyermeket hoz a világra, az a gyermek veszélyt jelent majd a családjára. Aleosz ezért Augét Athéné istennő papnőjévé szentelteti, mivel ezzel a kegyes szolgálattal szüzességi fogadalom jár. Arra vetődik azonban Zeusz félisteni gyermeke, Héraklész, aki beleszeret a királylányba. Viszonyuk gyümölcseként megszületik kisfiuk, Télephosz. A történetek miatt Aleosz szörnyű haragra gerjed, és leányát egy kis ladikon a háborgó tengerre veti, a kisdedit pedig éhhalálra ítélve egy platánligetben sorsára hagyják. A tenger hullámai a kisázsiai Teuthrania (Müszia tartományban) partjaihoz sodorják az Augét vivő csónakot. Itt Teuthrasz király magához veszi, és leányává fogadja a papnőt, aki hálából bevezeti Athéné kultuszát Kis-Ázsiában. Közben Héraklész megtalálja kitett gyermekét és felneveli. A harcos ifjúvá serdült Télephosz – aki egyes mondaváltozatok szerint megöli nagybátyjait – hosszú bolyongás után eljut Teuthraniába, és miután legyőzi az országra törő ellenséget, elnyeri a király fogadott leányának kezét. A nászéjszaka előtt azonban kígyó képében megjelenik Athéné istennő, és felvilágosítja Augét és fiát a közöttük lévő vérségi kapcsolatról. Télephosz ezután feleségül veszi Hiera amazont. A Trója ostromára készülők akhájok, akik Helené (Heléna) elrablását akarják megbosszulni, tévedésből Trójától délre, Teuthraniánál szállnak partra. Télephosz szembeszáll velük, és megfutamítja őket. Ő maga azonban Akhilleusszal vívott párviadala során súlyos sebet kap. Miután megjósolják neki, hogy a sebet csak okozója gyógyíthatja meg, követi a megfutamított akhájokat Argoszbá. Itt elra-

bolja a fővezér, Agamemnón fiát, Oresztészt, és azzal fenyegetőzik, hogy megöli a gyermeket, ha Akhilleusz nem gyógyítja meg. A leleményes Odüsszeusz Akhilleusz lándzsáját helyezi a sebre, hiszen az okozta a sérülést. Télephosz meggyógyul, és hálából elvezeti az akhájokat Trója alá, majd visszatér Teuthraniába, és az istenek tiszteletére megalapítja Pergamont.

Az oltárfrízen ábrázolt mítoszvariáns kiválasztása magán hordozta Róma és Pergamon megváltozott viszonyának bélyegét. Addig, amíg a korabeli mondák egy része szerint Télephosz a trójai király, Priamosz leányát vagy nővérét vette feleségül, az oltár az amazon Hierát teszi meg Télephosz nejének. Bizonyára tudatosan kerülték a művészek azt a mondanivalót, amely Pergamon alapítóját rokoni kapcsolatba hozná Trójjával, ahonnan a rómaiak is származtatták magukat. Más történetek meg egyenesen arról regéltek, hogy Télephosz Rhómé nevű leányát, Róma névadóját a trójai Aeneas vagy fia vette nőül. Erre sem utal az oltárfríz, amint azt a motívumot is mellőzi, amely szerint Tarkhón és Türrhénosz, a mitikus etruszk hősök, Aeneas segítői – Télephosz fiai voltak. Ezek a valamikor a 2. század elején, Róma és Pergamon barátsága csúcspontján népszerűvé vált mítoszvariánsok immár nem voltak időszerűek. Hangsúlyozza viszont az oltárfríz a partra szálló akhájokkal vívott dicsőséges csatát, ezzel is mintegy emlékeztetve Pergamon uralkodóinak nagyszerű haditetteire.

János evangélista, a „Jelenések könyvé”-nek szerzője a pergamoni Zeus-oltárt a „Sátán trónusá”-nak nevezi. Ezzel is utal rá, hogy ez az időszámításunkat követő első századokban még mindig álló emlékmű – szerinte – a pogányságot jelképezi. A Kr.e. 2. század pergamoni királya számára viszont az oltár alighanem az egykori dicsőség feletti nosztalgiát és a mind nyomasztóbb római uralommal szembeni dacos ellenállást jelképezte.

Ez a dac már végképp hiányzott II. Eumenész 159-ben trónra lépő utódából, II. Attaloszból, a király öccséből. Őt már 168-ban szívesen látták volna a rómaiak Eumenész helyett a királyi trónon, miután tehát hatalomra került, nem gáncsokodtak vele szemben. Attalosz ezt ki is használta arra, hogy néhány, a rómaiakat különösebben nem ingerlő külpolitikai lépéssel időlegesen javítsa Pergamon pozícióját. Elérte például, hogy Nikomédész személyében Pergamon-barát uralkodó kerüljön a bithüniai trónra. A rómaiak nem törődtek a dologgal, de a látszat megőrzése kedvéért küldöttséget menesztettek Kis-Ázsiába. A három követ egyikének fejét egy baleset következtében sebhelyek borították, a másik

követ sántított, a harmadikat a közvélemény csökkent szellemi képességűnek tartotta. Követjárásuk nem is szorítkozott másra, mint hogy tudomásul vegyék a történeteket. A tehetetlenségük miatt felháborodott Porcius Cato gúnyosan meg is jegyezte, hogy mit lehet várni egy olyan küldöttségtől, amelynek se feje, se lába, se esze nincsen.

II. Attalosz persze tökéletesen tisztában volt azzal, hogy meddig lehet el külpolitikai téren anélkül, hogy Rómát magára haragítaná. Pergamon és a hozzá hasonló cliens államok növekvő kiszolgáltatottságát jellemzi a következő epizód is: II. Attalosz és a kis-ázsiai Galatia tartományban álló pesszinuszi Kübelé szentély Attisz nevű főpapja tárgyalásuk során megállapodtak abban, hogy fegyverrel szegülnek szembe a szentély környékét pusztító ellenséggel. A megállapodást követően a pergamoni király hazautazott, majd kisvártatva a következő levelet küldte a főpapnak:

„Mihelyt visszatértünk Pergamonba, magam köré gyűjtöttem nemcsak Athénaioszt, Szószandroszt és Ménogenészt, hanem más bizalmasaimat is, és eléjük tártam apameiai tanácskozásainkat, s megbeszéltem velük döntéseinket... Először mindannyian ugyanarra a megfontolásra jutottak, mint mi. Khlórosz azonban igencsak buzgólkodott a rómaiakkal való kapcsolataink fejlesztésében, és azt ajánlotta a tanácsnak, hogy semmilyen körülmények között se tegyenek bármit is a rómaiak nélkül. Először csak kevesen voltak ezen a véleményen; később azonban, amint napról napra fontolgattuk a dolgot, kezdett egyre nagyobb hatást gyakorolni ránk. Nagyon veszélyesnek tűnt számunkra bármire is merészkedni a rómaiak nélkül, mivel abban az esetben, ha sikereket érünk el, irigységnek, elfogultságnak és gyanúnak tesszük ki magunkat, mint amilyent bátyám ellen tápláltak; ha pedig kudarcot vallunk, megsemmisülünk, mivel a rómaiak nem jönnek segítségünkre, hanem örvendezve néznék végig pusztulásunkat, hiszen nélkülük voltunk oly nagyraavagyók... Elhatároztam tehát, hogy mindenkor követeket küldök a rómaiakhoz, akik őket folyamatosan értesítik a kétséges ügyekről, és gondosan fegyverkezünk, hogy segíteni tudjunk magunkon szükség esetén...”

(C. B. Welles: RC. [Royal Correspondence in the Hellenistic Period]
No. 61. – Kertész István fordítása.)

A döntést az a politikai óvatosság inspirálta, amely néhány évtizedre még lehetővé tette Pergamon számára, hogy vegetáljon. Nemcsak végre-

hajtani, hanem lehetőleg még ki is találni Róma óhajait – ez volt a fennmaradás egyetlen módja. Aki nem így cselekedett, elpusztult. Példa erre Karthágó.

A lépéseiben erősen korlátozott hatalmú afrikai állam a Zama utáni évtizedeket azzal töltötte, hogy igyekezett gátat vetni a Róma által támogatott Numidia terjeszkedő törekvéseinek. Az idős numida király, Masszinissza arról álmodozott, hogy egy, az Atlanti-óceántól Egyiptomig húzódó hatalmas észak-afrikai birodalmat hoz létre. Már Karthágó pusztasága is akadályozta őt céljai elérésében. A 160-as években Masszinissza számos karthágói települést elfoglalt, s az emiatt Rómához benyújtott karthágói panaszok mindig süket fülekre találtak. A pun államban emiatt fokozatosan nőtt azok táborra, akik növekvő ellenszenvvel tekintettek a római gyámkodásra, ugyanakkor Róma hívei háttérbe szorultak. Néhányan azt fontolgatták, jobb lenne, ha Karthágó behódolna Masszinisszának, és utána közös erővel szállnának szembe a hatalmaskodó Rómával. Az évtizedes gyűlölködés Numidiával szemben azonban nem tette lehetővé a program népszerűsítését Karthágó polgárai között.

A 150-es évek elején Masszinissza újabb darabot kanyarított le szomszédja birtokából. Karthágó panaszt is tett Rómában, mire a senatus a 80. éve felé közeledő Marcus Porcius Cato vezetésével küldöttséget indított Afrikába a vita eldöntésére. A bizottság úgy határozott, hogy csak akkor foglalkozik érdemben a pun bejelentéssel és az azzal kapcsolatos területi vitával, ha a két fél előre kijelenti: akármit döntenek is a rómaiak, a döntést elfogadják. Az ajánlat tetszett Masszinisszának, de sokkal kevésbé a punoknak, akiknek már kezdett elégük lenni a mindig őket sújtó római döntésekből. Nem egyeztek hát bele ebbe az eljárásba, mire a küldöttség anélkül tért vissza Rómába, hogy érdemleges döntést hozott volna. Cato pedig annyira felháborodott a szerinte arcátlan pun magatartáson, hogy ezután Karthágó esküdt ellenfele lett. Állítólag minden senatusi beszédét e szavakkal fejezte be:

„Egyébiránt az a véleményem, hogy Karthágót el kell pusztítani.”

Rómában nem csak Cato szavainak hatására nőtt az addiginál is nagyobb a Karthágó iránti ellenszenv. Amint azt Maróti Egon *Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása* című könyvében is olvashatjuk, a Karthágóval szembeni gyűlölködés oka egyrészt magában a pun államban, másrészt a mediterrán térség történeteiben keresendő. Karthágó minden politikai nehézség dacára gazdaságilag hamarabb talpra állt, mint a rómaiak gondolták volna. Része volt ebben Hannibal rövid életű

suffetsége alatt végrehajtott pénzügyi reformjának is. A város 151-re kifizette az ötven évre megállapított hadisarcot, és ezzel megszűnt az a kötelezettsége, hogy túszoikat küldjön Rómába. Csakhogy a rómaiak attól tartottak, hogy a jövőben nem tudják majd szemmel tartani az afrikai államot. Ráadásul Masszinissza is lassan elérte 90. életévét, és nem lehetett tudni, hogy utódai képesek lesznek-e sakkban tartani Karthágót.

Más mediterrán térségekben is nőtt a feszültség. 151-ben egy Andriszkosz nevű adramüttöni kézműves Perszeusz fiának adta ki magát, és Philipposz néven Róma-ellenes felkelést szervezett Thrákiában, Makedóniában és Thesszáliában. A Balkán más területein is háborogtak. 149-ben az akháj szövetség megtámadta Spártát. Róma, amely megbüntette minden önálló kezdeményezést, úgy döntött, hogy Korinthosz és több más város lépjen ki a szövetségből. Az elkeseredett akhájok ekkor fegyvert fogtak Róma ellen. De nem nyugodtak a kardok Hispaniában sem. 154-ben ismét fellázadtak a lusitanok. 150-ben Servius Sulpicius Galba praetor hitszegő módon a vele már békét kötött lusitanokat részben legyilkoltatta, az életben maradottakat pedig rabszolgának adatta el. A római közvélemény által is elítélt gaztett miatt újabb felkelés robbant ki, amelynek élére a később átmenetileg Róma részéről is királynak elismert pásztor, Viriathus állt.

A Karthágó megerősödésétől való félelem akkor, amikor mindenfelé fegyveres harcok robbantak ki uralmával szemben, a szokásosnál is keményebb fellépésre ösztönözte Rómát. Ugyanakkor, ismerve Róma nehéz helyzetét, Karthágó sem volt már olyan óvatos, mint korábban. 151/150-ben száműzték városukból a numida-barát párt vezetőit, és miután ezt az akciót Masszinissza megtorló hadjárata követte, sikertelen harcot indítottak a numida király ellen. Róma ezt a háborút szerződészegésnek tekintette, hiszen a 201-ben kötött békeszerződés megtiltotta a punoknak, hogy Róma beleegyezése nélkül háborúba kezdjenek. 149-ben tehát a rómaiak hadat üzentek Karthágónak. Ezzel megkezdődött a *harmadik pun háború*.

Karthágó vezetői nem számítottak rá, hogy Róma ilyen gyorsan és keményen lép fel városuk ellen. Megrettentek a római támadás következményeitől, ezért a teljes kapituláció mellett döntöttek. Öt követet küldtek Rómába a megadási ajánlattal. A senatus közölte a punokkal, hogy a római seregek már útban vannak Afrikába, bár tudomásul vette a bejelentést. Háromszáz előkelő gyermeket követeltek a rómaiak túsznak – ezeket nemsokára Rómába is küldték –, majd felhívták a karthágóiak

figyelmét arra, hogy ezután az Afrikába küldött consulok utasításait kell követniük.

A két consul, Manius Manilius és Lucius Marcius Censorinus először azt követelte, hogy a karthágóiak szolgáltatassák be a városban felhalmozott fegyvereket. Némiképp jellemző Karthágó erejére, hogy ezután nem kevesebb, mint 200 000 kézfegyver és 2000 hajítógép került a rómaiak birtokába. Miután Karthágó önként lefegyverezte magát, csak akkor adták elő a ravasz consulok fő követelésüket: a karthágóiak rombolják le városukat, és tízmérföldnyire a tengerparttól, a szárazföld belsejében építsék fel újra. Nyilvánvaló, hogy e követelés teljesítése a tengeri kereskedelemből élő Karthágó számára a pusztulást jelentette volna. Valószínűleg a rómaiak is tisztában voltak ezzel, de mert harcot akartak, eleve teljesíthetetlen kívánsággal álltak elő.

Hamarosan kezdetét vette tehát a fegyveres összecsapás, az utolsó a halálos ellenségek között. A pun birodalom ostromlott központja egyszerűen fegyverkészítő műhellyé alakult át. Az elszánt karthágói polgárok naponta 100 pajzsot, 300 kardot és 500 dárdát kovácsoltak. A nők hosszú hajfürtjeiket ajánlották fel a hajítógépek kötélzetének fonásához. A halálra szántak bátorságával védték Karthágó lakói városukat, és a római ostrom évekig tartott. Végül 146-ban Aemilius Paullusnak a Scipiók által adoptált fia, a püdnai csata kapcsán már említett Publius Cornelius Scipio Aemilianus bevette a várost, életben maradt lakóit rabszolgának adatta el, majd senatusi parancsra földig leromboltatta a Földközi-tenger nyugati medencéjének egykori politikai és gazdasági központját.

A romhalmazzá változtatott földre a rómaiak átkot mondtak ki, és noha valószínűleg nem vetették be sóval, arról gondoskodtak, hogy hosszú időre szármúzzék onnan az életet. Karthágó végzete tehát egy újabb Scipio, az immár az Africanus Minor (ifjabb Afrikai) melléknévvel illetett Scipio Aemilianus révén teljesedett be.

Pikantériája a tragikus eseményeknek a következő epizód, amelyet a történetíró Polübiosz művének mára elveszett részét felidézve Appianosz, a Kr. u. 2. sz. nem kevésbé nagyszerű krónikása ad elő, megjelenítve az égő Karthágót szemlélő Scipio tépelődését:

„Amikor Scipio még egyszer végigtekintett ezen a városon, amely alapítása óta hét évszázadon át virágzott, oly sok országnak, szigetnek és tengernek ura volt, fegyverekben és hadihajókban, harci elefántokban és gazdagságban a leghatalmasabb birodalmakkal is versenghetett, de felülmúlta őket elszántságban és merészségben (hiszen népe hajóhadától és fegyvereitől megfosztva is három éven át állta az ostromot és éhínséget) – könnyek-

re fakadt, és hangosan siratta az ellenség balvégzetét. Ezután hosszas töprengésbe merült; elgondolkozott városok, népek és birodalmak végzetének elkerülhetetlenségén, Trójának – az egykor oly büszke városnak – pusztulásán, az asszír, a méd s a hatalmas perzsa birodalom bukásán és Makedónia dicső államának megsemmisülésén. Végül – talán szándékosan, talán csak amúgy véletlenül – a nagy költő szavai hagyták el ajkait:

*Eljön a nap, mikoron megszentelt Ilion elvész
és Priamosz meg népe a jógerelyes Priamosznak.*

Ilias, 6, 449-450. – Devecseri Gábor fordítása.)

Polübiosz nyíltan megkérdezte tőle (megengedhette magának, hiszen neve-lője volt egykor), mire céloz ezekkel a szavakkal; ő pedig nem habozott a sa-ját hazáját megnevezni, mondván, hogy annak sorsát félti, amikor minden emberi dolog mulandóságát látja.”

(Appianosz, Libüké 132. – Hahn István fordítása.)

Az egykori karthágói birodalom területén Róma létrehozta Africa provinciát. Ugyanígy járt el a Balkánon is, ahol – mint említettük – a 140-es évek elején újabb harcok robbantak ki a „római rend” ellen. A rómaiak oldalán részt vettek a háborúban II. Attalosz pergamoni csapatai is. Miután Quintus Caecilius Metellus római hadvezér fogságba ejtette az ál-Philipposzt (Andriszkoszt), és ezzel teljessé tette győzelmét, a senatus úgy döntött, hogy Makedónia ezentúl nem méltó a szabadságra. 148-ban tehát Makedóniát római provinciává nyilvánították. Ez egyébként természetes folytatása volt annak a politikának, amelynek jegyében 167-ben részekre szabdalták az országot, mintegy a közvetlen hatalomátvétel első lépéseként. 146-ban ez a közvetlen hatalomátvétel kiterjedt a Balkán középső és déli részeire is, miután a lázadó akhájokat levertek, szövetségüket felszámolták, a görög területeket pedig Makedónia római helytartója alá rendelték. Ugyanebben az évben az antik görög civilizáció egyik fellegvárát, az akhájokat támogató Korinthoszt Lucius Mummius consul lerombolta, és lakóit rabszolgasorba süllyesztette. Tettei elismeréseképpen polgártársaitól elnyerte az *Achaicus* melléknevet. Korinthosz pusztulását szemléletesen írja le Florus római történetíró:

„...Mennyi szobrot, mennyi drága kelmét és mennyi festményt raboltak el, tettek a tűz martalékává vagy hajítottak az utcára! Mennyi kincset hordtak el innen vagy hamvasztottak el ezen a helyen! Minderről úgy alkotha-

tunk képet, ha arra az ismert tényre gondolunk, hogy mindaz, amit ma az egész világon corinthusi érc néven magasztalnak, ennek a tűzvésznek köszönheti létét. Hiszen épp e roppant gazdag város balvégzete tette még nagyszerűbbé az idevalósi bronz minőségét, mert a lángtengerben számos szobor és képmás megolvadt, s a réz-, arany- meg ezüstpatakok egymásba folytak.”

(Róma háborúi II. 16.)

A 146-os év eseményei, Karthágó és Korinthosz lerombolása a maga meztelen durvaságában mutatták meg a római imperializmus igazi arcát. Róma, amikor már kifogyott az elrettentés egyéb eszközeiből, a kíméletlen tettek mezejére lépett. A Földközi-tenger partján csak kétféle nép élhetett ezután. Olyan, amely római uralom alatt élt, illetve olyan, amelyre végzetszerűen leselkedett Róma hatalomvágya. Ezt a realitást ismerte fel Pergamon utolsó uralkodója, III. Attalos, amikor 133 során végrendeletében Rómára hagyta birodalmát. És bár ezt a végakaratot II. Eumenész állítólagos törvénytelen gyermeke, Arisztonikosz egy népi felkelés élére állva nem ismerte el, a rómaiak őt is legyőzték, és az egykori pergamoni királyság területén létrehozták Asia provinciát. A Földközi-tenger partvidékének egykor hatalmas államai így módon 133-ra Róma birtokaivá váltak, illetve, mint Egyiptom, annyira elveszítették cselekvési szabadságukat, hogy Róma még várhatott bekebelezésükkel.

A hódítások gazdasági gyümölcseit a római államvezetés igyekezett ésszerűen betakarítani. Erre utal a meghódított területek tervszerű kifosztása – ezekre akár Flamininus, akár Aemilius Paullus ismertetett diadalmenete megfelelő példa –, illetve az a körülmény, hogy a Róma és legyőzött ellenfelei között megkötött békeszerződések mindig intézkedtek a hadisarc kifizetéséről. Az adók megállapításánál gondos realizmus jellemezte a rómaiak intézkedéseit. 167-ben például a négy körzetre osztott Makedóniára az addig a saját királyuknak fizetett adó felét rótták ki. Számításba vették ugyanis azt a körülményt, hogy a királyi birtokok és a nemesfém-bányák római kézre kerültek, a körzetek tehát saját költségvetésüknél csak kisebb jövedelemre számíthattak. A királyi földeket csakúgy, mint a 146-ban lerombolt Korinthosz megművelhető területeit a censorok az állam nevében bérbe adták, és ez szerfölött megnövelte Róma bevételeit. A fakitermelés, a bányászat, a sóbehozatal Makedóniában királyi monopólium volt. Ezt a monopóliumot 167 után a római kormányzat sajátította ki. Kezdetben némi bizonytalanság volt a tekintetben, hogy mit is kezdenek ezekkel a monopóliumokkal. Makedón vállalko-

zóknek például engedélyezték a vas- és rézbányák kitermelését, a termelési kedv fokozása érdekében pedig csak a korábbi bérleti díj felét kérték. 158-ban azután a bányák nagy része, köztük a nemesfém-bányák római vállalkozók irányítása alá kerültek. Ugyanekkor adta bérbe az állam római üzletembereknek a makedón királyi erdőket is.

A hódítások közvetett gazdasági hasznának tekinthető az, hogy a régi nagy kereskedelmi központok lerombolása (Karthágó, Korinthosz), illetve megbénítása (Rhodosz) egy sereg, számukra hátrányos körülménytől szabadította meg a római és itáliai kereskedőket, akik akár Déloszon, akár az észak-afrikai Cirtában kedvezményezett helyzetbe jutottak.

Általában elmondható, hogy a római államvezetés a megnövekedett feladatok ellenére is jól kézben tartotta a gazdasági élet irányítását. Szicília terményadója felett is szuverén módon rendelkezett. A gabona olykor politikai fegyver volt a kezében. 169-ben például Rhodosz kért – és akkor még kapott is – engedélyt arra, hogy szicíliai gabonát vásárolhasson. Ez bizonyára nem volt elszigetelt eset, és az is előfordulhatott, hogy politikai okokból megtagadták az ilyen engedélyek kiadását. A római állam ebben, akárcsak legtöbb gazdasági intézkedésében, a hellénisztikus monarchiákban meghonosodott gyakorlatot követte.

A második pun háborút követő időszak pénzügyi mérlegét T. Frank vonta meg. A bevétel összegét 610 600 000 denariusra becsülte. Szerinte ez a következő összetevőkből alakult ki: hadisarc 152 100 000, hadizsákmány és a hispaniai bányák jövedelme 159 500 000, a polgárok adója 60 000 000, állami földek bérbeadása 63 000 000, tartományi adók 130 000 000, egyéb adók 46 000 000 denarius. Ez a bevétel meghaladta a kiadások mennyiségét, amit a jeles történész 555 millió denariusban állapított meg, a következő megoszlás szerint: a katonák zsoldja 300 000 000, élelem a szövetségeseknek 64 000 000, szállítás 50 000 000, hajóhad mobilizálása 58 500 000, középítkezések 20 000 000, a különadók visszafizetése a polgárok számára 22 500 000, egyéb kiadások 40 000 000 denarius. *H. H. Scullard* a tárgyalt korszakunk fontosabb eseményeit összefoglaló művében ezekkel a számokkal kapcsolatban megjegyzi, hogy azok plusz-mínusz 50 %-kal eltérhetnek a valóságtól, de arányaikban jól jellemzik a római államháztartást. A bevételek meghaladták a kiadásokat, ami lehetővé tette – mint említettük – a római polgárookra addig kivetett közvetlen adó eltörlését a harmadik makedón háború után.

A hódításoknak természetesen megvolt a visszahatásuk magára a római társadalomra. Az a társadalmi csoport, a parasztság, amely a hadsereg gerincét alkotta – mint láttuk –, a 2. századra elveszítette érdekelt-ségét a hódításokban. Ez még akkor is igaz, ha olykor, mintegy kedvcsi-

nálónak, a hadvezetés engedélyezte a szabad zsákmányszerzést. (Gondoljunk csak Épeirosz kifosztására a püdnai csata után!) A távoli provinciákban teljesített szolgálat miatt a parasztok évekre messze kerültek birtokaiktól. A családtagok kevésbé hatékonyan dolgoztak a kis földéken, ráadásul egyre nehezebben állták az olcsó importgabona konkurenciáját a piacon, és ez a körülmény kiváltképp a hódítások befejezésével vált súlyossá. Akkor ugyanis a létszámát tekintve csökkenő hadsereg már nem vette át az itáliai parasztok drága és gyenge minőségű gabonáját. Kiszegzaságok tömege ment tönkre, a parasztcsaládok vagy a városi proletariátus létszámát duzzasztották, vagy valamelyik provinciában próbáltak szerencsét. Ez növelte a feszültséget a szabadok társadalmán belül. Nem véletlen, hogy a 133-ban kezdődő polgárháborús korszak első fontos eseménye, Tiberius Gracchus mozgalma éppen ennek a deklasszá-lódott társadalmi csoportnak a helyzetén kívánt javítani.

A parasztság tömeges tönkremenetele további problémákat is felvetett. Csökkent ugyanis a censusképes polgárok száma, vagyis azoké, akik a vagyoni osztályba soroláshoz elégséges anyagi erőt tudtak felmutatni. 163-ban a katonai szolgálatra kötelezhető polgárság létszáma 337 000 volt, 135-ben már csupán 317 000. A hadra fogható férfiak számának ez a látványos csökkenése belpolitikai konfliktust idézett elő. 151-ben és 138-ban, a hispaniai harcok miatt, más megoldás híján, a consulok kénytelenek voltak olyanokat is besorozni, akik a törvények szerint már letöltöt-ték katonaidejüket. Az így besorozottak a néptribunusokhoz fellebbeztek. Ők interveniáltak a consuloknál, s miután azok nem engedtek, a néptribunusok, élve szent és sérthetetlen mivoltukkal, bebörtönözték a római állam fő tisztségviselőit!

A hadseregnek ez a hadkiegészítési válsága, amely egyenesen következett a szabad társadalom ellentmondásainak – az átmeneti enyhülést követő - kiéleződéséből, egy olyan időszakban következett be, amelyre a római állam dinamikus területi növekedése és az alávetett rabszolgák számának lendületes gyarapodása volt jellemző. A hadsereg tehát épp akkor gyengült meg, amikor a meghosszabbodott határok védelme és a rabszolgák féken tartása minden addiginál nagyobb katonai erőfeszíté-seket igényelt. A problémák nagyságát jól szemlélteti, hogy 138/137-ben mintegy 200 ezer rabszolga részvételével felkelés tört ki Szicíliában, és ezt a rómaiak csak évekig húzódó fegyveres küzdelemben tudták leverni 132 során. A Pergamonban előbb III. Attalosz király, majd az annak örö-kébe lépő rómaiak ellen lázadó trónkövetelő, Arisztonikosz ugyancsak számíthatott a hozzá csatlakozott rabszolgákra, akiknek társadalmi

egyenlőséget ígért. Őt is csak hosszas háború révén sikerült eltiporni 129-ben.

Ezek az események még az arisztokrácia egy részét is rádöbbenették annak szükségességére, hogy a gazdaságilag lesüllyedt köznép szorult helyzetén javítson. A megoldást egy mélyreható földreform hozta volna meg, amely helyreállíthatta volna a római társadalom csoportjai között megbomlott érdekazonosságot. Ám a nagy kérdés az volt, miképp fogjanak hozzá ehhez a reformmunkához. Hiszen félő volt – ami egyébként be is következett –, hogy a reformok feletti viták miatt éles társadalmi konfliktusok robbannak ki, s a belső ellentétek kiéleződése csak növeli a kormányzat problémáit. Nem véletlen, hogy a Karthágót leromboló Scipio Aemilianus barátja, Caius Laelius, aki egy földtörvény-javaslatot dolgozott ki, végül úgy döntött, nem nyújtja be javaslatát. A megértő római közvélemény ezért nyomban hozzábiggyesztette nevéhez a *sapiens*, vagyis „bölcс” jelzőt.

* * *

Másfél évszázad római történelmének legizgalmasabb fordulóit, legvéresebb ütközeteit kísértük végig. Olyan másfél évszázad volt ez, amelynek kezdetén, 287 táján a köznép elérte mindazt, amit a megelőző korszak politikai harcai során elérni kívánt. A patrícius-plebejus nemeség, a *nobilitas* irányítása alatt a római szabadok társadalmának minden rétege érvényesítette gazdasági-társadalmi érdekeit, és ez a viszonylagos belső harmónia megteremtette a dinamikus hódítások feltételeit. Másfél évszázad leforgása alatt Róma közép-itáliai hatalomból földközi-tengeri nagyhatalommá vált, az archaikus kisárutermelő társadalom pedig eljutott a klasszikus antik gazdálkodás csúcsára. Ekkor, a pürrhoszi, a Karthágó elleni és a makedón háborúk során vált véglegessé az a tény, hogy Róma lesz az a nagyhatalom, amely majd ereje teljében Britanniától az Euphratézig, a Rajnától Észak-Afrikáig megvalósítja az antik világban lehetséges legmagasabb szintű termelési viszonyokat. Ezért jelentett ez a korszak *minőségi* változást Róma történelmében. Az egykor jelentéktelen közép-itáliai Urbs ekkor lett *hódító* Rómává.

Amikor a korszak végén drámai gyorsasággal felbomlott a római társadalom belső békéje, és az egykor Hannibal vagy Perszeusz katonáit rettentő fegyverek egymás ellen fordultak a 133-ban kirobbanó polgárháborúk során, akkor már egy új kor új problémái kerestek választ a történelem által feltett kérdésekre. Hogyan válhat képessé a római kor-

mányzat és a római társadalom a világalommal járó feladatok ellátására? Ez volt az alapprobléma, amelynek megoldási kísérletei során, a bekövetkező évszázad alatt a különféle pártállású politikusok, mint a Gracchusok és konzervatív ellenfeleik, valamint Marius és Sulla, Caesar és Pompeius, majd Caesar hívei és gyilkosai kíméletlen harcokat vívtak egymás ellen. De ez egy másik írás témája lehet. Romulus fiainak *hódító* Rómája *önmarcangoló* Rómává lett, amelyről a költő Catullus (Kr.e. 87?–54?) azt a megrázó képet festette, amivel könyvünket is zárjuk:

*„Ámde mióta a föld undok vétkekbe merült le,
és az igazságot száműztük kapzsi szívüinkből,
testvérek kezeit testvériük vére borítja,
holt szüleit szívből már nem gyászolja a gyermek,
ifjú fiának vesztéért sóvárog az apja,
hogy szabadon bírhasa a szép kis mostoha báját,
szörny anya mitsetudó sarjával fekszik az ágyba,
nem retteg vétkezni az ősök szelleme ellen:
akkor a jót s gonoszat már egybekeverte a téboly,
s elfordult tőlünk igaz arca nagy isteneinknek.
S már nem méltatják a halandót látogatásra
S nappali fénytől nem hagyják érinteni arcuk.”*

(LXIV. – Devecseri Gábor fordítása.)

FÜGGELÉK

IDŐRENDI TÁBLA

Az összes évszám időszámításunk kezdete előtti időpontot jelöl
753–509: a római királyok korának hagyományos dátuma
494: a néptribunusi hivatal létrejöttének hagyományos időpontja
367: Licinius Stolo és Sextius Lateranus törvényei
343–290: a samnis háborúk
340–338: a latin háború
287: Hortensius törvénye, a plebs polgárjogi küzdelmének lezárulása
280–272: Róma és Pürrhosz háborúja
265: Itália meghódításának befejezése
264–241: az első pun háború
256: tengeri csata az Eknomosz hegyfoknál
255: Regulus veresége Afrikában
241: tengeri csata az Aegates szigeteknél
241–238: a karthágói zsoldosok lázadása
238: Szardínia és Korzika római uralom alá kerülése
229–228: az első illír háború
226 (vagy 225): Róma és Haszdrubal szerződése
225–222: Róma és a gallok háborúja
219: a második illír háború. Hannibal elfoglalja Saguntumot
218–201: a második pun háború
218: Hannibal átkel az Alpokon. Csata a Ticinusnál és Trebiánál
217: ütközet a Trasimenus tónál
216: a cannaei csata
215–205: az első makedón háború
214: Szürakuszai Hannibalhoz pártol
212–211: Marcellus beveszi Szürakuszait. Róma és az aitolok szövetségése
209–206: Scipio győzelmei Hispaniában
207: Haszdrubal halála a Metaurus folyónál
202: a zamai csata
200–197: a második makedón háború
197: csata Künoszkephalainál

196: az iszthmoszi proklamáció
195: Hannibal keletre menekül
192–188: Róma és III. Antiokhosz háborúja
190: a magnésziai csata
188: az apameiai béke
183: Hannibal és Scipio Africanus halála
171–167: a harmadik makedón háború
168: a püdnai csata
149–146: a harmadik pun háború
146: Korinthosz lerombolása és a Balkán meghódítása
133: a pergamoni királyság megszűnése

A KÖNYVBEN ELŐFORDULÓ IDEGEN SZAVAK, KIFEJEZÉSEK ÉS NÉPNEVEK GYŰJTEMÉNYE ÉS RÖVID MAGYARÁZATUK

- ad hoc* – egyszeri, alkalmi
aedilis – Róma élelmszer-ellátásával és a vásárok felügyeletével foglalkozó tisztviselő
aequus – a latinokhoz etnikailag közel álló itáliai nép
Africanus – Afrikai (Scipio)
ager Gallicus – Róma által a galloktól elfoglalt észak-itáliai terület
ager publicus – a nemzetségek, majd az állam tulajdonában álló földterület
aitól szövetség – közép-görögországi törzseket és városokat tömörítő szövetség, központja Thermon
akháj szövetség – balkáni város- és törzsszövetség, központi területe a Peloponnészosz-félszigeti Akhaia tartomány
amphora – itt: űrmérték; 1 amphora = 26,198 liter
annalista – évkönyvíró
annuitas – az az elv, amely szerint a tisztviselők hivatali ideje egy év
annus – év
anomanus – gall törzs, a Pó völgyében élt
argonauták – a kolkhiszi aranygyapjúért utazó mitikus argoszi hajósok
Asiaticus – Ázsiai (Scipio)
asina – nőtényszamár
athamasz – észak-balkáni nép
augur – madárjós
boiótok – az Attikával északon határos Boiótia tartomány lakói
bojus – itáliai gall törzs
bruttius – Bruttium tartományban, a mai Apulia és Calabria vidékén élő törzs
cenomanus – itáliai gall törzs
ensor – másfél évi időtartamra választott tisztviselő; a censorok vagyoni osztályokba sorolták Róma polgárait, összeállították a senatus névjegyzékét, az állam nevében szerződéseket kötöttek a vállalkozókkal, s általános feladatként felügyeltek a nép erkölcsére
census – a római polgárok vagyoni osztályok szerinti besorolása
centuria – százaz csoport
cliens – a nemzetség alávetett, közrendű tagja

cohors – három manipulus összevonásával létrehozott erős, mozgékony, zárt harci alakzat

collegialitás – egy tisztséget egyszerre legalább ketten láttak el, így ellenőrizve egymást, kölcsönösen megakadályozva az esetleges hatalmi túlkapásokat

colonia – római vagy szövetséges polgárok Rómán kívül fekvő települése

colonus – telepes, a colonia lakója

comitia centuriata – vagyoni helyzetük szerint osztályokba sorolt római polgárok népgyűlése

comitia curiata – a rokonnemzetségek férfitagjainak gyűlése

comitia tributa – a római polgárok lakóhelyi körzetek, tribusok szerint összehívott népgyűlése

Consualia – Consus isten ünnepe, aki a gabona betakarítása (augusztus) és elvermelése (december) felett őrködött

consul – a köztársasági Rómában, békeidőben a legfőbb polgári hatalom, háború idején pedig a hadvezetés a consulok kezében volt; a két consul közül Kr.e. 367 után az egyik plebejus lehetett

corvus – holló; itt: a római gályákra szerelt csapóhíd

curia – tíz rokon nemzetség közössége

daha – perzsa uralom alatt álló iráni nép

dalmata – illír nép

dardán – észak-balkáni nép

denarius – római ezüstpénz, tárgyalt korszakunkban 4,55, majd Kr. e. 200 tájától Kr. u. 64-ig 3,98 gr ezüst értéke

diadokhoszok – utódok; Nagy Sándor utód hadvezérei, a diadokhoszok a valaha óriási birodalom egy-egy részlet szerezték meg, és hajtották uralmuk alá: Makedóniát Antipatrosz, majd fia, Kasszandrosz; Kis-Ázsiát Antigonosz Monophthalmosz és fia, Démétriosz Poliorkétész; Thrákiát Lüsizimakhosz; Egyiptomot I. Ptolemaiosz; Szíriát és Mezopotámiát Szeleukosz

dictator – vészhelyzetben Róma teljhatalmú, egyszemélyi katonai és polgári vezetője

di indigetes – római honi istenségek; olyan istenek, akiknek nincs egyenes megfelelőjük a görög pantheonban

drachma – görög ezüstpénz, amelynek ezüsttartalma vidékenként változott. Legelterjedtebb az attikai drachma volt, amelynek ezüstsúlya 4,37 gr-ot tett ki. Mivel idővel a drachma nemesfémtartalmát csökkentették, a rómaiak általában $\frac{3}{4}$ denariusszal egyenértékűnek tekintették. Kr. u. 64-et követően a denarius és a drachma azonos értéket képviselt, mindkettő 3,41 gr ezüstöt tartalmazott.

eleutheria – szabadság

exogámia – a nemzetségen kívüli házasság intézménye; célja az egészséges vérkeveredés

fascis – vesszőnyaláb, a közepén olykor bárdal; az ókori Rómában többféle vezető személy (király, főhivatalnokok) hatalmi jelvénye, rangjának jelképe

feretra – saroglya; itt: az ellenség elesett vezérének fegyvereit saroglyán vitték egy tölgyfához, ahol templomot emeltek Juppiter Feretriusnak, Saroglyás Juppiternek

fetiales – húsztagú papi testület, lényegében a római külügyek intézője

fetialis – pap, a fetiales tagja

Floralia – Flora istennő ünnepe

foedus iniquum – nem egyenlő feltételekkel kötött békeszerződés

gens – egy ősstől származtatott nemzetség az ókori Rómában

genus anceps – megbízhatatlan fajta

Hannibal ante portas! – Hannibal a kapuk előtt! A hagyomány szerint e rémült kiáltás tört ki a római polgárokból, amikor Hannibal seregével a város alá érkezett

hasta – hosszú nyelű lándzsa; először a teljes phalanx fő fegyvere, majd a római phalanx végső formájában csak a triariusoké

hastatus – a phalanx második harmadában küzdő katona, nevét fegyveréről, a hastáról kapta; a római phalanx végső formájában a hastatusok az első harmadban harcoltak, fegyverük ekkor a pilum (hajítódárda)

hellénisztikus – a Hellasztól Egyiptomon és Perzsián át Indiáig, Nagy Sándor egykori hódításainak határáig terjedő térség civilizációjának gyűjtőfogalma

hernicus – a latinokhoz etnikailag közel álló itáliai nép

hetaira – kegyeit pénzért vagy más javakért, illetve előnyökért áruba bocsátó művelt, esetleg előkelő nő

histriai – illír nép

homo novus – új ember; nem senatori családból származó, egyéni tulajdonságai révén az arisztokrácia soraiba került személy

ilerges – az Ebrótól északra élő törzs

illirek – észak-balkáni népcsoport, szállásterületük az Adria keleti partjának jó része, kalózkodásból éltek

imperium – római tisztségviselőt megillető hatalom, amely fegyveres erő igénybevétele is lehetővé teszi

imperiumi – imperialista, nagyhatalmi

Imperium Romanum – Római Birodalom

impotens – erőtlen; itt: önuralom nélküli

indoeurópai – az italicus, kelta, perzsa stb. népek gyűjtőneve

insuber – itáliai gall törzs

italicus – az itáliai indoeurópai népek gyűjtőneve

jugerum – római földterületmérték; 1 jugerum = 2523,34 m²

keltiber – ibériai törzs

khitón – könnyű textil felsőruha

lapis – kő; itt: a szent kovakő
latin – a Kr.e. 13-12. században a Tiberistől délre fekvő latiumi síkságon letelepedett földműves és pásztornép
legatus – küldött, alvezér
legio – Róma hadseregének legnagyobb egysége, 5000-6000 főt számlált
legionárius – a legio katonája
lex Claudia – Kr. e. 218-ban kelt törvény, amely megszabja, hogy a senatoroknak és leszármazottaiknak 300 amphoránál nagyobb űrméretű kereskedőhajó nem lehet a tulajdonukban
liburna – könnyű, gyorsjáratú, sekély merülésű, egy-evezősoros vitorlás, tágas utastérrel; a rómaiak is használták e hajótípust, kifejlesztőikről, a liburnusokról nevezték el
liburnus – illír törzs, tengeri rablók
lictor – a legfőbb római tisztségeket betöltők személyét és hivatali méltóságát őrző törvényszolgák, a fascis hordozói
ligur – észak-itáliai nép, a félsziget legrégebb lakóinak egyike
lingon – itáliai gall törzs
lucanus – a mai Apulia és Calabria vidékén élő törzs
ludi Florales – Flora istennő ünnepe alkalmából, április 26-tól május 3-ig tartott játékok
lusitan – ibériai törzs
Magna Mater – Nagy Anya; termékenység-istennő, eredeti kis-ázsiai neve Kübelé
magistratura – állami tisztség
Mamertinus – Mars fia; campaniai zsoldos
manipulus – 120 fős, négyszög alakban felsorakoztatott nehézgyalogosok alkotta harci alakzat
marrucinus – közép-itáliai törzs
március idusa – március 15-e, Anna Perenna, az „évistennő” ünnepe
Megasz – Nagy (III. Antiokhosz)
méd – iráni nyelvű ókori népcsoport
mima – ledér táncosnő
molosszosz – az illírekkel keveredett állattenyésztő nép, kiváló katonák
nobilitas – a patrícius-plebejus római nemesség
oscus – közép-itáliai törzs
paclignus – közép-itáliai törzs
parthus – iráni népcsoport
pater patratus – a fetiales vezetője, aki hadüzenetként véres lándzsát dobott az ellenség földjére
patricius – az ősi nemzetségi arisztokrácia tagja
patronus – védő, támogató
peltasztész – közepes fegyverzetű gyalogos
phalangita – a phalanxban harcoló nehézfegyverzetű katona
phalanx – gyalogsági téglalakú csatarend

pilum – könnyű, rövid hajítódárda; a római phalanx végső formájában az első és a második harmad fő fegyvere

plebejusok – hagyományos felfogás szerint a királyok idejében Rómának azon lakói, akik nem tartoztak egyik, az állam által elismert nemzetségbe sem; részint széthullott régebbi nemzetségek tagjai, részint a városba bevándorolt vagy behurcolt emberek

plebs – a római köznép a köztársaság és a császárság korában

polisz – görög városállam

populus Romanus – a római nép

porta triumphalis – diadalkapu

praeco – kikiáltó

praeindoeurópai – Európának az indoeurópai népeket megelőző lakói, például a sicanusok

praetor – a kezdetben egy, majd kettő, később több praetor a consulok helyettese volt; a praetoroknak bírói jogkörük volt, a város rendjére felügyeltek, harctéri parancsnoki posztot is betölthettek

princeps – első; a falanx első harmadában küzdő katona; a római phalanx végső formájában a princepsok a második harmadban harcoltak, fegyverük ekkor a pilum

princeps – egyeduralkodó, vagyis az állampolgárok között az első

principatus – köztársasági formák közé bújtatott egyeduralmi rendszer

propraetor – praetori tisztséget betöltött tartományi tisztviselő

quaestor urbanus – bírói és pénzügyi teendőket ellátó római tisztviselő

rex – választott király Rómában a Kr.e. 8–6. században

rex sacrorum – áldozó király; Róma legelőkelőbb családjainak tagjai közül választott, hivatalát élete végéig ellátó pap, a Janusnak bemutatott szertartásokat is vezette

sabellus – az egyik legjelentősebb közép-itáliai népcsoport

sabin – a sabellusok egyik törzse

sacrosanctus – a néptribunus személyének szent és sérthetetlen volta; az ellene vétőt közösségi átok sújtotta

samnis – a sabellusok egyik törzse

secessio – itt: a köznép kivonulása

senatus – eredetileg a római nemzetségek véneinek tanácsa, majd a köztársaság legfőbb államtanácsa

sestertius – római ezüstpénz, a *denarius* negyedrésze

sicanus – szicíliai őslakos törzs

siculus – szicíliai őslakos törzs

socius navalis – olyan, részben autonóm szövetséges város, amely tengeri háború esetén felszerelt hajókat és matrózokat adott Rómának

socius populi Romani – a római nép szövetségese

suffet – a karthágói állam két választott vezető tisztviselőjének egyike

sztratégosz – katonai vezető; itt az aitol, illetve az akháj szövetség népgyűlés által választott vezetője

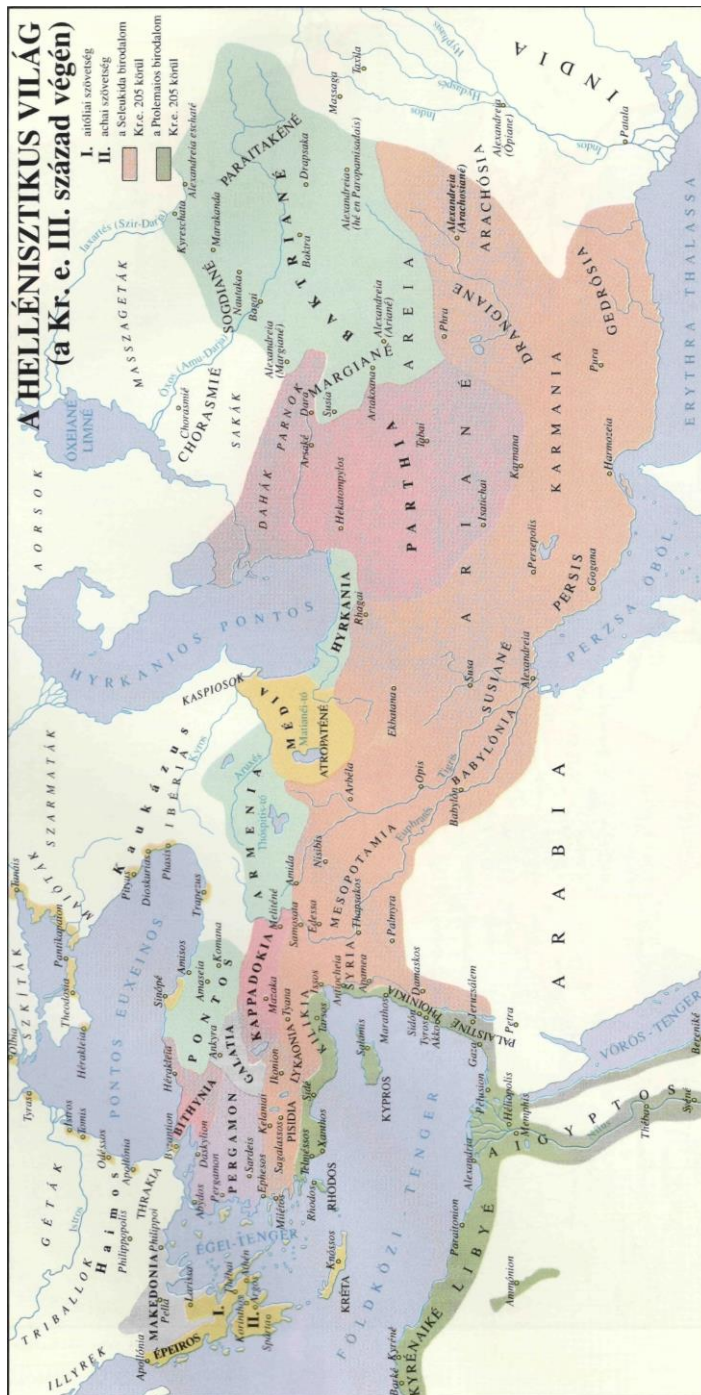
talentum, talanton – kb. 26,2 kg ezüstnek megfelelő érték
timokrácia – alkotmányos rend, amelyben mindenki a vagyoni helyzete szerint részesül a politikai jogokból
triarius – harmadik; a phalanx harmadik harmadában küzdő katona; a triariusok voltak a legidősebbek, legtapasztaltabbak és legharc-edzettebbek, fő fegyverük a hasta
tribunus – a római állam egy kerületének előjárója
tribunus plebis – néptribunus, a plebejusok (idővel plebejus arisztokraták) soraiból választott tisztviselő
tribus – törzs; tíz curia közössége, később kerület, mint közigazgatási szervezet
triumphus – diadalmenet; a győztes római hadvezérek jutalomképpen diadalmenetet tarthattak
türannosz – görög városállamot irányító zsarnok
umber – közép-itáliai nép
venet – nem gall eredetű, de a gallokkal egy területen élő itáliai nép
volscus – a latinokhoz etnikailag közel álló itáliai nép

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- G. Alföldy: Römische Sozialgeschichte, Wiesbaden 1984³
- N. J. E. Austin – N. B. Rankov: *Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*, London and New York 1998
- E. Badian: *Foreign Clientelae (264-70 B.C.)*, Oxford 1958
- E. Badian: *Roman Imperialism in the Late Republic*, Ithaca-New York 1968
- E. Badian: *Studies in Greek and Roman History*, Oxford 1968
- J. Bleicken: *Geschichte der Römischen Republik (Oldenbourg Grundriss der Geschichte 2.)*, München 1982²
- J. Bleicken: *Die Verfassung der Römischen Republik*, Paderborn 1985⁴
- K. Bradley: *Slavery and Society at Rome*, Cambridge 1994
- N. Brockmeyer: *Antike Sklaverei*, Darmstadt 1987²
- P. A. Brunt: *Italian Manpower*, Oxford 1971
- CAH (The Cambridge Ancient History) VII. *The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome* (ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth), Cambridge 1978 (az 1928-as első kiadás javított reprintje)
- CAH VIII. *Rome and the Mediterranean 218-133 B.C.* (ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth), Cambridge 1978 (az 1930-as első kiadás javított reprintje)
- CAH² VII. *The Rise of Rome to 220 B.C.* (ed. F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie), Cambridge 1989
- CAH² VIII. *Rome and the Mediterranean to 133 B.C.* (ed. A. E. Astin, F. W. Walbank, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie), Cambridge 1989
- J. Carcopino: *Points de vue sur l'impérialisme romain*, Paris 1934
- M. Cary: *A History of the Greek World 323 to 146 B.C.*, London 1977 (az 1951-es 2. kiadás új bibliográfiával ellátott utánnyomása)
- K. Christ: *Krise und Untergang der Römischen Republik*, Darmstadt 1984²
- K. Christ (Hrsg.): *Hannibal (Wege der Forschung CCCLXXI.)*, Darmstadt 1974.
- G. Daly: *Cannae. The Experience of Battle in the Second Punic War*, London-New York 2002
- J. Deininger: *Der Politische Widerstand gegen Rom in Griechenland 217-86 v. Chr.*, Berlin 1971
- P. Erdkamp (ed.): *A Companion to the Roman Army*, Blackwell Publishing 2011.
- R. M. Errington: *Philopoimen*, Oxford 1969
- ESAR (An Economic Survey of Ancient Rome I-IV., ed. T. Frank), Baltimore 1933
- Ferenczy Endre-Maróti Egon-Hahn István: *Az ókori Róma története*, Bp. 1992
- M. I. Finley: *Ancient Slavery and Modern Ideology*, London 1980

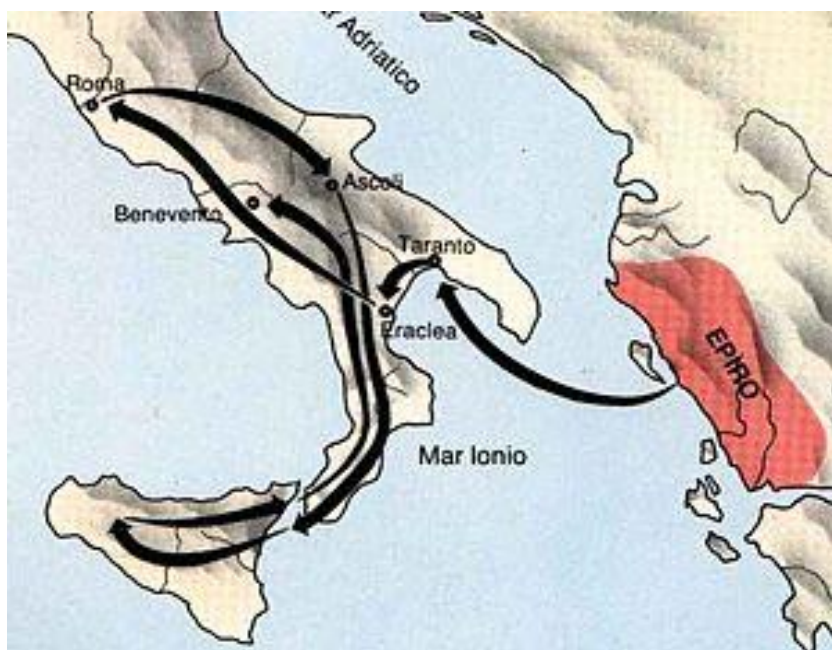
- M. I. Finley: Politika az ókorban, Bp. 1995
- Föderalismus in der griechischen und römischen Antike (Hrsg. P. Siewert-L. Aigner-Foresti), München 2005
- T. Frank: Roman Imperialism, New York 1929
- T. Frank: Rome and Italy of the Republic, in: ESAR I.
- H. I. Flower (ed.): The Cambridge Companion to the Roman Republic, Cambridge 2004
- G. Forsythe: A Critical History of Early Rome. From Prehistory to the First Punic War, Berkeley-Los Angeles-London 2005
- P. D. A. Garnsey-C. R. Whittaker (ed.): Imperialism in the Ancient World, Cambridge 1978
- A. Goldsworthy: A római hadsereg története, Pécs 2004
- E. S. Gruen: The Hellenistic World and the Coming of Rome, Berkeley 1984
- Hahn István: Appianos és helye az antik történetírásban. Akadémiai doktori értekezés, Bp. 1971 (kéziratban)
- N. G. L. Hammond-F. W. Walbank: A History of Macedonia III., 336-167 B.C., Oxford 1988
- E. V. Hansen: The Attalids of Pergamon, Ithaca 1971²
- W. V. Harris: War and Imperialism in Republican Rome 327-70 B.C., Oxford 1979
- A. Heuss: Der erste punische Krieg und das Problem des römischen Imperialismus, Berlin 1970
- W. Hoffmann: Hannibal, Bp. 1971
- D. Hoyos: Hannibal's Dynasty. Power and politics in the western Mediterranean, 247-183 B.C., London-New York 2003
- I. Kertész: „Die Schlacht bei Canne und ihr Einfluss auf die Entwicklung der Kriegskunst“, in: Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther Univ., 38, Halle 1980, 29-34
- I. Kertész: „Zur Sozialpolitik der Attaliden“. Kleine Schriften zur Geschichte, Religion und Körperkultur der Antike (Pandora Könyvek 2.), Eger 2006
- Kertész István: Hellénisztikus történelem (História Könyvtár Monográfiák 13.), szerk. Glatz Ferenc, MTA Történettudományi Intézete, Bp. 2000
- J. Kromayer-G. Veith: Schlachten-Atlas zur antiken Kriegsgeschichte, Leipzig 1922
- J. Kromayer-G. Veith: Antike Schlachtfelder IV. Römische Schlachten, Berlin 1924-1931
- S. Lancel: Hannibál, Bp. 2005
- J. A. O. Larsen: Greek Federal States. Their Institutions and History, Oxford 1968
- J. E. Lendon: Soldiers and Ghosts. A History of Battle in Classical Antiquity, Yale University Press, New Haven and London 2005
- J. R. Love: Antiquity and Capitalism. Max Weber and the sociological foundations of Roman civilization, London-New York 1991

- Maróti Egon: Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása (A pun háborúk kora), Bp. 1981
- R. B. McShane: The Foreign Policy of the Attalids of Pergamum (Illinois Studies in the Social Sciences 53.), Urbana 1964
- R. Maurer: Politische Geschichte des römischen Reiches von der Gründung Roms bis zum Ende der Republik chronologisch erfaßt I., Bern-Frankfurt/M.-New York-Paris 1988
- Ch. Meier: Res publica amissa. Eine Studie zu Verfassung und Geschichte der späten römischen Republik, Wiesbaden 1966
- R. L. O'Connell: The Ghosts of Cannae. Hannibal and the Darkest Hour of the Roman Republic, New York 2010
- H. M. D. Parker: The Roman Legions, Chicago 1985 (az 1928-as első kiadás javított reprintje)
- Th. Pekáry: Die Wirtschaft der griechisch-römischen Antike, Wiesbaden 1979
- A. Scharf: Der Ausgang des tarentinischen Krieges als Wendepunkt in der Stellung Roms zu Karthago, Rostock 1929
- H. H. Schmitt: Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 338 bis 200 v. Chr. Die Staatsverträge des Altertums III., München 1969
- H. Schneider: Die Entstehung der römischen Militärdiktatur. Krise und Niedergang einer antiken Republik, Köln 1977
- R. Schottlaender: Römisches Gesellschaftsdenken, Weimar 1969
- W. Schur: Scipio Africanus und die Begründung der römischen Weltherrschaft, Leipzig 1927
- H. H. Scullard: Scipio Africanus in the Second Punic War, Cambridge 1930
- H. H. Scullard: Scipio Africanus: Soldier and Politician, Bristol 1970
- H. H. Scullard: Roman Politics 220-150 B.C., Oxford 1973²
- H. H. Scullard: A History of the Roman World 753 to 146 BC, London and New York 2013 (Routledge Classics).
- A. N. Sherwin-White: Roman Foreign Policy in the East 168 B.C. to A.D. 1., London 1984
- H. E. Stier: Roms Aufstieg zur Weltmacht und die griechische Welt, Köln 1957
- A. J. Toynbee: Hannibal's Legacy I-II, London 1965
- F. W. Walbank: A Historical Commentary on Polybios, Oxford – I. 1957, II. 1967, III. 1979
- B. H. Warmington: Karthágó, Bp. 1967
- R. Werner: Das problem des Imperialismus und die römische Ostpolitik im zweiten Jh. v. Chr., in: ANRW (Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt) I., Berlin – New York 1972, 501 skk.

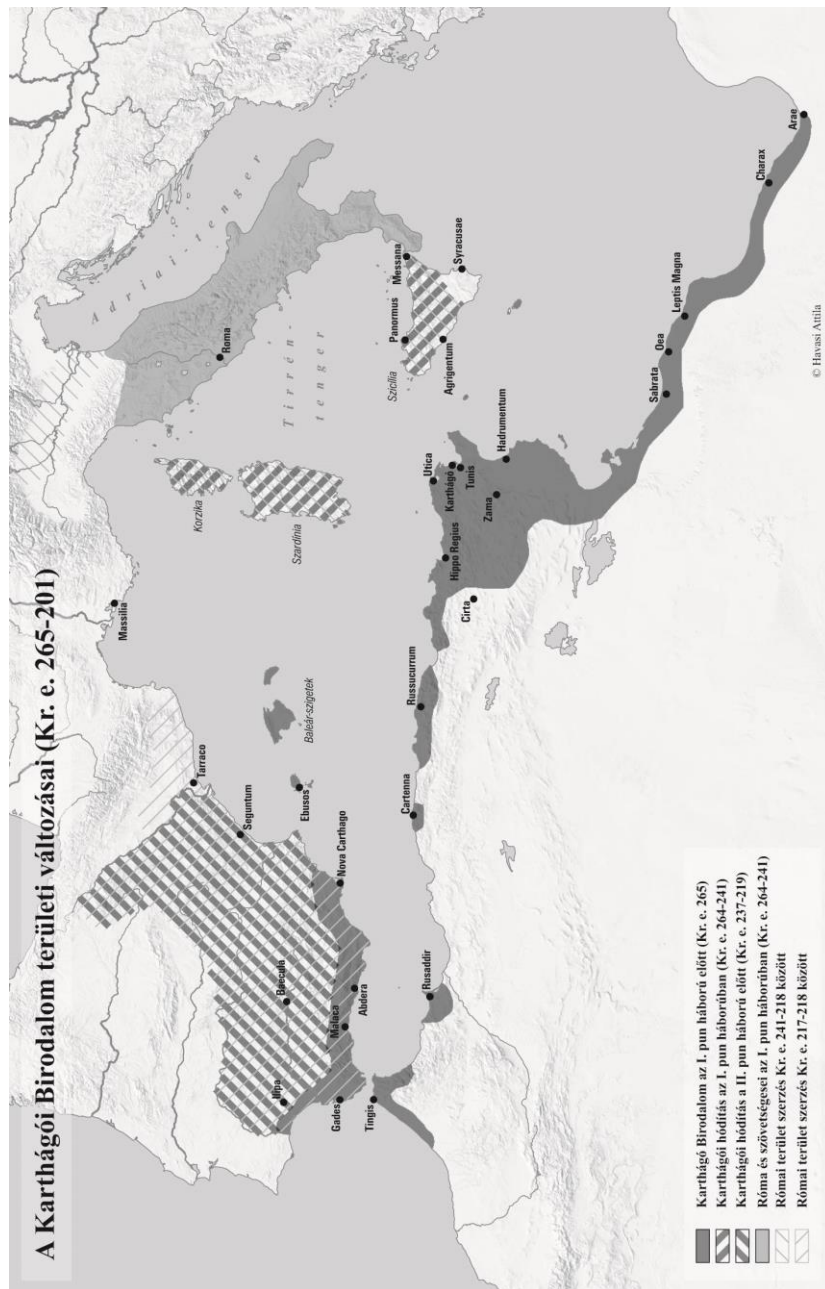

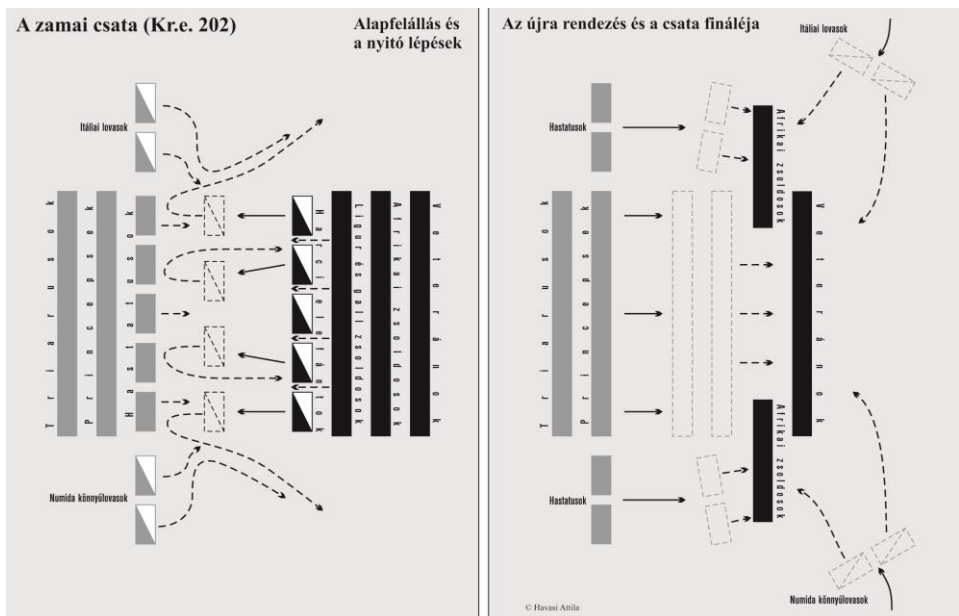
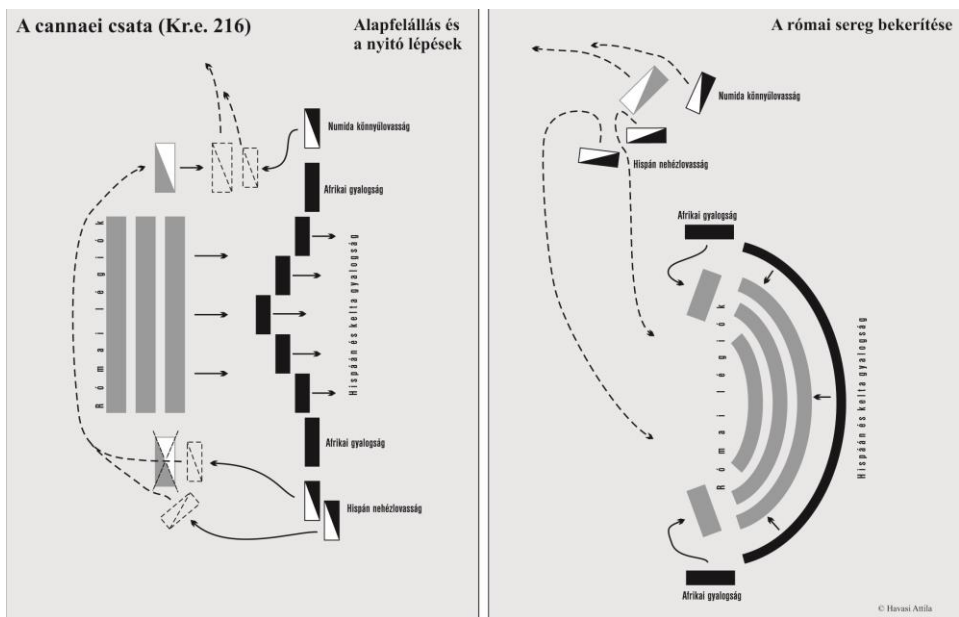
Pyrrhosz

Pyrrhosz útja

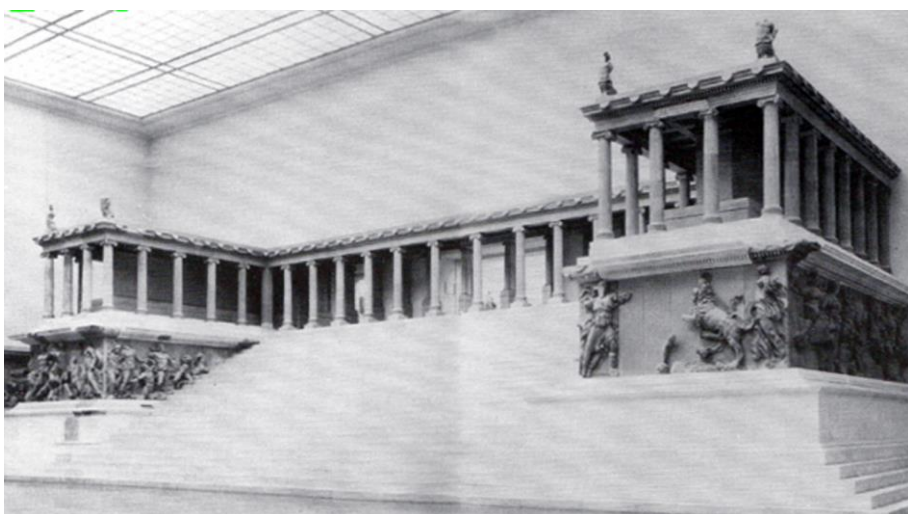

A Tuniszi-öböl napjainkban

A szerző a római kori Karthágó romjainál

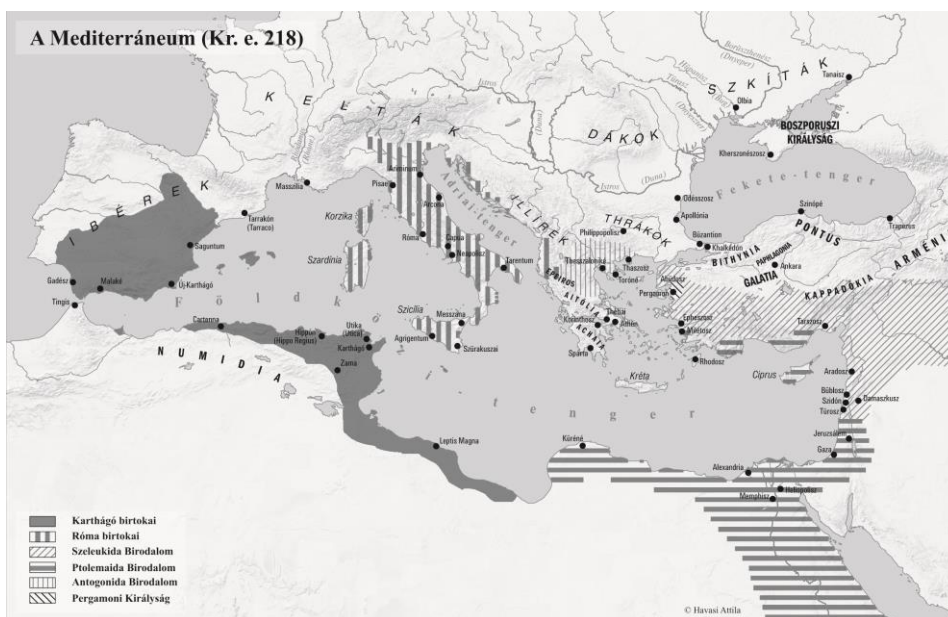
A Zeusz-oltár fennmaradt, a berlini Pergamon Múzeumban kiállított része

A főisten, Zeusz küzdelme a rátámadó gigászokkal

A szerző a pergamoni várhegy romjai között

A szerző történész munkássága egy részét annak szentelte, hogy kutatta, miképp lett Makedónia polgárháborúk és ellenséges támadások sújtotta államából világméretű politikai szervezőerő. 2002-ben, a Mundus Kiadónál megjelent Héraklész unokái című könyve ezt a témát dolgozta fel. Természetes igényként jelentkezett részéről az, hogy ugyanezt, vagyis a hatékony

politikai szervezőerővé válást Róma esetében is kutassa, és eredményeit közzétegye. Ezt szolgálja A hódító Róma címmel elkészült, új kiadásra átdolgozott írás, amely leírja a két politikai szervezőerő összecsapásának történetét is.

A könyv a római történelemnek azt az időszakát mutatja be, amely a plebejusok polgárjogi harcának Kr. e. 287-re datált lezárulásától Kr. e. 133-ig, vagyis a római polgárháborúk kirobbanásáig tartott. Nyomon kíséri a nagy hódítások, a Pürrhosz elleni, a pun és a makedón háborúk hadi eseményeit és ezek visszahatását egyrészt magára a római társadalomra, másrészt a Földközi-tenger partvidékének politikai viszonyaira. Mindezt a csatolt válogatott bibliográfia tanúsága szerint is a legmodernebb, köztük az elmúlt évek során megjelent szakirodalom felhasználásával teszi. 1983-ban, a könyv első kiadásával egy népszerűsítő művet alkotott, amely több ezer példányban fogyott el, és az olvasók meg a szakemberek körében is egyértelmű sikert aratott. Mostani írásában a népszerűsítő jellegből a közérthetőségre való törekvés és az események izgalmas tálalása maradt meg, ugyanakkor számos vonatkozásban érvényesült a szakmai jelleg elmélyítése. Új részek is kerültek a kéziratba, például a római pénzverés történetét elemző szakasz vagy a rabszolgasággal kapcsolatos új kutatási eredmények és nézőpontok részletezése. A római hódítások gazdasági hátterét felfedő statisztikai adatok nem csupán az egyetemi hallgatók, de a szakemberek számára is meglepően plasztikus képet adnak a római imperializmus jellegéről. A könyv maga világos állásfoglalás a római hódító politika lényegéről alkotott, évtizedes tudományos vitában, amennyiben kiemeli a római külpolitikában érvényesülő gazdaságpolitikai szempontokat.